

17-1
ИСТОРИЧЕСКО ДРУЖЕСТВО ВЪ СОФИЯ

ИЗВЕСТИЯ
НА
ИСТОРИЧЕСКОТО ДРУЖЕСТВО
ВЪ СОФИЯ
КН. XIV—XV

BULLETIN
DE LA
SOCIÉTÉ HISTORIQUE À SOFIA
VOL. XIV—XV

СОФИЯ — SOFIA
ПРИДВОРНА ПЕЧАТНИЦА — IMPRIMERIE DE LA COUR
1937

ИСТОРИЧЕСКО ДРУЖЕСТВО ВЪ СОФИЯ

ИЗВЕСТИЯ
НА
ИСТОРИЧЕСКОТО ДРУЖЕСТВО
ВЪ СОФИЯ
КН. XIV—XV

BULLETIN
DE LA
SOCIÉTÉ HISTORIQUE À SOFIA
VOL. XIV—XV

СОФИЯ — SOFIA
ПРИДВОРНА ПЕЧАТНИЦА — IMPRIMERIE DE LA COUR
1937

ИСТОРИЧЕСКО БЪЛГАРСКО

I 3179-14-15

БЪЛГАРСКО

ИСТОРИЧЕСКОТО ДЪРЖЕСТВО

БЪЛГАРСКО

РЕДАКТОРЪ
ПРОФ. П. НИКОВЪ

REDACTEUR
PROF. P. NIKOV

BULLETIN

СOCIÉTÉ HISTORIQUE A SOFIA

V 9833/951

Учред. Б.М.Славянин

ВЪ ПАМЕТЬ
НА
В. Н. ЗЛАТАРСКИ

Василъ Н. Златарски

Отъ проф. П. Никовъ

Василъ Н. Златарски почина въ недѣля на 15. декемврий 1935 г. 4 часа следъ обѣдъ следъ едно дълго и мъчително боледуване. Отъ години той страдаше отъ захарна болестъ, къмъ която се присъедини въ последнитѣ шестъ месеца отъ неговия животъ и раково заболяване въ бѣлия дробъ, което именно го сломи.

Съ неговата смъртъ не само българската историческа наука и изобщо българската наука, на която той бѣ единъ отъ най-виднитѣ представители, но сжщо така и Историческото дружество въ София, чийто дългогодишенъ председателъ — отъ 1911 г. до 1935 г. — и най-деенъ сътрудникъ бѣ той, понесе една много тежка загуба. Отъ ранни младини, още отъ университетската скамейка, цѣлиятъ животъ на Златарски е билъ посветенъ всецѣло на българската историческа наука, а отъ основаването на Историческото дружество въ 1901 г. той участвуваше непрекъснато въ неговото строителство и издигане. И по своето положение, и съ своята дейность, особено следъ смъртта на Константинъ Иречека, той изпъкна като най-виденъ съвремененъ български историкъ, общопризнатъ за такъвъ вътре и вънъ отъ предѣлитѣ на България. Съ неговата дейность е свързана въ висша степенъ насоката на българското историческо творчество въ ново време. Трѣба да се изтъкне, че Златарски не бѣ широкъ обобщаващъ умъ, не бѣ и организаторъ; но той бѣ единъ голѣмъ изследователъ, който съ желѣзна твърдостъ, упоритость и стоицизмъ се отдаде на монографичното издирване и установяване на българското минало. Тъкмо въ това е и неговата голѣма заслуга, която го издигна и възвеличи като ученъ.

Василъ Златарски произлиза отъ едно родолюбиво и издигнато българско семейство, на известния български народенъ учителъ и деецъ, даскалъ Никола Златарски. Родилъ

се е въ Търново, като неговъ най-малкъ синъ, на 14. ноемврий 1866 г., въ най-голъмия разгаръ на българската църковно-национална борба, отраженията на която се чувствуватъ и въ неговото битие. Първоначално той е билъ отреденъ отъ родителитѣ си да се посвети на духовно звание, най-почетното и най-нуждното въ тогавашната българска действителност. Това намѣрение е било мѣродавно при изпращането на младия Златарски, следъ като завършилъ III. класъ на петокласната търновска гимназия, да следва въ Петропавловската семинария при Търново.

Ранната смъртъ на даскалъ Никола Златарски попречила на осъществяването на тази замисълъ. Малкиятъ Василъ е билъ извиканъ сега отъ 'своя по-голъмъ братъ, който следвалъ тогава въ Петербургъ и поелъ грижата за образованието му, и настаненъ да следва въ I-та класическа тамошна гимназия. Следъ завършване съ отличенъ успѣхъ курса на гимназията, той постъпилъ въ петербургския университетъ, и то не по медицина, както го съветвали братята му, но по история, къмъ която чувствувалъ влѣчение. Първиятъ интересъ къмъ историята е билъ извиканъ у него въ 1878 г., когато единъ неговъ бащинъ приятелъ се завърналъ отъ Русия и му донесълъ току-що излъзлата История Болгаръ на Иречека. Този интересъ е билъ още повече засиленъ въ него въ Русия, дето въ гимназията отличниятъ имъ учителъ по история умѣлъ да заинтересува своитѣ ученици. Съученикъ и приятелъ на В. Зл. въ гимназията е билъ Ал. Ал. Васильевъ, известниятъ руски византологъ, който сжщо билъ увлеченъ отъ историята и оказалъ влияние върху неговата насока. И двамата постъпили въ петербургския университетъ, да следватъ срѣдна история при проф. Ламански.

Като желаелъ да се отдаде на изучаване специално на българското минало, В. Зл. постъпилъ въ третата година на работа при проф. В. Васильевски, известния руски византологъ. Подъ ръководството на тия двама видни руски учени той завършилъ курса на историко-филологическия факултетъ въ 1891 год. съ кандидатско съчинение: — Писмата на Цариградския патриархъ Николай Мистикъ до българския царъ Симеона. Подъ влиянието и насоката на Васильевски В. Зл., още като студентъ, окончателно оформилъ своитѣ научни

интереси въ областта на българската история и почналъ да дири, събира и преписва материали за целта.

Завърналъ се следъ това въ България, В. Зл. е билъ изпратенъ презъ 1893 г. отъ Министерството на просвѣтата на специализация по археология въ Берлинъ, дето останалъ две години. Въ 1895 г. той билъ извиканъ обратно въ София и назначенъ за учителъ въ I. мжжка гимназия, като сжщевременно билъ командированъ въ тогавашното Висше училище да чете лекции по българска история. На 1. септемврий 1897 г. той билъ назначенъ за редовенъ доцентъ при катедрата по Българска история, а отъ януарий 1901 год. повишенъ въ степенъ извънреденъ професоръ. Съ превръщане на Висшето училище въ Университетъ въ 1904 г. той заелъ катедрата по Българска история и история на балканскитѣ народи, а отъ 1906 г. той е вече повишенъ за редовенъ професоръ при сжщата катедра. Отъ 1921 г. съ преустройството на катедрата той останалъ титуляръ на катедрата само по Българска история, която продължилъ да заема до шестъ месеца преди смъртъта си, когато я освободи поради предѣлна възраст.

Веднага следъ завръщането си, значи, отъ чужбина В. Зл. е билъ натоваренъ да завежда висшитѣ преподавания и катедрата по Българска история, първо като обикновенъ преподавателъ, а следъ това като доцентъ и професоръ. Той е първиятъ професоръ титуляръ на тая катедра. Преди това е челъ отдѣлни лекции по българска история професорътъ по обща история Димитъръ Агура; обаче, отдѣлната катедра по Българска история пръвъ е заелъ Василь Златарски; той е нейнъ основателъ. Така въ негови ржде била сложена извънредно важната въ национално и държавно отношение задача, да създаде едно огнище на родната историческа наука. Оня, който знае, при какви трудности трѣбва да работи и днесъ още учениятъ по българска история, той ще разбере, колко несравнено по-тежки сж били условията въ онова време и колко тежко е било бремето, сложено така на плещитѣ на Златарски. Обаче притежаващъ основна подготовка, съ солидно класическо образование, прекаралъ рѣдка школа въ Русия, приобщенъ и съ насокитѣ на нѣмския наученъ животъ, Златарски е билъ солидно въоръженъ за преследване на повѣреното му дѣло. Освенъ това той е билъ поставенъ при твърде благоприятни условия за работа, защото отъ уни-

верситетската скамейка е преминалъ почти направо върху професорската катедра. Останалото е трѣбвало да извършатъ личнитѣ му качества и разбирания. Тия последнитѣ сж го насочили не по пътя на едно организуване на българското историческо творчество, не обаче и на едно преждевременно историческо обобщение, а по пътя на едно детайлно, монографично изследване и установяване на българското минало. Това е било едно щастливо съпадение, защото състоянието на българската историография е изисквало тогава тъкмо тежка монографска работа много повече, отколкото далечни обобщения, които можеха да станатъ и се извършатъ правилно само въз основа на установени вече факти. Би било цѣло нещастие за българската историография, ако на мѣстото на В. Зл. бѣ се падналъ нѣкой странешъ отъ монографската работа любител на широки обобщения.

Дейността на Златарски показва ясно, какъ той е разбралъ и изпълнилъ възложената му задача. Той е схваналъ тая задача и е поставилъ за цѣль на своя животъ и на научната си работа монографичното научно издирване, установяване и изложение на българската история. И презъ цѣлия си животъ той е вървѣлъ систематически къмъ постигането на тая цѣль, и то съ единъ необикновенъ устремъ, упоритостъ и постоянство. Златарски се стреми да издири и опише българското минало, всичко друго е отъ второстепенно значение за него. Ние го виждаме да развива една необикновено плодотворна дейность, и година следъ година се низатъ не помалко отъ 213 негови книжовни трудове, малки и голѣми, които преследватъ неуморно казаната цѣль, макаръ и съ известна окраска на зависимостъ.

В. Зл. е ималъ щастието да прекара презъ своето университетско учение една твърде солидна византоложка школа при най-голѣмия руски византологъ и единъ отъ основателитѣ на византологията, В. Г. Васильевски. Това обстоятелство бѣ отъ особено значение и остави следи върху неговата научна дейность, колкото поради последвалия тогава разцвѣтъ на византологията особено въ Русия и Германия, толкова, а и много повече поради близката връзка между византология и българска история. Защото сръднєвѣковна България е била не само въ сѣседство, но и въ най-живи, непрекъснати отношения съ византийската империя, развивала се е въ близкъ

контактъ съ нея, така че и византийскитѣ исторически извори сж, поради липса на български домашни източници, често извори и за българската история. Така още отъ университетската скамейка Зл. е добилъ една не само солидна, но и правилна научна насока, като бждещъ български историкъ.

Още въ Русия научнитѣ интереси на В. Зл. сж били насочени огъ Васильевски върху изследването на I-то българско царство. Неговото кандидатско съчинение — Писмата на Цариградския патриархъ Николай Мистикъ до царь Симеона, излѣзло подъ печатъ въ 1894 г. и 1895 г., засяга времето на българския царь Симеона. Авторътъ дава по-точенъ преводъ на тия писма съ коментаръ и се стреми да изправи и допълни изводитѣ иа своитѣ предшественици, главно на М. Дриновъ (въ „Южные словены и Византия въ X в.“), и рисува отношенията главно между България и Византия отъ 913 год. нататкъ. Зл. използва за своята научна работа непрекъснато и масово трупанитѣ нови материали въ областта на византологията, туркологията и археологията и ги привлича за освѣтление на българската история. Още презъ следната 1896 г. той публикува новъ трудъ—Писмата на византийския императоръ Романа Лакапина до българския царь Симеона—, който е продължение на изучаванията му, започнати съ дисертацията му. Тукъ той проследява и критически допълня и установява развоя на българо-византийскитѣ отношения следъ смъртта на патриарха Николая Мистика до края на Симеоновото царуване. Презъ сжщата 1896 г. той издава нова студия изъ областта на I-то българско царство: — Приемницитѣ на Омортага. Въз основа на единъ критически анализъ на известията на Георги Амартолъ, Константинъ Багрянородни и житието на Тивериуполскитѣ мъченици, и за пръвъ пѣтъ на нѣкои старобългарски надписи, той се опитва да внесе редъ и яснота въ бъркотията на българскитѣ царе следъ Омуртага, и то съ успѣхъ. Добититѣ отъ него резултати намиратъ потвърждение и въ други по-послешни чужди изследвания. Върху сжщия предметъ той се спрѣлъ наново презъ 1898 г. въ статията си — Два известни български надписи отъ IX. вѣкъ, дето между другото за пръвъ пѣтъ възстановява съ естампажъ пълното четене на търновския надписъ на Омуртага и критически разглежда наново въпроса за наследницитѣ на Омуртага, като изправя четенето на Лопарева.

Презъ 1902 г. В. Зл. излиза съ три нови значителни трудове, въ които продължава изследванията си за I-то царство, именно: 1. Основанието на I-то царство; 2. Българскитѣ князе отъ рода Дуло; и 3. България презъ VIII вѣкъ. Това сж същевременно първи опити за систематизация. Първата работа се занимава главно съ изследването на най-стария домашенъ паметникъ по българска история, т. н. Именникъ на българскитѣ царе, който съдържа и старото устно историческо предание на прабългаритѣ. Вториятъ трудъ изследва епохата на Испериховитѣ приемници отъ Тервеля до Севара и представя продължение на първата работа. Третото съчинение се старае да хвърли свѣтлина върху царуването на българскитѣ ханове отъ Кормисоша до Кардама включително и върху бушуващитѣ тогава, презъ VIII в., междусобици и граждански войни въ България. Нѣколко години следъ това, въ 1909 г., се появява ново едно важно съчинение на покойния Зл., пакъ изъ областта на I-то царство. То е: „Известията за българитѣ въ хрониката на Симеона Метафраста и Логотета“. По пжтя на една сравнителна историческа критика авторътъ продължава тукъ своитѣ изследвания отъ по-първитѣ свои научни трудове и ги довежда до времето на царъ Симеона. Въ основата на неговитѣ изучвания е поставена хрониката на важния византийски авторъ отъ срѣдата на X. вѣкъ, Симеонъ Метафрастъ и Логотетъ, и то славяно-българскиятъ ѝ преводъ. Златарски доказва, че този славянски преводъ е най-близкъ до загубения гръцки оригиналъ на тази важна за българската история хроника, запазена само у по-късни автори, които сж се ползували отъ нея, главно у продължителя на Амартола, така че дава възможность да се възстанови гръцкиятъ оригиналъ. Изучванията на Зл. довеждатъ успоредно съ това до систематично установяване на фактитѣ отъ българската история при Бориса, Владимира и отчасти Симеона.

Следъ нѣкои по-малки работи, въ 1914 год. била издадена отъ В. Зл. нова една голѣма студия за I-то царство, и то за най-ранната епоха, дето възъ основа на исторически и археологически изворни данни се установява и излага историята на прабългаритѣ до самото имъ идване на Балканския п-овъ и основанието на I-то българско царство, подъ надсловъ: — Историята на българитѣ отъ появата имъ въ Европа до основанието на българското царство на Балканския п-овъ.

Съ тази своя студия В. Зл. е обгърналъ вече съ своитѣ изследвания систематически историята на цѣлото почти I. българско царство отъ най-първитѣ негови зачатъци до времето на царь Петра. Следватъ подиръ това нѣкои нови допълнения съ статиитѣ: въ 1915 г. — Известieto на Михаила Сирийски за преселението на българитѣ; и въ 1917 г. — Посланието на Цариградския патриархъ Фотий до българския князь Бориса въ славянски преводъ. Всичко това сж сериозни монографии, чрезъ които Зл. стѣпка по-стѣпка дири да изследва и установи подробно хода на събитията при I-вото българско царство.

Въ 1918 г. ние имаме вече на ржка I. томъ отъ голѣмия сборенъ трудъ на Златарски — История на българската държава презъ срѣднитѣ вѣкове, който е билъ замисленъ въ 5 тома, отъ които два за I-то царство, два за II-то и единъ томъ за византийското робство. Тоя трудъ Златарски е поставилъ за целъ на своя животъ, не можа обаче да доживѣе, за да го завърши. Въ I. томъ, въ който се излагатъ събитията отъ политическата история на България отъ най-старо време до Бориса, Златарски е събралъ и съединилъ всички свои съответни $\frac{1}{4}$ вѣковни усилия и издирвания въ областъта на I-то българско царство, като ги е попълнилъ съ редъ нови научни екскурзи, приложени на края на работата. Тукъ сж събрани и използвани съ възможната пълнота всички исторически материали по въпроса, както никога преди това. Въпрѣки своя общъ характеръ, тоя трудъ на покойния Зл. не е синтетиченъ. И въ него В. Зл. си е останалъ, както винаги, аналитикъ-изследвачъ на отдѣлни въпроси. Това не отнема обаче неговитѣ достоинства на една основна и сигурна работа, която ще остане за дълго единъ богатъ изворъ за познание на българската най-стара история и като най-крупно нейно изложение досега.

Отъ 1894 г. до 1918 г. В. Зл. работи упорито и неуморно за осъществяване на поставената целъ — да издири, установи и напише старата българска история. Съ първия томъ на своята история той достигна и премина първия етапъ къмъ нея. Презъ това изминато време неговото научно творчество е било насочено, ако не изключително, то въ грамадната си частъ, къмъ изследване на I-то българско царство.

Тази особеностъ отличава дори още повече дейността на В. Зл. и до 1927 г., когато излѣзе вториятъ томъ — т. I. часть 2-а —

отъ неговата История на българската държава презъ срѣднитѣ вѣкове, който е посветенъ на втората половина отъ I-то българско царство до неговото падане подъ Византия. Презъ тоя промежутъкъ отъ десетъ години Зл. работи почти изключително за критическо-монографическото издирване и установяване историята на I-то царство. Той е написалъ презъ това време не по-малко отъ 20 научни приноси, които се отнасятъ до втората половина на I-то царство. Ето напр. нѣкои отъ по-важнитѣ: — 1921. Тѣй нареченитѣ грамоти на Пинция и неговия синъ Плезо — , дето хвърля свѣтлина върху бащата на Комитопулитѣ и пр.; — 1921. Известието на Ибрахимъ Ибнъ-Якубъ за българитѣ отъ 865 г. —, приносять къмъ царуването на Петра; — 1922. Легендата за откриване мощитѣ на Тивериуполскитѣ мъченици; — 1923. Намѣрениятъ въ Албания надписъ съ името на българския князь Бориса — Михаила; — 1923. Най-стариятъ исторически трудъ въ старо-българската книжнина; — 1924. Де се намирала епископията на св. Климента Охридски; — 1924. Българи архиепископи патриарси презъ I-то царство; — 1925. Словенското житие на св. Наума отъ XVI в.; — 1926. Западната българска държава до прогласяването на Самуила за царъ. Къмъ тия приноси трѣбва да се прибавятъ и приложенията въ края на втория томъ отъ историята на Зл. Съ всичко това В. Зл. е разгледалъ и изучилъ монографично почти цѣлото I-во българско царство. За тая целъ той е употрѣбилъ 37 години отъ своята научна дейность.

Разбира се, че презъ това време покойниятъ Зл. е работилъ и върху въпроси отъ другитѣ епохи на българската история, именно за новото време, а при случай и за II-то царство, обаче това е ставало случайно и нарѣдко. Така презъ последнитѣ казани десетъ години той е далъ три приноса само за новата българска история, а преди това още 11 статии за новото време и 8 за II-то царство, отъ тѣзи последнитѣ само една е съ по-голѣмо значение, именно: — Въпросъ о произхождениі болгарскаго царя Ивана Александра. Съ една дума, дейността на В. Зл. е била погълната презъ тия 37 години почти напълно отъ изследването историята на I-то царство. Съ това той се изтъкна като най-голѣмъ изследвачъ на това царство и като неговъ най-добъръ познавачъ.

Вториятъ томъ отъ историята на В. Зл. обгръща, първо,

времето на Бориса — първата третина отъ стр. 1—277, второ, царуването на Симеона — втората третина отъ стр. 278—515, и трето най-подиръ, последната третина до стр. 790 — епохата на Петра, на неговитъ наследници и на Западното българско царство. Първитъ две трети отъ тоя томъ сж извънредно детайлно и основно разработени. Тукъ покойния Зл. е работилъ най-много, и то още отъ началото на своята научна дейность. Въпрѣки запазване на монографичния характеръ и въ тоя обобщителенъ трудъ, все пакъ той остава единъ твърде цененъ складъ на българското научно историческо знание. Собствено въ първитъ два тома на „История на българската държава“ е сжщинската заслуга на Златарски. Ако епохата на Симеона и Бориса е днесъ достатъчно изследвана, ако времето на междусобицитъ презъ VIII в. е уяснено, ако ние днесъ разполагаме съ една детайлно нарисувана картина отъ историята на почти цѣлото първо българско царство, то това е заслуга — това може смѣло да се каже, безъ да се подценява трудътъ на други изследвачи —, безсъмнено, преди всичко на В. Н. Златарски.

Следъ излизане въ 1927 г. на II. томъ отъ История на българската държава, въ монографическата дейность на Зл. се забелязва известно засенчване и умора. Той се отдава сега на изучаване на византийското робство, върви обаче по трасирани пѣтища. До 1934 год., когато излѣзе отъ печатъ третиятъ по редъ томъ отъ неговата История, подъ надсловъ „България подъ византийско владичество (1018—1187)“, излѣзли сж отъ неговото перо 12 монографни статии, които се сияятъ да хвърлятъ свѣтлина върху отдѣлни въпроси и въпросчета, безъ да слагатъ обаче и разглеждатъ нѣкои нови голѣми проблеми на епохата. Отъ 1927—1934 г. той е написалъ следнитъ статии, отнасящи се до времето на византийското робство: — 1929. Политическото положение на северна България презъ XI. и XII. вѣкъ; — 1929. Моливдовулъ на веста Симеона, катепанъ на Подунавieto; — 1929. Една датирана приписка на грѣцки отъ срѣдата на XI. в.; — 1929. *Prima Justiniana im Titel des bulgarischen Erzbischofs von Achrida*; — 1931. Възстанието на Петра Дѣлянавъ 1040—1041 г.; — 1931. Моливдовулътъ на Алусияна; — 1931. Устройство Болгарии и положеніе болгарскаго народа въ первое время после покоренія ихъ Василиемъ II. Болгаробойцею. — 1932.

Намѣстници управители на България презъ царуването на Алексия I Комнина; — 1932. Какъвъ народъ се разбира у Анна Комнина подъ израза *γένος τι Σχιδιχόν*; — 1932. Wer war Peter Deljan? — 1933. Потеклото на Петра и Асеня, водителѣ на възстанието въ 1185 год.; — 1933. Георги Скилица и написаното отъ него житие на св. Ивана Рилски. Тия свои издирвания В. Зл. е допълнилъ съ нови седемнадесетъ кратки екскурзи, които сж приложени въ края на третия пореденъ томъ на Историята и сжщо разглеждатъ отдѣлни помалки въпроси отъ тая епоха.

Покрай това Зл. се отдалъ и на популяризуване, при всичко, че това твърде не му се удавало. Така презъ 1928 г. отъ него имаме само популярни статии, а презъ следващитѣ години сжщо така доста такива, така че до смъртта му, въ продължение на осемъ години, се наброяватъ 35 такива популярни статии.

И третиятъ томъ отъ Историята на В. Зл., подобно на първитѣ два, се състои отъ обединени монографични изследвания, съ сравнения и изучване на извори, съ съответни разисквания, доказвания или опровержения и пр. Отъ друга страна авторътъ е въ значителна зависимостъ отъ изложението на своитѣ предшественици за тази епоха. Разбира се, че той е несравнено по-подробенъ и богатъ въ детайлитѣ и привлича нови материали. Единъ недостатъкъ както въ тоя томъ, така и въ другитѣ томове е прекомѣрното изтъкване на националния принципъ, който въ онова далечно време не е ималъ такова значение и не е игралъ такава роля. Затова нѣкои схващания и освѣтления на автора се явяватъ погрѣшни. В. Зл. е най-оригиналенъ въ тоя томъ по въпроситѣ, третиращи отъ кореспонденцията на Теофилакта Охридски, която той използва свободно и всестранно благодарение хубавия и коментиранъ български преводъ на Варно-Преславския митрополитъ Симеона, направенъ по негово искане. При това той отива въ голѣми подробности и излага нѣкои въпроси, както сж описани въ изворитѣ. Все пакъ тоя томъ, като най-подробно общо научно изложение за времето, въ което сж събрани и обединени почти всички или повечето съответни исторически материали и научни придобивки, е единъ твърде цененъ трудъ за нашата история.

Излизането на третия томъ завари автора вече въ едно

продължително болезнено състояние, което значително намаляваше неговата работоспособност. Неговата несъкрушима възра в живота не падаше, но въ него се промъкна вече едно съмнение, че ще може да осъществи целта, що бѣ поставил на своя животъ. Той често повтаряше, че единъ животъ е кратъкъ за написване на българската история. И изказваше пожелание да живѣе 5—4—3 и дори 2 години още, за да може да изпълни своята мечта. Въ неговото съзнание се изясни вече, може би, крещящата нужда отъ едно организуване на колективното българско историческо научно творчество, идея застъпвана силно и отдавна отъ Дринова; но твърде късно. В. Зл. напругаше вече всички свои сили и въпрѣки болестта работеше денонощно. Той ограничи своята монографична дейностъ, така че презъ последнитѣ две години на своя животъ написа и отпечати седемъ такива статии, една отъ които излѣзе послесмъртно. Той насочи цѣлото си внимание и вложи пълната си енергия, за да приготи и завърши започнатото голѣмо дѣло, именно последнитѣ два тома на Историята си. Това усложняваше обаче неговото здравствено състояние и скоро го отвлѣче въ гроба.

В. Зл. умрѣ съ перо въ ръка, работейки надъ последни поправки и допълвания къмъ 4-я томъ отъ своята история, който остана въ ръкописъ, почти привършенъ. Съ нѣкои не много голѣми допълнения тоя томъ ще бѣде окончателно готовъ за печатъ. Той бѣ докладванъ отъ пишещия тия редове презъ юний т. г. въ едно отъ заседанията на Българската академия на наукитѣ и приетъ да бѣде напечатанъ въ изданията на сжщата. Отнася се до първата половина на II-то българско царство и обхваща времето до възшествието на династията на Тертериевци. Подѣленъ е на следнитѣ части: 1. Освобождение и обединение на България. 2. Териториално разширение и политическо издигане. 3. България при приемницитѣ на Иванъ Асеня II. — Първата отъ тия три глави третира времето отъ 1187 г. до смъртта на Калояна; втората — отъ узурпацията на Борила до смъртта на Ив. Асеня II; а третата продължава до избирането на Георги Тертерий I. за царъ. И тоя томъ е написанъ напълно по сжщия начинъ, както и първитѣ три.

Върху II-то българско царство В. Зл. най-малко е работилъ монографично. Той не е ималъ време затова поради

грамадната работа, която е трѣбало да бѣде преодоляна въ областта на първото царство. Освенъ това, въ 1934 г. когато е пусналъ III. томъ на своята история и се освободилъ отъ грижитѣ около него, та е могълъ да се отдаде на монографично изследване на II. царство, той е билъ вече боленъ и немощень, и неспособень за една продължителна, напрегната и изнурителна монографична работа. Той успѣва още да напише и издаде само следнитѣ отдѣлни статии за тая цель: — 1934. Царь Калоянъ подъ стениѣ на Солунъ; — 1935. Родопскиятъ управителъ Иванъ Спиридонали; — 1935. Боянскиятъ надписъ. Преди това В. Зл. е напечаталъ обаче и други нѣкои работи за II-то царство, а именно: 1899. Ивайло и Момчилъ. Сравнителна критика; — 1903. Билъ ли е св. Теодосий Търновски доносчикъ предъ Цариградската патриаршия; — 1904. Житие и жизнь преподобнаго отца нашего Теодосия Търновскаго; — 1904. Докладъ на комисията по изследване откритието на св. Мощи на последния български патриархъ Евтимия; — 1905. Надписътъ намѣренъ въ гроба на патриархъ Евтимия; — 1906. Въпросъ о произхожденіи болгарскаго царя Ивана-Александра; — 1906. Де и кога е билъ заточень и умрѣлъ българскиятъ патриархъ Евтимий; — 1906. По поводъ статията на Н. В. Преосвещенство Г-на Теодосия: „Нѣколко думи за Бачковския манастиръ, по поводъ слуха за откриването гроба на патриархъ Евтимия“; — 1908. Международнитѣ отношения на България при първитѣ Асеновци; — 1911. Договорътъ на Иванко, Добротичевиятъ синъ, съ Генуезцитѣ въ 1387. (Съвмѣстно съ Г. И. Кацаровъ); — 1911. Асеновиятъ надписъ при Станимака; — 1913. Гръцко-българскиятъ съюзъ презъ 1204/1205 г.; — 1921. Родопскиятъ юнакъ Момчилъ войвода въ свѣтлината на историята; — 1927. Южна България следъ смъртта на Ив. Асеня II и регинскиятъ миръ; — 1928. Родопскиятъ юнакъ Момчилъ войвода; — 1930. Ив. Асеня II; — 1930. Търновскиятъ надписъ на Ив. Асеня II; — 1930. Единъ гръцки фалсификатъ, който се отнася къмъ българската история; — 1932. Едно историческо известие отъ XIII вѣкъ за родопското население; — 1932. България при приемницитѣ на Ив. Асеня II; — 1932. Ловечъ като срѣднѣвѣковна крепость; — 1933. Потеклото на Петра и Асеня, водителитѣ на възстаніето въ 1185 г.; — 1933. Ансбертовиятъ „жупанъ или сатрапъ на България“ не е билъ Драгомиръ Хризъ; — 1933.

Георги Скилица и написаното отъ него житие на св. Иванъ Рилски.

Обаче отъ тия 27 статии само десетина сж монографични, а останалитъ сж популярни изложения. При написване историята на II-то българско царство В. Зл. се основава главно на изследванията на други изследователи въ тая област. Неговото изложение не е така подробно и основно, както при I-то българско царство. Това се забелязва вече въ III. томъ отъ неговата история, а още повече въ IV. издаденъ томъ. При всичко това обаче, тя е днесъ единствената обширна обща научна работа, въ която сж събрани наедно резултатитъ отъ научното творчество и е твърде ценна още, като продължение на започнатото голъмо дѣло отъ Златарски. Затова се налага казаниятъ IV. томъ да се издаде чакъ по-скоро. Поради това трѣбва много да се съжالياва, че покойниятъ неуморимъ историкъ, не успѣ да приготви и последния замисленъ томъ отъ своята голъма история, за да може тя да представлява едно цѣлостно дѣло отъ една и сѣща рѣка.

Съ нѣкои свои трудове, отъ които вече сж споменати тукъ по-голѣмата частъ, В. Зл. е прострѣлъ своитъ изучавания и върху останалитъ области на българската история до най-ново време. Освенъ това, той е направилъ опитъ и за други обобщения. Така въ встъпителната си лекция — 1895. Главни периоди на българската история. Сжщо: 1918. — *Geschichte der Bulgaren. I. Teil: von der Gründung des bulgarischen Reiches bis zur Türkenzeit (679—1396)*; — 1921. Нова политическа и социална история на България и Балканския полуостровъ. Курсъ четенъ въ Балканския блискоизточенъ институтъ презъ 1920—21 година. — Обаче и тукъ, въ тия обобщения се доказва за лишенъ пжтъ, колко малко сж допадали на автора обобщения. Той си бѣше по природа и остана докрай аналитикъ-изследвачъ, но при това грижливъ, предпазливъ и извънредно добросъвестенъ изследвачъ.

Цѣлата почти научна дейность на покойния В. Зл. е била насочена къмъ изследване политическата и главно външно-политическата история на България. Обаче, той е проявилъ известенъ интересъ и къмъ културната българска история. Отъ такъвъ характеръ сж студиитъ му: 1911. — Какви канонически книги и граждански закони е получилъ Борисъ отъ

Византия —, дето се изтъква идеята, че българското християнско законодателство на Бориса, е било значително смегчено подъ влиянието на отговоритѣ на папа Николая до Бориса; — 1907. Клятва у языческихъ Болгаръ; — 1921. Кои сж вътрешни и външни боляри; — 1923. Най-стариятъ исторически трудъ въ старобългарската книжнина —, дето се сочи на хронологическитѣ таблици на епископа Константина, съставени по подобие на византийскитѣ; — 1899. Къмъ въпроса за тъй нареченитѣ преправки на Паисиевата история —, въ който трудъ се установяватъ взаимоотношенията и генеологията на тъй нареченитѣ преправки на Паисиевата история; — 1900. История во кратцѣ о болгарскомъ народѣ славенскомъ, писана въ 1792 г. отъ Спиридона Иеросхимонаха, когото Зл. изтъква като втори следъ Паисия Хилендарски самостоенъ български историкъ. Тукъ спадатъ сжщо така статитѣ, съ които Зл. се стреми да установи, че прабългаритѣ сж имали свое национално лѣтоброение, начеваще отъ основаването на българската държава, именно: — 1911. Имали ли сж българитѣ свое лѣтоброение; — 1915. Къмъ въпроса за българското лѣтоброение; — 1924. Die bulgarische Zeitrechnung. Чрезъ отдѣлни, повечето малки свои работи В. Зл. е изследвалъ нѣкои въпроси и отъ сродни на историята дисциплини, именно изъ областта на българската археология, нумизматика, историческа география и етнография.

И така, покойниятъ В. Зл. прекаралъ цѣлия си животъ, отъ университетската скамейка до последния си день, въ вѣрна служба на науката. Близо половинъ вѣкъ, цѣли четиридесетъ и петъ години, напълно отдадени и посветени на развитието на българската историческа наука, и то съ една забележителна твърдост и вѣрност къмъ дѣлото. Това е единъ подвигъ въ българската историография. Като български историкъ, чрезъ издирване на българската история, В. Зл. е хвърлилъ свѣтлина на много въпроси и отъ историята на съседнитѣ народи, главно на византийската история. Изтъквайки се главно като историкъ на I-то българско царство, В. Зл. е работилъ и върху другитѣ исторически епохи отъ българското минало. Изобщо той е развилъ една широка, многостранна и извънредно плодovitа научна дейность, която се отразила най-благоотворно върху развитието на българската историография. Историята на В. Зл. е най-крупното съчинение излѣзло

досега отъ най-старо време до днесъ въ областъта на българската историография. Като всѣко човѣшко дѣло, разбира се, че и научната дейность на В. Зл. има своитѣ слаби страни и недостатѣци, които могатъ да се критикуватъ, обаче, въпрѣки всичко, тя е единъ голѣмъ активъ, съ който е свързанъ неразривно напредѣкътъ на българската историография презъ последнитѣ четири десетилѣтия. Тѣкмо съ явяването на В. Зл. на научното поприще презъ деветдесетѣхъ години на 19. вѣкъ ослабва и скоро почти съвсемъ пресѣхва научната дейность на двамата най-голѣми нови български историци съ международна известность: М. Дриновъ почва отъ 1895 год. съвсемъ рѣдко да се обажда и съ своята смъртъ въ 1906 г. замлѣква съвсемъ; К. Иречекъ пъкъ, който съ своитѣ многобройни и извънредно ценни трудове се изтѣкна между това на прѣвъ планъ въ българската модерна историография, отъ втората половина на деветдесетѣхъ години, сжщо така отвърща своето внимание отъ научното издирване на българското минало и го насочва къмъ западнитѣ земи на Балканския п-въ; отъ неговото перо не се явяватъ вече приноси къмъ българската история. В. Зл. остава по тоя начинъ почти самъ да се подвизава като най-плодовитъ и авторитетенъ български историкъ, който, особено следъ смъртъта на К. Иречекъ въ 1918 г., бива всеобщо признатъ като прѣвъ съвремененъ български историкъ.

Една голѣма частъ отъ книжовната дейность на В. Зл., именно около 70 негови трудове, сж посветени на популяризиране на научнитѣ знания. Даннитѣ на неговия характеръ не сж му помагали въ това отношение, но той е ималъ съзнанието за обществено-възпитателното значение на своята наука. Той е вършилъ популяризаторска работа и чрезъ сказки, държани въ София или провинцията. Заедно съ пишещия тия редове той е билъ редакторъ на научно-популярното списание „Българска историческа библиотека“. Той е редактиралъ до своята смъртъ и „Известия на българското историческо дружество“. Златарски е извършилъ една важна работа и чрезъ своята четиридесетгодишна професорска преподавателска дейность: цѣлата почти възрастваща презъ това време генерация отъ учители-историци въ разнитѣ наши срѣдни и по-нисши учебни заведения сж минали презъ неговата школа

и сж негови ученици. Негови ученици сж и покойния проф. Н. Милевъ и проф. П. Мутафчиевъ.

В. Зл. е участвувалъ въ живота на Софийския университетъ, освенъ въ преподаванията, още и въ устройството му: два пжти (презъ 1906/907 и 1919/920 год.) е билъ деканъ, и два пжти ректоръ на университета (1913/914 и 1924/925 г.). Освенъ въ университета, той е преподавалъ и въ Военната академия, Военното училище, Свободния университетъ и Софийската духовна семинария.

Върѣки своята склонность къмъ хипотези, които по нѣкой пжтъ отиватъ далечъ, научната дейность на В. Зл. се движи отъ единъ строгъ и солиденъ наученъ духъ, привнесенъ и култивиранъ въ българската историография още отъ Дринова и Иречека. Тя е чужда на крайности и на духа на шовинистическата неистина. В. Зл. е продължилъ, значи, научнитѣ традиции, завещани отъ тия двама голѣми учени на българската историография. Неговата строга научность е била при това съчетана съ една рѣдка преданость къмъ дѣлото на науката, съ едно извънредно сериозно отношение къмъ него. За него науката е целъ, а не срѣдство. Той храни презрение къмъ шума, легкия успѣхъ и рекламата, къмъ които не рѣдко се подхлѣзватъ млади хора.

Научнитѣ заслуги на В. Н. Зл. сж намѣрили нееднократно признание въ България и въ чужбина. Той е билъ: действителенъ членъ на Българската академия на наукитѣ, въ която изпълнявалъ длъжността секретаръ и отъ 1921 г. председателъ на Историко-филологическия клонъ, а отъ 1926 год. до смъртта си и подпредседателъ на Академията; дописенъ членъ на Академията на наукитѣ въ Прага, Петербургъ и Загребъ; почетенъ д-ръ по славянска филология на Харковския университетъ; членъ на бившия Руски археологически институтъ въ Цариградъ; членъ на Московското археологическо дружество; членъ на „Общество исторіи и древностей россійскихъ при Московскомъ университетѣ“; членъ на Финougърското дружество въ Хелсингфорсъ; членъ на Българския археологически институтъ; членъ и отъ 1912 г. председателъ на Историческото дружество въ София; членъ и отъ основанието му подпредседателъ на Географското дружество въ София; членъ на School of Slavonic Studies при Лондонския

университетъ; членъ на Kőrösi Csoma въ Будапеща; членъ на Славянския институтъ въ Прага; членъ на Историческото дружество въ Нови-Садъ; почетенъ членъ на Кондаковия институтъ въ Прага.

Пъленъ списъкъ на книжевнитѣ трудове на В. Н. Златарски

1894. — 1. Писмата на Цариградския патриархъ Николай Мистикъ до българския царь Симеонъ. Сборникъ Минист. Народн. Просвѣщ. X (1894), стр. 372—428; XI (1894), стр. 3—54; XII (1895), стр. 121—211. — 2. Нови известия за най-древния периодъ на българската история. Сб. М. Н. Пр. XI (1894), стр. 145—154.

1895. — 3. Главни периоди на българската история. Встъпителна лекция. Български Прегледъ III (1896), кн. 2, стр. 23—37. — 4. Карлъ Цахарие фонъ Лингенталъ (Поменикъ). Бълг. Пр. II (1895), кн. 12, стр. 153.

1896. — 5. Писмата на византийския императоръ Романъ Лакапинъ до българския царь Симеонъ. Сб. М. Н. Пр. XIII (1896), стр. 282—322. — 6. Приемниците на Омортага. Периодич. списание на Книж. Друж. въ София 54 (1896), стр. 755—778. 17

1897. — 7. Новъ възгледъ върху сетнинитѣ отъ православието въ България. Бълг. Пр. IV (1897), кн. 1, стр. 57—70; кн. 2, стр. 65—81. — 8. Кой е билъ Тодоръ черноризецъ Доксовъ. Бълг. Пр. IV (1897), кн. 3, стр. 42—63. — 9. G. Schlumberger, *Monnaies d'or d'un chef bulgare au XI-e siècle. Sermon, gouverneur de Sirmium*. Рецензия. Бълг. Прегл. IV (1897), кн. 1, стр. 109—111. — 10. Християнски учителъ. Пловдивъ. 1897, кн. 1 и 2. Рецензия. Бълг. Пр. IV, кн. 1, стр. 127—129. — 11. Български Църковенъ Прегледъ. София. 1897, кн. 1—2. Рецензия. Бълг. Пр. IV, кн. 2, стр. 133—136. — 12. Една дисертация върху руската политика въ Источния въпросъ отъ С. Жигаревъ. Рецензия. Бълг. Пр. IV, кн. 2, стр. 155—156. — 13. Georges N. Hadjidakis, *Du caractère hellénique des anciens macédoniens*. Рецензия. Бълг. Пр. IV, кн. 3, стр. 121—126. — 14. Християнски Учителъ, априлъ 1897. Рецензия. Бълг. Пр. IV, кн. 3, стр. 137—138. — 15. Резултатитѣ отъ екскурзията по България, предприета отъ Рус. Археол. Институтъ въ Цариградъ презъ лѣтото 1896 г. Рецензия. Бълг. Пр. IV, кн. 4, стр. 130—140. — 16. D. P. Matković, *Putovanje Jakova Bongarsa od Beča u Carigradu god. 1585*. Рецензия. Бълг. Пр. IV, кн. 9, стр. 100—116.

1898. — 17. Два известни български надписи отъ IX. вѣкъ. Сб. М. Н. Пр. XV (1898), стр. 131—144. — 18. Г. Баласчевъ, *Новонайдениятъ надписъ отъ времето на царь Симеона*, Рецензия. Сб. М. Н. Пр. XV (1898), отдѣлъ критики, стр. 20—40. — 19. К. и Х. В. Шкорпилъ, *Паметници на гр. Одесосъ*. Рецензия. Бълг. Прегл. V (1898), кн. 3, стр. 121—130. — 20. Историческия конгресъ въ Инсбрукъ.

Пакъ тамъ V (1898), кн. 10, стр. 154—155. — Окултизмъ и теософия. Пакъ тамъ, год. V (1898), кн. 3, стр. 147—151. — По случай 300-годишнината на Нантския Едиктъ. Пакъ тамъ, кн. 4, стр. 153—156. — 21 Материали по възраждането. Писмата на П. Р. Славейковъ до Н. Златарски. Сб. М. Н. Пр. XV (1898), стр. 1—32.

1899. — 22. Ивайло и Момчилъ. Сравнителна характеристика. Бълг. Прегл. V (1899), кн. 7, стр. 103—115. — 23. Къмъ въпроса за тъй нареченитъ преправки на Паисиевата история. Период. Спис. 59 (1899), стр. 723—757. — 24. Положението въ Сърбия (споредъ „Пжтнитъ записки на единъ русинъ“). Бълг. Пр. VI (1899), кн. 2, стр. 63—91. — 25. П. А. Сырку, Старинная Чепинская крѣпость у села Доркова и два византийскіе рельефа изъ Чепина. Рецензия. Пакъ тамъ V (1899), кн. 5, стр. 123—134. — 26. М. Г. Попруженко, Синодикъ царя Бориса. Рецензия. Пакъ тамъ, кн. 9—10, стр. 268—270. — 27. Конгресъ по история на религията въ 1900. Съобщение. Пакъ тамъ, кн. 8, стр. 142—143. — 28. Гаврилъ Кръстевичъ (Поменикъ). Пакъ тамъ, кн. 4, стр. 150—153.

1900. — 29. История во кратцъ о болгарскомъ народѣ славенскомъ, сочинися и списася въ лѣто 1792 Спиридономъ Иеросхимонахомъ. София 1900, стр. LIII + 124. — 30. Прегледъ на 30-годишната научно-книжовна дѣятелность на проф. М. С. Дриновъ. „Сборниче за юбилея на проф. М. С. Дриновъ“. София 1900, стр. 34—76. — 31. Единъ български надписъ отъ XV вѣкъ. Период. Спис. 61 (1900), стр. 726 — 730. — 32. П. Н. Милуковъ, Христіанскія древности Западной Македоній. Рецензия. Бълг. Прегл. VI (1900), кн. 7, стр. 111—112. — 33. Василій Григорьевичъ Васильевскій. (Поменикъ). Период. Спис. 61 (1900), стр. 137—140.

1901. — 34. Нови данни за биографията на Паисия Хилендарски. Период. Спис. 62 (1901), 152—154. — 35. Надпись отъ гр. Шуменъ. Пакъ тамъ, 223—224. — 36. Материали за биографията на покойния Иларионъ Ловчански. Библиотека, приложение къмъ Църковенъ Вѣстникъ, III (1901), стр. 28—56. — 37. Преводъ: Г. Челпановъ, Прегледъ на съвременнитъ учения за душата. София 1901.

1902. — 38. Единъ отъ провадийскитъ Омортагови надписи. Период. Спис. 63 (1902), 94—107. — 39. Основанието на българското царство. Пакъ тамъ, 313—340. — 40. Българскитъ князе отъ рода Дуло. Пакъ тамъ, 473—499. — 41. Приносъ къмъ българската нумизматика. Пакъ тамъ, 568—572. — 42. България презъ VIII вѣкъ. Пакъ тамъ, 627—665.

1903. — 43. Научно-книжовната дѣйность на Ю. И. Венелина и значението му за българитъ. Лѣтопись на Бълг. Книж. Дружество. III (1903), 90—160. — 44. Билъ ли е св. Теодосій Търновски доносчикъ прѣдъ Цариградската патриаршия. Библиотека, приложение къмъ Църковенъ вѣстникъ, VII, VIII и IX (1903), 97—116. — 45. Споменъ за 20 априлъ 1876 год. Българска Сбирка X (1903), кн. 5, стр. 277—283. — 46. Сколько бесѣдъ написалъ Козма Пре-

свитеръ. Сборникъ статей въ честь проф. М. С. Дринова. Харьковъ. 1908, стр. 37—48.

1904. — 47. Житіе и жизнь преподобнаго отца нашего Теодосія Терновскаго. Сб. М. Н. Пр. XX (1904), 1—41. — 48. Феликсъ Ф. Каницъ (Поменикъ). Лѣт. на Бѣлг. Кн. Д-во IV (1904), 110—115. — 49. Биографически очеркъ на Негово блаженство Екзархъ бѣлгарски Иосифъ I (1877—1902). Юбилеенъ сборникъ. София 1904, стр. 3—7.

1905. — 50. Изъ старата история на бѣлгаритѣ. Бѣлг. Сб. XII (1905), кн. 1, стр. 19—23. — 51. Две писма на дѣдо Йосифа Соколски. Юбилеенъ Сборникъ въ честь на Хр. Г. Дановъ. Пловдивъ 1905, стр. 117—123. — 52. Дейността на Д-ръ Константинъ Иречекъ въ Бѣлгария. Пер. Сп. 66 (1905), 1—30. — 53. Даскалъ Николай Карастояновичъ и неговата печатница. Пакъ тамъ, 623—661. — 54. Докладъ на комисията по изследване откритието св. Мощи на последния бѣлгарски патриархъ Евтимия. Църковенъ Вѣстникъ VI (1905), бр. 50 отъ 23 XII. 1905. — 55. Надписътъ намѣренъ въ гроба на патриархъ Евтимия. Пакъ тамъ, бр. 51—52 отъ 30. XII. 1905. — 56. Приносъ къмъ антропологическото изучаване на бѣлгаритѣ. Съобщение. Пер. Сп. 66 (1905), 281—289. — 57. М. Бабабановъ. Страница отъ политическото ни възраждане. Рецензия. Пакъ тамъ, 152—154. — 58. Д-ръ Ив. Касабовъ. Моитѣ спомени отъ възраждането на Бѣлгария съ революционни идеи. Рецензия. Пакъ тамъ, 451—455.

1906. — 59. Въпросъ о происхожденіи болгарскаго царя Ивана Александра. Сборникъ по славяновѣдѣнію II. Петербургъ 1906, отдѣл. отпеч., стр. 1—30. — 60. Дѣ и кога е билъ заточенъ и умрѣлъ бѣлгарскиятъ патриархъ Евтимий. Лѣт. Бѣлг. Кн. Д-во, VIII (1906), 101—170. — 61. Царственикътъ на Христаки Павловичъ. Училищенъ Прегледъ. 1906, кн. 7, стр. 678—693. — 62. По поводъ статията на Н. В. Прѣосвещенство Г-на Теодосія: „Нѣколко думи за Бачковския манастиръ, по поводъ слуха за откриването гроба на патриархъ Евтимия“. Църк. Вѣстникъ VII (1906), бр. 1—2 отъ 13. I. 1906 г. — 63. Adolphe Block, Origine turque des Bulgares. Рецензия. П. Сп. 67 (1906), 464—468. — 64. Погребението на проф. М. Дриновъ. Съобщение. Уч. Прегл., 1906, кн. 3—4, стр. 453—467.

1907. — 65. Клятва у языческихъ болгаръ. Сборникъ въ честь проф. В. И. Ламанскаго. Петербургъ, 1907, I 251—260. — 66. Въпросътъ за бѣлгарски патриархъ предъ папата въ 866 г. Прѣгледъ, приложение къмъ Църковенъ Вѣстникъ, I (1907), кн. 1, стр. 24—31. — 67. Причинитѣ за покръщението ни и сетинитѣ отъ него. Споменна книга за 1000-годишнината отъ смъртта на царъ Бориса. София. 1907, стр. 31—62. — 68. Къмъ историята на Самоковската печатница. П. Сп. 68 (1907), 458—464. — 69. М. С. Дриновъ (Поменикъ). Лѣт. Бѣл. Кн. Д-во VII (1907), 68—83.

1908. — 70. Международнитѣ отношения на Бѣлгария при

първитъ Асѣневци. Библиотека на Славянска беседа, г. III, кн. 2, София, 1908, стр. 27—64.

1909. — 71. Известията за българитѣ въ хрониката на Симеона Метафраста и Логотета. Историко-критическо изследване. Сб. на Бълг. Ак. Наук. XXIV (1909), стр. 1—161. — 72. Кой е билъ български архиепископъ въ Охридъ при покорението на България отъ Василия II. Християнска мисль II (1909), кн. VIII, стр. 464—472.

1910. — 73. Къмъ въпроса за най-старитѣ български монети. Известия на Бълг. Археологическо Д-во I (1910), 29—53. — 74. J. B. Bury, The Chronological cycle of the Bulgarians. Рецензия. Пакъ тамъ, 237—243.

1911. — 75. Имали ли сж българитѣ свое лѣтоброение. Списание Българ. Академия на наукитѣ I (1911), 1—92. — 76. Договорътъ на Иванко, синъ Добротичевъ, съ генуезцитѣ въ 1387 г. (Заедно съ Г. Кацаровъ). Извѣстия на Историческото д-во въ София III (1911), 17—37. — 77. Архимандритъ Онуфрий Поповичъ. Пакъ тамъ, 39—73. — 78. Асѣневиятъ надписъ при Станимака. Изв. Бълг. Арх. д-во II (1911), стр. 231—247. — 79. Какви канонически книги и граждански закони е получилъ Борисъ отъ Византия. Лѣт. Бълг. Акад. на наукитѣ I (1911), 79—116.

1912. — 80. Болгарское лѣтосчисленіе. Извѣстия Отдѣл. рус. яз. и слов. Петерб. Академіи наукъ, XVII (1912), кн. 2, стр. 28—59. — 81. Паисий и неговиятъ пръвъ ученикъ. Църковень Вестникъ отъ 12 май 1912, стр. 238.

1913. — 82. Сюлейманкѡйскиятъ надписъ. Изв. на Бълг. Археол. д-во, III (1912—1913), 131—179. — 83. Гръцко-български съюзъ презъ 1204/1205. Годишникъ на Софійския Университетъ, VIII—IX (1911—1913), 1—23. — 84. Оцѣнка на съчинението за хабилатация на д-ръ Ганчо Цѣновъ. Пакъ тамъ, официаленъ отдѣлъ, стр. 131—165. — 85. Е. Е. Голубински (Поменикъ). Лѣт. Бълг. Ак. II (1912—1913), 52—58.

1914. — 86. Маринъ Дриновъ (1838—1906). Каталогъ на библиотеката „Маринъ С. Дриновъ“. София 1914, стр. III—IX.

1915. — 87. История на българитѣ отъ появата имъ въ Европа до основаване на българското царство на Балканския полуостровъ. Год. на Соф. Университетъ X (1914—1915), София 1915, стр. 1—112. — 88. Къмъ въпроса за българското лѣтоброение. Сп. Бълг. Ак. X (1915), 1—23. — 89. Извѣстието на Михаила Сирийски за преселението на българитѣ. Изв. на Истор. д-во, IV (1915), 37—62. — 90. Преводъ: J. B. Bury, Прѣснамъ, Маламиръ. Appendix X въ книгата му A History of the Eastern Roman Empire from the fall of Irene to the accession of Basil I (802—867). London. 1912, стр. 481—484. Пакъ тамъ, стр. 180—183. — 91. Преводъ: J. B. Bury, Върху нѣкои отъ изворитѣ за историята на Константина и Методия. Appendix XI въ сжщата книга, стр. 485—488. Пакъ тамъ, стр. 184—188.

1916. — 92. Посланието на цариградския патриархъ Фотия до

българския князь Бориса въ славянски преводъ. Български Старини, изд. на Българската Академия на наукитѣ, VI. София. 1917. Прѣговоръ, стр. 1—20; текстъ, стр. 21—64. — 93. Професоръ д-ръ Константинъ Иречекъ. (Поменикъ). Лѣт. Бълг. Ак. I (1915—1917), стр. 85—110; сжщо Славянски Календаръ за 1919 г., стр. 96—99.

1917. — 94. Иматъ ли власитѣ нѣкакви исторически права надъ Добруджа. Военни Извѣстия, 1917, бр. 25 отъ 2. II. — 95. Кога е възникнала и какъ се е развила идеята за българското обединение. Седмиченъ Прѣгледъ I (1917), бр. 3, стр. 3—4; бр. 4, стр. 3—5. Попълнена и разширена въ в. Родина, Скопие, III (1918), бр. 564—566. — 96. Историческото значение на Ахелойския бой. По случай 1000-годишнината му. Седмиченъ Прѣгледъ, I (1917), бр. 5, стр. 4—6. — 97. Деветъ карти за границитѣ на България презъ срѣднитѣ вѣкове съ текстъ къмъ тѣхъ. Въ Атласа „Българитѣ въ тѣхнитѣ исторически, етнографически и политически граници“ на Д. Ризовъ. Berlin 1917, карти №№ 6—14. — 98. Отзывъ за историята на Мавро Орбини, сп. Вѣра и сила (1917), бр. 3. отъ 25. XII, стр. 10—11.

1918. — 99. Geschichte der Bulgaren. I Teil: von der Gründung des bulg. Reiches bis zur Türkenzeit (679—1396). Bulgarische Bibliothek, hrsggeg. von Prof. G. Waigand. Bd. V. Leipzig 1918 стр. X + 182 съ 9 образци и 10 картини. — 100. Историко-политическата сѣдба на Добруджа. Сборникъ „Добруджа“, София, (1918), стр. 43—68. — 101. Професоръ Миккола и българската наука, в. Дневникъ, бр. 5396 отъ 15. II. 1918 г.; сжщо въ l'Echo de Bulgarie, бр. 1320 отъ 20. II. 1918 г. — 102. Bulgariens historia till befrielsen. (Nationernas Bibliotek, red. M. Ehrenpreis och A. Jensen). Stockholm 1918, стр. 3—40. — 103. История на българската държава презъ срѣднитѣ вѣкове. I, София, 1918, стр. 1—485.

1920. — 104. Историческото значение на България съ огледъ къмъ нейното междудържавно положение. Славянски гласъ XIII (1919—1920), кн. 5—6, стр. 5—15; сжщо въ Славянска библиотека I (1920), стр. 30—56. — 105. Какъ е билъ разрѣшенъ българскиятъ църковенъ въпросъ въ 870 година. Духовна Култура I (1920), кн. 1—2, стр. 49—63. — 106. Тѣй нареченитѣ „грамоти“ на Пинция и неговия синъ Плезо. Год. Соф. Унив. XV—XVI (1919—1920), стр. 1—58.

1921. — 107. Кои сж били вътрешни и външни боляри. Юбилеенъ Сборникъ въ честь на С. С. Бобчевъ. София 1921, стр. 45—57. — 108. Какъ е била политически подготвена мисията на Св. Кирила и Методия въ Моравия. Слънце III. (1921), кн. 4—5, стр. 249—253. — 109. Извѣстията на Ибрахимъ-ибн-Якубъ за българитѣ отъ 965 година. Сп. Бълг. Ак. XXII (1921), стр. 67—87. — 110. Родопскиятъ юнакъ Момчилъ войвода въ свѣтлината на историята. Родопски Гласъ I, бр. 12 отъ I. X. 1921, стр. 1—6. — 111. Нова политическа и социална история на България и Балканския полуостровъ. Курсъ четенъ въ Балканския блискоизточенъ институтъ презъ 1920—21 г. София 1921, стр. 159.

1922. — 112. Народността и родното мѣсто на Христофора Жефаровича. Македония, I (1922), кн. I, стр. 21—24. — 113. Дѣ се намиралъ гр. Деволъ. Изв. Истор. Д-во V (1922), стр. 35—56. — 114. Легендата за откриване мощитѣ на Тивериуполскитѣ мченици. Отчетъ на Българ. Археолог. Институтъ за 1921 година. София 1922, стр. 22—37. — 115. Моливдовулъ на Самуила Алусианъ. Изв. Българ. Арх. Инст. I (1921—1922), София 1922, стр. 86—102. — 116. Голѣмината на българския хлѣбъ въ XI вѣкъ. Извѣстия на Етногр. Музей II (1922), кн. 1—2, стр. 11—14. — 117. Българо-чешска взаимность въ миналото. Чехо-словашки обзоръ III (1922), бр. 1. отъ 15. XI.

1923. — 118. Намѣрениятъ въ юго-западна Албания надпись съ името на българския князь Бориса-Михаила. *Slavia*, II, 1 (1923), стр. 61—91. — 119. Политическата роля на Софрония Врачански презъ руско-турската война въ 1806—1812 година. Год. Соф. Унив., Ист.-фил. фак. XIX (1923), 1—85. — 120. Александъръ II и българскиятъ църковенъ въпросъ. Юбилеенъ сборникъ въ честь на митроп. Симеона. София. 1923, стр. 238—254. — 121. Най-стариятъ исторически трудъ въ старо-българската книжнина. Сп. на Българ. Ак. XXVII (1923), стр. 132—182. — 122. Учителската дейность на Св. Климента. Църк. Вѣстникъ XXIV (1923), бр. 43, стр. 1—2; бр. 44, стр. 4—5.

1924. — 123. Къмъ историята на открития въ мѣстността Пательна старъ български манастиръ. Изв. Българ. Арх. Инст. I (1924), 146—162. — 124. Хронологически редъ на по-главнитѣ събития отъ старата българска история. Малка Енциклопедическа библиотека, № 11. София, 1924, стр. 1—52. — 125. Дѣ се намирала епископията на св. Климента Охридски. Македонски Прѣгледъ I (1924), кн. 1, стр. 1—14. — 126. Къмъ историята на манастиря Св. Наумъ въ Македония. Пакъ тамъ, кн. 2, стр. 1—11. — 127. Български архиепископи-патриарси презъ първото царство (до падането на източната му половина). Изв. Ист. Д-во VI (1924), стр. 49—76. — 128. *Die bulgarische Zeitrechnung. Journal de la Société Finno-Ougrienne. Helsingfors* XL, 1 (1924), стр. 1—7. — 129. Н. Мушмовъ, Монетитѣ и печатитѣ на българскитѣ царе. Рецензия. Изв. Българ. Арх. Инст. II (1923—24), стр. 246—253.

1925. — 130. Словенското житие на Св. Наума отъ XVI вѣкъ. Сп. Българ. Ак. XXX (1925), стр. 1—28. — 131. Норвежката столица Осло и българитѣ. Свободна Речъ, I (1925), бр. 263 отъ 11. I, стр. 3. — 132. Н. Милевъ като работникъ по история. Полетъ, II (1925), кн. 18, стр. 279—281. — 133. Страница изъ старата културна история на българитѣ. Сборникъ въ честь на професора Луи Леже. София, 1925, отдѣл. отпеч. стр. 1—14. — 134. Мѣстото на П. И. Шафарикъ въ българската историография. Българо-чехословашка взаимность, год. I (1925), бр. 2, стр. 7—11.

1926. — 135. Первый походъ болгарскаго царя Симеона на Константинополь. *Recueil d'études dédiées à la mémoire de N. P. Kondakov. Prague*. 1926, p. 19—27. — 136. Западното българско цар-

ство до прогласяването на Самуила за царь. Македонски Прегледъ, год. II, (1926), кн. 1, стр. 1—16; кн. 2, стр. 1—34. — 137. The Making of the Bulgarian Nation. The Slavonic Review, vol IV, № 11, December 1925, p. 362—383, and № 12, March 1926, p. 629—644. — 138. Национализацията на българската държава и църква въ IX вѣкъ. Ректорска речъ, казана на 8. XII. 1924 г., Год. Соф. Унив., Истор.-филол. факултетъ, т. XXII, 9 (1926), стр. 1—32.

1927. — 139. История на българската държава презъ срѣднитѣ вѣкове. Т. I, часть 2-а. Отъ славянизацията на държавата до падането на първото българско царство. София. 1927, стр. XVI + 893. — 140. Южна България следъ смъртъта на Ив. Асеня II и регинскиятъ миръ. Сборникъ въ честь на Б. Дяковичъ, София, 1927, стр. 327—341. — 141. Материали за историята на гр. Вратца. Възпоменателенъ сборникъ за Василь Кжичовъ по случай 25-годишнината отъ смъртъта му (1902—1927). Враца 1927, стр. 157—178.

1928. — 142. Образуване на българската народност. Българска Историческа Библиотека, год. I (1928), кн. 1, стр. 74—112. — 143. Първитѣ български депутати въ Русия. Бѣлг. Ист. Библ., год. I (1928), кн. III, стр. 109—129. — 144. Родопскиятъ юнакъ Момчилъ войвода. Бѣлг. Ист. Библ., год. I (1928), кн. 2, стр. 118—131. — 145. Преписката на българския князь Симеона съ императорския делегатъ Лъва Магистра. Бѣлг. Ист. Библ., год. I (1928), кн. 4, стр. 180—192. — 146. Политическата дейность на царь Симеона (893—927). Бѣлг. Ист. Библ., год. I (1928), кн. 4, стр. 3—48. — 147. Писма на П. Р. Славейковъ отъ 1857—1858 г. Българска мисль, год. III (1928), кн. 5, стр. 323—333. — 148. Предговоръ къмъ „Сказание за князь Бориса и царь Симеона отъ Б. Дочева. София. 1928.“ — 149. Личността на царь Симеона и неговото дѣло. Сп. „Нива“, год. I (1928), № 6, стр. 2 (подлистникъ). — 150. Мисията на св. Климента въ Македония. Уводна статья въ в. „Македония“, год. III (1928), бр. 649, отъ 9 XII. 1928. — 151. Предговоръ къмъ книгата на Василь Дечевъ, Миналото на с. Чепеларе. София. 1928; в. „Миръ“, бр. 8615, отъ 21. III. 1829, стр. 3.

1929. — 152. Политическото положение на северна България презъ XI и XII вѣкъ. Изв. Ист. Д-во въ София, кн. IX (1929), стр. 1—50. — 153. Императоръ Александъръ II и българския църковенъ въпросъ. Прослава на Освободителната война 1877—1878. Руско-български сборникъ. Издава Славянското Д-во въ България. София 1929, стр. 130—143. — 154. Държавно-политическитѣ идеи на царь Симеона. Лѣт. Бѣлг. Ак., кн. XII за 1928—29, стр. 194—207; сжщо сп. „Отецъ Паисий“, год. II (1929), кн. 9, стр. 137—142; сжщо преводъ на нѣмски: Die Staatspolitischen Ziele des Zaren Symeon. „Südöstliche Warte“ I Jahrg. 1929, Heft 7, S. 305—113. — 155. България при царь Самуила и неговитѣ приемници. Бѣлг. Ист. Библ., год. II (1929), кн. 3, стр. 1—32. — 156. Отецъ Паисий Хилендарски. Бѣлг. Ист. Библ., год. II (1929), кн. 1, стр. 2—18. — 157. Какъ сж писали македонцитѣ преди 115 години. Макед. Прегл.,

год. IV (1929), кн. 1., стр. 117—120. — 158. Моливдовулъ на веста Симеона, катепапъ на Подунавieto. *Šišićev zbornik (Mélanges Šišić)*. Zagreb. 1929, стр. 143—148. — 159. Една датирана приписка на гръцки отъ срѣдата на XI в. *Byzantinoslavica*, t. I. 1929, стр. 22—33. — 160. *Prima Justiniana im Titel des bulgarischen Erzbischofs von Achrida*. *Byzantinische Zeitschrift*, t. 30. 1929, s. 484—489. — 161. Морето въ политиката на старитѣ български царе. Морски Сговоръ, год. VI (1929), бр. 6, стр. 2—7. — 162. Речь, произнесена на тържественото събрание на Загребската Академия на наукитѣ по случай 100 год. отъ рождението на Д-ръ Ф. Рачки. *Proslava stogodišnjice rodenja Franja Rackoga*. Zagreb. 1929, стр. 10—11. — 163. Академикъ и професоръ Ф. И. Успенски. VIII. отчетъ на Български Археол. Институтъ за 1928 г. София. 1929, стр. 19—34. — 164. Отбраната на Плѣвень 1877 отъ капитанъ Ф. Уилямъ фонъ Хербертъ. Преводъ отъ английски отъ Р. Руевски. София 1929. 8-о 312 стр. Рецензия, в. „Миръ“ отъ 3 VII 1929, бр. 8707, стр. 3. — 165. Съ Пенча Славейковъ въ Русия. Предговоръ къмъ „Писма отъ Пенча Славейковъ до Мара Бѣлчева. София, 1929“, стр. 9—12. — 167. *Pace di Adrianopoli*. *Enciclopedia Italiana*, t. I (1929), p. 544. — 167. Asen (Asen I Vecchio, Ivan Asen II, Ivan Asen III). *Enciclopedia Italiana*, t. IV (1929), p. 825—826. — 168. Какъ нашитѣ бащи и дѣди насаждали благонравие. Общински вестникъ. Велико-Търново, год. V (1929), бр. 44 отъ 15 II 1929, стр. 350—355.

1930. — 169. Българи и чехословаши въ миналото. Сборникъ на Българо-чехословашката взаимностъ. София 1930, стр. 12—15. — 170. Българо-сръбскитѣ политически отношения въ миналото. Бълг. Ист. Библ., год. III (1930), кн. 2, стр. 61—102. — 171. Иванъ Асень II (1218—1241). Бълг. Ист. Библ., год. III (1930), кн. 2, стр. 1—55. — 172. Търновскиятъ надписъ на Ив. Асень II. Бълг. Ист. Библ., год. III (1930), кн. 3, стр. 56—64. — 173. Ханъ Крумъ. Бълг. Ист. Библ., год. III (1930), кн. 1, стр. 1—23. — 174. Една голѣма грѣшка на турското командуване въ крепостта Одринъ при отбраната ѝ въ 1913 г. Сп. „Артилерийски Прегледъ“. София, год. IV (1930), кн. 1, стр. 84—100. — 175. Какъ е билъ завзетъ Одринъ отъ руситѣ и билъ склученъ Одринскитъ миръ въ 1829 г. Наученъ Прегледъ II (1930), кн. 3, стр. 33—72. — 176. Български възстания и опити за възстания до срѣдата на XIX в. „България 1000 години“. София, 1930, стр. 707—735. — 177. Политическиятъ животъ на българитѣ при царъ Симеона. Пакъ тамъ, стр. 3—4. — 178. Единъ гръцки фалсификатъ, който се отнася къмъ българската история. *Byzantinoslavica*, II, 2 (1930), стр. 231—258. — 179. Българо-хърватски отношения презъ I. половина на Х вѣкъ. „*Sveslavenski zbornik*“. Zagreb. 1930, p. 44—55. — 180. Българитѣ и Одринъ презъ срѣднитѣ вѣкове. Артилерийски Прегледъ, год. IV 1930, кн. 1, ст. 25, стр. 95—100. — 181. Боятъ при Клокотница на 3/22. III. 1230 г. Сп. „Нива“, год. II, бр. 23, стр. 6—7. — 182. *Přístup Bulharska k Egejskemu moři. Příloha „Národních Listů“ k číslu 66 отъ 3. března 1930 г., str. 21, col. 1.*

1931. — 183. Възстанието на Петра Дѣляна въ 1040—1041. Бѣлг. Ист. Библ., год. IV (1931), кн. 1, стр. 94—114. — 184. Четири писма отъ Диарбекиръ, и Къмъ биографията на Иосифа Соколски. Сборникъ за митрополитъ Максимъ. Пловдивъ. 1931, стр. 189—208. — 185. Моливдовултъ на Алусияна. Изв. Истор. Друж., кн. X. (1930). София, 1931, стр. 49—63. — 186. Устройство Болгаріи и положение болгарскаго народа въ первое время послѣ покоренія ихъ Василиемъ II. Болгаробойцею. *Seminarium Kondakovianum* IV, 1931, p. 49—68. — 187. Symeon von Bulgarien. Menschen die Geschichte machten, hsgb. von P. R. Rohden und G. Ostrogorsky. Bd. I Wien. 1931, S. 304—309. — 188. Академикъ Ф. И. Успенски (1845—1928). Лѣт. Бѣлг. Ак. XII (1928—1929), София, 1931, стр. 143—156. — 189. Предговоръ къмъ „Документи за българската история“, томъ I. София. 1931, стр. III—IV. — 190. Мисълта за откриване Духовна семинария въ Търново презъ 1860 год. и нейниятъ неуспѣхъ. Учил. Прегл., год. XXX (1931), кн. 7, стр. 954—976.

1932. — 191. Рецензия за Iwan Sakázov, *Bulgarische Wirtschaftsgeschichte*. Berlin und Leipzig. Walter de Gruyter & Co. 1929, IX + 294. *Zeitschrift des Instituts für Weltwirtschaft und Seeverkehr*, 35 Bd. (1932), S. 213—216. — 192. Болгарскій историко-литературный элементъ въ русской лѣтописи. Труды V. Създа Русскихъ Академическихъ организации за границы. София. 1932, стр. 337—353. — 193. Намѣстници управители на България презъ царуването на Алексія I Комнина. *Byzantinoslavica*. Praha. 1932. t. IV, 1, p. 139—158; t. IV, 2, p. 371—396. — 194. Какъвъ народъ се разбира у Ана Комнина подъ израза γένος τι Σχιδιχόν. Изв. на Ист. Др., кн. XI—XII (1932), стр. 71—82. — 195. Wer war Peter Deljan? *Annales Academiae Scientiarum Fennicae*, Ser. B., t. XXVII. *Mélanges offerts à M-r I. I. Mikkola*, Helsinki. 1932, S. 354—363. — 196. Едно историческо известие отъ XIII вѣкъ за родопското население. Родопски Прегледъ, год. III (1932), кн. 1—2, стр. 2—4. — 199. България при приемниците на Иванъ Асеня II. Бѣлг. Ист. Библ., год. V (1932—33), кн. 1, стр. 25—87. — 198. Ловечъ като сръднѣвковна крепость. „Ловечъ и Ловчанско“, кн. IV (1932), стр. 11—18. — 199. Българската войска и военно дѣло презъ сръднитъ вѣкове. „Полувѣковна военна България.“ София. 1932, стр. 79—80.

1933. — 200. Потеклото на Петра и Асеня, водителитъ на възстанието въ 1185 г. Сп. Бѣлг. Акад., кн. 45 (1933), стр. 8—48. — 201. Багора-Бабагора-Bagalatus. Сборникъ въ честь на А. Иширковъ. София. 1933, стр. 187—190. — 202. Ансбертовиятъ „Жупанъ или сатрапъ на България“ не е билъ Драгомиръ Хризь. Год. Соф. Univ., Ист.-фил. фак., кн. 29, 6 (1933), стр. 1—20. — 203. Георги Скилица и написаното отъ него житие на св. Иванъ Рилски. Изв. Ист. Д-во, XIII 1933, стр. 49—80. — 204. Стремезътъ на българитъ къмъ Бѣло море. Сп. „Отецъ Паисий“, год. VI (1933), кн. 2, стр. 49—57. — 205. Vel'ká Morava a Bulharsko v IX storoci. *Riša Vel'komoravska sborník vědeckých prác*, sostavil Dr. Ján Stanislav. Praha. 1933, стр. 275—288.

1934. — 206. История на българската държава презъ срѣднитѣ вѣкове. т. II. България подъ византийско владичество. София. 1934, стр. XX + 565. — 207. Царь Калоянъ подъ стениѣ на Солунъ презъ 1207 г.. Сборникъ Солунъ. София. 1934, стр. 29—36. — 208. Приносъ къмъ историята на училищното дѣло въ В. Търново. Юбилейна книга на В. Търновската народна мъжка гимназия „Св. Кирилъ“ по случай 50 год. отъ основанието ѝ (1880—1930) и 75 год. отъ откриването на класното училище въ В. Търново. В. Търново. 1934, стр. 111—117. — 209. Речь държана при откриването на IV конгресъ на византологитѣ въ София. в. „Миръ“ отъ 10 септемврий 1934.

1935. — 210. Търновскитѣ възстания и опити за възстание. Сборникъ по случай 100-годишнината на завѣрата отъ 1835. София. 1935, стр. 1—16. — 211. Родопскитѣ управители Иванъ Спиридо-наки. „Родопа и Родопската област. Сборникъ въ честь на Ст. Н. Шишковъ“. София-Пловдивъ. 1935, стр. 31—33. — 212. Боянскитѣ надписъ. Год. Соф. У-тъ, Истор.-филол. фак., кн. XXI, 10. София. 1935, стр. 3—28.

1936. — 213. Населяванье Словена на Балканскомъ полуострову. Книга о Балкану, Издание Балканскога института. I Београд. 1936, стр. 82—117. (Послесмъртно издание.)

Книжнина за живота и дейността на В. Н. Златарски

1. Проф. Д-ръ П. Никовъ, Василь Н. Златарски. в. „Нови дни“ отъ 17. XII. 1935; сжщо в. „La Bulgarie“ отъ 24. XII. 1935.
2. Проф. П. Никовъ, † Проф. Василь Н. Златарски; речь произнесена при погребението му на 17. XII. 1935 г., в. „Обзоръ“ отъ 21. XII. 1935 г. — 3. Проф. П. Мутафчиевъ, Василь Н. Златарски. Сп. „Просвѣта“. София 1935, кн. 4, стр. 469—471; сжщо сп. „Книжовенъ Прегледъ“ София 1936, кн. 1, стр. 4—6. — 4. Николъ Филиповъ, Професоръ Василь Н. Златарски. „Училищенъ Прегледъ“. София. Декемврий 1935, кн. 10, стр. 1232—1233.
5. Ст. п. Василевъ, † Професоръ Василь Златарски. Сп. „Родна Речь“ 1936, кн. III, стр. 150. — 6. С. С. Бобчевъ, Проф. Д-ръ Василь Н. Златарски. Сп. „Славянски Гласъ“ 1936, кн. 1, стр. 3—4.
7. В. А. Мякотинъ, Памяти В. Н. Златарскаго. Сп. „Славянски Гласъ“ 1936, кн. 1, стр. 3—4. — 8. Хр. Д. Бръзницовъ, Проф. Златарски за науката и за себе си. в. „Миръ“ 18. XII. 1935. — 9. За голѣмия български историкъ. в. „Нови дни“ бр. 411. отъ 31. XII. 1935.
10. Проф. В. Златарски, в. „Слово“, бр. 4037. — 11. Д. Цончевъ, Проф. В. Н. Златарски. България загуби единъ отъ първитѣ си учени, в. „Борба“. Пловдивъ, бр. 4395. — 12. Ст. В. Коледаровъ. Речь произнесена въ църквата „Св. София“ по случай погребението на В. Н. Златарски на 17. XII. 1935. в. „Общински Вестникъ“. В. Търново, 25. XII. 1935, бр. 26. — 13. М. Ковачевъ, Проф. В. Н. Златарски, в. „Обзоръ“ бр. 42 отъ 28. II. 1935. — 14. † В. Златарски. в. „Заря“, год. XIII, 17. XII. 1935. — 15. Проф. В. Н. Златарски.

в. „Родопа“, бр. 1. 16. Кр. Димитровъ, Проф. В. Златарски. в. „Просвѣтно Единство“, бр. 12 (49). — 17. А. Ц., Проф. В. Н. Златарски и учителството. в. „Просвѣтно Единство“, бр. 12 (49). — 18. Нашата загуба, в. „Общински Вестникъ“, В. Търново. 25. XII. 1935, бр. 26. — 19. Иорданъ Кулелиевъ. Никола и Василь Златарски (1823—†1875; 1866—†1935). в. „Общински Вестникъ“, Вел. Търново, 25. XII. 1935, бр. 26. — 20. Моховой, Поменъ за проф. В. Н. Златарски (Писмо отъ Прага) в. „Миръ“ бр. 10705, 26. III. 1936. — 21. Ст. Михайловъ, Въ поменъ на проф. В. Н. Златарски. Речь прочетена на гроба му. „Литературенъ Гласъ“ год. VIII, 31. XII. 1935. — 22. Най-голѣмиятъ български историкъ проф. д-ръ В. Н. Златарски, в. „Академически Гласъ“ IV, бр. 38 отъ 1. II. 1936. — 23. С. С. Бобчевъ, Голѣма загуба за българската историческа наука. Проф. Д-ръ В. Н. Златарски. „Академ. Гласъ“ IV, бр. 38, отъ 1. II. 1936. — 24. † Проф. В. Н. Златарски. в. „Студентска борба“, януарий 1936. — 25. Проф. В. Н. Златарски в. „Янтра“. В. Търново, год. I, бр. 39. — 26. Сѣячъ (Б. Вазовъ), Тежка загуба. в. „Миръ“ бр. 10624, отъ 17. XII. 1935. — 27. Ал. Б (алабановъ), Василь Златарски, в. „Дневникъ“, бр. 10798, отъ 16. XII. 1935. — 28. Проф. Д-ръ В. Н. Златарски. Почина единъ отъ най-голѣмитѣ наши учени. в. „Зора“ бр. 4943, отъ дек. 1935. — 29. Голѣмата загуба на българската наука. в. „Утро“, бр. 7903, отъ дек. 1935. — 30. Ст. Станојевич, В. Златарски, бугарски историк. в. „Политика“. Београд, 18. XII. 1935. — 31. VI. Čorović, V. N. Zlatarski. „Revue internationale des Études Balcaniques“ III—IV, 1936, pp. 285—288. — 32. V. N. Zlatarski. „Obzor“. Zagreb, 19. Prosinca 1935. — 33. Vasilj Zlatarski. „Sokolski Glasnik“, god. VII, 1936, n. 1. — 34. Prof. Dr. V. N. Zlatarski „Lidove Noviny“, Praha, 20. Prosinca 1935, strana 9. — 35. M. Lascaris, V. N. Zlatarski. „Messager d'Athènes“, 24. XII. 1936. — 36. Vasil Zlatarski. „Slavisches Rundschau“ Prag. 1936, № 2, s. 137. — 37. Iv. Dujčev, Uno storico bulgaro: V. N. Zlatarski. „L'Europa Orientale“, Roma, 1936, XIV, p. 240—44. — 38. М. Ковачевъ, Проф. Д-ръ В. Н. Златарски. Седмичникъ „Ликъ“ бр. 15, г. II, отъ 25. XII. 1935. — 39. Н. G[regoire], Vasil N. Zlatarski. „Byzantion“ Bruxelles, t. X (1935) f. 2, 807—812. — 40. J. Bidlo, Vasil N. Zlatarski. „Ročenka slov. ústavu“ VIII (1935) Praha 1936, p. 136—153. — 41. Jos. Pata, Prof. V. N. Zlatarski a Československo. Ibid., p. 154—156. — 42. James F. Clarke, Zlatarski and bulgarian Historiography. „The Slavonic Review“ XV 1937, 435—439. — 43. А. Василевъ, В. Н. Златарский. „Semin. Kondakov.“ VIII 1936, 280—284. — 44. H. Grégoire, Nécrologe. „Revue des études slaves“. Paris 1936, t. 16, f. 3 et 4, 316—319. — 45. Проф. Д-ръ В. Н. Златарски (род. XI. 1866, умр. XII. 1935). Поменикъ. „Год. на Своб. унив.“ год. VII, кн. XV, София, 1935, 136—140. — 46. Iv. Dujčev, Le professeur V. N. Zlatarski. „La Parole Bulgare“, n. 244, 22 XII 1936. — 47. Проф. П. Николъ, По случай годишнината отъ смъртъта на В. Н. Златарски. „Год. Своб. унив.“ кн. XVI (1935—1936), София 1937, стр. 57—66. — 48. J. Bidlo, Vasil Nikolov Zlatarski. V Praze 1937. 32 p. Nákl. České Akad.

Съществувало ли е племето Хиперпеони?

Отъ Д. П. Димитровъ.

Въ Bulletin de Correspondance Hellénique, т. VI, 1882 г. Р Foucart е публикувалъ нѣколко епиграфски паметници отъ Ст.-Загора, античната Августа-Траяна¹. Между тѣхъ на стр. 183 и сл. е издаденъ и единъ надписъ отъ подставката на статуя, издигната въ честь на императора Гордианъ III по решението на съвета и народа на Августа-Траяна. Паметникътъ е издаденъ възъ основа на книженъ отпечатъкъ; факсимиле, обаче, не е дадено². Въ текста на така издадения надписъ особено интересенъ се явява изразътъ ἡ ἱερωτάτη βουλὴ καὶ ὁ λαμπρότατος δῆμος Траиανέων ἐκ τῶν Ὑπερπαίωνων, смисълътъ на който е: „най-свещениятъ съветъ и най-блестящиятъ народъ на траянцитѣ, които произхождатъ отъ хиперпеонитѣ“.

За името Ὑπερπαίονες Foucart дава на стр. 184 следнитѣ объяснения: „Ils me paraissent désigner les habitants de la Péonie supérieure. Cette région est marquée sur les cartes comme s'étendant jusqu'au versant occidental du Rhodope; mais peut-être donna-t-on le nom de Ὑπερπαίονες aux habitants des districts situés à l'Est de cette montagne“. И тъй като споредъ Foucart „Les mots Траиανέων ἐκ τῶν Ὑπερπαίωνων sont d'une lecture certaine“ ученитѣ възприеха безрезервно, че е съществувало нѣкакво племе „хиперпеони“, което, обаче, въ другитѣ извори не се споменува. Така у Dumont-Homolle, Mélanges d'archéologie, гдето този надписъ е преиздаденъ, 61 d на стр. 499, намираме следнитѣ бележки: „Ὑπερπαίονες, peuple qui habitait, au sud de l'Hémus, la vallée de la Toundja³; il est inconnu. Scylax,

¹ За Августа-Траяна гл. Oberhummer у Pauly-Wissowa Realenc. III, 306 сл.; също моята статия въ Изв. на Ист. д-во XI—XII, 1931/32, 54 сл. и тамъ цит. лит.

² По-раншинитѣ но не задоволителни публикации на този надписъ сж споменати у Dumont-Homolle, Mélanges d'archéol. № 61 d.

³ Ср. и Cagnat IGR I, № 756.

67, cite une ville de Παῖον Thrace". W. Tomaschek въ известния си трудъ *Die Alten Thraker I*, като говори за пеонитѣ⁴, на стр. 21 казва: „Einmal noch erscheinen Paionen als Ansiedler auf thrakischem Boden südlich vom Haemus, nämlich in Beroë, wohin Traianus Ὑπερπαίονας gezogen hatte“.

Когато започнахме нашитѣ проучвания въ връзка съ античната история на Ст.-Загора, трѣбваше и ние да се сблъскаме съ въпроса за хиперпеонитѣ и за тѣхното преселване въ Августа-Траяна. Отъ Августа-Траяна сж известни около 20 официални надписи съ името на града, предадено въ формата ἡ βουλὴ καὶ ὁ δῆμος Τραιανέων или ἡ Τραιανέων πόλις. Правеше ни впечатление, че произходътъ на траянцитѣ отъ хиперпеонитѣ е отбелязанъ само въ паметника, публикуванъ отъ Foucart. Въ надписа на една пжтна колона, издигната отъ Августа-Траяна, се намира изразътъ: ἡ λ[ε]ντροτά[τη] Θρα[κ]ῶν Τραιανέων πόλις.⁵ Въ случая името Θρακῶν е прибавено, за да поясни, че става дума за тракийския градъ Τραιανί, тъй като едноименни градове имало и въ други провинции.⁶ Подобень смисълъ има епитета Θρακῶν и въ единъ надписъ отъ околността на Одринъ, гдето четемъ: ἐν γέῃ Θρακῶν Ἀδριανοπ[ο]λεῖτον.⁷ Въ много надписи отъ града Аполония въ Галатия намираме следния изразъ: ἡ βουλὴ καὶ ὁ δῆμος Ἀπολλωνιατῶν Λυκίων Θρακῶν κολωνίων.⁸ Въ тѣзи надписи, както се вижда, е отбелязано, че жителитѣ на този градъ сж отъ тракийски произходъ. По този начинъ е означенъ и македонскиятъ произходъ на нѣкои градове въ Мала Азия. Напр.: Βλαυνδέων Μακεδόνων ἡ βουλὴ καὶ ὁ δῆμος;⁹ ἡ Μακεδόνων Ὑρκανῶν πόλις.¹⁰ Отъ тѣзи примѣри става ясно, колко особена и необичайна се явява формулата въ старозагорския надписъ за означаване

⁴ За пеонитѣ вж. Г. И. Кацаровъ, Пеония, Георг. библи. № 3 София 1921.

⁵ Д. П. Димитровъ, Антични паметници отъ Ст.-Загора и нейната околност, ИАИ VII, 1932/33, 304.

⁶ Dumont, Inscriptions grecques de l'Hémos, Bull. Corr. Hell. II 1878, 407.

⁷ IGR I, № 773; Dumont-Homolle, цит. съч., 439, № 106 a; Latischew, Athen. Mitt. IX, 1884, 213; ср. и Drexel y Friedländer, Sittengesch. Roms, IV Bd. Anhänge, 9 und 10 Aufl., Leipzig 1921, 231.

⁸ IGR III, № № 314, 317, 318, 324.

⁹ IGR IV, № 717.

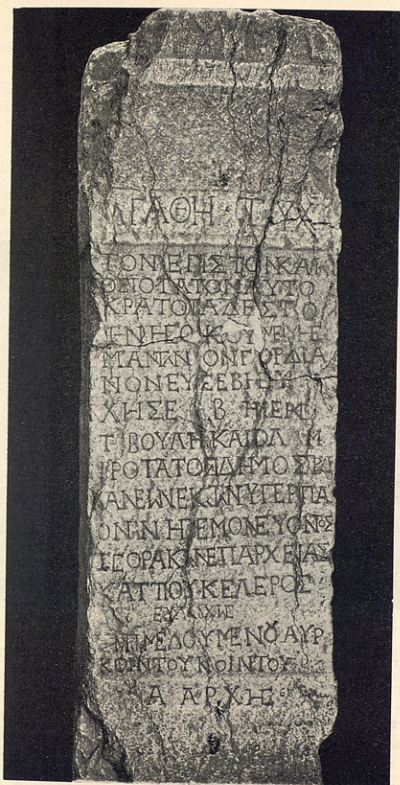
¹⁰ IGR IV, № 1354.

на етническия произходъ на жителитѣ отъ единъ градъ. Въпрѣки нашитѣ старания ние не можахме да намѣримъ успореѣдица въ литературата, съ която разполагахме. Налагаше се, въпрочемъ, ревизия на четенето на Foucart. За щастие, оказа се, че интересуващиятъ ни паметникъ е запазенъ въ сбиркитѣ на Народния музей въ София. Той е билъ пренесенъ отъ Ст.-Загора презъ 1896 г. и записанъ въ инвентара на старовѣковния отдѣлъ подъ № 1169. Ето и едно точно описание на паметника (обр. 1):

Четиристранна мряморна подставка на статуя, в. 1.78 м., ш. 0.49 м., д. 0.43 м., горе и долу е била профиливана, обаче запазенъ е само профила на горната предна страна, върху пояса на който сж останали следи отъ релефенъ орнаментъ на ваза. Надписътъ съдържа 18 реда. Нѣколко пукнатини сж нанесли слаби повреди на много букви, височината на които е 5.5 см.—3 см.

При нашето четене на надписа можахме да установимъ, че Foucart не е могълъ да забележи на книжния отпечатъкъ въ XII редъ водоравната черта на τ въ свързаната група отъ υ и τ. Ето защо тукъ трѣбва да се чете не името Ὑπερπαίωνων, но причастието ὑπερπαίωντων отъ глагола ὑπερπαίω съ значение „überschreiten“ или „übertreffen“. Освенъ това въ последния редъ следъ α' ἀρχῆς личатъ нѣколко съвсемъ малки букви в. 1.7 см.: ε, υ, мѣсто за три букви и следъ това ω, ζ. Безъ съмнение каменодѣлецътъ е изписалъ още единъ пжтъ думата εὐ[τυχ]ῶς. И така текстътъ на цѣлия надписъ споредъ нашето четене гласи:

Ἀγαθῇ Τύχῃ
 Τὸν μέγιστον καὶ
 θεϊότατον αὐτο-
 κράτορα δεσπό-
 5 τιν τῆς σύκουμένης
 Μ. Ἀντώνιον Γορδιά-
 νον Εὐσεβῆ, Εὐ[τυ-
 χῇ Σεβ(αστὸν) ἡ ἱερωτά-
 τη βουλῇ καὶ ὁ λαμ-
 10 πρότατος δῆμος Τρα-
 κινέων ἐκ τῶν ὑπερπα[ι]

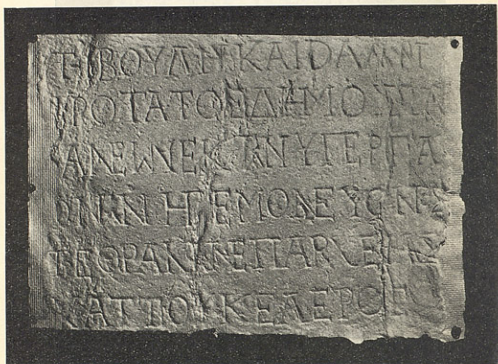

Обр. 1. — Надпись отъ Стара Загора.

Fig. 1. — Inscription de Stara Zagora.

ὄντων. ἡγεμονεύοντες
 τῆς Θρακῶν ἐπαρχείας
 Καττίου Κέλερος
 15 Εὐτυχῶς
 ἐπιμελουμένου Αὐρ.
 Κοίντου Κοίντου
 α' ἀρχῆς εὐ[τυχ]ῶς

Водоравната черта на т личи много ясно на самия камък (обр. 2), въпреки това и въ инвентара на Музея

Обр. 2. — Часть отъ сжия надписъ.

текстътъ е предаденъ споредъ четенето на Foucart. Лигатурата $\omega\tau\omega\upsilon$ намираме въ нашия надписъ още единъ пжтъ на VI р. въ името 'Αυτώνιον. Смисльтъ на израза $\epsilon\chi\ \tau\omega\upsilon$ $\omega\pi\epsilon\rho\pi\alpha\iota\acute{o}\nu\tau\omega\upsilon$ ни дава единъ надписъ намѣренъ при с. Черна-гора, Пловдивско¹¹. Той е издѣланъ сжщо така на една подставка отъ статуя, издигната, обаче, отъ Филипополь въ честь на

¹¹ Hondius, Suppl. Epigr. Gr. III, № 509; Велковъ, Год. на Нар. Музей за 1922/25, 132.

императора Максиминъ. Надписътъ има следния текстъ:
 'Αγαθῇ τύχῃ | Τὸν μέγιστον καὶ θεϊότατον | καίσαρα [Γ. 'Ιούλιον
 Οὐρρον | Μάξιμον] Εὐτυχῇ, Εὐσεβῇ Σεβ(αστῶν) | υἱὸν τοῦ μεγίστου καὶ
 θειοτάτου | αὐτοκράτορος [Γ. 'Ιουλίου Οὐρρου Μαξιμίμου] Εὐτυχοῦς,
 Εὐσεβοῦς | Σεβ(αστοῦ), ἡ λαμπροτάτη μητρόπολις τῆς | Θρακῶν ἐπαρ-
 χείας Φιλιπποπόλεις τὸν | τῆς οἰκουμένης δεσπότην, ὑπατεύοντος | τῆς
 ἐπαρχίας Τ. Κλωδίου Σατορνεῖνου, | πρωταρχοῦντος Αὐρ. Ἀπολλωνίδου
 Ἀπ(ο)λλοδώτου Αὐρου καὶ ἐπιμελουμένου, ἐκ τῶν ὑπερπαίωντων | χρη-
 μάτων. Εὐτυχῶς.

Въ случая съ израза ἐκ τῶν ὑπερπαίωντων е означено, безъ съмнение, че статуята на Максимина е издигната съ срѣдствата, които сж останали въ излишъкъ. Въ единъ надписъ отъ Бѣлоземъ, Пловдивско,¹² е споменато изрично, че паметникътъ е направенъ отъ годишнитѣ приходи: ἐκ τῶν ὑπετείων χρημάτων. Въ надписа отъ Ст.-Загора действително думата χρήματα е изпусната, обаче тази дума много често се изоставя при подобни случаи. Ср. напр. ἐκ τῶν (sc. χρημάτων) τῆς πόλεως,¹³ или извънредно често срѣщания изразъ ἐκ τῶν ἰδίων (sc. χρημάτων) ἐποίησα.¹⁴

И така, въ надписа отъ Ст.-Загора не се говори за никакви хиперпеони, а е споменато само, че паметникътъ е въздигнатъ съ срѣдства, произходящи, вѣроятно, отъ бюджетнитѣ излишъци на градската община.

La tribu des Hyperpaeones a-t-elle existé ?

R É S U M É

L'auteur publie de nouveau une inscription de Stara-Zagora, publiée déjà par P. Foucart dans le Bull. Corr. Hellénique VI, 1882, p. 183 sq. Foucart qui n'avait qu'un estampage, a cru lire à la l. 12 l'expression Τραιανέων ἐκ τῶν Ὑπερπαίωνων. Cette lecture de l'épigraphie français a fait naître l'hypothèse de l'existence d'une tribu des Hyperpaeones dont une partie aurait été trans-

¹² Kalinka, Antike Denkm., N. 57.

¹³ Кацаровъ, ИАД, III, 189 сл.; G. Seure, Archéol. thrace II-ème série, I p., 67 сл.

¹⁴ Kalinka, цит. съч., № 132.

portée par l'empereur Trajan à Augusta-Traiana, l'actuelle Stara-Zagora¹.

L'inscription publiée par Foucart est conservée au Musée National de Sofia (№ 1169). L'auteur a pu l'étudier et établir que Foucart n'a pas remarqué le trait horizontal dans le groupe $\nu\tau$ de la l. 12. fig. 1. Une ligature semblable se trouve aussi à la l. 6 dans le nom Ἀντώνιον. De sorte que, au lieu du nom Ὑπερπαίωνων, on doit lire le participe ὑπερπαίωντων du verbe ὑπερπαίω, „überschreiten“, „übertreffen“. De plus, à la dernière ligne on distingue quelques lettres de très petites dimensions qui donnent la lecture Εδ[τυχ]ῶς.

Le sens de l'expression ἐκ τῶν ὑπερπαίωντων nous est donné par une inscription trouvée dans le village Černa-gora, arrt. de Plovdiv, où nous lisons ἐκ τῶν ὑπερπαίωντων χρημάτων². Il est vrai que dans l'inscription de Stara-Zagora le mot χρήματα est omis, mais cette omission est courante, cf. ἐκ τῶν τῆς πόλεως; ἐκ τῶν ἰδίων ἐποίησε.

Par conséquent, dans l'inscription d'Augusta-Traiana il n'est pas question de la tribu des Ὑπερπαίονες, mais il est dit seulement que la statue a été érigée avec l'excédant du budget municipal.

D. P. Dimitrov.

¹ Cf. W. Tomaschek, Die alten Thraker I, p. 21; Dumont-Homolle, Mélanges № 61 d, p. 499; IGR I, № 756.

² Hondius, Suppl. Epigr. gr. III, № 509.

Демостеновата речъ срещу Аристократа и нейната стойностъ като изворъ за историята на Тракия

Отъ Младенъ Тоневъ

Къмъ края на първата половина на IV вѣкъ избухнала между атинската държава и тракийския царъ Котисъ I една дълга и промѣнлива война за владението на Херсонеса (365—357 г.), която свършила съ завземането на Херсонеса отъ атинцитѣ и съ раздѣляне на голѣмото, създадено отъ Котиса царство, между неговия синъ Керсobleптъ и двамата до тогава повече или по-малко зависими отъ тракийския царъ малки князе Берисадъ и Амадокъ. Съ това раздѣляне и отслабване на тракийската държава изглеждало, че Атина окончателно отстранила опасността, която застрашавала Херсонеса отъ страна на тракийскитѣ царе, и добивала сама такова значение въ мѣстнитѣ тракийски работи, че безъ нейната воля не били възможни никакви промѣни въ Тракия. Но последвалитѣ непосредствено следъ сключването на мира събития и промѣненото политическо положение показали на атинцитѣ, че разпокъсването на тракийската държава не било никакъ изгодно за тѣхъ, и само петъ години следъ края на войната подъ угрозата на нарастващата мощъ на македонския царъ Филипъ II атинцитѣ се връщатъ отново къмъ своята традиционна политика на приятелство и съюзничество съ одридското царство и се опитватъ да създадатъ отъ тракийския царъ Керсobleптъ една опора срещу стремежитѣ на Филипа II къмъ Тракия и Хелеспонта¹. Въ партийнитѣ спорове около новата насока на отношенията къмъ тракийския царъ и не-

¹ Cp. H. Weil, Les plaidoyers politiques de Demosthène, II série, 1886, стр. 171; P. Foucart, Les Athéniens dans la Chersonese de Thrace, Mem. de l'instit. nation. de France, Acad. des inscr. et belles lettres. Th. XXXVIII, Partie 2, 1911 г., стр. 31.

говия пръв министъръ и военачалникъ Харидемъ принадлежи речта на Демостена противъ Аристократа.

Речта е била написана отъ Демостена за нѣкой си Евтиклъ и държана къмъ срѣдата на лѣтото 352 г.¹, но тя ни дава една ясна картина за политическото положение въ Тракия и за отношенията на Атина къмъ тракийскитѣ царе презъ последнитѣ дванадесетъ години и затова тя е важенъ документъ за историята на тракийското царство преди окончателното му покоряване отъ Филипа. Значението на тая речъ се увеличава още повече поради обстоятелството, че въ запазенитѣ исторически съчинения, описващи тази епоха, не е обърнато почти никакво внимание на събитията въ Тракия, и безъ нея ние едва ли бихме знаели нѣщо за войната на Котиса съ атинската държава и раздѣлянето на одриското царство. Обаче използването ѝ като исторически материалъ трѣбва да става извънредно предпазливо, защото въ сжщностъ тя представя една партийна брошура, въ която целитѣ на партията стоятъ често пжти по-горе отъ истината².

Предисторията на речта е следната: Въ началото на пролѣтътъ 352 г. преди изборитѣ³ пристигналъ въ Атина отъ Тракия атинскиятъ гражданинъ Аристомахъ отъ Алопека съ предложения отъ тракийския царъ Керсоблептъ и неговия военачалникъ Харидемъ за приятелство и съюзъ срещу Филипа (гл. 13 сл., ср. сжщо гл. 6, 191, 193 сл.), и за да може тая борба да бѣде водена по-успѣшно, той настоявалъ предъ атинцитѣ да избератъ Харидема за стратегъ. Това не станало, обаче приятелскитѣ увѣрения на Керсоблепта били приети, и нѣкой си Аристократъ, съ цель да осигури живота на Хари-

¹ Въ началото на архонтската 352/51 г. Ср. Schäfer, Demosthenes und seine Zeit I, 2-ро изд. стр. 439 сл.; Dionys. Halic. ad. Ammaeum I, 4.

² Ср. Ed. Meyer, Gesch. des Altertums V, 1902 г. стр. 474; Vordran, Die Aristocratea des Demosthenes als Advocatenrede und ihre politische Tendenz, Paderborn 1922 г. стр. 19, 28 заб. 1; Гл. сжщо Кацаровъ, Царъ Филипъ II Македонски, 1922 г. 135; Янко Тодоровъ, Тракийскитѣ царе въ Год. Соф. Ун., ист. фил. фак. XXIX, 7, 1933 г. стр. 37.

³ За това говори предложението на Аристомаха, да бѣде избранъ Харидемъ за стратегъ (гл. 14). За времето на това предложение и за хронологията на намиращитѣ се въ връзка съ него събития ср. Vordran, цит. съч. стр. 50 заб. 1 и M. T. o n e w Untersuchungen zur Geschichte Thrakiens im V und IV Jahrhundert v. Chr. Dissert. Jena 1925 г. стр. 73. (не е печатена, само на пишуща машина).

дема срещу възможни покушения, направилъ предложение въ Съвета, ако нѣкой убие Харидема, да бжде заловенъ и наказанъ, щомъ дойде на атинска територия, а ако нѣкой съюзенъ градъ или частно лице го вземе подъ своя закрила, този градъ или лице да бжде изключено отъ броя на съюзниците. Обаче замисленото сближение на Атина съ Керсоблепта не се понаправило на всички, и срещу взетото предварително решение на Съвета (*προβούλευμα*) било повдигнато обвинение отъ Евтикла за противозаконность и увреждане на държавнитѣ интереси (*γρᾶφῃ παρανόμων*). Това обвинение трѣбвало да бжде доказано предъ сѣда, и за тая целъ Евтиклъ поръчалъ на своя партиенъ съмишленикъ Демостенъ да напише за него обвинителната речъ, която е достигнала до насъ.

Съ своята постройка и сила на израза, съ вдълбочаването въ правната страна на въпроса, съ изобилието на даденитѣ факти изъ живота и дейността на Харидема и съ старанието си да изложи ясно политическото значение на направеното отъ Аристократа предложение речъта на Демостена се издига значително надъ другитѣ запазени речи отъ тоя периодъ и се приближава до по-къснитѣ, държани срещу Филипа II, бележити негови речи: олинтийскитѣ и първата Филипика¹.

Обаче всичкитѣ тия достоинства не трѣбва да скриватъ отъ насъ нейната явна тенденциозность и цѣлото политическо кжсогледство и предубеденость, които проличаватъ при една внимателна преценка на даденитѣ въ нея факти и сжждения. Целъта на настоящата статия е изследването и посочването на тия слаби страни на Демостеновата речъ.²

Още въ самото начало на речъта (гл. 1, ср. гл. 190) се изтъква, че поводътъ за повдигнатото обвинение не е частна вражда на обвинителя къмъ Аристократа³, и това изявление

¹ Ср. изобщо за речъта Blaß, Die attische Beredsamkeit III, 1, второ изд. 1893 г. стр. 297 сл.; Schäfer, цит. съч. стр. 421 сл. Вижъ мнението на Панетия за нея у Plutarch. Demosth. 13.

² Подобна целъ има и цитираното съчинение на Vordran, само че той минава много бѣгло първата частъ на речъта, която единствено позволява едно критично разглеждане, и се впуска да отрича или да представя за съмнителни споменатитѣ отъ Демостена събития, истинността на които ние не можемъ да проверимъ поради липса на други извори.

³ Ср. напр. Demosth. XXII гл. 1 сл. и XXIV гл. 8, дето тжжителтъ говори недвусмислено за неприятелскитѣ си отношения къмъ обвиняемия.

се потвърждава отъ отсъствието на всѣкакви лични нападки. Напротивъ авторътъ твърди, че е пристъпилъ къмъ обвинението единствено отъ желание да защити държавнитѣ интереси (гл. 4, 18, 93, 189), но, както трѣбва да допуснемъ, отъ гледището на своята партия. Това нѣщо може да се подразбере, ако и да не е казано изрично, отъ самата речъ: Сближението между атинската държава и Керсоблепта, заради което Аристократъ направилъ своето предложение, е било желано и защищавано отъ мнозина (гл. 5, 6, 9, 93, 98-189, 191, 203, 219), и ние можемъ да приемемъ сжщото нѣщо и за противниците на предложението.¹ Явно е, че тукъ имаме работа съ привърженицитѣ на две враждуващи партии, отъ които едната е била за приятелски връзки съ тракийския царъ, а другата се е обявила противъ това, и най-вѣроятното е, че Демостенъ, който въ началото на политическата си дейностъ е принадлежалъ къмъ умѣрената партия на Евбула, защищава съ своята речъ възгледитѣ на опозиционната радикална партия².

Цельта, която преследва Демостенъ съ своята речъ е изразена ясно и недвусмислено: той желасъ заради безопасността на Херсонеса да запази сжществуващото положение въ Тракия (гл. 8, 103, 115) и да осуети единъ съюзъ на Атина съ Керсоблепта (гл. 110, 184, 194, 203). Затова ние намираме на разни мѣста въ речъта повтаряни сжщитѣ мисли и твърдения: предложението уврежда безопасността на Херсонеса (гл. 1, 3, 103, 110, 133, 180, 182), то ще бѣде използвано срещу другитѣ двама царе (гл. 9, 17, 128), чиито военачалници при нападение отъ страна на Харидема не ще участвувать въ войната (гл. 11, 12, 15, 103), и самитѣ царе ще отпаднатъ духомъ (гл. 105, 180) и не ще ви помогнатъ въ слу-

¹ Срещу тѣзи противници е била отправена споменатата въ гл. 110 речъ на Аристомаха предъ народното събрание. Ср. сжщо множественото число въ гл. 93, 98, 186. Гл. сжщо Vogndran, цит. съч. 6.

² Гл. E. d. Schwarz, Die erste Philippica, Festschrift für Th. Mommsen, 1891 стр. 27 заб. 3, стр. 44 сл. Ср. по-долу стр. 50 сл. Какво мѣсто е заемалъ неговиятъ клиентъ Евтикълъ въ разстроена и отслабнала тогава радикална партия не е известно. Той самъ разправя, че е служилъ като триерархъ въ изпратената къмъ Хелеспонта подъ началството на Кефисодота флота и следъ тоя походъ повдигналъ обвинение срещу нѣкои провинили се лица (гл. 5, 165 сл.). Кефисодотъ е билъ изпратенъ въ елеспонта есеньта 360 г.

чай на нужда (гл. 106, 189). Керсоблептъ се стреми да подчини подъ властта си цѣла Тракия (гл. 9, 15, 117, 179, 182), той и неговиятъ военачалникъ Харидемъ сж коварни и вѣроломни хора (гл. 125, 133, 135, 137), на които не трѣбва да се вѣрва (гл. 111, 116, 117, 128).

Главната часть на речта (argumentatio) е раздѣлена на три отдѣлни части.¹ Въ първата часть Демостенъ се опитва да докаже противозаконността на предложението (τὸ νόμιμον гл. 22—89), въ втората — неговата вредность за държавата (τὸ συμφέρον гл. 100—143), въ третата той описва на широко живота на Харидема и неговата вѣроломность къмъ атинцитѣ (τὸ δίκαιον гл. 144—183).

Доказването противозаконността на предложението е извършено изчерпателно и умѣло и подкупва читателя съ своята убедителность. Самъ Демостенъ, както изглежда, е смѣталъ това доказване за толкова силно и необоримо, че въ края на речта си (гл. 215 сл.) той дава още веднажъ едно кратко изброяване на законитѣ, които Аристократъ престѣпвалъ съ своето предложение. Въ сжщность ние намираме тукъ едно изкусно адвокатско тълкуване на отдѣлни изрази отъ предложението и цитиранитѣ закони, едно умишлено споменаване само на старитѣ запазени отъ времето на Драконта закони, които не винаги сж отговаряли на нуждитѣ на новото време, и едно ловко използуване краткостта на предложението за доказване неговата противозаконность, които правятъ честь на адвокатската сржчность на Демостена, обаче не трѣбва да заблудятъ единъ непредубеденъ и внимателенъ наблюдател.

Предложението на Аристократа гласи: ἐάν τις ἀποκτείνῃ Χαρίδημον, ἀγώνιστος ἔστω (πανταρχόμεν ἐκ τῶν συμμάχων), ἐάν δέ τις ἀφείλῃται ἢ πόλις ἢ ἰδιώτης, ἔκσπονδος ἔστω². Демостенъ започва своето доказване съ това, че прочита единъ следъ другъ два закона (гл. 22 и 28), въ единия отъ които стои изразътъ ἐάν τις ἀποκτείνῃ, а въ другия τοὺς ἀνδροφόνους, и вади заключение, че първиятъ изразъ означава „единъ заподозренъ въ

¹ Вж. разпредѣлението (partitio) въ гл. 18.

² Ср. гл. 91, дето е даденъ цѣлиятъ текстъ безъ заграденитѣ въ скоби думи. За тия думи вж. гл. 16 и 24. Коментаторитѣ на речта А Westermann (Weidm. Buchh. 1890) и H. Weil (Hachette 1886) смѣтатъ, че думата πανταρχόμεν не е стоела въ предложението, а се добавя самоволно на нѣкои мѣста отъ Демостена. Ср. сжщо гл. 142.

убийство“ безъ това подозрение да е още доказано (гл. 26), а *ἀνδροφόνος* означава убиецъ, чиято вина е доказана (гл. 29 сл., ср. гл. 79). И понеже въ предложението стои първиятъ изразъ, явно било, че Аристократъ съвсемъ не е мислилъ за сждане на обвинения, но желаелъ незабавното му наказване (гл. 27, 36) и по тоя начинъ идвалъ въ противоречие съ поменатитѣ закони. Това схващане за значението на двата изрази не е вѣрно. Думата *ἀνδροφόνος* не се употребява само съ това точно опредѣлено значение¹, и сжщото важи и за първия изразъ. Ако този изразъ въ цитирания законъ може да бжде отнесенъ за единъ само обвиненъ въ убийство, това още не значи, че той има единствено тоя смисълъ и отъ само себе си изключва представата за доказано убийство. Това изкуствено тълкуване на изразитѣ отъ Демостена се опровергава напълно отъ запазенитѣ надписи съ такива решения. Почти въ всички достигнали до насъ решения на атинския народъ съ подобно съдържание² е употребенъ сжщиятъ изразъ безъ по-нататъшни уговорки, че убиецътъ трѣбва да бжде повиканъ предъ сжда.

Наистина, Демостенъ се опитва по-нататкъ да докаже своето становище съ самитѣ думи на предложението (гл. 90—91). Той разглежда израза *ἐὰν δὲ τις ἀφέλῃται ἢ πόλις ἢ ἰδιώτης, ἔκσπονδος ἔστω* и твърди, че ако Аристократъ е мислилъ за сждане на убиеца, той трѣбвало вмѣсто *ἐὰν δὲ τις ἀφέλῃται* да каже „ако не предадатъ на сждъ тогова, когото сж подслонили“³. За насъ тия разсждения нѣматъ никаква стойностъ, защото е очевидно, че когато една държава подслони⁴ единъ убиецъ, не върши това съ намѣрение, да го прати на смъртъ. И самиятъ Демостенъ въ гл. 85, гдето той намира единъ недостатъкъ на предложението въ това, че то опредѣля наказание не на града или държавата, въ която би станало убийството, но на тоя, който би подслонилъ убиеца, схваща работата въ сжщия

¹ Ср. Lipsius *Das attische Recht und Rechtsverfahren* II, 1 стр. 325, заб. 30; III стр. 943 заб. 4. И самиятъ Демостенъ въ гл. 80 употребя тая дума за единъ, който още не е сжденъ.

² J. G. I, 2-ро изд. 28, 56, 155. J. G. II, 2-ро изд. 1 часть, 24, 32, 222, 226, Add. 73.

³ *ὅπου εἰς τὴν κρίσιν μὴ παρέσχωεν ὃν ἐξείλοντο.*

⁴ Дори употребениятъ глаголъ *ἀφαιρέσθαι* има значението отнематъ или изтръгватъ (ср. отъ преследване и наказание). Ср. и забел. на H. Weil, цит. съч. къмъ гл. 90.

този смисъл (ср. гл. 81). Добавката, която той иска въ гл. 91, е излишна, и никой не е бил длъженъ отъ думитѣ на предложението да извади заключение, че градътъ, въ който убиецътъ би избѣгалъ, трѣбвало незабавно (*ὀλως εὐθύς*) да бжде изключенъ отъ броя на съюзниците независимо отъ това, дали убиецътъ щѣлъ да бжде предаденъ на съдъ или не.

Тритѣ следващи закони (гл. 37, 44, 51) се занимаватъ съ положението на единъ избѣгалъ задъ граница убиецъ и забраняватъ неговото убиване или залавяне, до като той се държи далечъ отъ страната и не посещава пограничните пунктове, амфикионските празненства и общогръцкитѣ игри¹. Демостенъ не се изразява ясно, въ какво предложението противоречи на тия закони², но изглежда, че намира едно такова противоречие въ думитѣ *πανταχόθεν ἐκ τῶν συμμάχων*, до като той схваща атинската територия ограничена само върху истинските владения на града (гл. 35, 38, 39, 46, 52)³. Това гледище на Демостена намира известно оправдание въ изразитѣ на прочетенитѣ закони⁴. Обаче ние трѣбва да имаме предъ видъ, че тия закони, били тѣ отъ Драконта или Солона⁵, сж писани въ времето, когато атинската държава била ограничена само върху Атика. Въ по-късно време, следъ образуването на атинския морски съюзъ,

¹ Вториятъ законъ забранява преследването само на убиецъ, който не е загубилъ гражданскитѣ си права (*ὅν τὰ ἰδιώματα ἐπίστα*). За такъвъ се е считалъ убиецътъ, който е извършилъ непредумишлено убийство.

² Разбира се, че за виновността на предполагаемия убиецъ предъ атинскитѣ закони е нѣмало никакво значение, дали убийството ще бжде извършено въ Тракия, въ Атина или въ нѣкой градъ отъ атинския съюзъ. Харидемъ е билъ атински гражданинъ (гл. 23, 65, 92, 145, 151, 185, 187, 214), и неговиятъ убиецъ е трѣбвало да бжде преследванъ на атинска територия, гдето и да е станало убийството.

³ Нѣщо повече, Демостенъ умишлено изпуска думитѣ *ἐκ τῶν συμμάχων* и твърди, че предложението на Аристократа позволява убиецътъ да бжде заловенъ навсѣкжде (гл. 34 сл. 38, 48, 85).

⁴ Гл. 28 и 44: *ἐν τῇ ἡμετέρῃ*; гл. 44: *πέρα ὅρου*; гл. 37: *ἀπαχόμενον ἀγορᾶς ἐφορίας*.

⁵ Демостенъ казва, че всички прочетени закони за убийство произхождали отъ Драконта (гл. 51), и ние знаемъ, че Солонъ е оставилъ отъ старитѣ закони на Драконта, само тѣзи отнасящи се до убийство (*Plutarch Solon* 17), нѣкои отъ тѣхъ вѣроятно съ известни промѣни. Ср. въ коментираното издание на речта отъ Westermann бележитѣ къмъ гл. 24, 31, 37, 51 и 87.

престѣпниците, и то не само политическитѣ¹, могли да бждатъ залавяни въ цѣлата сѣюзна территория². Това нѣщо несъмнено е било уредено съ нѣкакъв законъ, който Демостенъ непознава или по-скоро премѣлчава³.

По-нататкъ той прочита два закона (гл. 53 и 60), които се отнасятъ до случайное убийство и до такова извършено при законна самоотбрана, и обвинява автора на предложението въ това, че не е направилъ никакво разграничение, дали убийството е умишлено или не, на законно основание или безъ такова (гл. 53, 60, 75, ср. 47), както той изобщо го укорява въ липса на по-точни указания.⁴ Въ сжщностъ Аристократъ съвсемъ не е билъ длъженъ да стори това. Подробни и точни пояснения подхождатъ повече за единъ законъ, обаче не сж нуждни въ едно решение отъ тоя родъ. Аристократъ би могълъ да отговори много умѣстно на отправенитѣ му обвинения, че съ своето предложение той е ималъ предъ видъ само законно наказуемото убийство, както и е въ действителностъ. Народното решение (*ψήφισμα*) не е могло да има по-голѣма сила отъ единъ законъ (гл. 87), и щомъ въ това решение нѣщо е било казано съ по-общъ изразъ, то би трѣбвало тоя изразъ да бжде тълкуванъ въ съгласие съ закона, а не въ противоречие съ него. Обаче Демостенъ върши противното и твърди, че Аристократъ иска наказание на убицеца за всѣкакъвъ видъ убийство безъ изключение (гл. 48, 50, 75), и по тоя начинъ сполучва да докаже, че предложението противоречи на поменатитѣ два закона. Ако разгледаме отново запозенитѣ решения на народа, намираме въ тѣхъ изразитѣ: *ἐάν τις ἀποκτείνῃ*⁵ и *ἐάν τις ἀποκτείνῃ βίαιον θανάτῳ*⁶. Явно е, че липсата на точностъ е била твърде често явление при подобни решения.

¹ Ср. за политическитѣ престѣпници по-долу стр. 44, заб. 1.

² Ср. J. G. I, 2-ро изд., 10 редъ 28, 28, 56, 143; J. G. II, 2-ро изд., 1 часть 32, 38, Add. 73. Всички тѣзи решения сж по време по-стари отъ това на Аристократа.

³ Вижъ особено J. G. II, 2-ро изд. 1 часть, 38.

⁴ Гл. 16, 34, 36, 48, 63, 70, 81, 84, 85, 143, 219. Особено бележита е въ това отношение гл. 63, въ която Демостенъ иска отъ Аристократа да е описалъ въ своето предложение едва ли не цѣлия ходъ на сждебното следствие. Ср. гл. 70.

⁵ J. G. I, 2-ро изд. 56, 28; J. G. II, 2-ро издание 1 часть 24, 222.

⁶ J. G. I, 2-ро изд. 154, 155; J. G. II, 2-ро изд. 1 часть 32, 226, Add. 73.

Следващитѣ три закона (гл. 62, 82, 86) нѣматъ никаква тѣсна връзка съ предложението на Аристократа¹ и сж вмъкнати тукъ само чрезъ разни адвокатски извѣртания и умишлено незачитане разликата между решение и законъ, между чужда страна и градъ принадлежащъ къмъ атинския морски съюзъ. Дори Демостенъ изпада въ противоречие съ себе си, като прочита единъ следъ другъ законитѣ, които стоятъ въ гл. 86 и 87, защото вториятъ показва ясно, че съ предложението не е нарушенъ първиятъ.

Сжщо така излишно е дългото изброяване на разнитѣ сжществувачи сждилица за убийци и установенитѣ обреди, които трѣбвало да бждатъ спазвани при обвинението (гл. 65—81), защото преди всичко Демостенъ не е доказалъ, че предложението на Аристократа изключва безусловно всѣкакво сждебно решение, и освенъ това атинскитѣ закони сж позволявали въ много случаи незабавното наказание на единъ заловенъ престѣпникъ, безъ той да бжде предаденъ на сжда, а изложеното въ гл. 80 углавно преследване на единъ убиецъ позволявало неговото залавяне и отвеждане въ затвора чрезъ тѣй нареченото ἀπαγωγή², дори когато времето за обвинение предъ сжда е било вече изминало, и говори по-скоро противъ тезата на Демостена, отколкото за нея.

Единственото необичайно нѣщо въ предложението, което до известна степенъ оправдава становището на Демостена, е опредѣлението, убиецътъ да бжде ἀφύμιος³. Това значи, че всѣки е ималъ право да го залови и предаде на властитѣ, и

¹ Първиятъ забранява да се измѣня или премахва нѣкой отъ законитѣ за убийство, вториятъ опредѣля, какъ трѣбва да се постѣпи, ако единъ атинецъ бжде убитъ въ чужда страна, и тая страна отказва да накаже или да предаде убиеца, третиятъ забранява създаване на законъ въ полза на едного.

² За ἀπαγωγή и случаетѣ, при които се е прилагало ср. Busolt, Griech. Staatskunde I, 3-то изд. 1920 г., стр. 532, Dargenberg-Saglio, Dict. des antiquités I стр. 300 и Pauly-Wissowa — ἀπαγωγή. Обикновено престѣпникитѣ, съ които се е постѣпвало по тоя начинъ, сж били наказвани безъ да бждатъ сждени, но въ известни случаи се е налагало сждебно решение. Ср. Busolt, цит. съч. стр. 532, 533 заб. 4 и поменатата гл. 80 отъ речта на Демостена. За прилагане на ἀπαγωγή при всѣко явно убийство ср. Lysias in Agoratum 85, Antiph. de caede Herodis 9 сл.

³ Демостенъ отправя най-силнитѣ си нападки именно противъ тая дума и я повтаря, колкото пжти му се удава случай. Ср. гл. 11, 16, 27, 34, 48, 51, 52, 61, 75, 84, 106, 120, 121, 142, 199, 200, 215, 216, 220.

ако вината му е била безспорна, трѣбвало той да бѣде наказанъ съ смъртъ, безъ да бѣде сѣденъ, до като обикновено такова наказание се е налагало на обикновени престѣпници, ако тѣ бѣдѣтъ заловени на мѣстопрестѣплението (*ἀπαγωγὴ ἐπ' αὐτοφώρῳ*), на политически престѣпници, които чрезъ бѣгство сж се изтрѣгнали отъ сѣда¹, и на убийци, ако тѣ се осмѣлятъ да се покажатъ тамъ, дето тѣхното присѣствие е било забранено.² Обаче, ако престѣплението не е било очевидно, и заловениятъ е отказвалъ вината си, работата е трѣбвало пакъ да бѣде отнесена до сѣда³.

Но Демостенъ не се задоволява само съ това, да изтъкне, че обикновено понятието *ἄγῳμος* изключва изправянето на убицеа предъ сѣда (гл. 27, 35, 38, 90, 91); той използува сжществуването на два правни израза за залавяне на известно лице *ἄγειν* и *ἀπάγειν*⁴ и твърди въ противоречие съ обикновената за това време употреба на думата, че съ обявяването убицеа за *ἄγῳμος*⁵ Аристократъ е целѣлъ предаването му

¹ Ср. издействуваното отъ Тридесетѣтъ управници на Атина решение на спартанцитѣ: τοὺς Ἀθηναίων φυγάδας ἐξ ἀπάσης τῆς Ἑλλάδος ἀγωγίμοις τοῖς τριάκοντα εἶναι (Diod. XIV, 6, Plut. Lysander 27) и решението на тиванцитѣ: τοὺς φυγάδας ἀγωγίμοις εἶναι ἐκ πασῶν τῶν συμμάχων (Xenoph. Hell. VII, 3, 11). Вижъ сжщо и решението на амфикиониитѣ за взелитѣ участие въ ограбването на Делфийския храмъ фокидци: Diod. XVI 60, 1 и за тиванцитѣ XVII 14, 3.

² Demosth. XXIII, 29, 32, 37. Ср. Busolt, цит. съч. стр. 231, 232, заб. 1. И отъ етимологията на думата и отъ посоченото по-горе решение на спартанцитѣ и отъ думитѣ на съобщения въ 37-а гл. на Демостеновата речъ законъ личи, че съдържанието на *ἄγῳμος* е предаване лицето на властитѣ, а не убиването му. Гл. Busolt, цит. съч. 231. Обявениятъ вѣтъ отъ законитѣ и подлежащъ на убийство се е наричалъ *πολέμιος*.

³ Ср. по-горе стр. 43, заб. 2.

⁴ Вижъ гл. 31, 32, 35 отъ речѣта и забележката на Westermann къмъ гл. 35. Ἀγειν означава изобщо задържане и отвеждане заловения тамъ, кждето пожелае този, който го е задържалъ, а ἀπάγειν подразбира предаването му на властитѣ (*ἀπαγωγὴ*). Въ прочетенитѣ отъ Демостена закони се срѣщатъ и двата израза: ἀπάγειν гл. 28 и 80 и ἄγειν гл. 44. Демостенъ предава навсѣкжде употребеното въ предложението *ἄγῳμος* ἔστω съ ἄγειν (гл. 35, 48, 49, 50).

⁵ Етимологически *ἄγῳμος* произлиза отъ ἄγειν и до Солона е означавало лицето, което е могло поради задължения да бѣде отведено въ робство отъ своя кредиторъ, обаче ние намираме този изразъ употребенъ и за престѣпници, които е трѣбвало да бѣдѣтъ заловени (Ср. по-горе, заб. 2. Така че *ἄγῳμος* отговаря и на ἄγειν и на ἀπάγειν и дума

на неговитѣ преследвачи (гл. 79, 81), които могли да го отведатъ съ себе си (гл. 80, 216) и да правятъ съ него, каквото поискатъ, дори да го убиятъ (гл. 28, 32, 35, 42). И въ съгласие съ това свое твърдение Демостенъ замѣня често пѣти думата ἀγώγιμος съ ἐκδοτός¹, която означава по-скоро лицето, което поради престѣпление срещу нѣкой атински гражданинъ въ чужда държава трѣбвало да бѣде предадено отъ нея (ср. гл. 82). Въ сѣщностъ и дветѣ наказания — залавянето (ἀπάγειν) и предаването (ἐκδιδόναι), сж били прилагани за нѣкой убийци, при все че въ по-старото време обикновената процедура е била сѣдебното обвинение (φόνου γραφή), и тѣ сж споменати дори въ прочетенитѣ отъ Демостена закони (гл. 80, 82).

Причината, която е подтикнала Аристократа да опредѣли това наказание за убиецъ трѣбва да се търси въ особената целъ на предложението. Аристократъ съвсемъ не е мислѣлъ, както твърди Демостенъ, да достави на Харидема съ своето предложение нѣкакво особено предимство предъ другитѣ граждани (гл. 7, 24, 56, 118, 218), нито да му даде възможностъ да върши безнаказано, каквото иска (гл. 67, 89, 125, 140), и въ случай, че се засели въ Атина, да продължава безбеспокояванъ отъ никого своя пороченъ животъ (гл. 57); целта на предложението е била да обезпечи живота на Харидема срещу възможни покушения (гл. 3, 125, 186, 203), като обяви предполагаемия убиецъ за наказуемъ по цѣлата атинска територия. Безъ съмнение това би било една добра защита за Харидема, защото никой отъ гражданитѣ на атинския съюзъ не би посмѣлъ току тъй да извърши подобно убийство, пъкъ и хора отъ други градове мжчно биха се решили на това, ако сж знаели, че ги очаква наказание на атинска територия, кждето тѣ най-лесно биха избѣгали отъ Тракия².

ἀπαγώγιμος не сѣществува. Сжщо и античниятъ тълкувачъ на речта не е билъ съгласенъ съ мнението на Демостена и пише въ схолинтѣ къмъ гл. 27: 'Αγώγιμος οἱ μὲν εἰρήκασιν ἐπὶ κρίσει, ὁ δὲ ῥήτωρ ἐκ τῆς ἀσφαλείας εἰς τὸ ἐβούλετο μετέλασιν, ἐπὶ θανάτῳ λέγων.

¹ Ср. гл. 42, 49, 62, 75, 76, 79, 85, 119, 215, 217 и ἐκδιδόναι въ гл. 81.

² Естествено авторътъ на предложението си е представялъ, че убийството ще стане въ Тракия — тогавашното мѣстожителство на Харидема, и затова е предложилъ наказание, което се е прилагало най-често за бѣгълци (ср. по-горе стр. 44, заб. 1). И въ ладенитѣ отъ Демостена два примѣра за извършенитѣ убийства на Котиса I и на Филиска (гл. 127 и 142 сл.) убийцитѣ сж избѣгали на атинска територия.

Най-сетне подобни решения сж били гласувани преди това и за други лица¹, и очевидно е, че при измѣненото политическо и междудържавно положение тѣ не сж могли винаги да се съгласуватъ съ старитѣ закони отъ времето на Драконта, които ни поднася Демостенъ, и които въ известни точки не сж отговаряли на употребата на новото време².

Демостенъ заявява открито, че той не цени много прозорливостта на сждитѣ (гл. 96), и вѣроятно е възлагалъ върху това голѣма частъ отъ своитѣ надежди за спечелване процеса. Затова той търси да направи впечатление на слушателитѣ си съ външни ефекти: силни реторични изрази (гл. 43, 49, 57, 61, 142), дългото изброяване на разнитѣ видове сжществувачи сждилица за убийци (гл. 65—81) и прочитането на нарочно подбрани отъ него решения съ съдържание различно отъ това на Аристократа (гл. 88). Обаче изглежда, че цѣлото ораторско изкуство на Демостена не е могло да постигне своята цель предъ сждитѣ. Тжжбата на Евтикла е била вѣроятно отхвърлена, и изказаното въ речта предположение, че следъ като бжде осжденъ Аристократъ, за въ бждаще никой не ще се осмѣли да прави подобни предложения (гл. 99, ср. 94), не се изпълнило. Въ дошитѣ до насъ надписи ние намираме едно решение на атинския народъ, издадено около 8 години следъ разглеждането на дѣлото, за нѣкой си Писитидъ отъ Делосъ, което е съставено почти съ сжщитѣ думи като предложението на Аристократа. Само че тукъ наказанието е опредѣлено много по-точно и не допуска различни тълкувания — убиецътъ е обявенъ направо за държавенъ врагъ (πολέμιος).³

Доказването вредността на предложението е още по-незадоволително и представя най-слабата частъ на речта. Основната мисль, върху която Демостенъ строи своитѣ сжждения е твърдението, че равновесието въ Тракия, създадено

¹ Ср. гл. 95, 98; I. G. II, 2-ро изд. I часть Add. 73.

² Демостенъ се вижда принуденъ да пояснява на слушателитѣ си отдѣлни изрази отъ прочетенитѣ закони, които сж били станали вече непонятни за тѣхъ (гл. 33, 39). За задържане на убийцитѣ ср. по-горе стр. 43, заб. 2.

³ Ср. Syll. Inscr. Graec. I, 3-о изд. № 226 (344/343 г.): εἰάν τις ἀποκτείνῃ Πεισιθέην, πολέμιος ἔστω τῷ δήμῳ τῷ Ἀθηναίων καὶ ἡ πόλις ἡ ὑποδαζαμένη τὸν ἀποκτείναντα.

чрез раздѣлянето държавата на Котиса и съперничеството на тракийскитѣ царе (гл. 102—103, ср. гл. 8), отговаря най-добре на атинскитѣ интереси, докато засилването на Керсоблепта, което несъмнено би последвало, ако предложението на Аристократа бѣде прието, ще застраши безопасното владение на Херсонеса.¹ За да докаже това Демостенъ се ограничава съ даване на известни подобрени примѣри, които не доказватъ нищо, и съ многократно повтарянитѣ съмнения въ вѣрността на Керсоблепта и Харидема². После той разправя, че гласуването на подобно предложение въ полза на Харидема ще постави атинцитѣ въ затруднение, въ случай че и другитѣ съюзни владѣтели и тирани поискатъ сжщото за себе си (гл. 123—124), и най-сетне намира даването подобно отличие на началника на наемницитѣ на нѣкакъвъ си тракийски царъ за несъвмѣстимо съ честта на държавата (гл. 138—140).

Демостенъ не обърща никакво внимание на това, че порано атинската държава и тракийското царство живѣли дълго врѣме въ миръ и съгласие помежду си, безъ единиятъ да се явява като прѣчка на другия, че политическото положение отъ времето на подѣлбата на Тракия (357 г.) се е промѣнило основно, че Филипъ, следъ като осигурилъ гърба си отъ къмъ Тесалия, може да повтори своя опитъ отъ 354 г. — да добие надмощие въ Тракия и по тоя начинъ да стане истински опасенъ за Атина³. Въ неговитѣ разсждения Филипъ и Македония не взематъ почти нѣкакво участие, и важното обстоятелство, че предлаганиятъ съюзъ между Атина и Керсоблепта трѣбвало да бѣде насоченъ срещу Филипа се премѣлчава и е споменато само случайно въ речта⁴.

Разбира се Аристократъ и неговитѣ поддържници не сж

¹ Ср. по-горе стр. 38 и *argumentum ad orat.* p. 621.

² Ср. по-горе стр. 39.

³ Презъ лѣтото 354 г. персийскитѣ сатрапъ Артабазъ поискалъ помощъ отъ Тива, и тиванцитѣ му изпратили пѣлководаца Паменъ съ единъ отрядъ наемници (*Diodor.* XVI, 34). Филипъ, който билъ въ приятелски връзки съ Памена, го придружилъ до Маронея и се опиталъ да спечели на своя страна Керсоблепта, но не успѣлъ (гл. 183). Ср. Schäfer, цит. съч. стр. 434, който представя това произшествие като единъ походъ на Филипа срещу Тракия. Вижъ сжщо М. Топевъ, цит. съч. стр. 57 и за времето на изпращането стр. 61; Vorndran, цит. съч. стр. 33.

⁴ Гл. 14. Ср. P. Clouche, *La politique de Demosth. de 354 à 346 av. J. Chr.* въ *Bull. Corr. Hell.* XLVII, 1923 г. стр. 120, заб. 2.

изпускали случая да изтъкнатъ предимствата на своята политика и съ право сж сочели на сегашното приятелско разположение на Керсоблепта къмъ Атина¹, на обстоятелството, че интереситъ на самия Керсоблептъ изисквали да остави на атинцитъ Херсонеса, който за него нѣмалъ никакво особено значение (гл. 110), и че съюзътъ съ тракийския царъ ще позволи на Атина да си възвърне Амфиполъ (гл. 14). Демостенъ нѣма какво да възрази на тия необорими доводи на своитъ противници и си служи съ разни адвокатски извъртания и реторски общи сжждения². Вмѣсто да разгледа по-подробно сегашното положение въ Тракия и възможноститъ, които се откриватъ тамъ за атинската политика, той се впуска да правя на дълго и широко за всички спорове и борби, които Котисъ, бащата на Керсоблепта, е ималъ съ Атина или пъкъ въ предположения, какво би станало, ако атинцитъ биха дали подобни предимства на своитъ нѣкогашни приятели и послешни врагове Котисъ (гл. 118—119), Александъръ отъ Фере (гл. 120) и Филипъ (гл. 121).

Обаче трѣбва да се признае, че Демостенъ се е справилъ доста ловко съ извънредно трудната задача и е знаелъ, какъ да направи своето гледище правдоподобно за сждитъ. Даденитъ примѣри сж подбрани отъ близкото минало и като такива сж били ясни и убедителни за слушателитъ³, събитията, които сж говорѣли за правотата на възгледитъ на неговитъ противници, като напр. сключениятъ въ 356 г. съюзъ съ синоветъ на Берисада срещу Филипа⁴, неотдавнашното поражение на фокидцитъ и явяването на Филипа предъ Тер-

¹ Гл. 13, 110, 191. Ср. Diod. XVI 34, 3.

² Ср. особено гл. 111 и 113.

³ Всички разказани въ речта събития сж отъ последнитъ 10 години съ изключение на споменатитъ въ гл. 196—200, дето авторътъ желае да направи едно сравнение между доброто старо време и сегашното положение. Ср. сжщо Westermann, цит. съч. къмъ гл. 31.

⁴ Ср. Diodor. XVI, гл. 22, 3; Syll. Insc. Gr., I, 3-то изд. № 196. Войната излѣзла несполучлива за съюзницитъ, и синоветъ на Берисада изпаднали въ зависимостъ отъ Филипа, до като въ 347 г. били съвсемъ лишени отъ власт (Justin VII, 3; M. Tonew, цит. съч. стр. 105; Schäfer, цит. съч. II, 2-ро изд. стр. 178 заб. 2). Тѣ не взели участие въ войната презъ 352 г. (Schol. Aeschin. II, 82), и Филипъ могълъ винаги да минава безпрепятствено презъ тѣхната земя. Затова загрижеността, която Демостенъ показва за сждбата имъ, е достойна за очудване и неоправдана съ нищо.

мопилитѣ (есенѣта 353 г.) се премълчаватъ отъ Демостена, и ако името на самия Филипъ, съ когото атинцитѣ тогава водѣли война, се споменава нѣколко пжти¹, то е казано по-скоро въ връзка съ нѣкои минали събития, а не съ настоящето положение. Котисъ и Керсоблептъ и тѣхнитѣ военачалници се рисуватъ съ най-черни краски, и дори почитаниятъ отъ всички и заслужилъ за отечеството си Ификратъ се представя заради службата му при Котиса едва ли не като предателъ, който е трѣбвало да благодари на великодушieto на атинцитѣ за това, че не е получилъ заслуженото (гл. 130 сл., 135, 156), до като ние знаемъ, че атинскиятъ пълководецъ Тимотей, който по това време билъ скаранъ съ него, искалъ да повдигне срещу му само едно обвинение за незаконно притежание на атинско поданство (γραφῆ ξενίας).²

Третата частъ на доказването (гл. 144—183) едва ли остава назадъ отъ първитѣ две, и ние трѣбва да допуснемъ, че умишлено невѣрно предаване на събитията, преувеличения и премълчавания сж нѣщо обикновено въ нея. Харидемъ ни се представя като единъ лъжливъ и вѣроломенъ човѣкъ, всичкитѣ постѣпки на когото сж имали за целъ да повредятъ по нѣкакъвъ начинъ на атинската държава, нѣщо което малко отговаря на държането на Харидема презъ следващитѣ борби на атинцитѣ съ Филипа³. Издирването на тия недостатѣци на Демостеновия разказъ е почти невѣзможно, понеже разглежданата речъ е единствениятъ изворъ за тѣхъ⁴.

Отъ всичко казано до тукъ се вижда, че Демостеновата речъ представя явно тенденциозна партийна брошура, която застѣпва една политика противна на истинскитѣ интереси на държавата. Даденитѣ въ нея преценки на лица и събития сж повечето субективни и неотговарящи на действителността. Обаче ние нѣмаме основание да се съмняваме въ истин-

¹ Гл. 107, 111, 116, 121, 127, 183. Ср. Schäfer, цит. съч. II, 58 и Voigtman, стр. 42 заб. 2.

² Demosth. XLIX, 66; Kahrstadt, Pauly-Wissowa IX, 2, стр. 2021.

³ Ние намираме Харидема избранъ следната година за атински стратегъ (Dem. III, 5), и той запазилъ своята вражда къмъ македонския царъ до края на живота си.

⁴ За тая частъ на речѣта вж. цит. съч. на Voigtman, стр. 19—37, който се опитва отъ самия разказъ на Демостена да извади заключения за неговата недостоверность. Ср. по-горе стр. 37, заб. 2.

ността на събитията, споменати отъ Демостена, ако и тѣхнитѣ причини и съотношения да сѣ предадени невѣрно. Доколкото можемъ да провѣримъ, Демостенъ не си позволява груби лъжи и е добре запознатъ съ случките, за които говори. Действително, въ речта се срѣщатъ нѣкои исторически неточности¹ и противоречия², обаче първитѣ се отнасятъ до отдавна минали събития, а вторитѣ могатъ да бждатъ оправдани съ известна свобода на израза или като случайни опущения на автора.

Остава да разгледаме още въпроса, за коя партия е написалъ Демостенъ своята речъ. Политическата принадлежностъ на Демостена въ първия периодъ на неговата дейностъ е била подложена на основна преценка отъ Ed. Schwarz³, който се опитва отъ разни указания въ самата речъ и чрезъ сравнение съ другитѣ Демостенови речи отъ това време да извади заключение, че тя е била написана въ интереса на радикалната партия и нейния пълководецъ Харесъ, и този възгледъ на Schwarz се сподѣля отъ повечето учени.⁴ Противно мнение е изказано само отъ E. Dregur⁵ и следъ това развито и обосновано отъ неговия ученикъ L. Vorndran⁶ въ едно нарочно за това написано съчинение. Ето накратко даденитѣ отъ Schwarz доводи въ полза на неговото схващане: снисходителнитѣ преценки върху несполучливитѣ дей-

¹ Ср. гл. 200 за Пердика и гл. 205 за намѣсата на Кимона въ вътрешното управление на Паросъ.

² Въ гл. 10 се казва, че войната между тракийскитѣ царе почнала следъ смъртта на Берисада (началото на 356 г.), а въ 13, че веднага съ започване войната Аристотмахъ дошелъ въ Атина съ предложени за съюзъ отъ страна на Керсobleпта (пролѣтъта 352 г., гл. по-горе стр. 36, заб. 3), споредъ гл. 10, 13 и 179 сжществува война въ Тракия, а въ гл. 105 войната е представена само като възможна, въ гл. 141 се казва, че Харидемъ дължалъ атинското си гражданско право на своето положение при Керсobleпта, а въ гл. 151 — на други свои заслуги къмъ Атина. Ср. Vorndran, цит. съч. стр. 14, заб. 2, стр. 17, 23.

³ Гл. по-горе стр. 38, заб. 2.

⁴ Beloch, Die attische Politik seit Perikles 1884 г. стр. 184; E. Pokorny, Studien zur griech. Geschichte im VI und V Jahrzehnt des IV Jahrhunderts v. Chr. Diss. Greifswald 1913 г. стр. 81, 95; Fr. Kahle, De Demosthenis orationum Androtineae, Timocrateae, Aristocrateae temporibus, Diss. Göttingen 1909 г. стр. 32 сл.; P. Cloche, цит. съч. стр. 98.

⁵ Aus einer alten Advocatenrepublik, Paderborn 1916, стр. 63, 64.

⁶ Гл. по-горе стр. 36, заб. 2.

ствия на стратезитъ Автокълъ (гл. 104) и Кефисодотъ (гл. 167), които принадлежали къмъ радикалната партия, похвалитъ за тракиеца Милтокиътъ, поддържания отъ радикалитъ претендентъ (гл. 169), остритъ нападки срещу прѣкомѣрнитъ почести, които били дадени на пълководцитъ Хабрия, Ификратъ и Тимотей (гл. 198) и особено силнитъ укори срещу противодемократичния култъ на личността (гл. 203), които се повтарятъ въ отправената срещу Евбула трета олинтийска речъ¹, подигравкитъ за строителството (гл. 208), които сж насочени къмъ Евбула и най-сетне изразътъ „народътъ тогава бѣ господаръ на държавницитъ, а сега е тѣхенъ слуга“ (гл. 209).

Къмъ това идватъ още две обстоятелства, които не сж били използвани отъ Schwarz: Подчертаването на проявеното великодушие отъ страна на народа къмъ Ификрата² и провъзгласяването на сключения отъ Хареса договоръ за „най-добъръ и най-справедливъ“ (гл. 173), при все че самъ Демостенъ малко по-долу разправя, че тоя миръ струвалъ на Атина загубата на важния градъ Кардия (гл. 181).

Въ противоположностъ на това доказването на Vorndran не се основава върху указания отъ самата речъ, но върху общи сждения. Той излиза отъ предпоставкитъ, че по времето на речъта Филипъ е билъ единствениятъ значителенъ неприятелъ на Атина, и че радикалната партия е била привърженица на войната, и заключава, че ако речъта е била написана за тая партия, трѣбвало Филипъ да изпъкне по-силно въ нея като съперникъ за владението на Херсонеса³, и следъ това посочва на поддържания отъ Демостена принципъ на равновесието, който той запазва само за партията на Евбула (стр. 61). Доказателства отъ самата речъ не сж дадени. Vorndran се задоволява само съ това, да оборва аргументитъ

¹ Тѣзи нападки срещу управницитъ и тѣхния личенъ режимъ сж най-силното доказателство за радикалната тенденция на речъта и се повтарятъ почти непроменени въ III олинтийска речъ и въ речъта περί συντάξεως (XIII, държана презъ лѣтото 350 г.); XXIII, 208 сл. = III, 29 сл. = VIII, 66; XXIII, 210 = XIII, 30 сл. = III, 30 сл.; XXIII, 199 = XIII, 23. Cp. Wendland, Beiträge zur athenischen Politik und Publizistik des IV Jahrh. 2. Isokrates und Demostenes. Nachrichten von der königl. Gesell. d. Wissensch. z. Göttingen. Phil. hist. Klasse 1910, стр. 316.

² Cp. по-горе стр. 49.

³ Цит. съч. стр. 41.

на Schwarz, и ако нѣкъде това е невъзможно, той обявява думитѣ на Демостена за обикновенъ реториченъ изразъ, който нѣмалъ никакво значение за партийната принадлежностъ на оратора (стр. 53 сл.). И най-сетне, ако Демостенъ е написалъ тая речъ за партията на Евбула, то би трѣбвало да приемемъ, че за сжщата партия сж били написани и речѣта за мегалополитцитѣ¹ и родосцитѣ², докато прокарваната въ тѣхъ политика говори ясно противъ основнитѣ предпоставки на Vorn-dran³. Впрочемъ несполучилиятъ му опитъ да докаже предположението на Dregur потвърждава още повече общоприетото мнение, че Демостенъ е написалъ речѣта си като привърженикъ на опозиционната радикална партия.

Die Rede des Demosthenes gegen Aristokrates und ihr Wert als Quelle für die Geschichte Thrakiens

ZUSAMMENFASSUNG

Die Demosthenesrede gegen Aristokrates ist eines der wenigen Werke der alten Literatur, die sich eingehender mit den Ereignissen und der inneren Lage Thrakiens beschäftigen, und stellt ziemlich die einzige Quelle für den Krieg zwischen Kotys I und Athen dar, der wegen des Chersones geführt wurde (365-357). Die Rede ist im Sommer 352 gehalten und macht den Versuch, die Annäherung Athens an den thrakischen König Kersobleptes zu verhindern, indem sie sich gegen den Antrag zum Schutze des Charidemos, des Feldherrn von Kersobleptes, wendet. Die Beweisführung der Rede ist in drei Teile eingeteilt (Kap. 22-89, 100-143, 144-183), von denen der erste, der sich mit der Gesetzwidrigkeit des Antrags befasst, ganz klar und überzeugend scheint und durch seine Schlichtheit und Kraft den Leser für sich einnimmt. In der Tat ist es eine schlaue Vergleichung und Interpretierung von einzelnen Ausdrücken des Antrags mit den alten den Mord betreffenden Gesetzen aus der Zeit Drakons und

¹ XVI, речѣта е държана презъ лѣтото 353 г.

² XV, държана презъ първата половина на 350 г. Ср. Beloch, Gr. Gesch. III, 2-ро изд. 2, стр. 286.

³ Такова е схващането на Dregur (цит. съч. стр. 56 сл.), който отрежда всички тѣзи речи заедно съ 1-та Филиппка за партията на Евбула. Това мнение не е намѣрило никакви последователи. За по-обстойна критика на съчинението на Vorn-dran гл. М. Tonew, цит. съч. стр. 86 сл.

eine geschickte Ausnutzung der Kürze des Antrags, die diesen Eindruck bei dem Hörer erweckt, aber nicht so ohne weiteres als richtig gelten kann. Die Deutungen des Demosthenes sind zu gesucht und stehen vielfach in Widerspruch mit dem gesunden Verstand, sowie mit den vielen erhaltenen attischen Volksbeschlüssen, die an denselben Mängeln leiden, welche von Demosthenes in dem Antrag des Aristokrates getadelt werden (vgl. oben S. 40 Anm. 2, S. 42, Anm. 2, 5, 6, S. 46, Anm. 1, 3.).

Der zweite Teil der Rede ist der schwächste und begnügt sich damit, das Prinzip der Gleichgewichtspolitik in Thrakien als ganz vorteilhaft für Athen zu erklären und auf die Gefahren für den Chersones vor einem gestärkten Thrakien hinzuweisen. Dieser Gedanke wird gestützt durch ausgesuchte Beispiele aus der früheren Geschichte Thrakiens, die wenig besagen, und durch häufige Verdächtigungen der Treue des Kersobleptes und Charidemos. Die gegenwärtige politische Lage wird sehr wenig beachtet, und der grosse Dienst, den Kersobleptes als Bundesgenosse gegen Philipp von Makedonien erweisen konnte, mit keinem Wort berührt.

In dem dritten Teil wird das Leben des Charidemos und seine Athen gegenüber oft bewiesene Treulosigkeit geschildert. Inwiefern das von Demosthenes gegebene Bildnis des Charidemos richtig ist, können wir nicht beurteilen, denn die demosthenische Rede ist unsere einzige Quelle für diese Ereignisse.

Zum Schluss wird die Frage erörtert, für welche Partei Demosthenes seine Rede geschrieben hat. Der Verfasser findet die Meinung von Ed. Schwarz (vgl. oben S. 38, Anm. 2.), die Rede sei im Interesse der Radikalen und des Strategen Chares geschrieben, für ganz berechtigt, trotz der Versuche Dierups und Vorndrans (oben S. 50, Anm. 5 und S. 36, Anm. 2.) sie der Eubulopartei zuzuweisen.

Mladen Tonev.

Връзките на Понтийското царство съ западното черноморско крайбръжие споредъ два новонамѣрени надписа

Отъ Христо М. Дановъ

Изворитѣ за старата история на нашитѣ земи сж изобщо твърде оскъдни, а за известни периоди отъ древността тѣ пресъхватъ изцѣло. Това важи за жалъ не само за вътрешността на днешнитѣ български земи, гдето сж изключение на града Филипополъ почти липсватъ голѣми елински центрове, но и за западното Черноморие, гдето гръцката колонизация започва още отъ VII в. пр. Хр. Този фактъ се обяснява съ обстоятелството, че само периферията на севернитѣ Балкани е занимавала раннитѣ гръцки писатели по-специално, а елинистическитѣ писатели сж повечето безвъзвратно загубени за насъ. Затова, за да възстановимъ древната история на нашитѣ земи, трѣбва да изследваме тѣхната материална култура. Това ще ни даде възможность да се сдобиемъ покрай другитѣ паметници и съ надписи, които сж най-живитѣ и непосредствени исторически извори.

Въ следнитѣ редове се опитваме да възстановимъ нѣколко страници отъ историята на нашето черноморско крайбръжие, за която до скоро се знаеше много малко. Касае се до отношенията на Понтийското царство¹ къмъ гръцкитѣ градове по днешното българско черноморско крайбръжие. Въ помощъ ни се явяватъ два откъслечно запазени гръцки надписа, единиятъ отъ които е отъ Варна, а другиятъ отъ Созополъ.

Раннитѣ гръцки писатели обозначаватъ съ името Πόντος не само Черно-море, но и неговитѣ крайбръжия, усяяни съ

¹ Ed. Meyer, Geschichte des Königreichs Pontus. Leipzig 1879, passim.

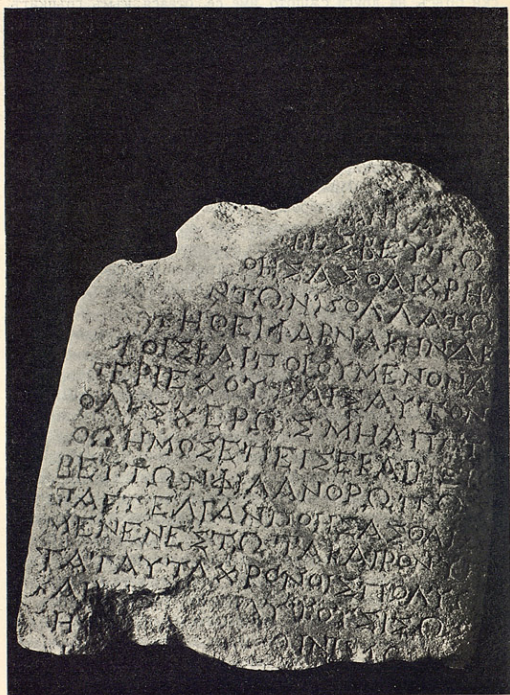
гръцки колонии. На мѣста Πόντος означава южния черноморски брѣгъ, на други сжщото име се отнася къмъ гръцкитѣ колонии въ Таврическиа Херсонесъ и Боспорското царство. Въ такива случаи самиятъ контекстъ показва за какъвъ Πόντος става дума.

Онази частъ отъ Мала Азия обаче, въ която лежатъ зародишитѣ на понтийската държавна мощъ, почнала да се нарича сравнително по-късно съ едно общо име Πόντος. Въ началото на елинистичната епоха, като последица отъ завоеванията на Александра Велики и Диадохитѣ, въ северната планиниста частъ на Мала Азия се образувала една държава, която обединила многобройни и разнородни народи. Отначало тя се наричала Кападокия или по-точно Кападокия на Понта, а по-късно започнала да се нарича само Понтосъ. Това не прѣчи, обаче, на Полибия да я назовава все още *Каппаδοκία ἢ περὶ τὸν Εὐξείνου*. Ed. Meyer¹ смѣта, че Понтийското царство е основано въ 301. г. пр. Хр.

Двата епиграфски откъслека, съ които ще се занимаемъ въ следнитѣ редове, сж твърде отдалечени по време. Единиятъ е отъ времето на понтийския царъ Фарнакъ I (*Φαρνάκης*), а другиятъ е отъ края на царуването на Митрадата VI Евпаторъ (вѣроятно отъ 71. г. пр. Хр.).

1. Откъслекъ отъ ситнозърнестъ мраморъ, отчупенъ отъ всички страни. Най-голѣмата височина е 23 см., шир. 20 см., деб. 6—7 см. Отъ надписа, който по всичко изглежда, че е билъ обширенъ, сж запазени где по-голѣми, где съвсемъ незначителни остатъци отъ 15 реда. Височина на буквитѣ 7—8 мм.; буквитѣ омикронъ и тета — 6 мм.; водоравната чертица на алфата е пречупена, а дѣсната отвесна хаста на пи'то е по-къса отъ лѣвата. Буквитѣ, ако и не твърде грижливо изработени, сж характерни за II в. пр. Хр. Този тѣй важенъ, но твърде повреденъ паметникъ билъ откритъ презъ есенята на 1935 г. въ Варна на ул. Царъ Крумъ при правене на каналъ. Сега той се съхранява въ Варненския музей. Директорътъ на сжщия музей, г. Карелъ Шкорпилъ, бѣ тѣй любезенъ и ми позволи да го обнародвамъ, за което азъ и тукъ му изказвамъ сърдечната си благодарностъ.

¹ Op. cit., p. 31—38.

Обр. 1. — Надпись за Фарнака I отъ Варна.

- ἀγία
 πρὸς πρεσβευτῶν
 ποιήσασθαι χρημ
 ντων πολλὰ τῶν
 5 κηθεῖ Φαρνάκην δὲ
 ροὺς καὶ ποιούμενον ἅ
 ἐν ταῖς περιεχούσαις αὐτὸν [δυσκολαίαις (?)]
 ὁλοσχερῶς μὴ ἀποτ
 ὁ δῆμος ἔπεισε καὶ ἡξίωσε
 10 πρὸς πρεσβευτῶν φιλανθρώπως
 ἐπαγγελίαν ποιήσασθαι δι'
 κατὰ τὸν] μὲν ἐνεστῶτα καιρὸν ὑπ
 ἐν δὲ ταῖς μετὰ ταῦτα χρόνοις πολυω[ρίαν или ρεῖν
 καὶ ὅς αὐτοὺς ἴσως
 15 ἡ ἸΝΗΜΟ

Запазеното отъ надписа позволява само на много малко мѣста попѣлване на загубеното. За попѣлванията въ р. р. 12. и 13. дължа благодарностъ на моя уважаемъ учителъ г. проф. Adolf Wilhelm.

За менъ поне нѣма съмнение, че споменатиятъ въ надписа *Φαρνάκης* е понтийскиятъ царъ Фарнакъ I,¹ чието царуване спада въ първата половина на II в. пр. Хр.. Отъ другитѣ остатъци и главно отъ р. р. 2. и 10. може да се заключи, че въ надписа става дума за пратеници (*πρεσβευταί*), изпратени отъ Фарнака до градъ Одесосъ или обратно. Въ 3. р. става дума за нѣкакви парични срѣдства (*χρήματα*).

р. 7. *περιεχούσαις αὐτόν* — не е ясно къмъ кого се отнася *περιέχειν*.

р. 9. съдържа иначе твърде рѣдката формула *ὁ δῆμος ἔπεισε καὶ ἡξίωσε*; отъ нея би могло да се допустне, че въ надписа сж се излагали известни събития или преговори, въ течение на които демосътъ на Одесосъ е билъ запитванъ отъ своитѣ

¹ Едва ли би могло въ случая да се помисли, че въ надписа става дума за сина на царъ Митрадатъ VI Евпаторъ, за когото чуваме за първи пътъ въ 63. г. пр. Хр., когато той се опълчилъ противъ баща си срв. E. d. Meyer, *Geschichte des Königreichs Pontus*, S. 107; Reinach-Goetz, *Mithradates Eupator König v. Pontus* S. 405 ff.

висши институти и одобрилъ и възприелъ известни тѣхни мѣроприятия.

р. 10. Наречието *φιλανθρωπῶς* позволява да допустнемъ, че пратеницитѣ на една отъ преговарящитѣ или договарящи страни, вѣроятно на Фарнака, сж сторили нѣщо, което било отъ полза за варненския демосъ, и за това получили одобрението му.

р. 11. Отъ *ἐπαγγελίαν ποιῆσθαι* може да се предположи съ доста голѣма сигурностъ, че една отъ странитѣ е направила нѣкаква декларация, или по-право е обещала нѣщо на другата страна.

р. р. 12.—13. Попълването на тѣзи два реда, което впрочемъ е доста сигурно, изхожда отъ следнитѣ предпоставки: въ надписа се е изтъквало едно състояние на нѣщата при сжществуващитѣ (даденитѣ) обстоятелства; *κατὰ τὸν μὲν ἐνεσθῆτα καίρον* значи буквално: споредъ сегашното състояние на нѣщата (въ дадения моментъ), въ противовесъ на *ἐν δὲ τοῖς μετὰ ταῦτα χρόνοις*, т. е. „състоянието на нѣщата въ времето следъ това“ (при други условия).

За да си уяснимъ важноcтѣта на този епиграфски откъслекъ, нужно е да си припомнимъ нѣкои факти отъ историята на Фарнака.

Диадохитѣ, както и тѣхнитѣ приемници, нѣмали сили да възстановятъ царството на Александра. Тѣхнитѣ братоубийствени борби ги отслабили съ течение на вѣковетѣ до толкова, че най-сетне тѣ станали плячка на Римъ.

Следъ като Антиохъ III Сирийски успѣлъ да вземе връхъ надъ своя братъ Селевка III, той се опиталъ да възстанови царството на Селевкидитѣ въ първоначалния му видъ, но неговитѣ домогвания се кръстосали съ римскитѣ интереси и това довело до първия въоръженъ конфликтъ на Римъ съ елинистичнитѣ сили. Антиохъ билъ победенъ, а римлянитѣ стѣпили въ Мала Азия. Вѣрни на изпитаната си тактика, римлянитѣ предпочели да не се проявяватъ още отъ самото начало като върховни редители въ Мала Азия, каквито въ сжщностъ били, а да играятъ само ролята на арбитри. Затова избрали за свои довѣреници пергамскитѣ владѣтели, като отстъпили на тогавашния пергамски князь Евмена по-голѣмата частъ отъ завоеванитѣ селевкидски земи. Това докарало на Евмена завистъта и омразата на Витиния, която се чувствувала пренебрегната и онеправдана. Пергамскитѣ владѣтелски домъ билъ свързанъ обаче съ роднинство и приятелство съ

кападокийската династия, така че съ право можелъ да гледа спокойно на интригите на витинците и да се счита за най-могъщъ въ Мала Азия. Съ други думи, римляните чрезъ своята намѣса промѣнили коренно дотогавашното състояние на нѣщата въ Мала Азия. Отъ 190. г. пр. Хр., когато била сломена мощта на Антиоха III Сирийски, Мала Азия почнала, ако и негласно, да признава суверенитета на Римъ.

Единствената малоазийска държава, която се държала настрана отъ тѣзи събития, била понтийската. Тогавашниятъ понтийски царъ Фарнакъ I не пратилъ помощни войски на римляните и не влѣзълъ въ никакви връзки съ тѣхъ. Фарнакъ билъ силна и честолюбива личностъ. Неговиятъ единственъ стремежъ, подобно на дѣдитъ му, билъ да разшири държавата си. При това, той разбиралъ твърде добре, че всѣки неговъ опитъ за ширене, ще докара неминуемо до война съ Пергамъ и че задъ Пергамъ ще стои Римъ. Затова Фарнакъ се готвилъ твърде усърдно за предстоящото сблъскване.

Войната на Фарнака срещу почти всички малоазийски владѣтели избухнала въ 182. г. пр. Хр. и траяла 4 години. Поводъ за война далъ самъ Фарнакъ, който нападналъ изневидѣлица града Синопе, дн. Синобъ на юж. черном. брѣгъ, който отдавна блазнѣлъ апетититъ на понтийскитъ царе. Жителитъ на града не очаквали това нападение и се принудили да капитулиратъ предъ напора на Фарнака (183. г. пр. Хр.). Едновременно съ това, Фарнаковитъ войски нахлули въ Кападокия. Евменъ се застѣпилъ за зетя си Ариарата, като при това се образувала мощна коалиция противъ Фарнака, въ която влѣзли Евменъ, Ариаратъ, пафлагонскитъ князе Морзий и Гайзаториксъ и галатскиятъ тетрархъ Карсигнатъ. Къмъ тѣхъ се присѣдинили и нѣколко по-малки галатски главатари. Фарнакъ ималъ на своя страна владѣтеля на Малка Армения, Митрадатъ и частъ отъ галатскитъ първенци. Срещу него се обявилъ и островъ Родосъ, чиито търговски интереси били сериозно заплашени чрезъ непочтеното завладяване на Синопе. Родосъ въпрочемъ и по-рано помагалъ съ войска на Синопе, когато този градъ билъ нападнатъ презъ 220. г. пр. Хр. отъ Митрадата II Понтийски¹. Този пжтъ, обаче, родосъ

¹ За тѣзи събития срв. Ruge, въ R. E. Zw. R. V. Halbbd. S. 253.

цитъ не посмѣли да се намѣсатъ съ оржие въ рѣка въ полза на Синопе, а се задоволили само да протестиратъ срещу Фарнака въ Римъ. Родосъ, безъ съмнение, държалъ въ случая смѣтка и за своитѣ търговски връзки съ Понтъ.

Дветѣ воюващи страни пратили още въ началото на войната пратеници въ Римъ. Фарнакъ, който до тогава нѣмалъ никакви връзки съ Римъ, се видѣлъ сега принуденъ да моли сената да не помага на неговитѣ неприятели, които пъкъ молили за подкрепа. Съ тази своя стѣпка Фарнакъ призналъ римския суверенитетъ, противъ който, ако и косвено, той повелъ войната. Сенатътъ отговорилъ и на дветѣ посланичества, че ще изпрати комисия, която да разследва причинитѣ за конфликта на самото мѣсто. Отъ перипетиитѣ на войната по онова време знаемъ само, че Гайзаториксъ и Карсигнатъ преминали на страната на Фарнака, отъ което може да се предположи, че той ималъ бойни успѣхи въ Пафлагония и Галатия. Когато сенатската комисия пристигнала въ Азия, тя заварила Евмена твърде склоненъ къмъ миръ, докато Фарнакъ не искалъ да чуе отъ начало нито дума за това. Въ послѣствие комисията успѣла да го склони на примирие.

Още на следната 181. год. пр. Хр., обаче, Фарнакъ нарушилъ примирieto по най-предизвикателенъ начинъ. Къмъ края на зимата той изпратилъ пълководеца си Леокрита съ войска въ Галатия, която той опустошилъ, и се готвѣлъ да нахлуе въ началото на пролѣтътъ въ Кападокия. Евменъ се принудилъ да се готви отново сериозно за война. Съ силна войска той напредналъ до р. Халисъ (дн. Къзълъ-Ирмакъ), дето къмъ неговитѣ сили се присѣдинили и войскитѣ на Ариарата. Тъкмо когато противникитѣ се готвѣли да си дадатъ сражение, при тѣхъ пристигнала повиканата за втори пътъ сенатска комисия, която този пътъ положила повече усилия да помири противникитѣ. Евменъ и този пътъ се показалъ миролюбивъ, а Фарнакъ крайно неотстъпчивъ. Отначало той дори отблъсналъ предложението на сенатската комисия да се срещне съ нея, въ послѣствие, обаче, изпратилъ пратеници, така че най-сетне могло да се дойде до преговори, които се почнали въ Пергамъ подъ председателството на римската делегация. Още въ началото на преговоритѣ станало, обаче, ясно, че пратеницитѣ на Фарнака иматъ инструкции да не позволятъ да се дойде до нѣкакво конкретно разбирателство

и че желаят само да протакат преговоритъ. Сенатската комисия се принудила най-сетне да преустанови преговоритъ и да напустне Пергамонъ. При тѣзи обстоятелства, Евменъ трѣбвало, ^ище-не ще, да засили въоръженията си. Отъ втората година на войната узнаваме още, че Фарнаковиятъ пълководецъ Леокритъ обсадилъ града Тиосъ (първоначално Tieon) и следъ непрекъснати шурмове заставилъ състоящия се отъ наемници гарнизонъ да се предаде, следъ което той билъ безмилостно избитъ.

За третата година отъ войната нѣмаме никакви сведения. Едва четвъртата година (179. пр. Хр.) докарала развързката. Фарнакъ водилъ войната по чисто азиатски начинъ и не можелъ да не озлоби своитъ противници. Той опустошавалъ и ограбвалъ завладянитъ земи, а населението имъ отвлечалъ въ робство. Най-сетне той не можалъ да устои на задружния напоръ на съюзницитъ и се принудилъ да иска миръ. Тази война взела къмъ края си действително широки размѣри. Това се вижда отъ списъка на държавитъ, участвували въ войната, който е помѣстенъ въ мирния договоръ. Гласежътъ на мирния договоръ ни е запазенъ у Полибия Fgm. libri XXV, (26, 6, 12 сл.): περιλήφθησαν δὲ ταῖς συνθήκαις τῶν μὲν κατὰ τὴν Ἀσίαν δυναστῶν Ἀρταξιάς ὁ τῆς πλείστης Ἀρμενίας ἄρχων καὶ Ἀκουσίλοχος, τῶν δὲ κατὰ τὴν Εὐρώπην Γάταλος ὁ Σαρμάτης, τῶν δ' αὐτονομουμένων Ἡρακλεῶται, Μεσημβριανοί, Χερσονησίται, οὐν δὲ τοῖς Κυζικηνοί. Преводъ: „Въ договора били включени отъ азиатскитъ князе Артаксий, царъ на Голѣма Армения и Акузилохъ, а отъ европейскитъ князе — сарматътъ Гаталъ, отъ автономнитъ градове — Хераклея, Месемврия, Херсонесъ, а къмъ тѣхъ (се присъединилъ) Кизикъ“.

Гласежътъ на мирния договоръ, къмъ края на който сж изброени горнитъ владѣтели и автономни гръцки градове е запазенъ въ съкратенъ видъ у Polyb. 26, 6. Ние ще го дадемъ въ преводъ, защото съдържанието му ще ни е нужно и за по-нататъшнитъ ни изводи:

„Да бже вѣченъ миръ между Евменъ, Прусий и Ариаратъ отъ една страна и Фарнакъ и Митрадатъ отъ друга. Фарнакъ да не навлиза въ Галатия по никакъвъ начинъ; договоритъ, сключени по-рано съ Фарнаха, да бждатъ невалидни. Фарнакъ да опраздни Пафлагония, следъ като възвърне на мѣстожителството имъ гражданитъ, които той е отвлѣкълъ въ робство и заедно съ тѣхъ върне оръжието, метателнитъ при-

паси и останалитѣ бойни материали. Освенъ това, да върне на Ариарата всички укрепления ($\chi\omega\rho\acute{\iota}\alpha$) въ предишния имъ видъ и състояние, които той (Фарнакъ) билъ превзелъ, а заедно съ тѣхъ и заложницитѣ. Фарнакъ да върне обратно и гр. Тиеонъ на Черно-море; той се задължава още да повърне безъ откупъ пленницитѣ и да предаде (екстрадира) дезертьоритѣ. Като обезщетение за паритѣ и съкровището ($\tau\acute{o}\nu \chi\rho\eta\mu\acute{\alpha}\tau\omega\nu \kappa\alpha\iota \tau\eta\varsigma \gamma\acute{\alpha}\zeta\eta\varsigma$), които той заграбилъ отъ Морзий и Ариаратъ, да заплати на тѣзи царе 900 таланта, както и на Евмена 300 таланта за разходитѣ по войната. Сатрапътъ на Армения Митрадатъ се задължилъ да заплати 300 таланта, защото, въпрѣки договора си сключенъ съ Евмена, водилъ война срещу неговия съюзникъ Ариаратъ“.

Следъ това у Полибия идва поменатото вече по-горе мѣсто, въ което се изброяватъ и другитѣ включени въ договора князе и градове и най-после клаузата за заложницитѣ, които Фарнакъ трѣбвало да предаде. Следъ като той върналъ действително заложницитѣ, съюзницитѣ напустнали театра на бойнитѣ действия.

Гласежътъ на договора е недвусмисленъ. Мжнотиитѣ възникватъ, когато обърнемъ особено внимание на факта, че заедно съ главнитѣ участници въ войната, въ мирния договоръ се споменуватъ единъ сарматски князь и гръцкитѣ градове Херсонесъ (на северното Черноморие), Месембрия (на западното), и Хераклея и Кизикъ на Пропонтида. Ed. Meyer¹, който още на времето е изтъкналъ, че споменатитѣ въ договора сарматско княжество и елински държавици лежатъ много разпрѣснато и твърде отдалечено отъ бойния театъръ, предполага, че по време на войната съ Фарнака, Евменъ ще да е затворилъ Хелеспонта, за да увреди по този начинъ търговскитѣ интереси на Понтъ. Родосъ, обаче, чиито интереси страдали чувствително отъ блокадата на Дарданелитѣ, протестиралъ предъ Евмена. Въ сѣщия ходъ на мисли, Meyer смѣта, че затварянето на Хелеспонта отъ Евмена не било достатъчно радикална мѣрка противъ Фарнака и затова Евменъ влѣзълъ въ връзки съ другитѣ гръцки градове по Черноморието. Това предположение на Meyer е твърде допустимо, защото припаситѣ и главно хранитѣ, които идвали отъ Херсонесъ въ

¹ Geschichte des Königreichs Pontos, S. 77 ff.

пристанищата на понтийския владѣтель, могли да го обезпечатъ напълно и му дадатъ възможностъ да воюва, безъ да го е грижа за блокадата на Дарданелитѣ. Въ заключение Меуер приема, че споменатитѣ въ договора грѣцки черноморски градове сж били на страната на Евмена.

Колкото и предположението на Ed. Meuer да е приемливо, то не е доказано и за това въпросътъ, на чия страна сж били споменатитѣ въ военния договоръ градове, е останалъ откритъ. В. Niese¹ допуска, че тѣ сж били на страната на Фарнака. Meuer и Niese не сж разполагали, обаче, по онова време съ епиграфския материалъ, който е откритъ по тѣзи мѣста въ по-ново време. Думата ми е за два надписа, които произхождатъ отъ Черноморието и потвърждаватъ връзките на Фарнака съ грѣцкитѣ републики отъ тази област. Единиятъ² отъ тѣхъ е намѣренъ две години преди общоевропейската война въ Херсонесъ (дн. Севастополъ), а вториятъ е разгледаниятъ вече по-горе фрагментъ отъ Одесосъ (Варна). Отъ херсонеския надписъ е запазена значителна частъ. Той представлява текста на договоръ за приятелство (или пактъ за ненападение) между херсонесцитѣ и царъ Фарнакъ.

Въ това отношение не можемъ да се съгласимъ съ Лепера, споредъ когото херсонескиятъ надписъ представлява договоръ за миръ следъ предходещи враждебни отношения между дветѣ договорящи страни. Въ договора се говори, обаче, само за *φιλία* т. е. приятелство,³ а не за *εἰρήνη καὶ φιλία*

¹ Geschichte der griechischen und makedonischen Staaten. III, 1903, S. 74.—78. Въ Grundriss der römischen Geschichte отъ Niese — Hohl, S. 141. тази възможностъ не е формулирана толкова категорично.

² Обнародванъ е за първи пжтъ отъ E. H. Minns, Scythians and Greeks in S. Russia, p. 646, 17 а и p. 518, заб. 2., гдето Minns не се изказва опредѣлено върху предназначението на надписа и почти едновременно съ него отъ Р. Леперъ въ Изв. Импер. Арх. комм. Вып. 45 (1912—1913) С. Петербургъ стр. 23 сл.

³ M. Rostovtzeff, Iranians and Greeks in South Russia p. 143 обозначава въпросния надписъ като military treaty between Pharnaces I of Pontus and the city of Chersonesus, а С. А. Жебелевъ, Последни Перисади и скифское восстание на Боспоре, Изв. Госуд. Акад. истор. матер. култ. Вып. 70., Ленинградъ, 1933 г. стр. 18, предполага, че този договоръ между Фарнакъ и Херсонесъ не загубилъ своята сила и въ времето на Митрадата VI Евпаторъ. Затова и Митрадатъ изпратилъ на помощъ на херсонесцитѣ полководеца си Диофантъ.

т. е. миръ и приятелство. Текстътъ на самия договоръ е изложенъ въ форма на две клетви, които дветъ договорящи страни размѣнили помежду си. Затова и клетвата на херсонесцитѣ е на дорийски диалектъ, а клетвата на Фарнака — на елинистично *хоуш*.

Запазената частъ отъ надписа, не ни дава възможностъ да кажемъ съ сигурностъ, на чия страна е билъ Херсонесъ презъ време на войната между Фарнака и Евмена. Рускиятъ ученъ Р. Х. Леперъ, който още при издаването на надписа е извършилъ съществената работа по обяснението на този документъ, се е постаралъ да докаже по околентъ пжтъ и съ изобилни аргументи, че презъ време на войната между Фарнака и Евмена, Херсонесъ е билъ на страната на последния. Изтъкнахме вече по-горе, че ние смѣтаме херсонеския надписъ не за договоръ за миръ, а за ненападение (приятелство). Затова, споредъ насъ, е по-важно да подчертаемъ, че надписътъ отъ Херсонесъ потвърждава сведенията на Полибия относно участието на Херсонесъ въ войната.

Барненскиятъ надписъ пжкъ ни съобщава единъ фактъ, за който можеше само да се предполага. Състоянието, въ което се намира надписътъ, не ни позволява разбира се, да строимъ предположения за събитията, които сж се излагали въ него. Важно е, обаче, едно: че въ началото на втория вѣкъ пр. Хр. понтийската династия е поддържала връзки и съ градоветъ по западното черноморско крайбрѣжие. Откъслечно запазената дума въ р. 3. *χρίμ[ατα]* или *χρίμ[ασι]* и др. под., ни позволява да допустнемъ, че въ текста е ставало дума за нѣкаква парична помощъ отъ страна на Фарнака къмъ Одесосъ, или обратно, но не и да отиваме по-далечъ. Фактътъ, че Месемврия е била оплетена въ войната (неизвестно на чия страна), не ни позволява да твърдимъ съ сигурностъ, че и Одесосъ е взелъ участие въ нея.

Приемниците на Фарнака, Митрадатъ IV и Митрадатъ V Еввергетъ (*Εὐεργήτης*), били по-умѣрени отъ него въ външната си политика и въ алчността си за нови завоевания и затова тѣ успѣли да се споразумѣятъ съ римлянитъ. Митрадатъ V Еввергетъ билъ считанъ въ числото на *amici et socii populi Romani*.¹ Това му помогнало да спечели до толкова довѣрието на Римъ, че следъ разгрома на Пергамъ,

¹ Appian. Mithr. 10. 12. 14. 16.

вследствие на вътрешни междуособици, М. Aquilius (консулът 129. г. пр. Хр.), когото сенатът опълномощил да уреди предна Азия, отстъпил Голѣма Фригия на Митрадата.

Въ последнитѣ години на живота си Митрадатъ се възползувалъ отъ вътрешнитѣ смутове въ Кападокия, за да навлѣзе въ тази страна съ войскитѣ си. Едновременно съ това той изпратилъ своя полководецъ и приятелъ Дорилая (Δορύλαος), да набере наемници въ Тракия,¹ Гърция и Критъ. Това известие на Страбона, колкото и откъслечно да е, показва, че понтийскитѣ владѣтели сж имали установени, бихме казали традиционни връзки съ земитѣ около Егея и около лѣвия Евксински брѣгъ.

2. Въ следнитѣ редове ще се постареемъ да покажемъ, че и най-великиятъ понтийски царъ, Митрадатъ VI Евпаторъ, е поддържалъ още по-оживѣни връзки съ гръцкитѣ градове по днешното българско Черноморие. По този въпросъ хвърля обилна свѣтлина една епиграфска находка² отъ Аполония (дн. гр. Созополъ). Тукъ даваме гласежа на надписа (срв. обр. 2 на стр. 66).

Ἐδοξε τῇ βουλῇ καὶ τῷ
 δήμῳ· τῶν ἀρχόντων γνώμη·
 ἐπειδὴ Ἐπιτυγχάνων Μενεκρά-
 τους Ταρσεὺς ὁ ἡγούμενος τῶν
 στρατιωτῶν τῶν ἀπεσταλμέ-
 νων ὑπὸ βασιλέως Μιθρα-
 δάτου Εὐπάτορος ἐπὶ τῇ
 στυγ[αχίαν (?) . . .

Съдържанието на надписа е ясно. Въ него се чествува непознатиятъ до сега пълководецъ на Митрадата VI Евпаторъ, Епитинханонъ, родомъ отъ града Тарсοςъ въ Киликия. Този пълководецъ билъ изпратенъ отъ своя суверень по силата на военния договоръ, който сжществувалъ между Митрадата и Аполония.

¹ Strabo, X, 4, 10.

² Гл. за този надписъ Chr. M. Danoff, Eine neue Inschrift aus Apollonia Pontica въ Jahreshefte des Österr. Arch. Inst. Bd., XXX Beiblatt, S. ff.

Обр. 2. — Надпись за Митрадата отъ Созополь

Надписът ни съобщава, значи, съвсем нови факти. До сега се знаеше, че Митрадатъ, още въ първия периодъ на своето царуване, разширилъ властта си по северния брѣгъ на Черно̀море, като се възползувалъ отъ зова на тамошнитѣ гръцки градове да имъ помогне срещу напора на скититѣ.¹ Още по това време въ войската на Митрадата редомъ съ другитѣ варвари имало и тракийци. Изследвачитѣ съ право заключаватъ отъ този фактъ, че влиянието на Митрадата се е простирало и на югъ отъ устието на Дунава. Договорътъ на Митрадата съ Аполония ще да сключенъ, обаче, най-рано въ втория периодъ на неговото царуване, въ който спадатъ и неговитѣ борби срещу Римъ. Въ тѣзи събития се различаватъ, както е известно, два периода. Първиятъ обема годинитѣ 89 — 84. г. пр. Хр. Презъ тази война понтийската сухопътна войска на пътъ за Гърция, минала презъ Тракия, тъй че пълководцитѣ на Митрадата имали възможность да влѣзатъ въ непосредственъ досегъ съ гръцкитѣ градове и по западното (днешното българско) черноморско крайбрежие.

Отъ началото изглеждало, че победата ще бѣде на страната на Митрадата. Дипломатическата подготовка на неговия походъ, който се почналъ съ лозунга „освобождаване на елинския свѣтъ отъ римско владичество“, била безупрѣчна. Военната му подготовка и въоръжение, както и радикалното осигуряване на тила чрезъ изколването на 80.000 римски граждани въ Мала Азия, били значителни. Всичко това обаче се оказало по-слабо отъ смѣлата, енергична и плано̀мѣрна стратегия на римлянитѣ и преди всичко на главнокомандувашия Сула. Въпрѣки че митрадатовитѣ войни първоначално станали господари на почти цѣлия Балкански п-въ и на тогавашния му центъръ — Атина, въ края на краищата тѣ били бити отъ Сула и Митрадатъ се принудилъ да сключи твърде унизителенъ за него миръ въ Дарданъ 85. г. пр. Хр.

Мирниятъ периодъ отъ 84.—74. г. пр. Хр. билъ добре дошълъ и за дветѣ страни. Митрадатъ го използвалъ да реорганизира ослабената си държава и войска, а римлянитѣ да заличатъ опустошенията отъ войната въ малоазийскитѣ си провинции.

¹ С. А. Жебелев, *op. cit.* стр. 18 съ право предполага, че Митрадатъ, когато е изпратилъ помощъ на Херсонесъ, се е позовавалъ на договора отъ 179. г. пр. Хр., сключенъ между дѣдо му Фарнака и този градъ.

Въ действителностъ Дарданскиятъ миръ билъ само при-
мирие, което Сула сключилъ предъ необходимостта да осво-
боди силитѣ си, за да ги насочи срещу своитѣ политически
противници въ Римъ. Това се вижда отъ факта, че римля-
нитѣ не дали на Митрадата никога писмено потвърждение
за сключения миръ, ако и той да го искалъ нѣколко пѣти отъ
тѣхъ. При тѣзи обстоятелства Митрадате и за моментъ
не си правилъ илюзии относно истинскитѣ намѣрения на рим-
лянитѣ. Подозренията му се засилвали и отъ държанieto на
неговитѣ съседи, които римлянитѣ насѣскваха противъ него.
Работата дошла до явенъ конфликтъ едва въ 74. г. пр. Хр.,
когато Митрадате взелъ открито страна при уреждането на
спора за витинското престолонаследие. Ние нѣма да излагаме
всичкитѣ перипетии на тази война, която била впрочемъ и
последното сериозно опълчване въ древността на Азия срещу
Европа, или по-точно на Изтока срещу надмощието на рим-
ския Западъ. Една отъ перипетиитѣ на тази война, обаче, заслу-
жава да бжде изложена по-подробно, защото въ нея спа-
датъ и събитията, за които става дума въ нашия надписъ.

Римската провинция Македония била отдавна изложена
на постоянни нападения отъ страна на тракийскитѣ и келтски
племена поради това, че централната римска власть била
заета съ гражданската война отъ една страна и съ привър-
шването на войната срещу Митрадате отъ друга. Особено
опасни били нападенията на скордиститѣ и бастарнитѣ. По-
ходътъ на Сула срашу тѣзи варвари по време на първата
война срещу Митрадате ималъ само времененъ ефектъ. Следъ
като Сула оттеглилъ войскитѣ си, варваритѣ се одързостили
дотолюва, че нахлули въ Гърция и ограбили делфийския
храмъ. Луций Корнелий Сципионъ, който билъ консулъ въ 83.
г. пр. Хр, успѣлъ да поукроти само скордиститѣ (81 г. пр.
Хр.). Апий Клавдий Пулхеръ (консулъ 79. г. пр. Хр.) билъ на-
товаренъ въ 77. г. пр. Хр. съ управлението на провинцията и
водилъ продължителни боеве съ варваритѣ въ Родопитѣ,
като нападналъ скордиститѣ въ тѣхнитѣ селища. Наследникъ
на Апий Клавдий билъ Кай Скрибоний Курионъ, който за
своето двегодишно управление 76.—74. г. пр. Хр. сразилъ дар-
данцитѣ и достигналъ въ своето напредване дори до Ду-
нава. Неговъ приемникъ билъ Маркъ Теренций Варонъ
Лукулъ, едноутробенъ братъ на Луций Лукулъ, който билъ

главнокомандуващъ на римскитѣ войски срещу Митрадата въ Мала Азия. За дветѣ години (отъ 73.—71, г. пр. Хр.), презъ които Лукулъ управлявалъ провинция Македония, той водилъ ожесточена борба срещу съюзенитѣ съ Митрадата тракийски племена и гръцки градове по днешното българско черноморско крайбрѣжие. Чрезъ систематични походи той превзелъ столицата на беситѣ Uscudama (по-сетнешния Hadrianopolis) и гръцкитѣ градове Томи, Калатисъ, Истрось и Аполония, като последниятъ градъ билъ разрушенъ и разграбенъ.

Едва чрезъ новонамѣрения надписъ отъ Аполония разбираме, защо специално този градъ билъ наказанъ толкова жестоко отъ римлянитѣ. Градътъ билъ не само въ добри отношения съ Митрадата, но ималъ воененъ договоръ съ него и дори приелъ въ крепостта си понтийски гарнизонъ. Когато римлянитѣ разчиствали привърженицитѣ на Митрадата¹, трѣбвало да накажатъ Аполония особено строго, за да сплашатъ и другитѣ градове, които се намирали подъ негово влияние.

Die Beziehungen des pontischen Reiches zur linken Schwarzmeerküste

ZUSAMMENFASSUNG

In der vorliegenden Arbeit befasst sich der Verfasser mit zwei neuen Inschriften, die im Laufe des Jahres 1935 zu Tage gefördert wurden. Die erste Inschrift wurde in Warna (d. ant. Odessos), die zweite in Sozopol (d. ant. Apollonia) gefunden.

1. Der Schriftform nach ist das Bruchstück in die erste Hälfte des zweiten Jhdts v. Chr. anzusetzen. Diese Datierung wird auch durch die Erwähnung des pontischen Königs Pharnakes I bestätigt, dessen Regierung die erste Hälfte des zweiten vorchristlichen Jahrhunderts ausfüllt.

Der Erhaltungszustand der Inschrift erlaubt uns fast nirgends eine sichere Herstellungsangabe. In der Inschrift war zweifelsohne von Gesandten die Rede. Ob damit die Gesandten des Pharnakes an Odessos, oder die der Odessiten an Pharnakes gemeint sind, ist nicht leicht zu entscheiden. In der Inschrift werden

¹ За историята на царъ Митрадатъ гл. Reinach-Gœtz — Mithradates Eupator König von Pontos, passim и Geyer, P. W. R. E. XV Sp. 2163 ff.

ferner Geldmittel (Z. 3 χρήματα?) und irgendwelche Ankündigungen (Z. 11 ἐπαγγελίαν ποιῆσθαι) erwähnt.

Von Polybios XXVI, 6 erfahren wir, dass im Kriege zwischen Pharnakes einerseits und Eumenes und seinen Verbündeten andererseits, der im Jahre 182 ausbrach und 179 mit der Niederlage des Pharnakes endete, auch andere asiatische und europäische Fürsten und Städte verwickelt waren. Die grosse Ausdehnung dieses Krieges geht aus einer Stelle des Friedensvertrages hervor. Daraus ersieht man, dass ganz Vorderasien, ausserdem aber auch der Sarmatenfürst Gatalos und die autonomen Griechenstädte Chersonesos an der nördlichen, Mesambria an der thrakischen, Herakleia an der südlichen Pontusküste und Kyzikos an der Propontis an dem Kriege beteiligt waren. Leider wissen wir nicht in welcher Weise.

Das neue Inschriftsfragment aus Odessos ist ein Beleg dafür, dass König Pharnakes auch zu dieser Stadt manche Beziehungen gepflogen hat. Der Erhaltungszustand dieser Urkunde berechtigt jedoch zu keinerlei weiteren Schlüssen. Etwas ergiebiger in dieser Hinsicht ist eine Inschrift aus Chersonesos, die meiner Meinung nach einen Freundschaftsvertrag darstellt, so dass man daraus keine vorherbestehende Feindschaft zwischen Chersonesos und Pharnakes folgern darf¹.

2. Die zweite Inschrift, die aus Apollonia Pontica stammt, gehört in die Zeit des Königs Mithradates VI Eupator. Sie ist im XXX Bd. der Jahresshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes, Beibl. S. 87 ff. erschienen, so dass ich auf meine Bemerkungen ebendort verweisen möchte.

Chr. M. Danoff.

¹ Wie R. Löper, Bull. comm. arch. XLV, 1912—13, S. 23 ff. (russisch); vgl. über diese Inschrift auch E. H. Minns, Scythians and Greeks in S. Russia, p. 646, 17a und p. 516 Anm. 6; ferner pag. 518, 590 Anm. 1.

Паралели

Отъ В. Бешевлиевъ

1. Къмъ култа на Ареса въ Тракия.

Късниятъ гръцки писателъ Ксенофонтъ Ефески¹ въ романа си „Хаброкомъ и Антия“ или „Ефесци“² кн. II, глава XIII 1—2 съобщава следния обичай за жертвоприношение въ честь на бога Аресъ: „Οἱ δὲ περὶ τὸν Ἰππόθοον τὸν ληστὴν ἐκαίνης μὲν τῆς νυκτὸς ἔμειναν εὐωχοῦμενοι, τῇ δὲ ἐξῆς περὶ τὴν θυσίαν ἐγίνοντο. Παρεσκευάζετο δὲ πάντα καὶ ἀγάλματα τοῦ Ἄρεος καὶ ξύλα καὶ στεφανώματα· ἔδει δὲ τὴν θυσίαν γενέσθαι τρόπῳ τῇ συνήθει. Τὸ μέλλον ἱερεῖον θύεσθαι, εἴτε ἄνθρωπος εἴτε βόσκημα εἴη, κρεμάσαντες ἐκ δένδρου καὶ διαστάντες ἠκόντιζον· καὶ ὁπόσοι μὲν ἐπέτυχον, τούτων ὁ θεὸς ἐδόκει δέχεσθαι τὴν θυσίαν· ὁπόσοι δὲ ἀπέτυχον, αὐτοὺς ἐξίλασκοντο· ἔδει δὲ τὴν Ἀντίαν οὕτως ἱεουργηθῆναι.“

Последниятъ издатель на този романъ Georges Dalmeyda забелязва къмъ това мѣсто следното: „Ce sacrifice est offert par la bande d'Hippochoos, qui est un thrace: le détail n'est pas indifférent quand il s'agit du culte d'Arès, et l'abréviateur a pu supprimer ce qui le précisait“. Авторътъ на забележката допуска, както изглежда, нѣкаква връзка, макаръ да не го изразява ясно, между тракитѣ и описания по-горе начинъ на жертвоприношение въ честь на Ареса. Това предположение на Dalmeyda може да се подкрепи съ следнитѣ съображения. Споредъ глава II. 1 на кн. III. на сѣщия романъ Хипотоосъ, който се готви да извърши жертвоприношението, е родомъ отъ Перинтъ, градъ въ Тракия, близо до областта населявана отъ тракийското племе апсинтийци. За това племе Херодотъ (IX 119) съобщава, че тѣ принесли въ жертва на бога

¹ За този писателъ и за времето, когато е живѣлъ, вж. W. Christ's *Geschichte der griechischen Litteratur*. 6 Aufl. W. Schmidt u. O. Stählin, (München 1924) II 2, 810—811.

² Xénophon d'Éphèse, *Les éphésiaques* texte établi et traduit par G. Dalmeyda, Paris 1926, p. 32—33.

си Плейсторъ персиеца Ойобазъ по своя обичай. За съжаление Херодотъ не казва, какъ е станало това жертвоприношение. Обаче начинътъ на жертвоприношението изглежда да е билъ особенъ, понеже изрично се подчъртава, че тѣ сж го направили по своя обичай (τρόπῳ τῇ σφετέρῳ, срв. у Xenoph. Ephes. τρόπῳ τῇ συνήθει). Би могло да се предположи, че Хипотоосъ като тракиецъ (апсинтиецъ?) е извършвалъ жертвоприношенията по тракийски обичай и че този обичай е билъ еднакъвъ или сжщиятъ обичай на апсинтийцитѣ. Ако това предположение е вѣрно, то това би потвърдило мнението на Г. И. Кацаровъ въ PWRE статья Thrakische Religion, 522 за бога на апсинтийцитѣ като богъ на войната, а известието на Ксенофонта Ефески би било единъ новъ изворъ за религията на тракитѣ и по-особено за култа на Ареса у този народъ.

2. Къмъ първобългарския обичай чаши отъ човѣшки черепи

Въ моята работа „Чаши отъ черепи у прабългаритѣ“ въ Год. на Соф. унив., истор.-филол. факултетъ, кн. XXII (1926) приведохъ къмъ Теофановия разказъ за чашата направена отъ Никифоровия черепъ (Theoph. ed. de Boor 491, 17—22) нѣколко известия за подобни обичаи у скититѣ. Къмъ тѣзи известия се прибавя сега и следното мѣсто изъ H. Diels, *Die Fragmente der Vorsokratiker*. 4 Aufl. Berlin, 1922, Bd. III. 337, 14—17: „τοὶ δὲ Σκύθαι καλὸν νομίζοντι, ὅς (κ') ἄνδρα κατακτανὼν ἐκδεύρας τὴν κεφαλὴν τὸ μὲν κόμην πρὸ τοῦ ἵππου φορεῖ, τὸ δ' ὀστέον χρυσώσας (ῆ) καὶ ἀργυρώσας πίνει. ἐξ αὐτοῦ καὶ σπένδῃ τοῖς θεοῖς.“

За този обичай вж. още F. Pfister въ Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens, s. v. Heiligenschädel.

3. Къмъ нѣкои отъ отговоритѣ на папа Николай.

Отговоритѣ на папа Николай по запитванията на българитѣ представятъ безспорно единъ важенъ и автентиченъ изворъ за бита на първобългаритѣ. Обаче не трѣбва да се приема всичко за безусловно българско. Защото българитѣ сж питали, навѣрно, и за нѣкои чисто византийски обичаи, които тѣ сж възприели по-рано или сж били на пѣтъ да възприематъ съ покръстването си отъ Византия. Това важи особено много за византийскитѣ църковни обреди и обичаи

които сж били различни отъ тѣзи на западната църква.¹⁾ Ето защо налага се едно изследване на въпроснитѣ отговори отъ къмъ нѣщата, за да се опредѣли съ положителностъ, кое е първобългарско и кое е византийско. Едва следъ едно подобно изследване тѣзи отговори могатъ да се използватъ като извори за първобългарския битъ. Като единъ малкъ приносъ къмъ едно такова бждеще изследване на отговоритѣ на папа Николай I се привеждатъ въ следнитѣ редове етнографски успоредици къмъ нѣкои отъ тѣзи отговори.

Orr. XVII. *Igitur referentes, qualiter divina clementia christianam religionem perceperitis, qualiterque populum vestrum baptizari omnem feceritis: qualiter autem illi postquam baptizati fuere, insurrexerint unanimiter cum magna ferocitate contra vos, dicentes, non bonam vos eis legem tradidisse, volentes etiam vos occidere, et regem alium constituere, et qualiter vos, divina cooperante potentia adversus eos praeparati, a maximo usque ad modicum superaveritis, et manibus vestris detentos habueritis, qualiterque omnes primates eorum, atque maiores cum omni prole sua gladio fuerint interempti; mediocres vero, seu minores, nihil mali pertulerint.*

Orr. XIX. *Quid iure de his faciendum sit, qui ad occidendum regem insurrexerint, venerandae leges, quas scripto mittemus, vos affatim edocebunt.*

Orr. XXVI. *De his, qui proximum, id est, consanguineum suum, ut est frater, consobrinus, aut nepos, trucidaverint, venerandae leges proprium robur obtineant. Sed si ad ecclesiam convolaverint, mortis quidem legibus eruantur.*

Orr. XXVII. *De his, qui socium suum morti tradiderint, id ipsum quod supra, decernimus.*

Orr. XXVIII. *De eo, qui ad uxorem alterius comprehensus fuerit, quid iudicandum sit, lectis legibus reperietis.*

Orr. XXIX. *Similiter et de eo censimus, qui ad proximam sanguinis sui ingreditur.*

Orr. XXXI. *Circa fures animalium si non misericordia, saltem legum edicta servantur.*

Orr. XXXII. *Similiter de his, qui virum aut feminam rapuerint, permitimus.*

¹ Срв. отговори: 3, 6, 54, 55 и др.

Съдържанието на гореприведенитѣ отговори може да се сравни съ следното мѣсто изъ съчинението на W. Radloff, *Aus Sibirien* Leipzig 1894, Bd. I, 129: Über die Sitten der Tu-kiu erzählen uns die chinesischen Annalen Folgendes: . . . S. 130. . . . Nach ihren Strafgesetzen wird Aufstand, Verrath, Tödtung, Ehebruch und Diebstahl eines gefesselten Pferdes mit dem Tode bestraft. Für eine körperliche Beschädigung zahl man mit Sachen, je nach der Bedeutung derselben Für Diebstahl eines Pferdes oder eines anderen Dinges zahl er den zehnfachen Preis desselben.

За хунитѣ пъкъ се съобщава следното въ съчинението на J. Deguignes, *Histoire générale des hunes, des turcs, des mongol set des autres tartares occidentaux*. Tome premier, partie premiere. Paris MDCCLVI, p. 14: „La mort étoit le supplice de celui qui avoit fait un meurtre ou un vol considérable“.

Отр. XXXIX. De consanguinitate generationum exquiritis, ut quibus utique feminis iungi debeatis, liquide cognoscatis.

Отр. LI. Si liceat uno tempore habere duas uxores, exquiritis.

Смисълътъ на тѣзи два въпроса се обяснява отъ следното известие за хунитѣ въ приведената по-горе история на J. Deguignes p. 16: „Le nombre de leurs femmes n'étoit point fixe ils en prenoient autant qu'ils pouvoient en nourrir, sans avoir aucun égard aux degrés d'alliance ni de parenté qui pouvoient se trouver entre eux. Il n'étoit point extraordinaire de voir un fils épouser les femmes de son pere, et un frere celles de son frere“.

Отр. C. Qui in praelio defunctus fuerit, utrum reportandus ad propria sit, si parentes eius aut socii eius voluerint, ex praecedente capitulo potestis colligere.

Съдържанието на този въпросъ, може би, трѣбва да се свържи съ следното известие за хунитѣ въ историята на J. Deguignes p. 15: „Celui qui pouvoit enlever le corps de son camarade tué dans un combat, devenoit son héritier et s'emparoit de son bien.“

Отг. XLII. Asseritis, quod rex vester cum ad manducandum in sedili, sicut mos est, ad mensam sederit, nemo ad convescendum etiam, neque uxor eius cum eo discumbat, vobis procul in sellis residentibus, et in terra manducantibus

Съ описания въ този отговоръ начинъ на угощение въ българския царски дворъ може да се сравни това, което Посейдоний отъ Апамея съобщава за угощението въ двореца на партския владѣтель (вж. F. Jacoby, *Die Fragmente der griechischen Historiker*. Berlin 1926, 2 Teil 228 Fr. 12): „παρὰ Πάρθοις ἐν ταῖς δεῖπνοις ὁ βασιλεὺς τὴν τε κλίνην ἐφ' ἧς μόνος κατέκειτο μετεωροτέρων τῶν ἄλλων καὶ κεχωρισμένην εἶχε καὶ τὴν τράπεζαν μόνῳ καθάπερ ἥρωι πλήρη βαρβαρικῶν θοιναμάτων παρακειμένην“.

Подобенъ обичай е съществувалъ и въ византийския императорски дворъ, вж. за това Ф. I. Κουκουλές, Γεύματα, δεῖπνα καὶ συμπόσια τῶν Βυζαντινῶν, въ 'Επετηρίς τῆς ἐταιρείας Βυζαντινῶν σπουδῶν, т. 10 (1933), 152.

4. Къмъ въпроса за двореца (αὐλή) на първобългарския канъ.

Въ новооткрития отъ Ив. Дуйчевъ¹ изворъ за поражението на византийския императоръ Никифоръ I. въ България презъ 811 г. се разказва между другото следното: 4 13-24 Εἰσελθὼν τοῖνον εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Κροῦμου, ἐρευνήσας τὰ ταμεία αὐτοῦ καὶ εὐρὼν σκύλα πλείστα ἤρξατο διαμετρίζειν τῷ λαῷ αὐτοῦ ἐν καταγραφῇ χαλκόν τε καὶ ἐσθήτας καὶ ἄλλα τινὰ εἶδη διάφορα ἀνοίξας τε τὰς ἀποθήκας τῶν οἶνων αὐτοῦ διένειμε πᾶσι ταῖς αὐτοῦ, ὥστε πιεῖν εἰς κόρον. καὶ ἀνελθὼν εἰς τὰ ἀμφοδὰ τῆς αὐλῆς, διακινῶν εἰς τὰ ἡλιακὰ τῶν οἰκημάτων ἠγάλλετο καὶ ἔλεγεν „ἰδοῦ, ταῦτα πάντα ὁ Θεὸς παρέδωκέν μοι καὶ βούλομαι κτίσαι ἐνταῦθα πόλιν ἐπὶ τὸ ὄνοματί μου, ἵνα γίνομαι ὀνομαστός εἰς πάσας τὰς ἔμπροσθεν γενεάς“. καὶ ποιήσας ἡμέρας τινὰς ἐξηλθεν ἐκ τῆς αὐλῆς τοῦ ἀθέου Κροῦμου καὶ ἐξερχόμενος ἐνεπόρισε τὰ οἰκήματα πάντα σὺν τῷ περικλείσματι ἐκ ξύλων συγκεκλιμένων.

Правилното разбирање на приведения откъслекъ зависи отъ правилното установяване на значението на думитъ αὐλή и ἀμφοδον.

¹ Нови житийни данни за похода на Никифора I въ България презъ 811 год. въ Сп. Б. Ак. кн. LIV (София 1936), 147—188. Гръцкиятъ текстъ е преиздаденъ повторно отъ В. Бешевлиевъ, *Новиятъ изворъ за поражението на Никифора I въ България презъ 811 година*, въ Год. Соф. Унив. Истор. фил. фак. XXXIII.

Въ Омуртаговия надписъ (№ 10)¹ отъ Търново въ р. 4—5 стои *ἐς τὸν παλὸν ὄκον αὐτοῦ*, а въ р. 17—18 за сжщото се казва *ἐος τὴν αὐλὴν μου τὴν ἀρχαίαν*. Въ сжщия надписъ р. 7—10 се съобщава, че Омуртагъ *ἐπύησεν ὑπέρφουμον ὄκον ἐς τὸν Δανούβην*, а въ надписа отъ Чаталаръ (№ 11) р. 7—8: *ἐπόισεν αὐλὴν ἐς τὴν Τοῦτζαν*. Отъ горната съпоставка личи ясно, че за едно и сжщо понятие се употрѣбѣя веднажъ думата *οἶκος*, а другъ пжтъ *αὐλή*. Следователно отъ приравняването на *αὐλή* съ *οἶκος* „домъ, кѣща“ изобщо „постройка за живѣне“ трѣбва да се заключи, че и *αὐλή* ще значи сжщото. Сжщото значение на *αὐλή* може да се долови и въ хрониката на Теофана. Тукъ тази дума се срѣща употрѣбена въ свръзка съ българиѣ четири пкти, а именно²: 436²³⁻²⁴ *καὶ βαλὼν πῦρ εἰς τὰς αὐλὰς, ἃς εὗρεν, μετὰ φόβου ὑπέστρεψε μηδὲν γενναῖον ποιήσας*. — 485¹²⁻¹⁴ *ὁ δὲ Νικηφόρος πρὸς τῇ πολλῇ ἀδοξίᾳ σάκραις ἐνόηκοις τὴν βασιλίδαν πέλειν πείθειν ἐσπούδαζεν, ὅτι τὴν τοῦ πάσχα ἑορτὴν ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ Κρούμου ἐώρτασεν*. — 490²⁵⁻²⁸ *ὅτα γοῦν καὶ ἕτερα μέλη Χριστιανῶν ἀψαμένων τῶν σκύλων ἀπέταμε καὶ τὴν λεγομένην αὐλὴν τοῦ Κρούμου ἐνέπρησεν, ἐκείνου σφόδρα ταπεινομένου κτλ.* — 498²⁴⁻²⁶ *πρῶτον μὲν, ὅτι μηδενὸς πρὸς ἡμᾶς ἐξ αὐτῶν προτφεύγοντος, ἡμεῖς τοὺς ἔσω τῆς αὐλῆς προδεδώκαμεν δυνάμενοι τούτους εἰρηνεῶντες περισώσασθαι*.

Отъ обстоятелството, че тѣзи *αὐλαί* (436²⁴) или *αὐλή* (490²⁶) сж били запалени, се вижда, че тѣ сж били нѣкакви постройки или жилища, които сж могли да горятъ. Още по-ясно личи това отъ Зонара (Zonaras ed. Dindorf III 372₃₁—373₁): *καὶ τὴν τοῦ Κρούμου παρειληφέναι αὐλὴν, οὕτω γὰρ τὴν τοῦ σφῶν ἀρχηγῶ οἱ Βουλγάροι ἐχάλουν κατοίκησιν, гдето обяснението κατοίκησις „жилище“ показва безспорно, че се касае за постройка.*

И така *αὐλή* означава и въ византийскитѣ извори „домъ, жилище“ или изобщо „сграда, постройка за живѣне“ или още по-точно „жилището на първобългарския владѣтель“ т. е. дворецъ.

Издателятъ на Теофанъ de Boor забелязва къмъ *αὐλαί* въ 436²⁴ следното (т. II 579): „Bulgarorum ut videtur oppida“ Но това тълкуване, както се вижда отъ горе изнесеното, е

¹ Надписитѣ се привеждатъ споредъ моето издание „Първобългарски надписи“. София. 1934.

² Мѣстата сж приведени споредъ изданието Theophanis Chronographia, rec. C. de Boor I и II Lipsiae 1883—1885.

явно погрѣшно. Отъ по-голѣмо значение сж преводитѣ на *αὐλή*, които се даватъ въ латинския преводъ на Теофана и въ славянскитѣ преводи на други грѣцки хронисти. Срѣдно-вѣковниятъ латински преводачъ на Теофана Анастасий Библиотекаръ предава *αὐλή* два пѣти съ *cortis*¹ (436₂₄ = 287₂₄, 498₂₅ = 336₁₂), веднажъ съ *aula* „дворецъ“ (485₁₄ = 324₅₅), а изразѣтъ *τὴν λεγόμενὴν αὐλὴν* се превежда съ *aulam*..., *quae dicebatur cortis* (329₁₅). Въ славянския преводъ на Георги Хамартолъ *αὐλή* се превежда съ *дворѣ* (ако и глѣмаго *дворѣ* кнѣза нхъ), сжщо и въ превода на Симеонъ Логотета (акоже и *зокомѣн дворѣ кнѣза нхъ*).² Славянскиятъ преводъ *дворѣ* вм. очакваното „домъ, жилище“ и т. п. се дължи на двоякото значение на грѣцката дума *αὐλή*, която дума може да значи и „дворѣ“ и „жилище“. Обаче не трѣбва да се изпуска изъ предѣ видѣ, че въ Супрасълския рѣкописъ съ „дворѣ“ се предава на нѣколко мѣста грѣцката дума *οἶκος*³. Следователно и срѣдновѣковнитѣ преводи на *αὐλή* показватъ, че въ случая се касае за „домъ“ съотв. „сграда за живѣне“.

Споренъ е въпросѣтъ за произхода на думата *αὐλή* въ приведенитѣ текстове⁴. Споредъ едни (Шафарикъ, Гильфердингъ, Васильевскій, Златарски и др.) думата *αὐλή* е тюркска или по-точно първобългарска и представя не точно грѣцко предаване на тюркската дума *aḡul*. Споредъ други (Иловайскій) това е грѣцката дума *αὐλή*. Привърженицитѣ на тюркския произходъ се основаватъ главно на прибавката *τὴν λεγόμενὴν „така нареченъ“*, като разсжждаватъ, че тя би била неумѣстна, ако се касаеше за чисто грѣцка дума. Този доводъ обаче е съвсемъ несъстоятеленъ. Той показва само, че значението на „така нареченъ“ не се схваща правилно. Въ сжщностъ изразѣтъ *ὁ λεγόμενος*, може да стои при всѣка грѣцка дума, безъ да означава, че се касае за не грѣцка дума, напр.: Platon. *Theaet.*

¹ За значението на тази думъ авж. Du Cange, *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, t. II Niort 1883, s. v.; A. Bartal, *Glossarium mediae et infimae latinitatis regni Hungariae*. Lipsiae MCMI, s. v.

² Вж. Златарски, *История*. I. 1, 256 заб. 2.

³ Вж. К. Н. Meyer, *AltKirchenSlavisch-Griechisches Wörterbuch des Codex Suprasiensis*. Glückstad, 1935, s. v. *дворѣ*. Споредъ Кр. Миятевъ въ източна България съ *дворѣ* се означава и сега кжщата.

⁴ Вж. подробно за това у Златарски, *История* I 1, 256 заб. 2. Сжщо Г. Фехеръ, *Паметници на прабългарската култура* въ Изв. БАИ. III (София 1925), 18—20.

176 с ὁ λεγόμενος γραῶν ὕθλος. 173 d οἱ τῆς θαλάττης λεγόμενοι χόες. *Leg.* 695 a ἡ λεγομένη εὐδαιμονία. *Civ.* 493 d ἡ Διομήδεια λεγομένη ἀνάγκη. 473 с d Ἐάν μὴ ἢ οἱ φιλόσοφοι βασιλεύουσιν ἐν ταῖς πόλεσιν ἢ οἱ βασιλεῖς τε νῦν λεγόμενοι καὶ δυνάσται φιλοσοφῶσιν, οὐκ ἔστι κακῶν παύλα¹. Въ папируси²: τῶν τε Ἀριστίππου λεγομένων προσφῶρων. ἡ λεγομένη αὐτοῦ γυνή. τοῦ λεγομένου βαλανίου и др. За новогръцки вж. Δεξικὼν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης, издание Прωῖα, Атина 1933, s. v. λέγω (стр. 1476), гдето примѣрътъ ἡ λεγομένη ὥραία се обяснява съ ἡ δῆθεν ὥραία. Този изразъ стои, следователно, често въ случаи, когато се означава, че известно наименование само по име, а не и по същина отговаря на нашата представа за него, напр. въ случая за дворецъ.

Следователно, прибавката τὴν λεγομένην не говори нищо за произхода на думата αὐλή.

Старогръцката, дума αὐλή, както е известно, означава първоначално „свободно, открито мѣсто“ (вж. *Athenaei Dipsosoph.* rec. G. Kaibel vol. I p. 421, 18 и сл.), а следъ това „дворъ“ и най-сетне самото „жилище“³. По-късно съ αὐλή се означава царската или императорската резиденция (срв. *Athenaei op. cit.* 422₁₃ и сл.)⁴. Въ сжщото това значение (Königshof, Hofburg)⁵ се срѣща и въ папируситѣ. Съ сжщата дума се означава въ единъ папирусъ единъ арабски дворецъ (arabischer Palast)⁶: ἡ κτιζομένη αὐλή τοῦ ἀμῖρ Ἀλμουμνῆν. И въ новогръцки съ αὐλή се означава кралския дворецъ.

Следователно, αὐλή отъ първобългарскитѣ надписи и византийскитѣ хроники се покрива напълно по значение съ старогръцката дума αὐλή. Това покриване се простира и вър-

¹ Вж. K. W. Krüger, *Griechische Sprachlehre*. I 2 Syntax. 6 Aufl. v. W. Pokel. Leipzig 1891, § 50, 12, 3; R. Kühner, *Ausführliche Grammatik der griechischen Sprache*. II 1 Satzlehre 3 Aufl. v. B. Gerth. Hannover 1898, § 404.

² Edw. Mayer, *Grammatik der griechischen Papyri aus der Ptolemäerzeit*. Bd. II 2 Satzlehre 2, 53 (Berlin 1934). Вж. сжщо K. Wolf, *Studien zur Sprache des Malalas*. II München, 1912, 8.

³ Вж. A Greek-English Lexicon, compiled by H. G. Liddel and Scott. A new edition revised and augmented throughout by H. S. Jones with the assistance of K. Mc Kenzie. Oxford 1925 и сл. s. v.

⁴ E. A. Sophokles, *Greek Lexicon of the Roman and Byzantine periods*. New-York 1890. s. v.

⁵ Fr. Preisigke, *Worterbuch der griechischen Papyrusurkunden u. s. w.*, bearbeitet und herausgegeben v. E. Kiesseling. Berlin 1925—1931, s. v.

⁶ Preisigke s. v.

ху звуковия образъ на дветѣ думи. Всичко това навежда на мисълта, че αὐλή не е нищо друго освенъ известната иначе чисто гръцка дума αὐλή. Наистина, би могло да се предположи, че αὐλή замѣства или, както се казва, субституира една тюркска дума *ayul*. Обаче това нито може да се докаже съ положителностъ, нито е отъ значение за точното опредѣляне на понятието, което означава тази дума, нито пъкъ би могло да послужи за установяване на точната фонетична форма на предполагаемата въ случая първобългарска дума.

И така въ приведенія по-горе откъслекъ αὐλή ще означава „дворецъ“, както правилно го превежда и H. Grégoire¹ съ *résidence* (*princière*).

Гръцката дума *ἄμφοδον* има двойко значение². Тя значи: 1) *улица* и 2) *градска частъ* или *кварталъ*. Кое отъ тѣзи две значения се има предъ видъ въ нашия текстъ? Още на пръвъ погледъ като най-подходяще се явява значението *улица*. Въ такъвъ случай, какво собствено значи изразътъ „улицитѣ на двореца“? Въ една сграда съ улици биха могли да се означатъ коридоритѣ. Отъ употребата на глагола *ἀνέρχομαι* (= *ἀνελθών*) „изкачвамъ се“ се вижда, че Никифоръ се е изкачилъ отъ по-низко на по-високо. Това може да стане при два случая: 1) ако въпросниятъ дворецъ се е намиралъ на нѣкаква височина и 2) ако дворецътъ е билъ на два или повече етажа, та Никифоръ се е качилъ отъ долния на горния. Първото предположение е недопустимо, понеже отъ думитѣ: *Ἐισελθὼν τοῖνυν εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Κροῦμου, ἐρευνήσας κτλ.* се вижда, че се е намиралъ вече въ двореца. Следователно, остава второто предположение, че той се е качилъ отъ долния въ горния етажъ. Това предположение се подкрепя и отъ думитѣ: *ἐρευνήσας τὰ ταμεία αὐτοῦ καὶ εὐρὼν σκύλα πλείστα ἤρξατο διαμετρίζειν τῇ λαφύ αὐτοῦ ἐν καταγραφῇ χαλκόν τε καὶ ἐσθήτας καὶ ἄλλα τινα εἶδη διάφορα ἀνοίξας τε τὰς ἀποθήκας τῶν οἴνων αὐτοῦ κτλ.* Едва ли би могло да се съмняваме въ това, че както складоветѣ на дрехи, медни предмети, така и тѣзи на вината

¹ Du nouveau sur la Chronographie byzantine: le „Scriptor incertus de Leone Armenio“ est le dernier continuateur de Malalas, въ Académie royale de Belgique, Bulletin de la Classe des Lettres 5 serie XXII 1936, 10—12, 424.

² Passows Wörterbuch der griechischen Sprache, völlig neu bearbeitet von W. Crönert. 3 Lieferung, s. v.; Fr. Preisigke, Fachwörter der öffentlichen Verwaltungsdienstens Aegyptens, Göttingen 1915, s. v.

сж се намирали въ доленъ етажъ, респ. избитъ. При това положение става съвсемъ ясно, защо е употребенъ глаголътъ *ἀνέρχονται*.

И така приведениятъ текстъ ще гласи въ преводъ така: „И тъй той влѣзълъ въ двореца на Крума, потърсилъ скровищниците му и намѣрилъ много плячка. Той се заловилъ да я разпредѣля на войската си по списъкъ медни нѣща и дрехи и различни други предмети. А като отворилъ хранилищата съ вина, раздалъ на всичкитъ си хора, за да се напиятъ до насита. И като се изкачилъ въ коридоритъ на двореца, той се движълъ въ еркеритъ (балконитъ или тераситъ) на жилищата, ликувалъ и казвалъ: „Виждъ, всичко това Богъ ми предаде, и азъ искамъ да съградя тукъ градъ на моето име, за да стана прочутъ въ всички бѣдещи поколѣния“. И, като прекаралъ нѣколко дена, излѣзълъ отъ двореца на безбожния Крумъ и съ излизането си изгорилъ всички жилища заедно съ оградата¹ отъ поставени единъ до другъ колове.“

Отъ нашия текстъ излиза, че дворецътъ на първобългарския канъ е билъ най-малко на два етажа. Долниятъ етажъ е служилъ за складове, а горниятъ за живѣне, при което отдѣлнитъ жилища сж били снабдени съ еркеровидни или балконовидни части (*ἑλικά*)². Кр. Миятевъ въ *Der grosse Palast in Pliska und die Magnaura von Konstantinopel*³ приема възъ основа на археологическитъ данни, че голѣмиятъ дворецъ въ Плиска е билъ на два етажа и че за образецъ е послужилъ Цариградскиятъ дворецъ *Магнаура*⁴. Ако приведениятъ текстъ дава действително описание на първобългарския дворецъ, то това се сходя съ заключенията направени по археоложки пѣтъ.

¹ За оградата вж. F. Dölger, *Der Titel des sog. Suidaslexikons*, въ *Sitzungsberichte der Bayer. Akademie der Wissenschaften. Phil.-hist. Abt.* Jahrg. 1936, 6, S. 15 заб. 6.

² За византийската кжца вж. напоследѣкъ Ф. Ι. Κορυλλής, *Περὶ τὴν Βυζαντινὴν οἰκίαν*, въ *Ἑπετηρίς τῆς ἐταιρείας Βυζαντινῶν σπουδῶν*, т. 12 (1936) 76—138.

³ Изв.БАИ. X. 1936, 136—144.

⁴ Срв. съ *Magnaura* = *Magna aula* нашето *αὐλή*.

Parallelen

ZUSAMMENFASSUNG

In dem obigen Aufsatz bringt der Verfasser zuerst einige ethnographische Parallelstellen: 1) Zu dem Kult des Ares in Thrakien (Herodot. IX 119 ~ Xénophon d'Éphèse *Les éphésiaques*, texte établi et traduit par G. Dalmeyda. Paris 1926, p. 32—33, lib. II cap. XIII 1—2). 2) Zu den Schädelbechern bei den Protobulgaren (Theoph. *Chron.*, ed. de Boor 491¹⁷⁻²² ~ H. Diels, *Die Fragmente der Vorsokratiker*. 4 Aufl. Berlin 1922, Bd. III, 337¹⁴⁻¹⁷). 3) Zu einigen Antworten des Papes Nikolaus I. (Responsa Nicolai papae I ad consulta Bulgarorum: XVII, XIX, XXVI, XXVII, XXVIII, XXIX, XXXI, XXXII, XXXIX, XLII, LI, C ~ W. Radloff, *Aus Sibirien*, Leipzig 1894, Bd. I 129, 130; J. Deguignes, *Histoire générale des hunes* etc., t. I l. p. 14, 15, 16; F. Jacoby, *Die Fragmente der griechischen Historiker*, Berlin 1926, II 228 Frt. 12).

In dem vierten Beitrag „Zur Frage des Palastes (αὐλή) der Protobulgaren“ stellt der Verfasser zuerst die Bedeutung des Wortes αὐλή in den protobulgarischen Inschriften und den byzantinischen Chroniken fest und kommt zu dem Schluss, dass das Wort „Hofburg“, „königlicher Palast“ und in engerem Sinne „das Gebäude des Palastes“ selbst bedeutet. Ob dies Wort türkischen Ursprungs oder Substitution eines türkischen Wortes *ayyl* in unseren Texten ist, lässt sich durch nichts beweisen. Aus dem Gebrauch des Wortes ἀνελθών in dem angeführten griechischen Text ist zu schliessen, dass der Palast des Kans Krum zwei Stockwerke hatte.

W. Beschewliew

Sur les coutumes des anciens Bulgares dans la conclusion des traités

V. Grumel, A. A.

On s'est déjà occupé plus d'une fois des rites religieux des anciens Bulgares¹. Les sources qui en témoignent — ce sont toutes des sources byzantines — sont peu nombreuses, mais, comme elles ne concordent pas entre elles, elles ont donné lieu à des interprétations et à des conclusions diverses. Le point précis de la discussion est de savoir si les Bulgares pratiquaient les sacrifices de chiens dans la conclusion des traités.

Le texte fondamental pour l'affirmer est celui du Continuateur de Théopane² où est mentionnée la trêve de trente ans que Léon l'Arménien conclut avec les „Huns“ ou Bulgares, et qui, d'après ce chroniqueur, fut scellée par une immolation de chiens.

Ce témoignage se heurte au récit divergent du diacre Ignace, contemporain de Léon l'Arménien. Dans sa *Vita Nicephori*, cet auteur décrit la manière dont fut conclu le traité en question³. Les Bulgares y prêtèrent serment selon la coutume des Byzantins, en portant la main sur les Saints Mystères, et les Byzantins selon la coutume des Bulgares. Les rites bulgares sont ici décrits en détail, et il n'y apparaît point cette immolation de chiens relatée par le chroniqueur.

Génésius se contente de dire que dans la conclusion du traité les „Huns“ et les Byzantins employèrent les usages les uns des autres⁴. Il est conforme en cela au diacre Ignace et peut bien dépendre de lui.

¹ On trouvera les indications bibliographiques dans l'article de B. von Arnim, *Пренасяне кучета въ жертва при Царь Симеона*, „Български Прегледъ“ II, 91—98, qui a donné occasion au présent travail.

² Ed. Bonn, p. 31 = PG t. CIX, 44 D — 45 A.

³ *Nicephori opuscula*, ed. C. de Boor, p. 206—207.

⁴ Ed. Bonn, p. 28 = PG, t. CIX, 1024 B.

Un autre texte et celui de Théophylacte d'Ochrida "...εἰσὶ δὲ οἱ καὶ τοῖς κυσὶ θυσίας προσέφερον"¹. B. von Arnim l'interprète ainsi: „une partie des Bulgares offraient de ces sacrifices, même à des chiens, cela s'entend, au moyen de chiens"². C'est aller un peu vite en exégèse et mettre de l'incohérence dans le passage d'où le texte est tiré. L'auteur dit: „Sujets à la folie des Scythes, ils offraient des sacrifices au soleil, à la lune et aux autres astres, quelques-uns même à des chiens“. Comprendre „au moyen de chiens“ rompt la ligne de la pensée qui concerne non la nature des sacrifices, mais ceux à qui il est offert. En outre, il n'y a pas lieu de s'étonner que des païens fassent des sacrifices sanglants de n'importe quels animaux, mais il y a lieu de s'étonner de les voir offrir des sacrifices non seulement au soleil et autres astres, êtres de lumière, mais même à de vils animaux, à des chiens.

Est à signaler enfin le texte du Porphyrogénète, où il est question d'un présent constitué par un nombre déterminé de divers animaux parmi lesquels sont deux chiens, σκύλια δύο. Cette sorte de présent était appelé pacte par les Bulgares: ἔπερ λέγουσιν οἱ Βούλγαροι εἶναι πάκτον³. On n'a pas encore pu déterminer avec certitude si l'épisode auquel se rattache ce texte précède ou suit la conversion des Bulgares. Quoi qu'il en soit, le texte n'est pas assez caractéristique pour qu'on puisse l'utiliser comme témoignage en faveur de l'existence des sacrifices sanglants. Mais si ces sacrifices étaient prouvés par ailleurs, on pourrait en voir une survivance dans le πάκτον dont parle le Porphyrogénète.

Les textes ici rappelés ont été diversement appréciés et commentés. Ils ont fait en particulier l'objet d'une polémique entre le professeur V. N. Zlatarski⁴ et le professeur G. Katsarof⁵. Le premier soutient qu'à la trêve de trente ans conclue entre les Bulgares et les Byzantins, il n'y eut point de sacrifices de chiens, et que cela est une invention du Continuateur de Théophane qui a voulu préciser, parce que Genésius de qui il dé-

¹ PG, t. CXXVI, 189 C.

² PG, t. CXXVI, col. 189 C.

³ De administrando imperio, ed. Bonn, p. 155.

⁴ Dans le Recueil en l'honneur de Lamanski I (1905) 251—260, et dans son Histoire de l'Etat Bulgare, t. I (1918), p. 303—304, 434—441.

⁵ Dans le Spisanie de l'Acad. bulg., III (1912), 113—120.

pent ne le faisait pas, quelle était la coutume des Bulgares et l'a fait d'une manière fantaisiste. Le second soutient que le renseignement du Continuateur est véridique, qu'il n'est pas emprunté à Génésius, mais dérive d'une source encore inconnue.

A qui des deux donner raison?

C'est ici qu'intervient le professeur B. von Arnim. Estimant à bon droit insuffisantes les indications des textes susmentionnés, il entend dirimer la question par l'examen d'une nouvelle source „qui, dit-il, jusqu'à maintenant est restée inconnue des savants”¹. Cette source n'est autre que la lettre 66 du patriarche Nicolas le Mystique, adressée à un personnage inconnu (: Ἀδελφῷ) qui paraît être au premier rang dans l'administration de l'Etat. En voici d'abord la traduction:

(A un personnage inconnu)²

Bien aimé fils, une chose s'est faite, qui est contraire à la gloire de cette Ville, où toute bienséance chrétienne et toute piété, toute sublimité de sagesse et toute exactitude dans la sainte discipline constituent les mœurs publiques, et qui n'est pas sans apporter à l'Eglise tristesse et discrédit. On dit donc qu'il s'est fait des choses comme il s'en pratique d'ordinaire chez les barbares et les païens. Ces pactes conclus par combustion et égorgement d'animaux ne sont en effet pas autre chose qu'un sacrifice barbare et païen. Car, ne regarde pas seulement à l'égorgement qui se fait simplement et comme cela se présente, mais songe qu'ils ont des raisons plus mystérieuses dans leur athéisme (κατὰ τῶν ἐκείνων ἀθεότητα). Pourquoi donc, en effet n'égorgent-ils pas simplement n'importe quels animaux, mais choisissent-ils des bœufs, des chiens et des brebis? De même que le redoutable sacrifice des chrétiens requiert du pain et du vin et les offre mystiquement en sanctifiant ceux qui l'accomplissent, de même aussi ces bêtes sont choisies en sacrifice selon la particulière impiété de ces barbares (κατὰ τὴν ἰδιότητα τῆς ἀσεβείας αὐτῶν) pour faire de ceux qui les offrent la propriété des démons qu'ils adorent (οἰκειοποιῶντα τοὺς τελούντας τοῖς ὕπ' αὐτῶν λατρευομένοις δαίμοσι). Ne nous laissons pas

¹ B. von Arnim, art. cit, p. 92.

² PG, CXI, 264—268.

tromper par la formule qu'ils profèrent par la raison que ce sont des mots sans plus; mais nous devons discerner que ces pratiques comportent l'oblation pour un but mystérieux selon eux; car qu'est-ce qui empêchait de fendre simplement du bois et de dire: qu'ainsi je sois scindé? qu'est-ce qui empêchait d'immoler un petit moineau et de dire: Qu'ainsi soit versé mon sang? Mais on allume des bûchers, et on choisit spécialement des chiens, des bœufs et des brebis.

Cette chose n'était donc pas à faire, car elle est défendue et par les saints canons et par constitution des chrétiens. Comme j'ai dit, cela ne devait pas se faire: mais puisque c'est fait, il reste à y porter remède et à soumettre à des peines tous ceux qui se trouvaient présents à cette action, pour qu'il ne survienne point de scandale dans l'Eglise et que le trouble et l'agitation ne s'empare pas d'elle davantage, et pour qu'aucun blâme, dans cette génération et dans l'avenir, ne s'attache à nous, pécheurs, et à ta vertu, mon bien-aimé fils, ainsi qu'aux autres archontes de l'Etat. Car l'empereur ami du Christ, à cause de son âge encore tendre, est exempt de blâme devant Dieu et devant les hommes; mais nous, et quand je dis nous, sache que j'entends l'Eglise, et toi, et les autres archontes de l'Etat, nous encourrons le blâme et le mépris devant Dieu et devant les hommes. Prends donc soin, mon fils, avec la sagesse que Dieu t'a donnée, de mettre ordre à cette affaire de telle sorte que ceux qui aiment à critiquer et mettent leur soin à transformer en sujet de blâme même les bonnes œuvres, ne prennent point occasion de couvrir d'opprobre et l'Eglise de Dieu et le glorieux gouvernement, maintenant et pour l'avenir, mais sachent que ce qui s'est fait s'est fait par nécessité, nécessité dont sont cause ceux qui aiment les guerres et les massacres des hommes, je veux dire, les Bulgares haïs de Dieu, et que la guérison est venue de votre sagesse pieuse et prudente. Car, ce qui se fait par nécessité est digne de pardon devant Dieu et devant les hommes qui connaissent les choses humaines. Et en effet, plus d'une fois la faim a contraint à manger des choses défendues; mais en recevant ensuite le remède obligé, on est hors de blâme, parce que c'est par nécessité qu'on a mangé d'un mets impur. Ainsi donc, si cette action (dont nous parlons) reçoit son remède, elle échappe, à cause de la nécessité, au blâme et à la condamnation. Mais si on ne lui applique point de remède, ni la

génération présente ni la suivante ne nous tiendra quittes de blâme et de condamnation.

Telle est la lettre de Nicolas—. B. von Arnim relève que les faits qui y sont rappelés se sont produits sous le second pontificat de ce patriarche et durant la minorité du jeune empereur Constantin VII. La chose est évidente et ressort du texte même du document. Nous avons donc pour terminus post quem certain le 6 juin 913 (mort de l'empereur Alexandre). Constantin avait alors huit ans. Notre critique souligne aussi qu'il s'agit bien de sacrifices sanglants et précise en outre que les Grecs y ont été contraints par les Bulgares. Et de ramasser ainsi son argumentation: „De ces quatre circonstances, savoir, que Nicolas était alors patriarche, que l'empereur était encore enfant, que le traité est mentionné à Constantinople et que les Bulgares ont forcé les Grecs à conclure la paix, en prescrivant même que l'acte fût accompagné de sacrifices païens, il résulte que notre lettre a été écrite à l'occasion des événements de guerre en 913/4, quand le tsar Siméon assiégeait la Ville“.¹

Les chroniqueurs byzantins disent que Siméon s'éloigna alors de la capitale sans avoir conclu la paix. Notre critique voit dans la lettre de Nicolas un démenti à cette affirmation. Ils n'ont pas voulu, dit-il, rappeler un événement qui était une honte pour la nation.²

Ajoutons, mais ceci est secondaire, que B. von Arnim voit dans la lettre 67 de Nicolas, où celui-ci impose des épitimies à plusieurs archontes, une preuve que sa lettre 66 a été suivie d'effet.

Telle est l'exégèse du distingué professeur, reproduite aussi fidèlement que possible.

Avant de l'examiner, je me permets de souligner l'aspect nouveau que revêt le problème. L'argumentation de B. von Arnim entraîne une conséquence beaucoup plus grave que la thèse qu'elle prétend démontrer. S'il est intéressant de savoir si les Bulgares, encore païens, pratiquaient, ou non, dans leurs traités des immolations sanglantes, il est bien plus important en com-

¹ B. von Arnim, art. cit., p. 95.

² Ibid.

paraissent de savoir si, devenus chrétiens, ils avaient, ou non, de pareilles coutumes. Personne ne s'en doutait jusqu'à présent. B. von Arnim vient de le découvrir. Cette trouvaille n'a pas manqué de faire sensation et de causer des étonnements parmi les savants bulgares. Nous voyons en effet le professeur Beschevliev prendre sans tarder position contre elle. Sous le titre: Une nouvelle source pour la religion des protobulgares¹, ce dernier vient de publier de nouveau la lettre 66 de Nicolas en l'accompagnant d'une traduction bulgare et de quelques lignes d'introduction, où il expose brièvement son sentiment, se réservant d'y revenir plus amplement dans un article spécial. Pour lui, à cause des expressions *τὴν ἐκείνων ἀθεότητα*, *τὴν ἰδιότητα ἀσεβείας αὐτῶν* et *θεομίσητοι Βούλγαροι*, la lettre a été écrite avant la conversion des Bulgares au christianisme, donc avant 865. Elle n'est donc pas de Nicolas!

C'est là une solution extrêmement hardie, trop hardie, croyons-nous. Le document, en effet, ne nous est parvenu que dans le recueil des lettres de Nicolas, et n'est pas connu autrement; en outre dans ce même recueil on ne signale aucun cas semblable d'interpolation. Pour nous résoudre à retirer à ce patriarche la paternité de cette lettre, il faudrait des preuves évidentes. Telle serait la raison invoquée par Beschevliev, si les expressions relevées par lui ne pouvaient avoir d'autre application. Dans le cas contraire, elle est inopérante. Nous nous expliquerons plus loin.

Ceci dit, venons-en à l'examen de l'exégèse de B. von Arnim.

1° Notre critique suppose que les sacrifices dont parle Nicolas ont eu lieu dans la capitale. C'est une supposition gratuite. Le patriarche ne dirait pas: *ὡς λέγουσί τινες*, s'il s'agissait d'un traité public passé à Constantinople même. Il dit sans doute que c'est un déshonneur pour la Ville, mais il suffit pour cela que l'acte ait été accompli au nom de la Ville.

2° Ceux avec qui les Byzantines ont conclu un traité dans les rites qu'indique le patriarche ne sauraient être des chrétiens, mais des barbares encore païens — cela, d'après le texte même de la lettre, car Nicolas parle de leur *ἀσεβεία*, de leur *ἀθεότης* et dit d'eux qu'ils adorent les démons: il n'a pu ainsi

¹ Новъ изворъ за вѣрата на прѣвобългаритѣ, dans les Известия на Историческото дружество въ София, XIII (1933), 176—179. J'ignore si l'article annoncé a paru.

s'exprimer au sujet des Bulgares chrétiens. C'est ce qu'a très bien vu V. Beschevliev. Quant à l'expression *θεομίσητοι Βούλγαροι* que celui-ci met sur le même rang, elle n'est point aussi caractéristique. Le patriarche a pu l'infliger même aux Bulgares chrétiens à cause de leur amour de la guerre et des carnages: *τοὺς πολέμους ἀγαπῶντες καὶ τὰς σφαγὰς τῶν ἀνθρώπων*.

3° Si les Bulgares sont nommés dans la lettre de Nicolas comme la cause qui a rendu nécessaire le pacte sanglant qu'il réprouve, il n'est pas dit que c'est avec eux qu'il a été conclu, ni qu'ils en sont les auteurs ou agents. On peut être cause de plus d'une manière. On verra plus loin notre explication à ce sujet.

4° La raison invoquée par B. von Arnim pour expliquer que les chroniqueurs ont déclaré fausement (selon lui) que Siméon après son incursion de 913 s'est retiré sans avoir fait la paix est loin d'être satisfaisante. Ils n'ont pas voulu, dit-il, rappeler un événement qui était une honte pour la nation. Fort bien! mais ne pouvaient-ils pas dire simplement que Siméon fit la paix, et même en marquer les clauses, sans indiquer les rites dans lesquels elle fut conclue? Ne pouvaient-ils pas se contenter de dire que Siméon s'éloigna parce que la Ville lui parut inexpugnable. Mais aller jusqu'à affirmer le contraire de la vérité, et dire expressément qu'il n'y a point eu de traité quand il y a eu traité, rien les y obligeait et c'est beaucoup leur imputer.

5° Je ne sais si B. von Armin a parcouru les lettres de Nicolas le Mystique adressées à Siméon durant la minorité de Constantin VII. Cette correspondance a toute entière pour but d'amener le prince bulgare à la paix. Or, bien qu'elle soit assez serrée, on n'y trouve aucune allusion au pacte sanglant de la lettre 66 ni même à quelque traité de paix conclu à cette époque avec Byzance. Tout ce qu'on y voit, c'est que Siméon, dans l'entrevue qu'il eut avec le patriarche (en 913) fit de belles promesses d'amitié, mais qu'elles ne furent point suivies d'exécution (lettre 8)¹; et cela peut concorder avec ce que disent les chroniqueurs, savoir, que Siméon annonça son intention de faire la paix, engagea des pourparlers, mais s'en retourna avec des présents sans avoir pu se mettre d'accord avec les Byzantins².

¹ PG, CXI, 65 CD..

² Theoph. Cont., ed. Bonn, 385 = PG, CIX, 401 D — 404 A; Georg. Mon. [Cont.], ed. Bonn. 877—878 = PG. 937 D — 940 A = Istrin II, 41 = Muralt, 803 (PG, CX, 1132 C — 1133 A).

6° Enfin et surtout, ces rites sanglants dans la conclusion des traités sont en contradiction avec les usages qu'avaient alors les Bulgares chrétiens. C'est le patriarche Nicolas lui-même qui nous renseigne à leur sujet. En reprochant à Siméon d'avoir rompu les traités, il lui écrit :

Τὴν δὲ παράβασιν τῶν φρικτῶν
ἔργων ποῦ θήσομεν; οὐκ ἔστι πί-
στεως ἀρνησις; οὐκ ἔστιν εὐσε-
βείας ἀλλοτριώσις; οὐκ ἔστιν αὐ-
τοῦ τοῦ χριστιανῶν πληρώματος
ἀνατροπή; ὅταν γὰρ τὰ φρικτὰ
τῶν χριστιανῶν τις ἐνυβρίσῃ μυσ-
τήρια, πῶς ἔτι χριστιανὸς ἐκεῖνος
κεκλήσεται; ¹

Que dirons-nous de la transgression des redoutables serments? n'est-ce pas la négation de la foi? n'est-ce pas la perte de la piété? n'est-ce pas la ruine même de l'état parfait des chrétiens? car celui qui outrage les mystères redoutables des chrétiens, comment pourra-t-il encore s'appeler chrétien?

Ce texte est à rapprocher de celui du diacre Ignace qui nous montre le rit du serment byzantin dans l'attouchement au Précieux Corps et au Précieux Sang de Notre-Seigneur Jésus-Christ²; par où l'on voit que la coutume des Byzantins avait passé chez les Bulgares devenus chrétiens. Il est donc manifeste que les serments des Bulgares chrétiens étaient des serments chrétiens.

Toutes ces raisons obligent à repousser l'exégèse un peu hâtive de B. von Arnim. Il nous reste à présenter l'explication que nous avons annoncée, et à désigner les païens avec lesquels les Byzantins ont pu conclure de tels pactes. Voici.

Les chroniqueurs byzantins racontent que tandis que le tsar Siméon ravageait de nouveau la Thrace, et que l'impératrice Zoé et les premiers magistrats de l'empire s'inquiétaient et se demandaient comment réprimer son audace, Jean Bogas, stratège de Cherson, se présenta à eux et promit, si on le faisait patrice, d'amener les Petchénèges à se jeter sur les Bulgares. On lui accorda la dignité qu'il demandait, et il partit chez les Petchénègues, chargé de présents pour eux de la part de la cour. Quand

¹ PG, CXI, 52 C. cf. 48 C. Voir aussi le texte de Léon VI : PG, CVII, 956 C, § μβ'.

² Nicephori opuscula, ed. C. de Boor p. 207.

il eut conclu le traité, ils lui remirent des otages qu'il emmena à Constantinople, en garantie du serment fait par eux de passer le Danube et de faire la guerre à Syméon.¹

Il n'est pas malaisé de voir que ce récit des chroniqueurs renferme tout ce qu'il faut pour expliquer la lettre 66 de Nicolas.

D'abord, l'ambassade de Bogas se situe durant la minorité de Constantin VII, d'une manière plus précise, avant la bataille de l'Acheloos (20 août 917).

D'autre part, les Petchénègues sont une nation païenne. Sans doute on n'a pas de renseignements sur leurs rites religieux, mais nous savons que les Hongrois leurs voisins — cela nous est connu par la lettre de Teotmar à Jean IX² — avaient l'usage de ces pactes sanglants. La même chose est affirmée dans une monographie de R. Lasch³ de plusieurs autres peuples septentrionaux; d'où il est naturel de conclure que les Petchénègues avaient probablement de semblables coutumes. Ajoutons que ces derniers sont le seul peuple païen avec lequel les Byzantins aient conclu un traité d'alliance à l'époque qui nous occupe.

De plus, les circonstances où fut conclu le traité négocié par Jean Bogas sont l'ambiance la mieux appropriée pour l'acte que blâme Nicolas. Pour ce traité d'alliance, en effet, Byzance est la demanderesse. Bien plus, celui qui en a eu l'idée et s'est offert comme ambassadeur, s'est engagé à la faire aboutir. La dignité de patrice qu'il a sollicitée et qu'il a obtenue comme récompense anticipée l'oblige à ne point revenir les mains vides. Il est tout naturel de penser qu'au moment de conclure et de remettre les otages, les Petchénègues, qui n'étaient pas chrétiens, aient procédé à leurs rites traditionnels dans la conclusion des pactes; tout naturel aussi de penser, car ils n'étaient pas les sollicitateurs, mais les sollicités, qu'ils aient obligé Jean Bogas et ses compagnons à s'y conformer. L'ambassadeur byzantin n'avait peut-être pas prévu cette éventualité. Pris par ses engagements, il lui était impossible de refuser sous peine de

¹ Theoph. Cont. ed. Bonn, 386—387 = PG, CIX, 404 B; Ps. Sym. Mag., ed. Bonn, 722 = PG, 784 C; Georg. Mon. [Contin.], ed. Bonn, 879 = 940 D = Istrin, II, 42 = Murali, 804—805 (PG, CX, 1136 A).

² Codex diplom. regni Croatiae etc., izdaje J. K. Sakcinski, p. 74.

³ Alléguée p. B. v. Arnim, art. cit. p. 91, et que je n'ai pu atteindre.

tout perdre et de se couvrir de honte en rentrant dans la capitale. Peut-être aussi ne considéra-t-il pas ces pratiques comme des rites religieux, car nous voyons que c'est par déduction que Nicolas leur attribue ce caractère. En outre, comme c'est au nom de Byzance que Bogas agissait, le patriarche peut dire que cet acte est un déshonneur pour la Ville. Il peut dire que ce déshonneur rejaillit sur l'Eglise, parce que les saints canons ont été violés, et peut-être aussi à cause de la bénédiction rituelle conférée au nouveau patrice et que celui-ci a pour ainsi dire profanée. — Mais surtout le passage de la lettre 66 qui parle de „la nécessité dont sont cause les Bulgares“, se comprend parfaitement bien. C'est la menace pressante de leurs terribles voisins qui obligea les Byzantins à s'allier avec des païens; cette nécessité obligea leur ambassadeur à se plier à leurs rites traditionnels dans les traités, à ces pactes sanglants réprouvés par Nicolas le Mystique.

Nous avons établi ci-dessus que les sacrifices sanglants dont parle la lettre 66 de Nicolas ne pouvaient être le fait des Bulgares chrétiens. L'explication que nous venons de donner, en désignant les barbares qui en sont les auteurs, achève notre démonstration. Elle a, de plus, une autre conséquence. Nous avons rappelé au début la divergence des récits du diacre Ignace et du Continuateur de Théophane touchant la trêve de trente ans conclue par Léon l'Arménien avec les Bulgares. De ces deux auteurs, c'est assurément le premier, contemporain de l'événement, qui est le mieux informé. Son silence sur les sacrifices de chiens signalés par le Continuateur est caractéristique. Il n'eût pas manqué de signaler et de flétrir ces rites sanglants, s'ils avaient eu lieu, car on le voit, dans son hostilité à Léon l'Arménien, lui reprocher de s'être prêté à des rites qui sont beaucoup moins répréhensibles. Aussi Zlatarski a la partie belle de traiter de fantaisiste l'information du chroniqueur. Fort bien! mais pourquoi inventer ceci plutôt que cela? est-il bien sûr qu'Ignace a tout su? et comment cette idée de sacrifices de chiens a-t-elle pu venir à l'esprit du Continuateur? Ne faut-il pas supposer une source inconnue de nous où ce dernier aurait puise? C'est la position de Katzarof.

La lettre 66 de Nicolas, interprétée comme nous l'avons fait, permet précisément de faire la lumière à ce sujet. Elle permet d'expliquer comment cette idée de sacrifices de chiens a pu

venir à l'esprit du Continuateur. Ignorant le texte du diacre Ignace et ne connaissant que l'information générale de Génésius touchant l'échange des rites dans la conclusion de la trêve, il aura voulu préciser quels étaient les rites des Bulgares, et il l'aura fait en attribuant aux Bulgares païens les usages d'autres païens, les Petchénègues, usages qu'il connaissait par l'ambassade de Jean Bogas qui avait fait assez de bruit et dont le souvenir n'était point éloigné.

Ainsi donc, la lettre 66 de Nicolas le Mystique, sur laquelle B. von Arnim a eu du moins le mérite d'attirer l'attention, non seulement donne le droit d'affirmer que les Bulgares chrétiens n'employaient point dans leurs traités de sacrifices païens, mais encore, en montrant comment a pu naître la donnée du Continuateur de Théophane, elle renforce la thèse de Zlatarski, suivant laquelle ces usages étaient étrangers aux Bulgares païens eux-mêmes.

Un dernier mot sur la lettre 67 de Nicolas (: Ἀδελφ). Il n'est pas impossible, comme le veut B. von Arnim, qu'elle s'adresse au même personnage que la lettre 66 et concerne le même objet. Dans ce cas, la faute des archontes serait d'avoir accepté et ratifié la convention de Jean Bogas, malgré la manière dont elle avait été conclue. L'expression de la lettre 66: τοὺς εἰς τὸ πρᾶγμα τοῦτο παρατυχόντας, devrait alors être entendue dans un sens large et désigner tous ceux qui de quelque manière ont participé au délit.

Mais la lettre 67 peut encore s'expliquer autrement. La démarche des archontes qu'elle révèle serait simplement une amende honorable à Nicolas redevenu patriarche pour avoir autrefois contribué à son expulsion.

Quelle que soit l'interprétation que l'on préfère, elle ne peut aller contre les résultats certains acquis ci-dessus.

Kadiköy, 11 février 1936.

Безименното житие на св. Ивана Рилски

Отъ Василь Сл. Киселковъ

Животътъ на рилския пустинножителъ св. Иванъ Рилски е познатъ на науката главно по четиритѣ стари жития на светеца. Едното е Краткото, или Проложното. То влиза като съставна часть въ старитѣ служби на св. Ивана. По всѣка вѣроятностъ, то е написано въ София¹, а не въ Рилския манастиръ², още презъ втората половина на X вѣкъ. Останалитѣ три жития сж пространни и сж били създадени за благодѣйствието и поучително четиво. Едното отъ тѣхъ е онова, що написалъ презъ втората половина на XII вѣкъ византийскиятъ чиновникъ въ София Георги Скилица, по народностъ грѣкъ. Другото е онова, що написалъ презъ втората половина на XIV вѣкъ последниятъ български патриархъ Евтимий. Третото пъкъ е така нареченото Безименно житие на светеца.

Безименното житие на св. Ивана е познато по шестъ преписа. Единиятъ преписъ се съдържа въ единъ сборникъ, принадлежащъ на Рилския манастиръ. Въ библиотечния каталогъ самиятъ сборникъ е отбелязанъ подъ № 79, старъ $\frac{1}{2}$. Споредъ проф. Милетичъ³, Е. Спространовъ⁴ и проф. Златарски⁵, текстътъ е отъ XIV вѣкъ, а споредъ проф. Йорданъ Ивановъ⁶ — отъ XV вѣкъ. Втори е Германскиятъ преписъ. Той се пази въ Църковния музей въ София. Споредъ

¹ Киселковъ, Проложното житие на св. Ивана Рилски, въ Духовна култура, София, 1934 г., кн. 54—55.

² Златарски, Георги Скилица и написаното отъ него житие на св. Ивана Рилски, въ Известия на историч. дружество въ София, кн. XIII, София, 1933. Стр. 56.

³ Милетичъ, най-старото житие на св. Ивана, въ Приложение на Църковенъ вѣстникъ, кн. IV—V—IV, София, 1902, стр. 125.

⁴ Спространовъ, Описъ на ръкописитѣ въ библиотеката на Рилския манастиръ, София, 1902, стр. 124.

⁵ Златарски, Ц. с., стр. 48.

⁶ Ивановъ, Св. Иванъ Рилски и неговиятъ манастиръ, София, 1917, стр. 123.

проф. Йорданъ Ивановъ, той билъ отъ XV вѣкъ. Третиятъ преписъ е отъ 1602. година. Той се съдържа въ другъ ръкописенъ сборникъ, принадлежащъ пакъ на библиотеката на Рилския манастиръ. Този сборникъ е билъ написанъ презъ казаната година отъ нѣкой си иеромонахъ Никифоръ. Въ библиотечния каталогъ той е отбелязалъ подъ № 47, старъ $1/22$. Четвъртиятъ преписъ отъ Безименното житие на св. Ивана е тоя на известния дамаскинаръ отъ XVIII вѣкъ Йосифъ Брадати. Петиятъ е така наречениятъ Бѣлградски преписъ, който се пази въ Бѣлградската народна библиотека. Той е билъ снетъ по преписа на Йосифа Брадати презъ 1756. година отъ нѣкой си иеромонахъ Романъ въ Габрово. Шестиятъ преписъ се намира въ сборникъ отъ XVIII вѣкъ. Самиятъ сборникъ се пази въ Народната библиотека въ София.

За пръвъ пътъ Безименното житие на св. Ивана е напечатано и направено достъпно за ученитѣ отъ руския изследователъ Хилфердингъ, въ първия томъ отъ съчиненията му, и то по преписа отъ 1756. година. За втори пътъ същото житие бѣ напечатано отъ проф. Милетичъ въ IV—V—VI книга отъ библиотека „Приложение на Църковенъ вѣстникъ“, по най-стария рилски текстъ¹. Напоследъкъ критично издаде същото житие и проф. Йорданъ Ивановъ въ Годишника на Софийския университетъ, книга XXXIX, 1936 г.

Кога е било написано Безименното житие на св. Ивана? — На този въпросъ науката е длъжна да даде ясенъ и положителенъ отговоръ, защото безъ такъвъ отговоръ мъчно биха могли да бждатъ установени много факти изъ живота на светеца и изъ историята на Рилския манастиръ. Безъ правилното разрешение на тоя въпросъ също така мъчно би могло да се постави граница между истинския и легендарния образъ на св. Ивана и да се погледне по-критично на всички стари книжовни паметници, въ които се говори за него.

Споредъ Хилфердинга, то било най-старото житие на светеца и „единственото известно намъ църковно сказание, принадлежащо на югославянския свѣтъ, което — съ изключение на Панонскитѣ легенди, или житията на светитѣ братя Кирилъ и Методий — е лишено отъ убиващата византийска риторика и което предава до известна степенъ народ-

¹ Въ Милетичевото издание има случайно пропуснатъ цѣлъ листъ.

ни възгледи и разкази“¹. При това, то било написано презъ XII вѣкъ и то преди да сж били пренесени мощитѣ на светеца отъ София въ унгарския градъ Гранъ (Острогонъ) презъ 1183. година, защото за казания преносъ нищо не се споменавало въ него.

Еднакво съ него мисли и другъ руски ученъ, именно П. А. Сирку. Споредъ тогова, авторътъ на житието познавалъ твърде добре богомилскитѣ книжовни паметници, макаръ че той, авторътъ, може да не е билъ богомилъ. Поводъ за това твърдение на Сирку сж дали молитвитѣ, що авторътъ е вложилъ въ устата на св. Ивана, както и популярниятъ характеръ на изложението и намѣсата на св. Ивана Богословъ, чието име било твърде известно на богомилитѣ². Освенъ това, Сирку нарича Безименното житие апокрифическо. Сжщиятъ мисли, че то било предназначено не за църковна и монастирска употреба, а за частно четиво, макаръ че последнитѣ редове отъ текста, както и началното обращение „Отче благослови“ и вмъкването му въ сборници наредъ съ чисто канонически творения, съвсемъ не допусчатъ подобно твърдение.

По нищо не се отличава отъ мнението на Сирку и К. Иречекъ, както и нашиятъ, вече покойникъ, Хр. Ив. Поповъ³.

Проф. Милетичъ сжщо приема, че Безименното житие на св. Ивана „било писано отъ неизвѣстенъ авторъ прѣзъ XII вѣкъ, именно докато мощитѣ на светеца сж били още въ София“. Той, обаче, отхвърля приписвания му отъ Сирку апокрифически характеръ⁴.

За сжщото житие проф. Йорданъ Ивановъ пѣкъ казва: „То е най-стариятъ животописъ на светеца, написанъ отъ неиз-

¹ А. Гильфердингъ, Собрание сочинений, С. Петербургъ, 1868, т. I. стр. 124.

² Сырку, Нѣсколько замѣтокъ о двухъ произведеніяхъ търновскаго патріарха Евѣимія, въ Сборникъ статей по славяновѣдѣнію составленный и изданный учениками В. И. Ламанскаго, С. Петербургъ, 1883 стр. 159. — Споредъ насъ, св. Ивана Богословъ е представенъ като закрильникъ на св. Ивана Рилски въ свръзка съ постницата му срещу Старата постница, на отвъдната страна на Рилската рѣка. Тая постница, обаче, е отъ по-късно време. Ала житиеписецътъ е мислил, че сжществувала презъ X вѣкъ.

³ К. Иречекъ, Княжество България, II часть, Пловдивъ, 1899, стр. 634. Поповъ, Евтимий, послѣденъ Търновски и Трапезишки патріархъ, Пловдивъ, 1901, стр. 182.

⁴ Милетичъ, Цит. книга, стр. 124, 127—128.

вестенъ авторъ презъ XII вѣкъ. Интересенъ е по своя съставъ по апокрифичнитѣ си елементи, по биографскитѣ и топографски вѣсти, по отразенитѣ въ него народни предания и езикъ“¹.

Въ труда си „Най-стариятъ храмъ св. Ив. Рилски въ Срѣдецъ“ Ст. Станимировъ тоже приема Безименното житие за най-старъ биографиченъ паметникъ на рилския чудотворецъ². Сжщото прави и сръбскиятъ ученъ Првош Сланкаменацъ³.

Въ студията си „Георги Скилица и написаното отъ него житие на св. Ивана Рилски“ проф. Златарски, обаче, се отклони отъ общоприетия възгледъ за времето, когато се появило на свѣтъ въпросното житие. Споредъ него, св. Иванъ, наскоро следъ смъртъта си, билъ причисленъ отъ ученицитѣ си въ Рила къмъ лика на светитѣ, и то „не покъсно отъ срѣдата на втората половина на X вѣкъ“. Освенъ това, твърди сжщиятъ ученъ, едновременно съ канонизацията или наскоро еледъ нея се появили, все въ Рилския манастиръ, както служба за възпомяване на св. Ивановата смъртъ, така и житието на самия светецъ. Проф. Златарски мисли, че, щомъ има служба на нѣкой светецъ, трѣбва непременно да сжществува и отдѣлно пространно житие на сжщия. По-късно, обаче, гъркътъ Георги Скилица, когато билъ високъ византийски савновникъ въ София между 1166. и 1180. год., не можалъ да търпи предполагаемото старо пространно житие на св. Ивана поради славянобългарския му езикъ и поради чисто българския му духъ. Затова и се заелъ „да напише на гръцки житието на св. Ивана Рилски, което да замѣни сжществуващото до тогава славяно-българско житие, за да се принудятъ по този начинъ българитѣ да слушатъ и четатъ за подвижитѣ на своя най-прочутъ и най-много почитанъ народенъ светецъ на гръцки езикъ, като най-ефикасно срѣдство за ромеизацията на българския народъ, та да забравятъ своя роденъ езикъ, който билъ вече изхвърленъ изъ българскитѣ църкви и училища“⁴. Освенъ това, добавя Златарски, предполагаемото ста-

¹ Ивановъ Йорданъ, Ц. с., стр. 142.

² Станимировъ, въ сп. „Народенъ стражъ“, 1931 год. кн. VII, началото.

³ Легенде о јужнословенскимъ анахоретима, въ Гласникъ Српскогъ научногъ друштва, Скопље, 1925, книга I, стр. 225.

⁴ Известия на Историческото дружество въ София, кн. XIII, стр. 63.

ро житие на светеца, което съществувало редомъ съ старата служба на св. Ивана въ Рилския манастиръ още отъ X вѣкъ, „било унищожено, а вмѣсто него въ манастира било изпратено гръцкото житие, излѣзло изподъ перото на Георгия Скилица“¹. . . „Това явно посегателство върху българския езикъ и книжнина не е могло да се изплъзне отъ вниманието на братята отъ Рилския манастиръ, добри българи, които били крайно възмутени отъ грубата тенденция, прокарвана тѣй явно сега въ Скилицовото житие. Но на първо време — разсждава Златарски — тѣ не сж били въ състояние да предприематъ нищо, докато България била подъ византийско владичество, а въ управлението на Срѣдецъ се намиралъ Георги Скилица, презъ когото срѣдешкиятъ епископъ свободно е могълъ да прилага. . . своята властъ за ромеизацията на своето българско паство. . . Само следъ освобождението на западнитѣ български земи заедно съ Срѣдецъ и Рилския манастиръ при царь Асена I Старий въ 1194. год., монаситѣ сж могли да реагиратъ противъ тенденциозното житие на Георги Скилица“².

Като плодъ на тази, именно, предполагаема реакция се появило Безименното житие въ края на XII или въ началото на XIII вѣкъ, както следва да се заключи въз основа на думитѣ на Златарски. При това, споредъ сжщия, то било написано не толкова въ апокрифиченъ духъ, както твърди Сирку, колкото въ апокалипсиченъ духъ, и неговъ авторъ е билъ нѣкой рилски монахъ. При работата си последниятъ използвалъ Скилицовото житие, както и нѣкои манастирски предания за светеца. Живиятъ интересъ пъкъ на автора къмъ царь Петра и грижитѣ на последния за свети Ивана се дължели на желанието на автора „главно да възстанови историческата истина, че св. Иванъ Рилски е живѣлъ и действувалъ въ България и при българския царь Петъръ“³.

Изобщо казано, отъ изложеното до тукъ, досѣжно старинността на Безименното житие на св. Ивана се вижда, че всички наши и чужди учени, които сж го изследвали, съ изключение на проф. Златарски, приематъ че то е най-старо житие на свети Ивана и че е написано презъ XII вѣкъ, и то

¹ Тамъ, стр. 63.

² Тамъ, стр. 63—64.

³ Тамъ, 65.

преди преноса на мощитѣ на светеца въ Унгария презъ 1183. година. Единствениятъ аргументъ, за да мислятъ така тия учени, е обстоятелството, че въ текста не се говори нищо за сждбата на мощитѣ следъ 1183. год. Само проф. Златарски твърди, както вече се изтъкна, че то било написано главно възъ основа на Скилицовото житие и отчасти на живи предания следъ 1183. год., именно въ края на XII или къмъ началото на XIII вѣкъ.

Споредъ насъ, първото гледище не почива на никакви докази. То съ нищо не може и да се защити, защото самото Безименно житие не съдържа никакви прѣки данни, отъ които би могло да се заключи, че наистина било написано презъ XII вѣкъ и то преди преноса на мощитѣ на св. Ивана отъ София въ Унгария. Обстоятелството пъкъ, че въ него не се говори нищо за тоя преносъ, съвсемъ не означава, че то, житието, било написано преди самия преносъ. Авторътъ, споредъ насъ, не говори нищо за историята на мощитѣ, не защото е написалъ труда си преди 1183. год., а защото си е поставилъ за задача да запознае читателитѣ си само съ живота на светеца. Ако той говори накратко за пренасянето на свети Ивановитѣ мощи отъ Рила въ София, то е затова, защото на самото пренасяне е гледалъ като на естествена последица отъ смъртъта на светеца. За автора животътъ на последния се завършвалъ не въ Рила, а въ София, кждето сж били пренесени мощитѣ, ужъ по желанието на самия светецъ, на вѣченъ покой. Ако авторътъ на паметника наистина е живѣлъ презъ XII вѣкъ и ако той си бѣ поставилъ за цель да запознава читателитѣ си и съ странствуванията или съ сждбата на мощитѣ, той едва ли би пропусналъ да спомене какъ мощитѣ сж били мѣстени отъ църква въ църква въ София. Сжщо така, едва ли би замѣлчалъ и обстоятелството, че въ негово време въ София е имало манастиръ, който е билъ посветенъ на свети Ивана и въ който още сж били пазени самитѣ мощи. За днешния човѣкъ тия факти може да сж безъ голѣмо значение, но за хората отъ XII вѣкъ, особено за тогавашнитѣ житиеписци, тѣ иматъ извънредно голѣма стойностъ.

Ние не сме съгласни и съ гледището, аргументитѣ и разсжденията на проф. Златарски както по въпроса за причинитѣ за появата на Безименното житие, така и по въп-

роса, за времето, когато е било написано то. Не сме съгласни, не само защото ни се виждатъ въ основата си погрѣшни неговитѣ схващания по тия два въпроса, но още и защото не се борави съ исторически факти и съ докази взети изъ самото житие или изъ нѣкои други автентични книжовни паметници, а само съ предположения, неподтвърдени съ сериозни аргументи. Хипотезата той доказва съ нова хипотеза. Той предполага, напримѣръ, че още презъ втората половина на Х вѣкъ нѣкой отъ св. Ивановитѣ ученици въ Рила написалъ пространно житие на своя учителъ. Сжщо така той предполага, че Георги Скилица искалъ да ромеизира българитѣ и че, за да постигнѣлъ целта си, написалъ житието на св. Ивана и го изпратилъ въ Рилския манастиръ да се чете тамъ по гръцки. Той предполага още, че сжщиятъ Скилица, самъ или чрезъ софійския епископъ, наредилъ да се унищожи предполагаемото старо житие на светеца и че, едва следъ като се освободилъ българскитѣ народъ отъ византийското владичество, рилскитѣ монаси могли да реагиратъ срещу предполагаемитѣ домогвания на Скилица. Намъ се струва, че съ подобни предположения не може да се разреши въпросътъ, кога е било написано Безименното житие. Вмѣсто да прави горнитѣ предположения, голѣмиятъ ученъ трѣбваше да се запита: сжществувалъ ли е Рилскитѣ манастиръ въ времето на Скилица; имало ли е смисълъ за Скилица да изпраща труда си въ Рилски манастиръ, когато въ София е сжществувалъ наистина св. Ивановъ манастиръ; ако Скилица искалъ да погърчи българитѣ съ гръцка книжнина, защото не заповѣдалъ да се унищожатъ славянскитѣ служби на светеца на първо мѣсто въ София, както ужъ заповѣдалъ да се унищожи предполагаемото старо славянобългарско житие въ Рила; ако наистина пратилъ житието си въ Рила, тамошнитѣ монаси дали сж били толкова страхливи, та побързали веднага да изпълнятъ волята му. Ако Златарски си бѣ задавалъ тия и тѣмъ подобни въпроси, струва ни се, едва ли би дошелъ до ония изводи за причината и времето на появата на Безименното житие, които изводи е прокаралъ въ своята студия по въпроса.

Колкото и да е смѣло отъ наша страна да се противопоставимъ на единъ общоприетъ въ науката възгледъ и на авторитетното мнение на покойния голѣмъ нашъ ученъ, все

пакъ ще си позволимъ да изкажемъ другъ, новъ възгледъ по въпроса за старинността на Безименното житие на св. Ивана.

Намъ се ще да вѣрваме, че то е било написано много по-късно, следъ като били вече пренесени св. Ивановитѣ мощи отъ Търново въ Рилския манастиръ презъ 1469. година, именно къмъ края на XV или презъ първата половина на XVI вѣкъ. Авторътъ му ще е билъ или съставителятъ на сборника, въ който е помѣстенъ най-стариятъ текстъ, или пъкъ нѣкой други рилски монахъ. Той не притежавалъ наистина учеността и книжовната опитностъ на други стари български книжовници, но пъкъ познавалъ добре както монастирската околностъ, така и монастирскитѣ предания по онова време за светеца. Това личи отъ неговия простоватъ изразъ, отъ липсата на каквито и да било библейски цитати въ текста и отъ наивния му стремежъ да свърже живота на св. Ивана съ всички повѣрия, що били известни нему и на останалото монастирско братство, и съ самитѣ монастирски мѣстности. Не ще съмнение, авторътъ е познавалъ и по-старитѣ жития на св. Ивана, каквито сж Проложното, Скилицовото и патриархъ Евтимиевото, обаче, безъ да е заимствувалъ робски отъ тѣхъ.

Съображенията, които ни заставятъ да възприемемъ и да изкажемъ този новъ възгледъ по въпроса за старинността на Безименното житие на св. Ивана, главно, сж следнитѣ.

1. Като рилски монахъ, авторътъ на Безименното житие не е могълъ да бжде отъ XII и XIII, а още по-малко отъ XI вѣкъ, понеже Рилскиятъ манастиръ презъ това време едва ли е сѣществувалъ. Следъ смъртта на св. Ивана, може би презъ време на покорението на Източна България отъ византийския императоръ Иоанъ I Цимисхий и на продължителнитѣ войни на българския царь Самуилъ съ Цимисхиевия приемникъ Василий II Българоубиецъ, Рилскиятъ манастиръ, навѣрно, е билъ напуснатъ и унищоженъ, за да бжде възобновенъ едва отъ кесарь Хреля въ първата половина на XIV вѣкъ. Че Рилскиятъ манастиръ е престаналъ да живѣе, показва обстоятелството, че презъ тия три вѣка за него нѣма никакъвъ поменъ въ старата ни книжнина, освенъ въ съмнителната по своя произходъ Шишмонова грамота отъ 1378. год. Ако той бѣ сѣществувалъ презъ тия три вѣка, все щѣше да остане

въ историята името поне на единъ рилски монахъ или книжовникъ, или пъкъ той щѣше да завещае на поколѣнията отъ следващитѣ вѣкове поне единъ книжовенъ или епиграфски паметникъ. Въ полза на това схващане говори и другъ единъ фактъ. Георги Скилица, който е писалъ своето житие на св. Ивана презъ втората половина на XII вѣкъ — дори, споредъ проф. Златарски, за самия манастиръ — не само че не говори нищо за сѣществуванието на Рилски манастиръ, но дори категорично твърди, че въ негово време той не сѣществувалъ. Като говори за основаването на манастири още приживе на св. Ивана, Скилица пише: *нѣѣи ѿ вѣоувикиѣ. . . манастиръ съзидаше, ѿ дѣже ѿ прѣжѣ къ пѣстѣни вѣлкѣ вѣше*, сиречъ билъ създаденъ манастиръ тамъ, кждето по-рано, или нѣкога, се намиралъ, а не и презъ времето на Скилица.

2. Макаръ да е билъ възобновенъ Рилскиятъ манастиръ презъ 30-тѣхъ години на XIV вѣкъ отъ известния кесаръ и протосевасть Хрельо, не може да се мисли, че Безименното житие е било написано въ него презъ сѣщия вѣкъ. Преди всичко, трѣбва сѣщо да се подчертае, че до насъ не е достигналъ нито единъ книжовенъ паметникъ, за който съ сигурностъ можемъ да кажемъ, че билъ написанъ въ Рилския манастиръ или пъкъ отъ рилския монахъ презъ XIV вѣкъ. Вземи ли се това подъ внимание, мжно е да се допуска, че единствено Безименното житие е останало отъ сѣщия вѣкъ.

3. Разглеждано по-внимателно, самото Безименно житие издава, че е било написано не презъ XIV вѣкъ, а много по-късно, сиречъ презъ XV или XVI вѣкъ, именно когато вече манастирскитѣ братя не могли да си обяснятъ дори названието на манастира поради това, че въ съзнанието на рилскитѣ монаси вече била прекжсната връзката между живота на братството презъ XIV вѣкъ и тоя презъ XV и XVI вѣкове. Това личи отъ следното.

Въ Безименното житие се твърди, че братовиятъ синъ на св. Ивана, по име Лука, билъ погребанъ въ мѣстността Осѣново, която отпосле светецътъ превърналъ въ свое покоище. Нѣкои отъ днешнитѣ рилски монаси — подъ влияние на нови, книжовни навѣи, а не подъ влияние на старо предание — мислятъ, че подъ това име се разбира ливадата подъ постницата Св. Лука. Вѣроятно, тъй ще е мислилъ и авторътъ на разгледвания паметникъ. Намъ се струва, обаче,

че наименованието на тази ливада не е старинно. То се появило отсетне, следъ построяката на Хрельовата кула и на църквата до нея презъ XIV вѣкъ, и то непременно въ връзка съ надписа върху самата кула, който гласи: При дръжавѣ гѣа прѣкъсокаго Степана Ашана кра(ла) съзѣда сѣи пиргъ ꙗко прѣт(о)сѣка(сть) Хрѣ сѣ трѣдомъ келанкомъ и ксеодомъ сѣмс вѣйс Ив(а)нс Рил(с)комъ и мѣри вѣжѣи нарицаемѣи Осѣновѣица к л(кто) ꙗко ѡсѣновѣица ꙗко (= 1335).

Що означава думата Осѣновѣица въ този надписъ? По-неже Хрельовиятъ пиргъ е билъ посветенъ на св. Ивана Рилски и на св. Богородица, наричана още Осѣновица, по необходимостъ трѣба да се приеме, преди всичко, че цѣлото име Св. Богородица Осѣновица е дадено или на майката на нашия Спасителъ, или пъкъ на нѣкоя икона съ нейния образъ. Споредъ отца Неофита Рилски, и въ двата случая думата Осѣновѣица може да има смисълъ на осѣнителка, на закрилица на човѣшкия родъ. Обикновено се приема, че подъ Св. Богородица Осѣновица трѣбва да се подразбира чудотворната икона Св. Богородица Одигитрия, която и до днесъ се пази въ храма на Рилския манастиръ. За нея рилскитѣ монаси разказватъ, че била подарена на монастира имъ отъ византийския императоръ отъ XII вѣкъ Мануилъ I Комнинъ (1143 — 1180. г.).

И споредъ насъ, думата Осѣновица, съществуваща въ надписа на Хрельовата кула, се отнася до споменатата чудотворна икона, ала не съ значение на съществителното име осѣнителка или покровителка, а съ значение на относителното прилагателно осѣновска. Самата икона е била наречена Осѣновица, защото, навѣрно, е била донесена отъ горно-джумайското село Осѣново, когато Хрельо започналъ да строи кулата и църквата до нея. Не бива да се забравя, че обновенъ е на Рилския манастиръ презъ XIV вѣкъ е билъ пълень владѣтель на земитѣ около Струма, следователно — и на селото Осѣново. Въ полза на нашето предположение говори и едно предание, споредъ което въ мѣстността Старо-Осѣново, въ землището на днешната Осѣновска община, въ Горно-Джумайска околия, нѣкога се издигала църква, посветена на Божията майка¹.

¹ За това предание ни съобщи секретаръ-дѣловодителъ на Архирейското намѣстничество въ Горна-Джумая, отецъ дьяконъ Михаилъ Тодоровъ, комуто изказваме благодарностъ.

Не ще съмнение, рилскитѣ монаси отъ XIV вѣкъ, между които е живѣлъ първоначално и самиятъ Хрелѣо, сж знаели много добре, що означава думата Осѣновица и тѣхното знание се е предавало на по-младитѣ монаси до началото на XV вѣкъ, до когато манастирътъ сжществувалъ. Ала за монаситѣ отъ XV вѣкъ наметне, сиречъ следъ като манастирътъ отново билъ възобновенъ около 1450. година отъ братята Йоасафъ, Давидъ и Теофанъ, името Осѣновица придобило ново значение и нова форма — Осѣново. За тѣхъ, както и за нѣкои отъ днешнитѣ монаси, то означавало мѣстността, гдето билъ построенъ манастирътъ още презъ времето на св. Ивана — подъ постницата Св. Лука. Изразителъ на това ново схващане за значението на думата Осѣновица се явилъ и авторътъ на Безименното житие, за когото по никой начинъ не може да се мисли, че е живѣлъ преди XV вѣкъ.

4. За късния произходъ на Безименното житие сочи и друго едно обстоятелство. Както въ него, така и въ Евтимиевото житие на св. Ивана се съдържатъ разкази за едни и сжщи случки и въ основата си еднакви. Такива разкази сж, наприкладъ, за св. Ивановия братанецъ Лука, за мъченията на св. Ивана въ пустинята, за ловшитѣ, за легендарната среща между светеца и българския царь Петъръ. Тази общность заставя ученитѣ да мислятъ, че патриархъ Евтимий е ималъ подъ рѣка Безименното житие, когато е писалъ своя трудъ за св. Ивана, трудъ по-свършенъ по система, езикъ и стилъ, или написанъ „по лѣпотѣ“, както се изразява самиятъ му авторъ, Евтимий.

Въ сжщность, анонимниятъ авторъ на Безименното житие е живѣлъ късно следъ Евтимия. Той е използвалъ Евтимиевия трудъ за св. Ивана, като много нѣща отъ него е перифразиралъ по-свободно, а не обратно. Ако Безименното житие е сжществувало преди Евтимия, последниятъ, сигурно, щѣше да знае и щѣше да го използва, както е използвалъ Проложното житие и Скилицовото житие на св. Ивана. Фактътъ, че Евтимий не споменава името Осѣново, че не говори нищо за живота и подвизитѣ на св. Ивана въ мѣстността Перигъ, или Перникъ, и въ планината Витоша, както и за връщането на светеца отъ Рила въ Руенъ и обратно, показва най-добре, че до края на XIV вѣкъ Безименното житие още не било написано.

5. Заслужава да се изтъкне и следната подробностъ въ житието, която издава късния му произходъ. Споредъ житиеписеца, св. Иванъ живѣлъ въ Рила въ една пещера подъ самата планина. Въ нея слънце не прониквало, нито вѣтръ повѣвалъ. Още приживе той си изкопалъ и гроба въ нея. Подъ пещерата пъкъ имало скала. Тя била висока 40 сажена, навѣрно мѣрена отъ рѣката подъ нея. До самата скала се отивало по тѣсна и стрѣмна пжтечка, тъкмо като днешната пжтечка, що води до постницата Св. Иванъ. Отъ тая скала дяволитѣ хвърляли св. Ивана въ пропастьта, но той пакъ се изкачвалъ на нея. Въ времето на житиеписеца още личели върху скалата стѣпкитѣ отъ нозетѣ и следитѣ отъ кръвта на св. Ивана, що текла отъ ранитѣ му, образувани при свалянето му отъ дяволитѣ. Когото пъкъ ловцитѣ, изпратени отъ царъ Петра, отишли въ Рила и намѣрили св. Ивановото тѣло, тѣ видѣли кандило гораще. Освенъ това, щомъ пристигнали эконѣцъ позвънѣ и каенало покана. — Всички тия подробности издаватъ, че авторътъ на Безименното житие е живѣлъ въ време, когато нѣкогашното покоище и гробътъ на св. Ивана сж били добре уредени. А то е могло да бѣде, по всѣка вѣроятностъ, не по-рано отъ края на XV вѣкъ, когато сами-ятъ Рилски манастиръ е билъ добре уреденъ. Заслужава да се изтъкне, че Владиславъ Граматикъ, отъ втората половина на сжщия вѣкъ, не говори нищо, въ своята бележита Повесть за възобновяването на Рилския манастиръ и за преноса на св. Ивановитѣ мощи отъ Търново въ Рила, досежно гроба на св. Ивана. Всичко това пъкъ показва, че авторътъ на Безименното житие е живѣлъ не преди, а следъ Владислава.

6. Въ Безименното житие не сж изтъкнати сигурни, положителни факти изъ живота на св. Ивана и на неговия манастиръ, освенъ два, именно, че светецътъ билъ родомъ отъ Скрино и че се подвизавалъ като постникъ въ Рила-планина. Напротивъ, въ житието е дадено голѣмо мѣсто на преданието отъ по-ново време и на легендарното. Така, напримѣръ, разказитѣ за ходенето на светеца отъ Рила въ Руенъ, за настаняването му въ мѣстността Мърдище, за „голѣмия джбъ“, а може би и за братанеца му Лука, сж, безъ друго, отъ късенъ и легендаренъ произходъ. Навѣрно, тѣ сж поникнали първомъ между селянитѣ отъ Скрино до Рила. Отъ сжщото естество сж и разказитѣ за подвизаването на св. Ивана въ

мѣстността Перигъ, край Струма и въ Витоша. Тъ пъкъ показватъ, че до времето на житиеписеца хората се опитвали да свържатъ живота на светеца било съ нѣкои мѣстни предания, било съ историята на Боянската църква — въ която още презъ XIII вѣкъ е билъ нарисуванъ образътъ на св. Ивана, било съ историята на Гѣрманския манастиръ край Витоша — въ който и до днесъ се пазѣли нѣкакви мощи, считани за св. Иванови, ако не дори и съ историята на Курилския манастиръ, който билъ построенъ въ края на XV вѣкъ. А всички тия легенди, както и „апокрифнитѣ“, или „апокалипсически“, разкази за подвижитѣ и мъченията на светеца въ Рила, говорятъ, че авторътъ на Безименното житие е живѣлъ вѣкове следъ смъртта на св. Ивана, когато монаситѣ отъ споменатитѣ манастири и хората отъ околнитѣ селища се старали да свържатъ на всѣка цена своитѣ манастири и села съ най-популярния български светецъ.

7. Като новъ доказъ, че авторътъ на Безименното житие е живѣлъ и написалъ своя трудъ, следъ като били пренесени мощитѣ на св. Ивана отъ Търново въ Рила презъ 1469. година, може да послужи до известна степенъ и единъ цитатъ изъ самия паметникъ. Житиеписецътъ разказва, че св. Иванъ, следъ като не се поддадъ на изкушението на дявола, който искалъ да го отклони отъ избрания отъ него пжтъ, забелязалъ предъ себе си единъ ангелъ. Отъ името на Бога последниятъ му казалъ: „Възлюблениче мой, мъжествуй и се крепи! Азъ съмъ винаги съ тебе... Радвай се, пресвѣтло мое слънце въ Рилската пустиня! Радвайте се и вие, гори, които приехте свѣтилника на пустинята! Тържествувайте, всички люде на земята, които се прекланяте предъ мощитѣ на пустинножителя Ивана! Радвай се и ти, пустиньо, която прие своя свѣтилникъ и моя събеседникъ...!“

Преди всичко, трѣбва да отбележимъ, че житиеписецътъ е допустналъ въ тоя цитатъ единъ грубъ анахронизъмъ, защото въ началото ангелътъ се обръща къмъ светеца като живъ, а веднага следъ това сжщиятъ ангелъ се обръща къмъ „всичкитѣ люде на земята“, които се прекланятъ предъ мощитѣ на светеца. Изтъкнатиятъ анахронизъмъ е допустнатъ отъ автора, макаръ и неволно, затова, защото житието е било писано следъ 1469. год., когато мощитѣ на светеца вече сж били въ Рила, кждето сж идвали вече и поклонници да отда-

да въ почитѣта си къмъ св. Ивана и да получатъ отъ него утеха и изцѣление. Ако мощитѣ не сж били въ Рила и ако авторътъ на Безименното житие не бѣ живѣлъ къмъ края на XV или презъ първата половина на XVI вѣкъ, а по-рано, нѣмало е твърде смисълъ да заставя ангела да се обръща сжщевременно както къмъ Рила и нейнитѣ гори, така и къмъ онѣзи, които отиватъ на поклонение на св. Ивановитѣ мощи.

8. Въ полза на нашето твърдение за късния произходъ на Безименното житие говори и езикътъ на последното. Както се признава отъ всички, които сж изучавали самия паметникъ, той не само че съ нищо не издава нѣкаква дълбока старинностъ, но дори съдържа такива езикови явления, които никому не даватъ право да го смѣта по-старъ отъ XVI вѣкъ. Това личи отъ липсата на старинни думи и езикови форми, отъ нѣкой синтактични новизми, отъ честата употреба на показателното мѣстоиме (-тъ, -та, -то) задъ именнитѣ форми въ служба на съвремененъ граматиченъ членъ, както и отъ синтактичната наредба на думитѣ, която въ нѣкои отношения се доближава или е непълно еднаква съ наредбата на думитѣ въ съвременната българска речъ.

9. Като важенъ доказъ за късния произходъ на Безименното житие ще изтъкнемъ и следното. Рилскиятъ ръкописенъ сборникъ № 79, старъ 1/26, въ който се намира най-стариятъ текстъ отъ житието, е съставенъ, безъ ни най-малко съмнение, следъ като свети Ивановитѣ мощи вече сж били пренесени отъ Търново въ Рила, сиречъ следъ 1469. година. Това много хубаво личи отъ думитѣ, написани на листъ 178. отъ сборника и отнасящи се за св. Ивана: Трѣнокѣ ѿстаѣкъ, къ Рѣл'скоѣю прѣиде. Къмъ сжщия изводъ сочатъ и следнитѣ редове отъ службата за 19. октомврий, посветена на светеца, намиращи се на 159. листъ отъ сборника: Рѣл'скаа гѣро' кѣзыгѣн дѣрѣстныи съзѣвающи гѣрѣ ѿ хѣлми, просѣтѣи кѣи бо тѣ тѣкой жѣтель, ѿ мнѣга ѿстаѣкъ тѣ кѣмѣне, нѣи прѣидѣ! Вѣсѣлите се ѿ раѣйте се, мѣра ѿрѣкшен се ѿко же во дѣрѣкѣи мѣръ, тѣко ѿ нѣи гѣрѣа ѿстаѣкъ. Тѣзи фрази могло е да бждатъ написани само следъ 1469. год., т. е. следъ като свети Ивановитѣ мощи сж били вече пренесени отъ Търново въ Рила!

10. Все къмъ сжщия изводъ ни навежда и обстоятелството, че въ сборника, отъ 179. до 185. листъ, е помѣстенъ, като про-

дължение на Проложното житие на светеца, разказъ за странствуванията на св. Ивановитѣ мощи отъ София до Острогонъ въ Унгария, отъ Острогонъ до София и отъ София до Търново. Понеже тоя разказъ е съставенъ отъ свободно или буквално заети мѣста както изъ Евтимиевото житие на светеца, така и изъ повестъта на Владислава Граматикъ за възобновяването на Рилския манастиръ около половината на XV вѣкъ отъ тримата синове на тогавашния крупнишки епископъ Яковъ, явно е, следователно, че авторътъ на разказа е живѣлъ и работилъ като книжовникъ или едновременно съ Владислава или пкъ по-късно, сиречъ не по-рано отъ последната четвъртъ на XV вѣкъ. А щомъ е така, и самиятъ сборникъ, заедно съ Безименното житие, не може да бѣде написанъ по-рано отъ сжщата четвъртъ.

Наистина, може да се възрази, че първата частъ отъ сборника, до 81. листъ, въ която се съдържа и Безименното житие, е по-стара — напимѣрь, отъ XIV вѣкъ, както мислятъ Милетичъ, Спространовъ и Златарски, понеже почеркътъ на тази частъ не е еднакъвъ съ почерка на службата, изъ която извлѣкохме горесцитиранитѣ редове. Но доколкото е възможно да се сжди по хартията, по почерка и по вида на мастилото на сжщата частъ, съвсемъ не може съ положителностъ да се твърди, че тя е по-стара, напимѣрь, отъ XIV вѣкъ и че, следователно, и намиращето се въ нея Безименно житие на св. Ивана би могло да произхожда отъ сжщия вѣкъ.

Нѣкои отъ тѣзи съображения и докази, що изтъкнахме, за да докажемъ, че Безименното житие на св. Ивана Рилски не може да бѣде отъ XII вѣкъ, а отъ края на XV или отъ първата половина на XVI вѣкъ, разгледани поотдѣлно, може да сж лесно оборими, ала, взети вкупомъ, тѣ, безсѣмнено, показватъ, че нашиятъ изводъ по въпроса е съвършено основателенъ и необоримъ.

La vie anonyme de Saint Jean de Rila.

RÉSUMÉ.

La vie du grand saint national bulgare Jean de Rila, le fondateur du célèbre monastère de Rila, est connue principalement grâce au quatre sources hagiographiques anciennes, à savoir:

1) La vie brève de Saint Jean, de la seconde moitié du X-e siècle.

2) La vie de Saint Jean, composée par l'auteur byzantin Georges Scylitzès, pendant la seconde moitié du XII-e siècle, lorsqu'il était revêtu d'une charge administrative importante à Srêdetz (Sofia).

3) La vie de Saint Jean, composée par le dernier patriarche de l'Église Bulgare Euthymius, vers la fin du XIV-e siècle.

4) La vie du saint, d'un auteur anonyme, dite La vie apocryphe ou populaire.

Dans la littérature historique a été exprimée l'opinion que cette Vie anonyme a été composée par quelque moine du monastère de Rila au cours du XII-e siècle, et non plus tard de l'année 1183. Cette opinion est basée principalement sur le fait que dans la Vie même on ne trouve aucune indication sur l'histoire des reliques du saint pour le période postérieur à l'année déjà mentionnée.

Cette conception cependant doit être rejetée, au moins en partie, et il faut admettre que le document hagiographique en question a été composé au monastère de Rila, après l'année 1469, c'est-à-dire après la translation des reliques du saint, de Tirnovo au monastère, restauré pendant le XV-e siècle. Il est impossible de croire que cette Vie a pu être rédigée avant cette date, parce qu'il n'est pas très probable que le monastère de Rila ait existé pendant le période du XI-e au XIV-e siècle. En effet, le monastère a été restauré pendant la première moitié du XIV-e siècle par le célèbre seigneur locale protosebaste ou César Chréljo, mais rien ne nous autorise de penser qu'un moine du monastère de Rila, pendant le XIV-e ou le commencement du XV-e siècle ait composé le document hagiographique en question. La supposition la plus probable est que cette Vie a été composée après l'année 1469, notamment vers la fin du XV-e ou pendant la première moitié du XVI-e siècle. Quelques éléments linguistiques nouveaux, quelques indications dans le texte ainsi que dans le recueil manuscrit, dans lequel est conservé la copie la plus ancienne, nous font exprimer cette opinion.

V. N. Kiselkov.

Медни монети на Георги Тертерий I и сина му Тодоръ Светославъ

Отъ Т. Д. Герасимовъ

Българскитѣ царе по подобие на византийскитѣ императори избирали за съцаръ и съуправителъ първородния си синъ — престолонаследника.¹ Това се е практикувало отъ единственото съображение да се осигури властта за династията имъ.² У насъ този обичай е прилаганъ редовно презъ второто ни царство.

Върху монетитѣ се поставя наредъ съ образа на царя-баща и този на съцаря. Върху тѣхъ царътъ-съуправителъ се изобразявалъ въ пълно царско одеяние — низка корона съ висулки, скиптеръ и богато украсенъ дивитисий, поддържащъ заедно съ царя голѣмъ кръстъ — скиптеръ.

Монети съ образа на царя — съуправителъ сж известни отъ следнитѣ български владѣтели: медни монети отъ царъ Михаилъ Шишманъ съ сина му Иванъ Стефанъ³, сребърни и медни монети отъ Иванъ Александъръ съ сина му Михаилъ Асень⁴ и медни отъ Иванъ Срацимиръ съ сина му Константинъ.⁵

¹ G. Ostrogorsky, Das Mitkaisertum im mittelalterlichen Byzanz. 166 сл., въ E. Kornemann, Doppelprinzipat. Berlin 1930; Fr. Dölger, Byz. Zeitschrift, Bd 33 (1933), 136 сл., 140; К. Иречекъ, История на българитѣ, стр. 294.

² Царъ Константинъ Асень, който падналъ отъ конь и си счупилъ нозетѣ, побързалъ да обяви едва що родения престолонаследникъ Михаилъ Асень за съцаръ. Ср. П. Никовъ, Българо-унгарски отношения. Сборникъ на Бълг. акад. кн. XI, 1920, стр. 184 сл.

³ Мушмовъ, Монетитѣ и печатитѣ на бълг. царе, 103 сл.

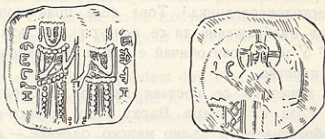
⁴ Мушмовъ, цит. съч., стр. 106 сл., 113 сл.

⁵ Мушмовъ, п. т., стр. 139 сл. — Въ цитираното съчинение стр. 83, обр. 31, авторътъ описва една медна монета на византийския императоръ Алексий III като монета на българския царъ Константинъ

Въ Народния музей въ София се пазятъ и две рѣдки медни монети съ две фигури на царе придружени отъ имената Гѣвгри(е) и Бѣати(слакъ). Една трета съ сжщитѣ образи се намира въ музея въ Търново. Тя е намѣрена въ развалинитѣ на Трапезица.

Монетитѣ отъ Софийския музей сж издадени два пжти. Издательтъ ги опредѣля като такива на царъ Тодоръ Светославъ съ сина му Георги Тертерий II безъ да съобщи съображенията си за това.¹

Въ действителность тия рѣдки и важни за нашата история монети сж съчени отъ Георги Тертерий I съ сина му Тодоръ Светославъ. Ето точното описание на тия монети:

Обр. 1.

1. Лице — две фигури въ дълги тѣсни дрехи, украсени съ бисерни зрънца и съ низки корони на главитѣ, стоятъ на-среща. Фигурата въ лѣво държи съ лѣвата ржка дълъгъ кръстъ, а дѣсната ѝ е положена на гждитѣ. Тая въ дѣсно държи кръста съ дѣсната ржка по-долу. Отъ дветѣ страни на фигуритѣ сж гравирани надписи; въ лѣво отъ горе на долу се чете името Гѣвгри(е), а въ дѣсно сжщо отъ горе на долу — Бѣати(слакъ).

Опако — Исусъ Христосъ седналъ на тронъ. Надъ рамената му ІС и ХС.

Медъ, 23×20 мм., 1,93 гр., корубеста съ четвъртита форма. Отъ Народния музей въ София (инв. 517). Обр. 1.

Лицето на фигурата въ дѣсно и буквата С сж приплес-

Асенъ съ сина му Михаилъ. Фигурата въ дѣсно не е фигура на царъ, а на светецъ — покровитель на императора, чиято фигура е стояла въ лѣво отъ кръста; ср. Wroth, табл. LXXII, 15, 16; LXXIII 2,7.

¹ Мушмовъ, цит. съч., 92 сл.; Изв. Българ. арх. д-во, IV. 1914, стр. 55 сл.

скани отъ ударъ. Печаторѣзачътъ по погрѣшка е размѣстилъ буквитѣ р и г въ името Гѣвргѣ, като е поставилъ г предъ р.

2. Лице — сжщо както на гореописаната монета. Отъ надписитѣ се чете: Гѣвргѣ(ѣ) и Гѣжти(сѣлѣкъ).

Обр. 2.

Опако — сжщото.

Медъ, 21 мм., 2,26 гр., корубеста. Отъ Народния музей въ София (инв. 417). Обр. 2.

3. Лице — сжщото, но отъ другъ печатъ. Надписи: Гѣвргѣ(ѣ) и Гѣжти(сѣлѣкъ).

Опако — сжщото.

Медъ, 22 мм., корубеста. Отъ музея въ Търново. Обр. 3.

Обр. 3.

Изображенията върху тѣзи монети сж схематични и безъ подробности. Образитѣ на бащата (въ лѣво) и на сина (фигурата въ дѣсно) сж представени шаблонно, съ еднакъвъ ръстъ и облѣкло, безъ видими различия въ възрастта имъ.

Буквитѣ отъ надписитѣ по начертанието си сж подобни на тия отъ сребърнитѣ грошове на царъ Георги Тертерий I (ср. Мушмовъ, цит. съч., 86, обр. 33). Твърде е възможно печатитѣ на двата вида пари — сребърни и медни, да сж рѣзани отъ единъ и сжщъ майсторъ.

Еднаквостта на фигуритѣ на бащата и сина, въпрѣки присѣствието на имената, на пръвъ погледъ затруднява точ-

ното опредѣляне на занимаващитѣ ни монети. Тѣзи монети могат да се припишатъ и на Георги Тертерий I съ сина му Светославъ и на Светославъ съ Георги Тертерий II, както първиятъ имъ издателъ е възприелъ последното отъждествяване.

Обаче при внимателно разглеждане на изображенията ние ще видимъ, че гравьорътъ е посочилъ, коя е фигурата на царя-баща и коя на съуправителя. Разликата въ ранга на двамата владѣтели е указана съ условни жестове. Царьтъ баща — въ случая Георги Тертерий I (фигурата въ лѣво) — е представенъ, че държи скиптъра (знакъ на власт) по-високо, а съуправителътъ Тодоръ Светославъ — по-низко.

Отъ наблюдения върху аналогични случаи на изображаване на царъ и съуправителъ въ българската и византийската нумизматика, ние виждаме, че тоя условенъ жестъ за означаване на различие въ иерархическата стълба е постоянно правило въ оскъжднитѣ изразни сръдства, съ които си служатъ сръдновѣковнитѣ гравьори на монети.

Съ тоя жестъ и положение на ржката на царя, държаша скиптъра по-високо, се означава не само старшинство, но и символично вржване на царската власт на царя съуправителъ (*derivatio juris imperii*). У Мерovingитѣ предаване — поемане на скиптъра означавало прехвърляне на властта.¹

За да се види съ каква последователностъ сръдновѣковнитѣ гравьори прилагатъ това условно сръдство за означаване на различието на фигуритѣ на царя-баща и на царя-съуправителъ съ по-високо и по-низко поставяне на ржката имъ върху скиптъра, ще цитираме тукъ нѣколко примѣри изъ българската и византийската нумизматика.

Характеренъ примѣръ за това представятъ меднитѣ монети на царъ Михаилъ Шишманъ съ сина му Иванъ Стефанъ. Въ тѣхъ намираме два варианта. И въ тия монети фигуритѣ на баща и синъ сж представени по обикновения шаблонъ съ еднакъвъ ръстъ, дрехи и бради, безъ нѣкакво видимо различие въ възрастта. Само надписитѣ и жестътъ на държане на скиптъра помежду имъ ни посочватъ, че едната фигура е на царя, а другата — на престолонаследника; Михаилъ Шишманъ държи по-високо скиптъра, а синъ му Ив. Стефанъ по-низко.

¹ Л. Владикинъ, Основитѣ на царската власт и престолонаследнието. 1931, 515 сл.

Така въ редица екземпляри гравьорът е поставил фигурата на Михаилъ Шишманъ въ лѣво (вж. Мушмовъ, цит. съч., стр. 103, обр. 79, 81 и 83) отъ скиптъра, а тая на съуправителя Ив. Стефанъ — въ дѣсно.

Въ други варианти гравьорът е поставил фигурата на царь Михаила Шишманъ въ дѣсно, а тая на сина му въ лѣво (ср. Мушмовъ, п. т., обр. 80 и 82). Въпрѣки че мѣстоположението на фигурата на Михаилъ Шишманъ се мѣсти ту въ една, ту въ друга страна на монетното поле, гравьорътъ всѣки пжтъ не пропуска да постави ржката му по-горе отъ тая на съуправителя.

По сѣщия начинъ сж характеризирани и фигуритѣ на царь и съцарь въ меднитѣ грошове на Ив. Александъръ съ сина му Михаилъ Асень. И въ тѣхъ царьтъ-баща държи по-високо върлината на скиптъра (ср. Мушмовъ, цит. съч., 113, обр. 106, 108, 110, 111, 113 и пр.).

Аналогични примѣри намираме и въ монетитѣ на византийскитѣ императори, кждето сж представени двама съцаре.¹

Като примѣръ изъ византийската нумизматика е достатъчно да споменемъ сребърнитѣ и меднитѣ монети на Андроникъ II съ Михаила IX (ср. Wroth, цит. съч., табл. LXXV 5, 6, 7, 10 и 11) и тия на Мануилъ II и Йоанъ V (Sabatier, Monnaies byzantines, табл. LXIII₄).

Горепосоченитѣ примѣри, струва ни се, сж достатъчни да се увѣримъ, че фигурата на царя въ лѣво, която държи по-високо скиптъра въ занимаващитѣ ни по-горе медни монети е на царь Георги Тертерий I, а тази въ дѣсно — на царя-съуправитель Тодоръ Светославъ. Следователно, въпроснитѣ три монети сж сѣчени отъ тия двама владѣтели, а не, както до сега се смѣташе, отъ Тодоръ Светославъ и сина му Георги Тертерий II.

Следъ като установихме, че описанитѣ по-горе три медни монети сж отъ царь Георги Тертерий I съ сина му Тодоръ

¹ Отначало въ византийскитѣ монети, освенъ съ жеста на държането на скиптъра, разликата между двамата съцаре се е изтъквала и посредствомъ намаляване на ръста на съуправителя (ср. Wroth, Imperial Byzant. Coins, табл. L 17, 18; LI 9; LII 4 и др.). По-късно, когато настѣпва упадѣка въ сѣченето на монети презъ късното сръдновѣковие, когато фигуритѣ ставатъ шаблонно еднакви, тогава гравьорътъ прибѣгва до условния жестъ, съ който се означава разликата въ ранга и възрастта на владѣтелитѣ.

Светославъ, ние трѣбва да видимъ, кога сж отсѣчени тия монети.

Сведенията за управлението на Георги Тертерий I сж оскъдни. Домашни съвременни извори липсват и затова ние сме принудени да се осведомяваме за това време изключително отъ това, което намираме у съвременнитѣ византийски автори.

Георги Тертерий се възкачилъ на търновския престолъ въ единъ много труденъ за България моментъ. Още преди смъртта на царъ Константинъ Асень въ България настѣпила междусобица. Това положение позволило на татари и византийци да се намѣсятъ въ работитѣ на държавата. Въ 1277 г. търновскиятъ престолъ билъ заетъ отъ овчаря Ивайло, съперника на загиналия въ една битка Константинъ Асень. Срещу Ивайло византийцитѣ противопоставили Ив. Асень III, който съ помощта на византийска войска и татари обсадилъ Търново. Подъ този натискъ Ивайло трѣбвало да бѣга и въ Търново се настанилъ Ив. Асень III. Той не можалъ, обаче, да се закрепи тукъ за дълго време.

Виждайки, че търновскитѣ боляри, привлѣчени отъ болярина Георги Тертерий, не го поддържатъ, Ив. Асень III избѣгалъ въ Месемврия и отъ тамъ въ Цариградъ. Търновчани, следъ малодушното бѣгство на Ив. Асень III, прогласили за български царъ въ 1279 г. болярина Георги Тертерий.¹ Новоизбраниятъ царъ побързалъ да влѣзе въ връзка съ татарския ханъ Ногая и, за да спечели благоволенieto на последния, изпратилъ въ харема на Чака, сина на Ногая, дъщеря си.

Георги Тертерий търсилъ разбирателство и съ византийския императоръ, отношенията съ когото въ първитѣ години отъ царуването на Георги Тертерий били обтегнати. Такова помирение било постигнато въ 1284. Тогава Георги Тертерий трѣбвало да изпрати като заложница въ Цариградъ втората си жена — сестрата на Ив. Асень III, въ замѣна на което му върнали първата жена въ Търново.

Преди да бжде избранъ за царъ въ 1279 г. Г. Тертерий билъ жененъ и ималъ синъ Тодоръ Светославъ. Преди това

¹ П. Никовъ, Татаробългарски отношения, Годишникъ на Соф. Унив. кн. XV—XVI (1919—1920), стр. 13 сл.

натрапениятъ отъ Византия Ив. Асень III, като чувствувалъ положението си въ Търново несигурно, за да привърже влиятелния боляринъ Георги Тертерий къмъ себе си и да има подръжката му, далъ му сестра си за жена. За да стане тоя втори бракъ, Тертерий изпратилъ първата си жена съ сина си Тодоръ Светославъ въ Цариградъ.

Пахимеръ¹, който повествува за тия събития, не казва изрично, че заедно съ първата жена на Георги Тертерий се върналъ въ Търново (1284 г.) и Светославъ, който въ 1279 г. билъ изпратенъ заедно съ майка си въ Цариградъ.

Това премълчаване на Светослава ни кара да предполагаме, че той е билъ избѣгалъ по-рано отъ Цариградъ.

Приятелството съ татаритѣ не продължило дълго. Въ началото на 1285 г. татарски маси нахлули отново презъ Дунава въ България. За да избѣгне голѣмото разорение на страната и да се закрепи на престола си, Георги Тертерий трѣбвало да се обяви за васалъ на тарския ханъ Ногай, като изпратилъ сина си Светославъ за заложникъ въ двора на хана², кждето тоя останалъ до 1299 г.

Меднитѣ монети съ образитѣ на Георги Тертерий I и на Светославъ, които ни занимаватъ тукъ, трѣбва да сж отсѣчени въ промеждутѣка време между 1284 и 1285, а твърде възможно и преди 1284 г.

Тертерий е побързалъ да обяви наследника си за съцаръ и да отсѣче монети съ неговия образъ и по тоя начинъ да осигури властѣта за династията си.

Kupfermünzen des Königs Georgi Terterij I und seines Sohnes Svetoslav.

ZUSAMMENFASSUNG

Der Verfasser beschreibt einige bulgarische Münzen aus dem XIII Jhdt., die bisher irrtümlicherweise dem König Svetoslav und seinem Sohne Georgi Terterij II (vgl. Mouchmov, Numismatique et sigillographie bulgare, p. 92 suiv.) zugeteilt worden sind.

Er schreibt sie dem König Georgi Terterij I und seinem

¹ Pachymeres II 57, 3.

² Никовъ, цит. съч., стр. 19.

Sohne Svetoslav zu. Als Stütze seiner Bestimmung hebt der Verfasser die typische Szepterhaltung der beiden Mitkönige hervor. In dieser Haltung ist nämlich der Rangunterschied zwischen dem König-Vater und seinem Sohne zum Ausdruck gebracht; der König hält immer das Szepter etwas höher als der Thronfolger.

In den hier beschriebenen Münzen stellt die linksstehende Figur den König dar. Neben ihr liest man den Namen ΓΕΩΡΓΗ(Σ). In der rechtsstehenden Figur erkennt man den Mitkönig Svetoslav СЛАТИ(СЛАКЪ) (s. Abb. 1—3 auf S. 110 u. 111).

Dieselbe Darstellungsweise treffen wir auch auf byzantinischen Münzen an, worauf Mitkaiser abgebildet sind.

T. D. Gerassimov.

Нови монети на Ив. Александъръ като деспотъ

Отъ Н. А. Мушмовъ

Въ Народния Музей има отдавна постъпили две медни плоски монети, които по типъ и направа много приличатъ на Иванъ Шишмановитъ медни монети. Изглежда, че и дветъ монети сж съвсѣмъ еднакви, но коя по-добре, коя по-зле запазена. И дветъ иматъ следния надписъ: отъ едната страна

Обр. 1.

Обр. 2.

† Δ[ε]ι[ο]τ, а въ срѣдата на надписа четири точки, поставени въ форма на кръсть; отъ другата страна ΙΩ и подобни точки. Обр. 1 и 2.

Значително по-късно постъпи трети екземпляръ отъ сжщия типъ, вариантъ, отъ другъ печатъ, но съ сжщия надписъ и по-добре запазенъ. Обр. 3.

Обр. 3.

Монетитъ иматъ диам. 18 м.м., и тежатъ: 1.55 гр., 1.95 гр. и 2 гр. Записани сж въ инвентара на музея подъ №№ 167, 168 и 686.

Отъ еднакви надписъ и на третъ монети ясно личи, че тъ сж на нѣкой Деспотъ Иоанъ. За буквата Т подъ инициа-

литъ ѿ ще говоря по-нататкъ. Явно е, че тѣзи монети не сж византийски, защото тѣ не отговарятъ нито по типъ, нито по стилъ на византийскитѣ. Следователно, тѣ сж югославянски. Не могатъ да бждатъ обаче босненски, защото въ Босна е нѣмало деспоти. Титлата „деспотъ“ въ началото сж носили само византийскитѣ императори; после тя се е давала на първитѣ сановници следъ императора, на най-близкитѣ негови роднини.

Сръбскитѣ владѣтели отъ втората половина на XIV в. и началото на XV в. се наричатъ „деспотъ“ и „господинъ деспотъ“, даже съ еръ на края. Ljubič (Opis Jugoslovenskih novaca, табл. XII и XIII) представя монети отъ Стефанъ Лазаровичъ (1389—1427), върху които на лицето личи образа на Христа, а на opakото името на владѣтеля и титлата „деспотъ“ или безъ името, а само титлата. Сжщото е и съ Вукъ Бранковичъ (1389—1398) и съ Гюргъ Бранковичъ (1427—1456) и др. Д-ръ Иозо Петровичъ (въ „Нумизматичар“, часопис за антички и стари югословенски новаца, I. 1935, стр. 10 след.) описва монети отъ сжщия Гюргъ Бранковичъ съ сжщото изображение, или лъвъ и сжщия надписъ. Но трѣбва да се има предвидъ, че всичкитѣ тѣзи сръбски монети сж сребърни, а не медни. Меднитѣ монети въ сръбската нумизматика сж голѣма рѣдкостъ. Това доказва, че въ Сърбия въ срѣднитѣ вѣкове, имало разработени много сребърни рудници, а медната руда е била по-оскъдна. Въ срѣдновѣковна България е било обратно. Затова медни монети сж сѣкли всички български царе, докато сребърни монети сж по-рѣдки. Сжщото е било и въ Византия.

Първитѣ две медни сръбски монети описва и издава австрийскитъ нумизматъ Stokert (въ Numismat. Zeitschrift XLVII, 1914, стр. 195—196) и ги отдава на краля Стефана Радославъ (1228—1234), съвременникъ на Асеня II. Единъ хърватски нумизматикъ, Držislav Švob, обаче намира погрѣшната класификацията на Штокертъ и сжщитѣ монети отдава на тесалийския деспотъ Стефанъ Гаврилопулъ Мелисинъ (1318—1333) (Ср. „Numismatika“, Vjesnik Numismatičkog Društva u Zagrebu. 1933, стр. 25) и отрича сжществуването на медни сръбски монети отъ XIII в. Иозо Петровичъ (въ своя „Нумизматичар“ кн. II. 1935, стр. 29) издава три нови дребни медни монети, на лицето съ изображение на лъвъ въ ходъ на

лѣво, безъ надписъ, а на opakото надписъ, върху дветѣ: *сѣдѣрѣко* въ два реда, градъ въ Сърбия, гдето били сѣчени монетитѣ; а третата има надписъ: *рудица*, Рудице или Рудникъ, градъ въ Бѣлградска околия. Петровичъ отдава тѣзи три монети на Г. Бранковичъ поради изображението на лѣва върху тѣхъ, който е представенъ и върху сребърнитѣ монети на сѣция владѣтель.

По едно време мислѣхъ, че нашитѣ монети трѣбва да се припишатъ на Деспотъ Иоанъ Драгашъ, който е владѣлъ около 1370 г. въ Щипско и Струмишко. Проф. Балдуинъ Сария (Старинар кн. III, серия III 1924—1925, стр. 73), обаче, съобщава за една находка въ Кичевско, Македония, отъ 354 сребърни монети, отъ които 302 сръбски и 43 венециански, на обща тежестъ 365 гр. Всички монети били отъ XIV. в. Находката станала презъ голѣмата война. Монетитѣ, споредъ класирането ни проф. Сария, се разпадатъ на следнитѣ владѣтели: Стефанъ Драгутинъ 2, царъ Душанъ 36, Вълкашинъ 156, Крали Марко 8, неизвестни (Вълкашинъ или Крали Марко) 5, отъ неизвестна кралица 31, Деспотъ Драгашъ 8, Жупанъ Гропа 3, Гюрѣ I Балшичъ 2, неопредѣлени 5 и 43 венециански имитации. Споредъ Сария, до тая находка не били известни монети отъ Деспотъ Иоанъ Драгашъ, а отдаванитѣ досега монети на по-малкия му братъ, така наричанъ Константинъ Велбуждски, той ги приписва на Константина, сина на Уроша II (пакъ тамъ стр. 76, заб. 1); а известно е, че Деспотъ Драгашъ и братъ му Константинъ сж били синове на Севастократора Деянъ, владѣтель на Кумановско, и на Теодора, която била сестра на Душана.¹

Проф. Сария дава и надписа на монетитѣ отъ Деспотъ Иоанъ Драгашъ, както следва: *† кѣ хрѣа благоуѣрни де[с]н[и] отъ драгашко*. Тежи 0.95 гр. Типътъ на тѣзи монети е еднакъвъ съ монетитѣ на Вълкашина и на Крали Марко. Сария предполага, че монетитѣ на Деспотъ Драгаша сж сѣчени въ Кратово, въ околността на който, въ онова време, имало сребърни мини и поради обстоятелството, че тази об-

¹ Споредъ Йор. Ивановъ, Сѣверна Македония. 1906, стр. 120 и Филовъ, Лондонското евангелие, стр. 14, майката на братята Иоанъ и Константинъ Драгашъ, сестра на Душана, се наричала Евдокия. Споредъ Ивановъ (пакъ тамъ стр. 428), Иоанъ умрѣлъ въ 1379 г.

ласть влизала въ неговитѣ владения. И въ турско време сж сѣчени монети въ Кратово.

Освенъ Иоанъ Драгашъ, между другитѣ македонски владѣтели отъ XIV в. само Оливеръ се наричалъ Деспотъ Иоанъ Оливеръ. И отъ този владѣтель, обаче, сж известни само сребърни монети. Ако да бѣха известни само отъ единъ сръбски или македонски деспотъ Иванъ медни монети, можеше да се предполага, че и нашитѣ монети би могли да се припишатъ на него. Но при липса на такива и предъ обстоятелството, че тѣ по типъ и по характеръ на буквитѣ и по направа твърде много се схождатъ съ нѣкои български медни монети, следователно, тѣхниятъ произходъ трѣбва да се търси въ България, защото тѣ най-много подхождатъ на меднитѣ монети отъ Ив. Александра и особено на ония отъ Ив. Шишмана. Не може, обаче, да се припишатъ на последния, защото за него нѣмаме сведения да е носилъ титлата деспотъ.

Понеже върху нашитѣ монети ясно личи тази титла и началнитѣ букви отъ името Иоанъ, трѣбва да видимъ, на кой Деспотъ Иоанъ могатъ тѣ да се отдадатъ.

Въ тази работа, много ме улесни трудътъ на Ю. Трифоновъ — Деспотъ Иванъ Александъръ и положението на България следъ Велбуждската битка (Сп. на Бъл. Ак. на наук. кн. XLIII стр. 61 след.) Трифоновъ въ тоя много цененъ трудъ за българската история се е погрижилъ да проучи всички извори по въпроса и да ги придружи съ нужднитѣ цитати, та нѣма нужда и азъ да правя сжщото, а интересуващия се може направо да се отнесе до посоченитѣ отъ Трифопова извори. Споредъ неговитѣ изследвания, въ България титлата „деспотъ“ била давана още въ време на Асеновци и постепенно се разпространявала. Деспотъ билъ Славъ, сестриникъ на братята Асеновци, владѣтель на Мелнишко. Такъвъ билъ полунезависимиятъ Видински владѣтель, руснакътъ Яковъ Светославъ. Деспоти били: Елтимиръ, Войсилъ, Георги Тертерий I, Видинскиятъ владѣтель Шишманъ и синъ му Михаилъ Шишманъ, сетне Константинъ Велбуждски, зетъ на Ив. Александра, както и Добротичъ, а споредъ една новооткрита монета, и Светославъ билъ деспотъ. Споредъ бележката въ „Сборникъ на Яцимирски“, писана отъ монаха Пахоми, и Ив. Александъръ билъ деспотъ въ Ловчанско, което приема и Трифоновъ. Споредъ последния Ив. Александъръ ималъ ти-

тлата деспотъ отъ майка си, която се наричала Деспотица Кераца.

Значи, въ разни времена презъ второто българско царство, въ България единадесетъ лица сж носили титлата деспотъ, но само едно отъ тѣхъ носи името Иванъ, а то е Иванъ Александъръ. Ив. Александъръ билъ синъ на Срацимира и сестриникъ на Михаилъ Шишмана, който падналъ убитъ въ Велбуждската битка на 21 юлий 1330 г. Той е ималъ кръвни връзки съ Асеня I и е билъ потомъкъ, по майка си Кераца, на севастократора Александра, отъ когото получилъ, навѣрно, и името. Последния билъ братъ на Асеня II. Несъмнени извори отъ първата половина на XIV в. показватъ, казва Трифоновъ, че още преди Велбуждската битка Ив. Александъръ билъ не-обикновенъ боляринъ, владѣтелски сановникъ, т. е. деспотъ на Ловчанската областъ. Като владѣтелски сановникъ го споменава и самиятъ кралъ Душанъ въ своя Законникъ. Следъ смъртъта на царъ Михаилъ Шишмана победителтъ, кралъ Стефанъ Урошъ III Дечански, наложилъ на победена България връщането върху българския престолъ на сина на изгонената отъ Михаилъ Шишмана негова съпруга, сръбкияня Неда, Ив. Стефанъ заедно съ майка му. Тѣ, обаче, сж царували около една година — отъ втората половина на 1330 до началото на 1331 год., защото, както е известно, българскитѣ боляри, на чело съ деспота Ив. Александра, който мразелъ Неда и сина ѝ, подигнали противъ тѣхъ бунтъ, който се свършилъ съ тѣхното изгонване, но тѣ не дочакали това и избѣгали, та боляритѣ-заговорници провъзгласили за български царъ Ив. Александра. Преди, обаче, да бжде избранъ Ив. Александъръ за царъ, той трѣбвало да води борба съ привърженицитѣ на Неда и сина ѝ Ивана още като деспотъ, подкрепенъ отъ протовестиара Раксина и логотета Филипа и отъ други влиятелни търновски боляри. Тази мощна подкрепа дала възможность на Ив. Александра да се яви въ Търново като деспотъ и узурпаторъ. Навѣрно въ това време, въ съгласие съ Раксина и Филипа, той е отсѣкалъ въпроснитѣ монети за споменъ отъ своето деспотствуване, а може би и поради това, че държавата тогава е имала належаща нужда отъ домашни монети, толкозъ повече, че както вуйчовитѣ му монети, тѣй и ония на по-предшнитѣ царе сж били въ оскъдица, както това се вижда отъ тѣхната рѣдкость и до днесъ.

Важни сж изследванията на Ю. Трифоновъ, отъ които се вижда, че следъ Велбуждската битка никаква промѣна въ управлението на България не е станала, освенъ това, че Иванъ Стефанъ заедно съ майка си дошли на българския престолъ. Всички боляри сж останали по мѣстата си. Следователно, и Ив. Александъръ си останалъ като деспотъ на Ловчанската област и като такъвъ е потеглилъ съ войската си за Търново, гдето е билъ уговоренъ държавенъ превратъ. Относно значението на буквата Т подъ името $\overline{\text{TO}}$ предполагамъ, че тая буква не може да има друго значение освенъ това, че тя е началната буква на мѣстото, гдето сж сѣчени монетитѣ, навѣрно, Търново. За да мисля така, ми дава основание обстоятелството, че върху меднитѣ монети на царъ Ив. Александра, съ изображение на опакото на крепостни стени, има въ лѣвия край на монетата само буква Т, а въ отръза — NB. които букви служатъ за името T(PЪ)N(O)B(Ъ) — Търново (Срав. Мушмовъ, Монетитѣ и печатитѣ на българ. царе. 1924, бр. 106—121^a). Значи, Ив. Александъръ и като царъ е запазилъ желанието да се означава, поне върху нѣкои отъ неговитѣ медни монети, името на града на монеторѣзането. Никой другъ български царъ не е изтъкналъ върху своитѣ монети мѣстото на монеторѣзането, докато върху сръбскитѣ монети това се срѣща често.

Може да се направи забележка, че върху монетитѣ, които тукъ ни интересуватъ липсва второто име Александъръ, което е било тъй популярно за него. На такъва забележка бихъ отговорилъ следното: навѣрно, Ив. Александъръ като деспотъ е билъ известенъ само като Деспотъ Иванъ, а следъ въцаряването му, е изтъкнато на пръвъ планъ името Александъръ, което не е изоставено и до смъртта му, докато името Иванъ захожда поне върху монетитѣ. За това имаме доказателства. Както върху монетитѣ на Деспотъ Ивана, тъй и върху печатитѣ на царъ Ив. Александра (Мушмовъ, Монети и печати бр. 248 и 250 и табл. VI) се срѣщатъ върху първитѣ името Иванъ, а върху вторитѣ и върху монетитѣ съ крепостни стени се срѣщатъ и дветѣ имена Иванъ и Александъръ, а върху всичкитѣ други многобройни типове и вариации отъ неговитѣ монети се срѣща само монограмата на името ИАЕ.

Може би монетитѣ съ изображение на крепостни стени и поменатитѣ печати сж сѣчени въ началото на неговото ца-

руване, когато официално е било употребявано и първото му име Иванъ, което впоследствие е било изоставено на заденъ планъ, поне върху монетитѣ, а е било популяризирано само името Александъръ.

За да не съмъ въ противорѣчие съ моята практика, трѣбва да забележа, че понеже за всички югославянски монети като лице се счита оная страна, върху която е поставенъ кръстътъ въ началото на надписа, затова и азъ при монетитѣ на Деспотъ Ивана поставихъ като лице сжщата страна, при всичко че въ моитѣ трудове по българската нумизматика на всѣкъже поставямъ за лице оная страна, върху която е представенъ царя, а за Ив. Шишмановитѣ медни монети, които нѣматъ изображение — страната съ името на царя, а не оная съ титлата, както е въ настоящия случай.

Само върху Срацимировитѣ аспри (полугрошове) надписътъ почва съ кръстъ. Върху монетитѣ и печатитѣ на всички други български царе при надписитѣ никѣде не се срѣща кръстния знакъ, може би вследствие на това, че скиптерътъ и земното кълбо, които държи царя, навсѣкъде сж украсени съ кръстъ. Има сребърни монети отъ Ив. Александъръ — самъ, които надъ монограмата Александъръ, сж украсени съ звезда (Мушмовъ, пакъ тамъ обр. 140—145). Върху единъ типъ Александрови и Ив. Шишманови медни монети, както и отъ други български царе, обаче, цѣлото поле на опакото е украсено само съ кръстъ (Пакъ тамъ обр. 16—19, 16—47, 60, 72—78 и 202—216).

Nouvelles monnaies du roi Jean Alexandre en sa qualité de despote.

RÉSUMÉ

Dans la collection numismatique du Musée National de Sofia sont conservées trois pièces en cuivre avec la légende suivante: d'une coté $\dagger$ Δ ϵ ρ σ , de l'autre $\overline{\text{IC}}$. Il est évident que ces monnaies appartient à quelqu'un Despote Jean. Par son type et par son style elles ne peuvent pas être byzantines. Par conséquent elles sont jougoslaves. Parmi les souverains serbes de la seconde moitié du XIV et du commencement du XV siècle il y en avait plusieurs qui portaient le titre de despote, mais

Бачковският манастир през XV вѣкъ.

Отъ Станимиръ Станимировъ.

I.

Основанъ отъ грузинеца Григория Пакуриана въ 1083 година въ една извънредно красива мѣстность на брѣга на р. Чая (Чепеларската рѣка, Асеница) въ гѣнкитѣ на Родопитѣ, Бачковскиятъ манастиръ билъ предназначенъ за грузинци и само за грузинци.¹ Той трѣбвало да е „самостоятеленъ и самъ да се управлява, безъ да се намира подъ нѣкоя чужда властъ, царска или патриаршеска, или митрополитска, или епископска. Особено не трѣбва манастирътъ да попадне подъ властѣта на Пловдивския митрополитъ, нито да се споменува въ ектениитѣ името му“.² За да изтъкне тази си мисль още по-силно, Гр. Пакурианъ, като пригответилъ устава за манастира си, не го поднесълъ за потвърждаване нито на Пловдивския митрополитъ, въ епархията на когото манастирътъ се намира, нито на Цариградския Патриархъ, а на Иерусалимския патриархъ Евтимия.³

Както е известно, следъ смъртъта на царъ Ивана Владислава въ 1018 година, първото българско царство престанало да съществува. Византийскиятъ императоръ станалъ неговъ пълновластенъ владѣтель. Григорий Пакурианъ, ако и високъ византийски чиновникъ — той билъ главнокомандуващъ византийскитѣ войски на Западъ, т. е. въ европейскитѣ владения на Византия, — вписалъ въ устава, даденъ отъ него

¹ Четено въ заседанието на Историческото дружество въ София на 23. XI. 1932 година. — Историята на Бачковския манастиръ презъ XVIII вѣкъ е напечатана въ „Известия на Историческото дружество въ София“, кн. VII—VIII (1928 г.).

² Уставъ, написанъ отъ великия доместикъ на Запада Григория Пакурианъ и пр., превелъ и издава архимандритъ Паисий. Пловдивъ, 1925 г., стр. 40.

³ Пакъ тамъ, стр. 40.

на манастира, една глава (XXIV), съ която безусловно забранява да се приематъ въ манастира му ромеи (гърци).¹ Това постановление на устава било свето пазено отъ манастирското братство и ние виждаме, че презъ повече отъ два и половина вѣка братството на тоя манастиръ се състояло изключително отъ грузинци. Обаче още презъ XIII вѣкъ прииждането на грузинци въ манастира започнало да се затруднява. Причина на това били турцитѣ. Както е известно, още презъ XIII вѣкъ османскитѣ турци захванали да отнематъ отъ византийцитѣ земитѣ имъ въ Мала Азия, докато къмъ срѣдата на XIV вѣкъ тѣ здраво се настанили по цѣлия малоазиатски брѣгъ не само на Мраморно, а и на Черно море. Съ това тѣ препрѣчили пѣтя отъ Мала Азия за въ Европа и затруднили, ако даже и съвсемъ не спрѣли, минаването и на грузинци за въ Бачковския манастиръ. Въ 1353 година османскитѣ турци се прехвърлили и въ Европа, като презъ тази година завладѣли Цимпе. Презъ следната (1354) година тѣ завладѣли и Галиполи. Оттука турцитѣ насочили своитѣ завоевания въ две посоки: на западъ по брѣга на Бѣло море къмъ Солунъ и на изтокъ по брѣга на Мраморно море, а оттука и на северъ по търговския пѣтъ отъ Цариградъ за Одринъ. Въ 1363 година турцитѣ били вече господари на Одринъ, а презъ следващата 1364 година въ тѣхни рѣце билъ вече и Пловдивъ.

Това затвърдяване на турцитѣ и по европейскитѣ брѣгове на Бѣло и Мраморно морета не останало безъ влияние и върху народността на Бачковския манастиръ. Сношенията на този манастиръ съ Грузия сж ставали, въ това не може да има никакво съмнение, изключително презъ Мала Азия. Когато турцитѣ завладѣли Мала Азия, тогава сношенията на този манастиръ съ Грузия се затруднили. Когато турцитѣ завладѣли и малоазиатскитѣ брѣгове на Бѣло и Мраморно морета, тогава тѣзи сношения се затруднили още повече; а когато тѣ завзели и европейскитѣ имъ брѣгове, пресѣкли търговския пѣтъ между Цариградъ и Одринъ и завладѣли земитѣ между Родопитѣ и Бѣло море, та отъ три страни заобиколили Бачковския манастиръ, тогава сношенията на този манастиръ съ Грузия съвсемъ се прекратили. При тѣзи условия престанали да прииждатъ отъ

¹ Пакъ тамъ, стр. 31.

Грузия въ Бачковския манастиръ нови кандидати за монаси, та броятъ на братята захваналъ да намалява. Когато именно това се случило, Бачковският манастиръ билъ подъ властѣта на своя новъ ктиторъ и благодетель — българския царъ Иванъ Александъръ (1331—1371 г.). Братството, като взело предвидъ, че въ дадения му отъ основателя му типикъ (Уставъ) изрично се забранява да се приематъ гърци за монаси въ този манастиръ, но не се казва нищо противъ българитѣ, за да запази онова постановление на типика, което заповѣдва въ манастира винаги да има 50 души монаси, освенъ игумена, взело решение да се попълва числото на братята монаси съ българи. Така едвамъ чакъ въ XIV вѣкъ въ Бачковския манастиръ захванали да постъпватъ за монаси и българи, негръзинци.¹

Невъзможно е да се каже, какъвъ е билъ броятъ на българитѣ монаси въ Бачковския манастиръ къмъ края на царуването на Ивана Александра, но трѣбва да предполагаме, че тѣ трѣбва вече да сж били голѣмо мнозинство. Въроятно е даже, че и игуменътъ е билъ вече българинъ. Презъ времето пѣкъ на Ивана Шишмана (1371—1393 г.) цѣлото братство вече се е състояло само отъ българи.

Какви сж били отношенията на търновския патриархъ къмъ този манастиръ? Както е известно, Иванъ Александъръ билъ голѣмъ благодетель и ктиторъ на този манастиръ. Не може да се мисли, че той ще е допусналъ да се нарушатъ правата на този манастиръ, та трѣбва да приемемъ, че той е запазилъ пълната си независимостъ отъ търновския патриархъ, въ диоцеза на когото сега е спадалъ. Сжщото е било и презъ времето на Шишмана: Бачковският манастиръ, ако монаситѣ му сега вече и да били българи, запазилъ автокефалността² си. Въ този манастиръ билъ заточенъ Евтимий, последниятъ търновски патриархъ; тука той прекаралъ последнитѣ дни отъ живота си, тука той и умрѣлъ презъ 1402 година.

¹ Въвъра Иванова въ статията си „Стари църкви и манастири въ българскитѣ земи“, напечатана въ „Годишникъ на Нар. музей за 1922—1925 г.“ (стр. 489) казва: „Този си характеръ на грузинска обител манастирътъ билъ запазилъ и до края на XII вѣкъ“. Тя, обаче, не посочва, на какво основава това си твърдение.

² За автокефалнитѣ манастири въ Византия вж. моята статия въ сп. „Народенъ стражъ“ год. XII (1930 г.). кн. 3, 4 и 5.

II.

Основателятъ на Бачковския манастиръ, Григорий Пакурианъ, билъ човѣкъ много богатъ. Богатъ билъ и братъ му Апасий, който сжщо билъ високъ византийски чиновникъ (архонтъ и магистъръ, магистъръ на войната)¹. Като основалъ манастира си, Григорий щедро го надарилъ между другото и съ твърде много недвижими имоти. Подарилъ му и отбележенитѣ въ завещанието на брата му Апасия многобройни недвижими имоти, които трѣбвало да се подарятъ на онзи манастиръ, който Григорий ще основе, та по такъвъ начинъ и той — Апасий — да се счита за ктиторъ на този манастиръ, да се пренесатъ коститѣ му въ него и братята-монаси да се молятъ за спасението на душата му. Подаренитѣ на манастира имоти (цѣли села съ жителитѣ имъ, нивитѣ, ливадитѣ и горитѣ имъ; крепости и всичко свързано съ тѣхъ; езера за ловене риба; многоброенъ добитѣкъ и др.) се намирили не само въ близката околностъ на манастира, а и въ станимашко, пловдивско и татаръ-пазарджикско отъ една страна, а отъ друга — между Родопитѣ и Бѣло море дори до околноститѣ на Солунъ. Презъ времето на султана Мурада I (1363—1389 г.), когато турскитѣ войски подъ предводителството на двамата братя потурчени гърци отъ Смирна, Гази Евреносъ бейлеръ, тръгнали отъ Галиполи къмъ Солунъ и завладѣли земитѣ между Родопитѣ и Бѣло море, Бачковскиятъ манастиръ загубилъ всичкитѣ си недвижими имоти въ тази област. Колко много сж били тѣ, може да се види отъ това, дето образуваниятъ отъ тѣхъ вакъфъ билъ най-голъмиятъ въ турската империя. Подиръ пленяването на турския султанъ Баязита отъ Тамерлана (въ битката при Ангора въ 1402 г.) между синоветѣ на Баязита се захванала междусобна война. Единъ отъ синоветѣ на Баязита, а именно Муса, билъ принуденъ да избѣга въ Станимака. А това значи, че междусобната война по онова време се е водила не само въ непосредствена близостъ съ Бачковския манастиръ, но главно и въ областта, гдето били имотитѣ, които му останали, следъ като турцитѣ завладѣли Бѣломорието и югоизточна Македония. Не подлежи на никакво съмнение, че презъ това време тѣзи имо-

¹ „Уставъ“ и пр., стр. 3 и 9.

ти сж оставали необработени, вследствие на което доходитѣ на манастира временно сж се още повече намалили. Не може, обаче, да се приеме твърдението, че презъ това време (въ 1410 г.) и „цѣлиятъ манастиръ билъ разоренъ до основи отъ турцитѣ“.¹ Ако това би било вѣрно, то той би запустѣлъ. А пъкъ той не само не запустѣлъ, а въ него продължавали да живѣятъ дори и нѣкои отъ ученицитѣ на патриарха Евтимия, които заварилъ тука и Константинъ Костенешки, когато посетилъ този манастиръ: „сѣ же Константинъ, из млада страхъ Божій сѣкъ припрагъ книжнѣмъ оученію издакаетъ сѣ. Достигже манастиръ. Идже оученикъ иудіимскъ свѣтъ къ малѣ самго. И скатѣишаго иудіимѣ не обрѣтъ жика нице“² е казано въ ловчанския сборникъ. А това значи, че келиитѣ и сградитѣ за живѣне около храма въ онова време, първата четвъртъ на XV вѣкъ, сжществували. Има несъмнени доказателства, че тѣ сж сжществували и до кжде края на третата четвъртъ на XV вѣкъ. Въ единъ сборникъ съ разнo съдържание, работенъ въ Бачковския манастиръ отъ нѣкой си Павелъ Фостиниатъ, редомъ съ откъслечи отъ старитѣ гръцки писатели Софокълъ и Еврипидъ, се намиратъ и две приписки, съ първата отъ които (намираща се на дѣсната страна на листъ 75) се съобщава, че авторътъ работилъ тази страница въ недѣля на 4 май 6968 (1460) година. Съ втората пъкъ приписка (намираща се на дѣсната страница на листъ 244) се съобщава, че авторътъ-преписвачъ я работилъ въ сжбота на 28-и декемврий 6973 (1465) година. Цѣлиятъ сборникъ има 295 листа. А това значи, че и следъ 28 декемврий 1465 година Павелъ Фостиниатъ е продължавалъ да работи сборника си, и то въ Бачковския манастиръ.³ А отъ това следва, че презъ това време Бачковският манастиръ е билъ дотолкова благоустроенъ, че нѣкои отъ братята могли спокойно и съ удобство да се занимаватъ и съ литературенъ трудъ. Манастирътъ не само не е билъ разоренъ до основи, а е билъ дори и културенъ центръ.

¹ Архим. Панаретъ, История на Бачк. манастиръ, 1919 г., стр. 11.

² Гено Ивановъ, Исторически известия и предания изъ Ловешко, вж. „Изв. на ист. др. въ София“, кн. IV, 1915 г., стр. 217. Ср. и „Иконата на св. Евтимия, търновски патриархъ, отъ сжщия въ „Ловечъ и Ловчанско“, кн. II, стр. 89.

³ Louis Petit, Typikon de Grégoire Pakourianos, напечатанъ въ Византийскій Временникъ, т. XI, вып. 3—4, Спб. 1904, стр. XXI—XXII.

Не подлежи, обаче, на никакво съмнение, че храмът по едно време билъ съборенъ. Въ ловчанския сборникъ по този въпросъ въ поменатата вече приписка е казано: църквы же, пѣтрѣтисѣ падши сѣ до основанѣя, ѿ нечѣстивыхъ крѣмѣн владѣщихъ, тѣмъ же и грѣбъ свѣтѣго никѣдѣмъ оустроѣна днѣс! Г. Ивановъ, който притежава ловчанския сборникъ и напечата приписката (първи пѣтъ въ Изв. на Ист. Др., IV, а втори пѣтъ въ „Ловечъ и Ловчанско“, кн. II), каза първомъ неопредѣлено, че сборникътъ е отъ края на XV или отъ началото на XVI вѣкъ (въ Изв. на Ист. Др.). При второто напечатване той, обаче, категорически твърди, че сборникътъ е отъ XV вѣкъ. Съ това единъ пѣтъ за винаги се решава въпросътъ за вѣка, презъ който е билъ съборенъ построеніята отъ Григория Пакуриана храмъ на Бачковския манастиръ: той е билъ съборенъ презъ XV вѣкъ. Вѣра Иванова въ цитуваната вече статия пише: „Въ XVI вѣкъ, а може би още въ XV вѣкъ, тя (църквата на Бачковския манастиръ) е била съборена“ (стр. 492).

Пита се сега, какъ и защо е билъ съборенъ храмътъ? Недопустимо е, че той е билъ съборенъ отъ турцитѣ или отъ земетресение или пѣкъ унищоженъ отъ пожаръ, и то ето защо:

Къмъ западния край на сегашния храмъ е прилепенъ единъ по-малкъ храмъ, издигнатъ на дебели пиластри. По всичко, и по градеженъ материалъ, тухли и камъни, и по изкривената си посока, що държи спрямо сегашния главенъ храмъ, личи, че тоя малкъ храмъ е по-стара отъ сегашния храмъ постройка, която, може би, защото е била добре запазена, не е била разрушена при събарянето на стария, съграденъ отъ Г. Пакуриана храмъ. Той е посветенъ на светитѣ Архангели Михаилъ и Гавриилъ. За неговата древность свидетелствува и бележката на иерусалимския патриархъ Хрисантъ отъ 1720 година, дето четемъ: „Въ манастира се намира и другъ храмъ — свети Архангели, както казватъ, дѣло на самодържеца Алексія Комнина.² А. Грабаръ въ статията си „Матеріали по средневѣковному искуству въ Болгаріи“ казва: „Судя по конструкции и стилю,

¹ Ловечъ и Ловчанско, т. II, стр. 89.

² L. Petit, ц. с., стр. XXVI. ср. Йорд. Ивановъ, Асеновата крепость и Бачковския манастиръ, въ „Изв. Бѣлг. арх. Др.“, т. II, св. 1. 1911 г., стр. 220—221.

церковъ Архангеловъ построена не позже XIV века¹. Циме р-манъ погрѣшно смѣта храма св. Архангели за по-новъ отъ главния, сега съществуващъ храмъ. Споредъ него, този двуетаженъ храмъ е само покритъ коридоръ, който по-рано свързвалъ главния храмъ съ западнитѣ манастирски постройки.²

Не може да се допустне, че турцитѣ въ началото на XV в. сж разрушили до основи Бачковския манастиръ, а пъкъ сж оставили непожтнатъ храма св. Архангели, а сжщо и храма-гробница. Още по недопустимо е, че при земетресение би се съборилъ главниятъ храмъ и всички сгради, а би останалъ непожтнатъ само храмътъ св. Архангели, издигнатъ на пиластри наредъ съ главния храмъ. Сжщото трѣбва да кажемъ и ако се предположи, че манастирътъ е билъ унищоженъ отъ стихийенъ пожаръ. Ето защо трѣбва да приемемъ, че построениятъ отъ Гр. Пакуриана храмъ е билъ съборенъ отъ братството съ целъ да се построи на мѣстото му новъ. Ние си представляваме работата тъй: построениятъ отъ Григория Пакурияна храмъ, следъ като просъществувалъ четири века, започналъ да се руши³. Предвидъ опасността

¹ Годишникъ на Нар. музей за 1920 г., стр. 144; ср. Вѣра Иванова, ц. ст., стр. 492; проф. протоерей Ив. Гошевъ: „Самиятъ новъ храмъ билъ прикрепенъ къмъ източната стена на стария храмъ „Свети Архангели“. Вж. статията „Нови данни за историята и археологията на Бачковския манастиръ“ въ „Годишникъ на Соф. университетъ — Богословски факултетъ“, т. VIII. 1930—1931 г., стр. 358, отдѣленъ отпечатъкъ, стр. 18.

² Zimmermann, Alte Bauten in Bulgarien. Berlin 1913, стр. 9; ср. Вѣра Иванова, ц. ст., стр. 492. — Ср. и Андрея Протичъ въ Guide à travers la Bulgarie, София 1923, стр. 17.

³ Когато вече бѣхме привършили Историята на Бачковския манастиръ, проф. прот. Гошевъ напечата своята посочена по-горе статия, въ която съобщава и следващото: Въ времето на Бачковския игуменъ иеромонахъ и протосингелъ Данаилъ нѣкой вписалъ въ една гръцка манастирска старопечатна книга (инв. № 188) една приписка, въ която съобщава, че братството на Петричкия патриаршески ставропигиаленъ манастиръ явило на най-почтения и благороденъ архонтъ (въ Станимака?) господина Мано, че е уълномощило нѣкой си преподобенъ иерархъ (пловдивския Теодипта?) да извади отъ патриарха Еремия (Еремия II, който съ две прекъсвания билъ патриархъ отъ 1572 до 1594 година. Къмъ това време и от. Гошевъ отнася тази приписка, б. н.) патриаршески, а после и царски писменъ документъ за манастирския храмъ, който билъ падналъ (ἐκτάτευ) (стр. 18). За мене това е неочаквана и силна подкрепа, потвърждение на досещането ми, че не турцитѣ и не земетръсъ или пожаръ е разрушилъ до основи Пакурияновия храмъ.

да се влиза въ него, братството го е съборило презъ XV в., надявайки се, че понеже манастирътъ имъ е въ планината, далечъ отъ очитѣ на турската властъ, ще може безпрепятствено да си построи новъ. Случило се, обаче, най-малко очакваното: турскитѣ власти се научили за намѣрението на братството да строи новъ храмъ и му попрѣчили. Съгласно съ съществуващитѣ наредби трѣбвало да се вземе позволение отъ централната властъ. Но кой да изиска такова позволение? Братството не е могло да иска застъпничеството на Пловдивския митрополитъ, въ епархията на когото манастирътъ и сега се намира, защото манастирътъ не е билъ епархийски. Още по-малко братството е пожелало да се обърне за помощъ къмъ Цариградския патриархъ, защото не е желало да наруши устава си, по силата на който манастирътъ е автономенъ, независимъ отъ патриарха, а не е ставропигиаленъ — зависимъ отъ патриарха. А пъкъ турското правителство не би обърнало внимание на молба, отправена му отъ братството безъ посрѣдството на митрополита или патриарха. Това станало причина, че главниятъ храмъ останалъ съборенъ повече отъ единъ вѣкъ, като билъ построенъ, както ще видимъ, едвамъ въ началото на XVII вѣкъ (1604 година).¹

За потвърждение на горната си мисль ние привеждаме и следнитѣ косвени доказателства: 1) Чудотворната икона св. Богородица, която била и въ построения отъ Гр. Пакуриана храмъ (златната ѝ украса съ грузински надписъ е отъ 1310 година) е запазена цѣла и невредима и до днесъ. А това би било невъзможно, ако храмътъ би билъ разрушенъ отъ турцитѣ, отъ земетресение или отъ пожаръ. 2) Проф. В. Н. Златарски обърна вниманието ми върху кръста, който и сега е върху голѣмото кубе на храма. На този кръстъ е написано по грузински: светий Боже, светий крепки, светий безсмертни. Твърде е възможно, че този кръстъ е красилъ и кубето на храма, построенъ отъ Григория Пакуриана. На на-

¹ Теодоръ Шмитъ въ доклада си до председателя на редакционния комитетъ на „Българско отечество“ казва: „Въ манастирската църква „Успение Богородица“, построена по предание още въ 1084 год. при императора Алексия Комнина, има фрески и пр.“ Това, разбира се, не е вѣрно. Вж. Пер. сп., год. XXI (1909 г.) кн. 70 въ статията „Паметници на Българската старина“, стр. 443.

шитъ археолози предстои да се произнесатъ, дали този кръстъ е отпреди XV векъ. Ако на този въпросъ се даде положителенъ отговоръ, тогава безъ ни най-малко съмнение ще трѣбва и него да приемемъ като неопоримо доказателство, че Пакуриановиятъ храмъ е билъ съборенъ отъ братството.

Голѣмо нещастие постигнало православнитѣ християни на Балканския полуостровъ. Продължавайки завоеванията си, турцитѣ на 29 май 1453 година превзели и Цариградъ. Всички жители на Балканския полуостровъ станали роби, рая (добитъкъ) на мухамеданитѣ. Пита се, какъ това се е отразило върху Бачковския манастиръ? Ние вече поменахме, че братството, което къмъ това време се е състояло, вѣроятно, само отъ българи, при управлението на манастира строго се е придържало о устава, като избѣгвало да подчини манастира си на когото и да било; то не го подчинило нито подъ властѣта на Пловдивския митрополитъ, нито подъ властѣта на Цариградския патриархъ, а ревниво пазило автономността му. Обаче народността на братството, вѣроятно, е започналъ да се измѣнява, като наредъ съ българитѣ монаси сж започнали да постѣпватъ въ манастира и гърци. Предполагаме, че презъ това време сж започнали да забѣгватъ и диярътъ подслонъ въ този манастиръ и нѣкои по-видни гръцки монаси. Еднаквата зла участъ, постигнала и България и Византия — турското робство, е заставила българитѣ да дадатъ подслонъ въ манастира си и на нещастнитѣ имъ во Христѣ братя монаси-гърци.

Въ връзка съ историята на Бачковския манастиръ презъ XV векъ L. Petit поставя и Цариградския патриархъ Симеон I Трапезундски, но безъ достатѣчни основания. За пръвъ пѣтъ Симеонъ I Трапезундски билъ патриархъ отъ 1470 г. до 1473 година. Сваленъ отъ патриаршеския престолъ, той 5 години дебалъ случай да си го възвърне, докато най-после, благодарение на интригитѣ на неговитѣ съотечественици, той сполучилъ повторно да се възкачи на патриаршеския престолъ въ 1478 г. Впрочемъ, и този пѣтъ той не можалъ да се задържи на патриаршеския престолъ повече отъ 2½ години (до 1481 г.). Противъ него се захванали женски интриги и той билъ принуденъ сега да напусне не само патриаршеския престолъ (въ 1481 г.), а и самия Цариградъ (въ 1484 г.). Той отишълъ та се поселилъ не въ нѣкой отъ многобройнитѣ мо-

настири на Атонъ, дето той, вѣроятно, е предполагалъ, и то съ право, че не ще бжде приетъ въ никой отъ тѣхъ, поради лошата си слава, а, както казва бившиятъ хартофилаксь на Великата църква Мануилъ Гедеонъ въ съчинението си Патриархии Пинакес (стр. 483), въ Станимашкия манастиръ. Самъ М. Гедеонъ, който е ималъ всичката възможностъ, разполагайки съ патриаршеската архива, да знае, дали въ това време е било възможно Симеонъ Трапезундски да се посели въ Бачковския манастиръ, изказва съмнение, че той е отишълъ именно въ Бачковския манастиръ. И това съмнение на Гедеона е много умѣстно. Предвидъ на порочния му животъ, братството, основавайки се и на устава си, не би го приело на постоянно жителство въ манастира си. Ето защо, трѣбва да приемемъ, че той се е поселилъ не въ Бачковския, а въ нѣкой отъ близкитѣ до Станимака манастири. Нека тукъ да отбележимъ, че никога, нито преди Симеона Трапезундски, нито следъ него, никой не е наричалъ Бачковския манастиръ Станимашки. Винаги и навредъ въ всички паметници и отъ всички писатели той се нарича Бачковски. Възможно е, Симеонъ Трапезундски да е идвалъ единъ или повече пѣти въ този манастиръ, като богомолецъ. За да подкрепи твърдението си, че Симеонъ Трапезундски се е поселилъ именно въ Бачковския манастиръ, L. Petit аргументира така: „Той билъ принуденъ, казва хрониката, да подири прибежище въ Станимашкия манастиръ, идентичността на който съ Бачковския не подлежи на съмнение, въпрѣки скрупулитѣ на г. Мануила Гедеонъ“ (к.м.). Разбира се, че тѣзи думи на L. Petit, не само че не сж едно убедително доказателство, но тѣ не сж изобщо каквото и да било доказателство.¹ Повтаряме, въ онова време братството не би го приело въ манастира си. Проф. протоиерей Иванъ Гошевъ, като се основава на казаното отъ Мануила Гедеонъ, твърди, че Симеонъ Трапезундски, който поради интриги трѣбвало да напусне престола, отишълъ въ Бачковския манастиръ. Нека, обаче, отбележимъ, че отецъ Гошевъ не изследва този въпросъ. Въ забележка подъ линия

¹ L. Petit, ц. с., стр. XXII — XXIII. Ср. Йор. Ивановъ, ц. ст., стр. 217. — Дадената отъ L. Petit дата (1475 г.) на второто сваляне на Симеона отъ патриаршеския престолъ е погрѣшна. Сжщо погрѣшна е датата и у г. Ивановъ, който дава 1484 г.

той отбелязва този фактъ само като доказателство, че манастирътъ сѣществувалъ къмъ втората половина на XV вѣкъ¹.

Други сведения за историята на Бачковския манастиръ не само до края на XV вѣкъ, а и до началото на втората половина на XVI вѣкъ ние не намѣрихме.

Проф. протоиер. Гошевъ, който следъ насъ работилъ въ Бачковския манастиръ презъ 1928 и 1929 години, не билъ пощастливъ отъ насъ. Той, обаче, открилъ въ библиотеката на Бачковския манастиръ 4 гръцки рѣкописи отъ XV вѣкъ, първиятъ отъ които е литургиарий отъ 1428 година. Той съдържа и единъ краткъ поменикъ, въ който се срѣщатъ имената Андрея и Андроникъ. От. Гошевъ предполага, че това сѣ имената на известнитѣ ученици на патриархъ Евтимия. Вториятъ е сборникъ съ синаксаръ отъ 1472 година; третиятъ е орологий отъ 1478 година, а четвъртиятъ е гръцка псалтикия отъ срѣдата на XV вѣкъ.² Първиятъ отъ тѣзи рѣкописи, сигурно, е донесенъ въ манастира най-рано презъ втората половина на XV вѣкъ, понеже презъ първата половина на този вѣкъ гръци въ Бачковския манастиръ не е имало. Останалитѣ три възможно е и да сѣ работени въ този манастиръ. Особено внимание заслужава четвъртиятъ рѣкописъ—псалтикия. Тя е забележителна по това, че, ако и да е гръцка, всички заглавия въ нея сѣ славянски. Това е едно необоримо доказателство, че и презъ XV вѣкъ мнозинството монаси въ Бачковския манастиръ, та дори и пѣвцитѣ въ храма сѣ били българи, които, защото не знаели гръцки, надписвали заглавията по славянски, та да могатъ по-лесно да намѣрятъ онова, което въ даденъ моментъ трѣбва да се пѣе. Остатъци отъ български рѣкописи проф. Гошевъ намѣрилъ само въ подвързията на нѣкои гръцки книги. Всички други славянски рѣкописи отъ онова време били изгорени или изнесени. Но това вече сѣ варварщини, вършени презъ XVIII и XIX вѣкове.

Проф. Гошевъ между другото бележи и следващото:

¹ Проф. прот. Иванъ Гошевъ, ц. ст., стр. 6-7 (346-347).

² Проф. протоиерей Иванъ Гошевъ, Нови данни за историята на Бачковския манастиръ, отдѣленъ отпечатъкъ отъ Годишника на Софийския университетъ — Богосл. факултетъ, томъ VIII. 1930 — 1931 г., стр. 16 (356). Погрѣшно е посочена страницата отъ съчинението на Гедена. Тя не е 438, а 483.

„Тъменъ мракъ се спуща надъ монастирската история презъ следващитъ години на XV вѣкъ и почти презъ цѣлия XVI вѣкъ. Отъ Ловчанската приписка знаемъ, че народътъ дълго време тачилъ гроба на „великия онзи художникъ на словото“ и светецъ Евтимия патриарха. Но минали години и стариятъ храмъ Петропосити, край който Евтимий билъ погребанъ, падналъ до основи въ онѣзи „нечистиви времена“ ... и тъй забравилъ се дори гробътъ Евтимиевъ, заглъхнала и въ самия монастиръ неговата паметъ¹. А по-рано (стр. 11) отъ Гошевъ бележи: „Листъ по листъ прегледахме всички Бачковско-монастирски ржкописи и старопечатни книги и никжде не ни се удаде да видимъ каквито и да сж славянски следи за живота на патриарха Евтимия или за живота на негови ученици въ монастира. Ето какъ усърдно гърцитъ работили, за да покриятъ съ тъменъ мракъ времето, презъ което Бачковскиятъ монастиръ ималъ характеръ на български монастиръ“!

Le Monastère de Batchkovo au XV-e siècle.

RÉSUMÉ

Bâti vers la fin du XI-e siècle pour des Géorgiens par leur compatriote Grégoire Pakourian, Grand Domestique de l'Occident, c'est-à-dire commandant en chef des armées byzantines d'Europe, le monastère de Batchkovo, se trouvant dans les Rhodopes, sur la rive droite de la rivière de Tchépélaré (la Tchaïra ou encore l'Assénovitzza), non loin de Philippopoli, vers la moitié du XIV siècle, fut incorporé au deuxième empire bulgare. Les conquêtes turques de cette époque, en Asie Mineure et en Europe, empêchèrent le pèlerinage des Géorgiens au Monastère et peu à peu celui-ci est occupé par des religieux bulgares. A la fin du XIV-e siècle, les turcs soumettent toute la Bulgarie à leur pouvoir et mettent fin au deuxième empire bulgare. Le dernier patriarche bulgare est exilé au monastère de Batchkovo, où il mourut en 1402.

La Version lancée par l'archimandrite Panaret comme quoi en 1410 les turcs auraient rasé de fond en comble le monastère, ne paraît pas véridique: il y a des données qui indiquent que les cellules existaient encore au XV-e siècle et que plusieurs de

¹ Пакъ тамъ стр. 16 (356).

leurs habitants s'adonnaient tranquillement à des travaux littéraires.

Cependant, l'Eglise du monastère avait été démolie, non par les Turcs ou à la suite de tremblements de terre, mais bien par les moines eux-mêmes, dans le but d'en élever une nouvelle à la place de l'ancienne qui menaçait ruine.

Après la chute de Constantinople, les moines bulgares, qui étaient maîtres du monastère, en ouvrent les portes aux Grecs.

L. Petit — auteur de l'étude „Typikon de Grégoire Pakourianos“ — suppose que le patriarche Siméon de Trébizonde, chassé de Constantinople (en 1484), est venu finir sa vie au monastère de Batchkovo, mais ce n'est qu'une supposition qui n'est fondée sur aucune démonstration.

L'activité littéraire des religieux de Batchkovo peut être suivie jusqu'en 1478. A partir de cette date et jusqu'à la fin du XVI-e siècle des ténèbres épaisses voilent l'histoire du monastère.

Къмъ въпроса за ролята на Калвиновата етика при формирането на западноевропейския идеалъ за личностъ презъ 16 и 17 вѣкове

Отъ Христо Н. Гандевъ

Известно е, че нравственото учение на късната Стоа е станало частъ отъ християнската наука още въ периода на създаването на тази наука¹. Известно е сжщо, че независимо отъ това стоическата литературна традиция е влияла прѣко върху етическите възрениа на религиозните реформатори отъ 16 и 17 вѣкове и че е изиграла важна роля при формирането на идеала за личностъ въ английските пуритански срѣди². Специално Калвинъ е възприелъ отъ тази традиция както метафизическата антропология така, до известна степенъ, и етиката на късната Стоа. Когато става дума за нравствена строгостъ, за трезвостъ въ емоционалния животъ и за самоконтрола на духа, той дава стоически наставления на върващия. Съ една речъ, Калвиновата етика е стоически ригористична³. Доколкото ни е известно, обаче, до сега не е изтъквано обстоятелството, че женевскиятъ реформаторъ рѣзко отрича една много важна емоционална тенденция въ стоическата етика и че вследствие на това се измѣня и отношението му къмъ стоицизма въобще. Тукъ ще разгледаме този интересенъ по своите идейни следствия въпросъ.

¹ H. Winckler, *Der Stoicismus eine Wurzel des Christentums*. München 1879. Ad. Bonnhöffer, *Epiktet und das Neue Testament*. Religionsgeschichtl. Versuche und Vorarbeiten. Bd. 10. Marburg 1911. E. Troeltsch, *Soziallehren u. s. w. Gesamm. Schr.* I. 50, 500.

² E. Troeltsch, *Protestant. Christentum u. s. w. въ Kultur der Gegenwart* I⁴. 1906, стр. 20, 309. E. Troeltsch, *Die Bedeutung des Protestantismus*. 1928, стр. 20. L. Schücking, *Die Familie im Puritanismus*. Leipzig 1929, стр. 4, 16, 21.

³ A. Lobstein, *Die Ethik Calvins*. Strassburg 1872, стр. 30, 51. F. Lecoultre, *Calvin d'après son commentaire sur le „de Clementia“ de Sénèque* въ *Revue de Théologie et de philosophie*. Lausanne 1891 — Janvier.

Практическата мъдрост на късната Стоа е проникната отъ смъртна умора отъ душевния процесъ на живѣнето съ всичкитъ му напрежения. Въ писанията на Епиктета, Сенека и М. Аврелия четемъ дълги разсждения за вътрешно духовно съсредоточаване и самоизолиране отъ външния сѣтивенъ свѣтъ, за безразлично отношение къмъ този последния. За стоическия мъдрецъ пълната безчувственостъ къмъ морални и физически страдания и радости и дори бѣгството отъ еднообразния, пустъ и безсмисленъ животъ чрезъ самоубийство сж висши добродетели¹. Калвинъ е доловилъ тази духовна умора — *ἀσυχία* — на стоицитъ и ги обвинява въ отчаяние отъ живота, изтъква, че имъ липсва онова бодро и живо търпение, което има истинскиятъ жизненъ човѣкъ, когато понася страдание и скръбъ. Въ *Institution de la Religion chrestienne* Калвинъ води цѣла полемика срещу стоическия идеалъ за личностъ. Той пише: „Виждаме, прочее, че да носишъ търпеливо своя кръстъ съвсемъ не значи да бждешъ вцепененъ и тѣпъ и да не чувствуващъ никакво страдание, както онзи човѣкъ съ възвишенъ духъ (*magnanimus*) въ древността, описанъ отъ стоическитъ философи, който, като се освободилъ отъ всичко човѣшко, останалъ незасегнатъ отъ щастieto и нещастieto, който не скръбѣлъ и не се радвалъ и който билъ безчувственъ като камѣкъ. Какво постигнаха (стоич. философи) съ тази най-възвишена мъдростъ? Това, че изобразиха единъ изтуканъ на търпението, който не може да се намѣри между живитъ и който въобще не сжествува. По този начинъ (стоицитъ), желаейки да постигнатъ едно твърде съвършено търпение, просто лишиха людетъ отъ него ... прочее, ясно слѣдва, че тѣзи, които правятъ отъ търпението вцепенение (*stupidité*) и отъ крепкия и постояненъ човѣкъ (*homme fort et constant*) — пльнъ (*tronc de boys*), губятъ смѣлость и се отчайватъ, когато е нужно да се отдадатъ на истинско търпение². На

¹ Epict. Ἐϋχεϋρισμῶν. VI, 2. Διατριβαί. I. 24, 20; III. 5, 10; III. 24, 95; IV. 1, 106. Sen. Epistulae. XII, 10; LXX, 14; CII, 24 с.с.л. M. Aurel. Τα εἰς ἑαυτὸν. V, 29; VIII, 47. Ad. Bonnhöffer, Die Ethik des Stoikers Epiktet. Berlin 1894. L. Weber, La morale d'Epictète, въ Revue de metaphysique, 1894—3.

² J. Calvin, Institution de la Religion chrestienne. Редакция отъ 1541 год., преиздадена отъ A. Lefranc. Paris 1911, стр. 807 сл.

стоическия мъдрец, който е *tronc de boys* и *Simulacre de patience*, Калвинъ противопоставя единъ идеалъ, който е полярно противоположенъ по емоционаленъ характеръ — *un homme fort et constant*. Какъ се проявява този човѣкъ виждаме отъ следнитѣ Калвинови разсждения: „Има и сега дори между християнитѣ подобни (на стоицитѣ), които мислятъ, че е грѣхъ не само да стенишъ и плачешъ, но сѣщо и да си въ скръбъ и безизходность. Тѣзи диви мнения изхождатъ отъ люде празни, които се упражняватъ само въ размишления (*speculations*), а не се залавятъ за работа... Ние, обаче, нѣма що да правимъ съ тази жестока и студена мъдрость, която Господъ нашъ Исусъ осъди не само съ словата, но и съ примѣра си. Защото Той плака и стена колкото поради собствениѣ си страдания, толкова и отъ милость къмъ другитѣ... Казвамъ всичко това съ желанието да отведа всички добри сърдца отъ отчаянието: — да не се отказватъ тѣ отъ дисциплината на търпението, при все че не могатъ да се освободятъ отъ естественото чувство на страдание и скръбъ“¹. Виждаме, че Калвиновиятъ човѣкъ не само пълно, естествено и свободно изживѣва страданията, но има освенъ това търпението и твърдостта да ги понесе до край въ цѣлата имъ интензивность. Защото споредъ автора на *Institution* всички нещастия и страдания идватъ като напомнания и наказания отъ Бога: — Той ни възпитава чрезъ тѣхъ. Ето защо, когато ние се стремимъ къмъ безчувственостъ, все едно, че се изплъзваме отъ волята на Всемогѣщия, а това е вече бунтъ противъ Него.² Въ срѣдновѣковната католическа етика изживѣването на болката и скръбта сж оправдани, но въ единъ особенъ смисълъ, напр.:

- 1) скръбъ по разпнатия Христа;
- 2) страдания за умъртвяване на плътта.

Въ първия случай, обаче, имаме само *imitatio Christi*, сиречь умилиение, изживѣване на представа за скръбъ, а въ втория случай се цели тъкмо безчувственостъ — соп-

¹ Пакъ тамъ.

² J. Calvin, *Institution*, стр. 809. Ср. L. Schücking, *Die Familie im Puritanismus*, стр. 17: Пуританскиятъ проповѣдникъ Gouge казвалъ, че безчувственитѣ християни бѣгатъ отъ възпитателната прѣчка на Бога. Schücking не е установилъ зависимостъ на Gouge отъ Калвина по този въпросъ.

temptus mundi. Въобще въ сръдновѣковната богословска литература и въ религиозно-моралната книжнина за лаици отъ католическия свѣтъ се даватъ наставления въ стоически духъ: въ ежедневния си свѣтски животъ християнинътъ трѣбва да задушаватъ своитѣ афекти, да претръпватъ на скръбта и страданието, за да може разумътъ му, окрилянъ отъ силата на волята, свободно да се стреми къмъ Бога.¹ Отричайки тъкмо тази монашеска аскеза, Калвинъ защитава горещо правото на човѣка „да отдава на природата си сълзитѣ, които ѝ дължи“,² да изживява „естественото чувство на болка и скръбъ“,³ да страда, стене и въздиша въ тежкитѣ минути на своя животъ, — напр.: когато е боленъ, или загуби свой близъкъ, когато е опозоренъ, или угнетенъ, когато е въ затворъ, или пъкъ го постигне бедствие.⁴ Всички тѣзи нещастия, казва Калвинъ, Богъ ни изпраща като справедливи наказания, или като напомнания да не се възгордяваме въ земния животъ, затова ние трѣбва бодро да изтраемъ въ мжката и да извлѣчемъ отъ нея нравствената поука.⁵ Така женевскиятъ реформаторъ установява органически-духовното самостоятелно значение на емоционалния животъ, на афективната човѣшка природа и я поставя редомъ съ остроото съзнание за дългъ и нравствена норма. Веднѣжъ съпоставени, дветѣ начала ставатъ взаимно необходими за духовния животъ и вследствие на това тѣ се преодоляватъ едно друго, до като достигнатъ до пълно уравнивяване и синтезиране. Отъ това Калвиново учение произтичатъ две важни културно-исторически следствия.

I. Първото е, че още преди Декарта се полагатъ идейнитѣ основи на учението за афектитѣ (*passions de l'âme*). Последователниятъ интелектуалистъ Декартъ е призналъ собствената ценностъ и значението на чувствата и афектнитѣ състояния на душата (като радостъ, скръбъ, любовъ, ненавистъ) и дори се е опиталъ да ги анализира, да открие произхода и същината имъ.

¹ Вж. V. L'Anglois, *La vie spirituelle*. Paris 1928, стр. 269 сл. E. Gilson, *Saint Thomas d'Aquin moraliste*. Paris 1925, chap. V — *Morale particulière*.

² *Institution*, 809: ... nous rendrons à nature les larmes qui lui sont dûes.

³ *Institution*, 808: ... affection naturelle de douleur.

⁴ *Institution*, 809, 811.

⁵ Пакъ тамъ.

и обясни тѣхната връзка съ мимиката. Чувствата споредъ него сж много важни, защото даватъ единъ непосреденъ природенъ изразъ на факта, че живѣемъ и че душата ни мѣни отношението си къмъ людетѣ, нѣщата и събитията. Чувствата сж колорита на живота ни, безъ тѣхъ той би билъ дълъгъ, скученъ и пустъ. Ето защо, който подтиска и задушавя чувствата и афектнитѣ си състояния, е извратенъ и върши противоестественно дѣло. Но, за да имаме полза и радостъ отъ чувствата, за да бжде истински осмисленъ живота ни отъ тѣхъ, нужно е да намѣримъ срѣдство за овладяване и контролиране на афективната природа, иначе тя ще ни носи само опасности и дори може да унищожи щастieto ни. Овладяването и контролирането е въпросъ на характеръ, който може да се развие и изработи съ систематични упражнения. Въ това взаимно уравновесяване на разума и афективната природа се състои истинската „великодушностъ“ (*magnanimité, générosité*).¹

Калвиновиятъ *homme fort et constant* има много общо съ Декартовия *généreux*. Етиката на автора на *Institution* има богословска обосновка, етиката на Декарта е свѣтска и състоически отсѣнки, но нравствениятъ етосъ и на двата идеала за личностъ е единъ и сжщъ.

II. Твърде трудно е, обаче, да се установи равновесие между чувствата и нравствената съвестъ, понеже афективната природа на човѣка е могща и не унищожима и отстоява правата си до край. Равновесието е само идеалъ. Въ действителностъ човѣкъ, или по-право религиозното съзнание, съвестъта, трѣбва „да води тежка борба съ страданието и скръбъта“². „И затова на този свѣтъ не трѣбва да се търси и очаква нищо друго освенъ борба, воюване (съ чувствата)“³, борба съ живия свѣтъ вътре въ самата душа. Споредъ представитѣ на Калвина и самиятъ процесъ на покаянието е единъ стишенъ конфликтъ на чувствата и съвестъта у отдѣлния, съ всемъ самотния човѣкъ, който изживѣва потресающи душевни

¹ R. Descartes, *Traité des passions de l'âme; Correspondance*, въ *Oeuvres*. éd. Adam-Tannery, t. I—V, IX.

² *Institution*, 807: Cet combat, que soutiennent les fideles contre le sentiment naturel de douleur, en suyvnt patience et moderation. . .

³ *Institution*, 811 (говорейки за страданията, Калвинъ завършва така): nous concluons, qu'il ne fault icy rien chercher ou esperer que bataille.

перипетии и се стреми да надрасне себе си въ нравствения закон¹. Въ „cet combat, que soutiennent les fideles contre le sentiment naturel de douleur, en suivant patience et moderation...“ можем да видим идеята, първоначалния жизнен образец на трагедията на чувствата и нравственото съзнание (или разума), която е характеристична за духовния живот на западноевропейския човък от 16, 17 и 18 вѣкове, която е изразена литературно въ трагическия театър на тази епоха и която е положила своя печат върху семейния и граждански моралъ на западнитѣ народи.

За да опредѣлимъ по-точно задачата на настоящето малко изследване, нужно е да направимъ две уговорки:

1) че не си поставяме за целъ да разрешаваме въпроса, дали има прѣка или косвена връзка между учението на Калвина за чувствата и Декартовитѣ *passions de l'âme*, а се стараемъ само да посочимъ предходничеството на Калвина;

и 2) че остава откритъ единъ важенъ въпросъ (повдигнатъ отъ моя учителъ проф. П. Бицилли), — дали единствено Калвиновата богословска антропология е допринесла за преоценката на емоционалния животъ на западния човъкъ преди Декарта, или въ създаването на новия идеалъ за личностъ сж участвували съ свои идеи и католически писатели — съвременници на женевския реформаторъ. Този въпросъ може да бѣде предметъ на специални изучвания.

Beiträge zur Forschung der Calvinethik

ZUSAMMENFASSUNG

Calvin hebt als erster die selbständige Bedeutung und den Wert der affektiven menschlichen Natur hervor und stellt sie in eine Reihe mit dem Bewusstsein von Pflicht und sittlicher Norm (Siehe Institution de la Religion chrestienne. Lefranc. 1911. S. 807—811). Diese Auffassung Calvins hat zwei kulturhistorische Folgerungen:

¹ Вж. подробно у H. Stratmann, Die Lehre Calvins von der Busse. Calvinstudien. Leipzig 1909.

1) Damit werden die Grundlage von Descartes Affektenpsychologie und seinem darausherkommenden Persönlichkeitsideal — le généreux, dessen Vernunft und Gefühle ebenbürtig sind und in Gleichgewicht gebracht und 2) das Prinzip des tragischen Kampfes der Gefühle und des sittlichen Bewusstseins gegeben (vgl. die Lehre Calvins von der Busse); deshalb ist die Calvinsethik nicht stoisch, wie man in der Literatur annimmt, weil der Stoiker sich überhaupt von der menschlichen Gefühlsnatur abneigt.

Christo Gandev

Robert Bargrave in Bulgarien (1652)

Von Franz Babinger

Vor kurzem habe ich unter dem Titel *Robert Bargrave, un voyageur anglais dans les pays roumains du temps de Basile Lupu (1652)* in den *Memoriile secțiunii istorice* der Academia Română (seria III, tomul XVII, mem. 7, Bucarest 1936, 49 Seiten) den auf das heutige Rumänien bezüglichen Abschnitt aus dem bisher leider nicht vollständig gedruckten Reisetagebuch dieses ausgezeichneten Beobachters herausgegeben. Auf diese Abhandlung muss auch für das Leben dieses englischen Reisenden verwiesen werden, der, kurz gesagt, am 20. März 1628 in Canterbury getauft¹ wurde, 1646 sich nach der Levante begab, dort volle sechs Jahre sich als Kaufmann aufhielt und schliesslich im Herbst 1653 über Bulgarien, die Dobrudža, Moldau, durch Polen nach Danzig reiste und ein sehr gründliches Tagebuch führte, dessen Handschrift sich in der Bodleian Library zu Oxford erhalten hat. Ueber sein ferneres Leben ist seit Erscheinen meiner Arbeit dank der freundlichen Aufmerksamkeit des Bibliothekars der Chapter Library zu Canterbury, Mr. W. P. Blore, bekannt geworden, dass er sich nach seiner Rückkehr aus der Levante einige Jahre in seiner Heimat Canterbury aufgehalten haben muss. Im Jahre 1659/60² erscheint er als Sekretär des zweiten Earl of Winchelsea, der damals als Lord Lieutenant in der Stadt Canterbury tätig war und 1661 als englischer Botschafter nach Stambul ging, wo er bis 1669 tätig war. Man wird in der Annahme nicht fehl gehen, dass ihn dorthin auch der junge Robert Bargrave begleitet hat. Er scheint unmittelbar darauf

¹ Vgl. Robert Hovenden, *The Register Booke of Christninges, Marriages and Burialls within the Precinct of the Cathedrall and Metropolitall Church of Christe of Canterbury*, London 1878 (= *Publications of the Harleian Society, Registers*, vol. II).

² Vgl. Dr. J. B. Sheppard's Bericht über die Archive der Stadt Canterbury in *Historical Manuscripts Commission, Appendix to Ninth Report*, Seite 165 b.

gestorben zu sein; sicher ist, dass er in Smyrna seine Tage beschloss. Da der bekannte Sir Paul Rycaut (1628—1700) den Earl of Winchelsea 1661 als Sekretär begleitete und 1667 den Posten eines Konsuls der englischen Levante-Kompagnie in Smyrna übernahm, so darf man annehmen, dass Robert Bargrave unmittelbar nach dem Eintreffen des englischen Botschafters in Stambul, also vielleicht schon 1661 gestorben ist¹. Der Reisebericht Robert Bargrave's ist weiteren Kreisen erst durch das Programm von Dr. Albert Rode, *Robert Bargrave, ein englischer Reisender des XVII. Jahrhunderts* (= 13. Jahresbericht der Oberrealschule und Realschule im Eimsbüttel zu Hamburg, Hamburg 1905) bekannt geworden und seine Schilderung des Durchzuges durch Bulgarien ist daher sowohl C. J. Jireček² wie Ch. Kesjakov³ entgangen, als sie die älteren Reisenden in Bulgarien zusammenstellten. Da Bargrave's Reisegesellschaft die nicht häufig begangene und geschilderte Strasse von Süden nach Nordosten benutzte, so ist sein anschaulicher Bericht von seinen Erlebnissen auf bulgarischem Boden trotz seiner Gedrängtheit desto wertvoller und verdient in ungekürzter

¹ Während des Druckes erfahre ich durch Herrn Dr. Alfred C. Wood, den Verfasser der ausgezeichneten Geschichte der Levante-Kompagnie (*History of the Levant Company*, Oxford 1935), folgendes: In den von der Historical MSS Commission herausgegebenen *Finch Papers*, I Band, S. 93, findet sich ein Brief des englischen Konsuls zu Smyrna, Mr. Baker, vom 9. Februar 1660—1, worin dem Earl of Winchelsea der Tod of *His Excellency's servant*, Mr. Bargrave mitgeteilt wurde. Robert Bargrave wurde darnach auf dem Friedhofe Santa Veneranda in Smyrna begraben. Seine Gattin hatte ihn begleitet. Demnach ist er in den ersten Februartagen des Jahres 1661 gestorben.

Die Familie Bargrave ist mit Rebecca Wyborn, geb. Bargrave, am 29. September 1839 ausgestorben. Wie mir der Rev. W. Walton, Vicar von Sholden, Deal, Kent, freundlichst mitteilt, steht auf dem Grabstein der Rebecca Wyborn in der Kirche von Sholden zu lesen: *last lineal descendant of the ancient family of Bargrave of Eastry Court in this Country*.

² Vgl. *Periodičesko spisanie na B'lgarskoto kniževno društvo*, III. Band (1882), S. 60—84; IV. Band (1883), S. 67—105; VI. Band (1883), S. 1—44; VII. Band (1884), S. 96—127.

³ Vgl. *Periodičesko spisanie na B'lgarskoto kniževno društvo*, XXI. und XXII. Band (1887), S. 339—347. Zu diesen Auszügen aus alten Reiseberichten ist die Reihe der Abhandlungen des Zagreber Geographen Petar Matković, *Putovanja po balkanskom poluotoku in the Rad Jugoslavenske Akademije* zu vergleichen.

Fassung zugänglich gemacht zu werden. Im folgenden wird daher der Text in der Schreibung der Urschrift wiedergegeben:

[*fl.* 51 b. Zeile 10 v. u. (1652)]. Sept. 17. Leaving Thrace, we enterd into Bulgaria and rid to a village calld Deruènt Cue¹ where we find the Inhabitants to be of the Grecian Relligion, and theyr Speeck a confused mixture of Turkish, Sclauonian and Greek.

Sept. 18 we came to Cochiuk Deruènt Cue¹ where our Cart being broken we were forced to lodge all night: where I could note little but the strange abundance of Chattering Magpies and of scolding women to which Exercise theyr Language [*fl.* 52 a] helps much; and tis probable those mimic birds are decoyd hither by the Delight they haue in the Musique: The inhabitants of these parts being rather poore then honest, are excused from the Turkish Haratch (which is about s 25 annually for euery head) on terms to guard the Hills and woods from Robbers, or rather from One another and in case of Robberies they are bound to produce the Theeues or satisfy for the Theft:² The women here do allmost all the worke at lest theyr shares with the Men; hauing a masculine proportion, apted for it. Theyr Habit is a kind of Gowne without Sleeues, wrought round at the bottome, as are also theyr smocks; ordning the lenght of Either that the workes on both do appeare: they weare Syluer Rings almost on euery finger, Braceletts of black and white Beads or Shells upon theyr wrists, and great Collars of syluer Coines about theyr Necks. I find the forme and nature of the Land here not unlike the batten parts of England, and the rugged Hills of Bulgaria to be as displeasing, as those smiling Plaines we passed in Thracia were delightfull; and euen its Plaines much inferiour to those, as well for pleasure as fertilitie. the poore Bulgares (as the rest of the Grand Signors Xtian Subiects in gene^{ll}) haue surrendred up theyr Courage with theyr Liberties, so that:2: or:3:Turkes in a Village oppress

¹ Cochiuk Deruènt Cue = Küçük Dervend Köji.

² Es handelt sich um sog. Passwächter (*derbendži*), denen die Verteidigung der Engpässe (*derwend*, *derbend*, vulg. *dewrend*) oblag und die dafür von allen Abgaben befreit waren. So hatte bis zum Erlasse der sog. *Tanzimat* unter Sultan 'Abd ul-medschid die Bevölkerung von Panagjurište und Koprivštica unter der türkischen Herrschaft besondere Vorrechte, weil ihr die Wache über die dortigen Gebirgspässe oblag. Vgl. A. Iširkov, *Bulgarien, Land und Leute*, II. Band, Leipzig 1917, S. 118.

and command [*fl. 52 b*] them all rather like Spaniels then Men: in such sort that all theyr Labours are devoured by theyr heauy taske-masters, and themselues condemnd to perpetuall Pouerty.

Sept. the 19th we advancd as farr as the cursed Carriages would giue us leaue to *Papas Cue*,¹ where we attended theyr Reformation, and practised our Xtian Patience that Night.

Sept. the 20: we reachd (though with much difficulty) to *Yenée Cue*,² a pretty small village, seated beside a pleasant brooke, wherein we bathd our selues and learnd our pediculous Companions to swimm: The Land hereabout is indeed uery pleasing, resembling Parks or Forrest-Grounds: at night by a Courteous Turkes Invitation, we repaired to his house, where he enterteind us with a Supper, and our horses with Hay, Gratis.

Sept. the 21 we spent the first of the Day in mending our Carts: the Uexation whereof is such, as I shall for euer putt them in my Letany, and giue in Caution against them to all, whose Necessity may not force theyr using them; yet in the Afternoon (with Trouble enough) we trauelld about fower howers, and pitchd at a most delicious Fountain on the way side.

Sept. the 22 We sett out at break of Dawne; but [*fl. 53 a*] hauing soon lost our way (and the Caravan too) in a Mist, we rid at range, till our hunger droue us in for a Bait at a Bulgares Cottage: hence we took our way to *Carnabàtt*,³ a handsome Toune, seated by a delicat Plaine, and washd with a pleasant Riuer, neer which is as shady a Large Groue of low Trees as I haue seen: so louely as if Nature had sett them for a Patterne of Plantation, to pose Art with, and here we found our Carravan with whom we quartred on the way side about an hower distant from Carnabatt.

Sept. the 23 we went to a Greek Toune calld *Aitòs*⁴ where our Wagon being irreparably broke [n] my consciencious Master m^r Modyford took from the poore Wagoner his:3: best horses for completement of his bargaine to Leopolis whereas he had allready brought our Luggage 250 miles, and was for the whole Journey to haue but loo Lyons making ib.: 22: sterling; and thus the helpless man was left to the remainder of his Estate two

¹ *Papas cue* = *Papas Köji*.

² *Yenée cue* = *Jeni Köj*.

³ *Carnabàtt* = *Karnabad*.

⁴ *Aitòs* = *Ajtòs*, das byzantinische Ἄετος (Aetos).

poore Jades and a broken wagon, while as¹ after we had trauelld many hundred miles farther mr Modyford gaue but One of these horses to his owne Seruant for Seauenty peeces of Eight, which Story is not so impertinent, but that it may Caution Trauellers, not to aduenture into sauage Countrys under the Lash of any whose humour they haue not experienced.

Sept. the 24 we trauelld all the Day through woody mountains, to which yeerly are brought many thousand Hoggs to fatt on the Acornes and Chestnutts (since the Woods [*fl. 53 b*] are not portable and serue for no other use) for the supply of Hungaria and Walachia: These Herdsmen are great robbers, but are admird for theyr art in gouerning theyr Herds by the Sound of theyr hornes, Each Herde obeying his herdsman's peculiare Sound: The wayes be horridly Steched and stony, hauing in many places by the way side terrible Precipices, caused by the violent Decourse of Water from the mountaines, into One wheeof a Merchant of our Company had formerly a Carriage fallen, full of Goods. — On the left hand is a high Mountaine where Sultan Osman (in his Expedition against Caminitz in Poland)¹ cutt through the Rocks a passage for his Canon and other Ammunition, which serud him also for his retreat: when after an unprofitable Attempt with about:180:thousand Men he carried with him not aboue:60:Thousand of (them returnd to Constant^{ple}) (unless Fame iniure him). One of our Company about Anno:46: trauelld that prodigious way, but by the swelling of the Sleety Rock, which stood like two Cliffs on either side of the Road, they haue since fallen in, and the way remains damnd up for euer.

Sept. the:25: we went to a neat Toune calld Próbata,²

¹ Sultan 'Osmân II. zog im Mai 1621 über den Balkan. Der Marsch war von der grössten Beschwerlichkeit, weil wegen des dauernden Regens viele Lasttiere zugrunde gingen und Elefanten verwendet werden mussten. Vgl. J. v. Hammer, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, IV. Band, S. 525 (nach Na'imâ und Hâddžî Chalîfa, *Fedhlike*).

² Próbata = Provadja, das alte Probaton (Πρόβατον). Es ist der Beachtung wert, dass sich die nämliche Vorstellung auch beim gleichzeitigen osmanischen Geographen Hâddžî Chalîfa (1609—1657) findet. Vgl. dessen *Rumeli und Bosna*, übersetzt von J. v. Hammer, Wien 1813, S. 31. Der Verfasser sagt, dass auf den zwei Felsen, zwischen denen Provadja gelegen ist, grosse eiserne Ringe gefunden werden, was auf die Vermutung führe, dass hier einst eine Meerenge gewesen ist und die Schiffe an diesen Ringen befestigt worden sind. Vgl. dazu M. F. Thielen, *Die europäische Turkey*, Wien 1828, S. 216 (unter Paravadi).

seated in a deep vale between two Cliffs: which euidence for the Opinion of some that thinks [*fl.* 54 a] the short passage from the Euxine to the Hellespōnt was not so created but cutt by menns hands, hauing on the topp of one of the Cliffs an old Castle neer which haue been found pieces of Anchors fastned on the Rocks; some where of remaine yet to bee seen proofof theyr Antiquity, and this persuades that the Euxine emptying itselfe abated of its Depth and left this and other valleys dry: and to strenthen this persuasion, Historie related many Tounes on the A[e]gean Borders to haue been dround through the encrease of the Seae there. — the 26th: we went to refresh our weary bodies in the hott Bathes,² and so discard our fellow=trauellers, of which we had no small Caravanns on our backs: when returning we took in our way the Sharshee (or Markett)³ well customized by young Bulgare Wenches, in theyr gay wrought Smocks and Gounes, bringing to markett each theyr Groats worth of Eggs, Creame etc^a, and the rest of the Day we spent in our Conack (or Inn) where our iouiall Host gaue us much better entertainment then for many dayes before, we had known. The : 27th: we likewise spent recruiting our hungry bellies and weary limbs, and for the new molding of the Carriages for our further Journey.

Sept. the: 28th: we only spent the Euening in an howres trauell, and pitchd in the fields that we might be in [*fl.* 54 b] greater readyness the day following, and now taking leave of Bulgaria I cannot but deplore the Seruitude of the poor Inhabitants under the Turkes, whose vanquishd Spirits dare not seek, and whose Pouerty cannot procure redress, as much distinguishable from Old as too soon it may be agreeable with our now new England.

¹ Ueber diese heissen Quellen vgl. Ami Boué, *Itinéraires de la Turquie d'Europe et des provinces Danubiennes*, Paris 1855, I Band, S. 143, sowie C. J. Jireček, *Die Heerstrasse von Belgrad nach Constantinopel*, Prag 1877, S. 148.

² *Sharshee* = Čaršū, vulg. čardži, auch čaršy und čaršub, eig. viereckiger Platz, Marktplatz, breite Strasse mit Verkaufsläden an den Seiten, gewöhnlich Bazar genannt.

За правата на охридските архиепископи от сръдната на XVI в. върху нѣкои италийски области

Отъ Ив. Дуйчевъ

Нѣколко неиздадени документи изъ Венецианската Народна библиотека (Biblioteca Nazionale San Marco) и Ватиканската библиотека даватъ нѣкои интересни сведения въ връзка съ юрисдикцията на охридските архиепископи къмъ сръдната на XVI вѣкъ. Четири отъ казанитѣ документи, които ние даваме тукъ въ преписъ, се намиратъ въ сбирката Podocataro въ Венецианската библиотека, именно въ cod. Lat. class. X. cod. CLXXIV. — L. G. Péliissier, въ своето описание на ръкописитѣ отъ сбирката Podocataro¹, дава следнитѣ сведения за указания ръкописъ, въ онази частъ, която съдържа казанитѣ документи²: cod. Lat. class. X. cod. CLXXIV, in fol. Papier, XVe et XVIe siècle. f. 185. Procès-verbal de l'élection de Paphnuce, moine de Chypre, comme métropolitte des Grecs vivant en Italie, faite à Ancône (1543): „1543, de mese d'Aprile 15, in Ancona“. Traduction du texte grec. — f. 187. Lettre du même: „Da Roma, scrivo a di 24 di dic.bre“. — f. 188. L'archevêque Prochoros au métropolitte Paphnuce (1548): „Prochoros, miseratione divina archiep. de Prima Iustiniana et de tota Vulgaria, Servia“. Exp.: „Et cusi è dato al

¹ L. G. Péliissier, Catalogue des documents de la collection Podocataro à la Biblioteca Marciana à Venise (=Centralblatt für Bibliothekswesen, XVIII. 1901, pp. 473—493; 521—541; 576—598).

² Péliissier, op. c., p. 481. — За сжитѣ документи наемква и mons. Angelo Mercati, Documenti pontifici per il rito e l'Oriente bizantino [отпечатъкъ отъ: Studion. Bollettino delle Chiese di rito bizantino, VIII. 1931], p. 5, n. 1. Статията съдържа, между другото, два интересни документи въ връзка съ отношенията между охридската архиепископия и римската Курия.

R.do metropoliti Dno Pafnuzio mense aprile indictione 6^a. — f. 189. Le même à Paul III (1548): „Mense aprile indictione 6^a. — Pour lui annoncer cette élection. — Трѣбва да се подчертае, обаче, че при едно по-внимателно проучване на указанитѣ документи се вижда известна неточностъ въ описанието на L. G. Pélissier.

Едно гръцко писмо, въ връзка съ сжщото дѣло, се намира въ Ватиканската библиотека, въ сбирката отъ отдѣлни документи, означена като Cod. Vat. gr. 2124, на л. 19. Писмото е писано на хартия, съ черно мастило; подписътъ е съ зелено мастило. На обратната страна се чете адресътъ: ἡ τῇ ἐδεσμιωτάτῃ [sc. αἰδεσμιωτάτῃ] καὶ εὐλαβεστάτῃ, ἐκλαμπρωτάτῃ αὐτέντῃ (!) ἡμῶν καὶ τιμιωτάτῃ γαρδηνάλλ(ι) Σαντακρούζε, ἐν ταῖς πανθ' ἄγνω(τάταις)¹ καὶ τιμιωτάταις χερσὶν αὐτοῦ εὐλαβῶς δοθεῖν, ἐν τῇ πρεσβυτέρῃ Ρώμῃ. Отстрана е поставенъ печатъ отъ черенъ воскъ върху хартия; печатътъ е смачканъ и не се чете. Въ единъ жгълъ е добавено отъ друга ржка: Lettera (di) Constantinopola (!) a papa Paolo III. — На лицевата страна сжщо отъ друга ржка е добавено въ горния лѣвъ жгълъ на писмото: Prochori Archiep(iscop)j Bulgarię ad Cardinalem Sancta Cruce, а по-нататкъ датата (погрѣшна): 1598.²

Преписътъ на четиритѣ писма отъ сбирката Podocataro е направенъ само по фотографски снимки. При предаване на текста съкращенията сж разтворени, като е запазена формата на думитѣ, както тя се срѣща въ сжщитѣ документи. Въ изданието документитѣ сж дадени не по реда, както се намиратъ въ съответнитѣ сбирки, но въ единъ логически редъ, споредъ развоя на събитията, за които се отнасятъ. Най-напредъ е дадено писмото на гърцитѣ отъ Анкона до охридския архиепископъ Прохора; следватъ писмата на архиепископа Прохора до папа Павелъ III и до кардиналъ Сантакросче; накрай, добавени сж пълномощното на епископъ Пафнуций,

¹ Отъ думата се чете само: πανθ' ἄγνω..., а можеби πανθ' ἄγνο...

² Отъ cod. Vat. gr. 2124 нѣкои документи сж публикувани впоследствъ отъ G. Hofmann, Griechische Patriarchen und römische Päpste, II 4 (Orientalia Christiana, XXV. 2. n. 76. 1932), pp. 240 (=20), n. 4; 241 (=21), n. 5; pp. 242₂(=22) — 244 (=24), n. 6; pp. 244 (=24) — 245 (=25), n. 7; pp. 245 (=25)—246 (26), n. 8. № 6 е даденъ и въ факсимиле, ibid., p. 230 bis (=10 bis); cf. още p. 231 (=11) и nota 2.

издадено от архиеп. Прохора, и едно писмо на същия Пафнуций, изпратено от Рим.¹

Първото писмо, от 15 април 1543 г., е отправено до охридския архиепископ от гърците в гр. Анкона. Той съобщават, че при тях бил дошъл иеромонахът² Пафнуций от о. Кипър. Той принадлежал към монашеското общежитие на светата планина Синай (de la monarchia solita de santo monte Sina) и е бил посветен в свещенически чин от антиохийския патриарх Доротей.³

В Анкона о. Пафнуций прекарал 15 месеца. Вследствие на добрите му качества, било решено да бъде издигнат в чин епископ⁴. За това той отишъл при митрополита на Мотони и Корони. Този, обаче, не се съгласил да го посвети в епископски чин. Тогава първенците гърци и населението comune popolo, обитатели на Анкона (paisani) и дошли от-вън (furistieri), се обърнали към охридския архиепископ с молба да го ръкоположи. Молбата е подписана от 35 лица⁵.

¹ Документите от сбирката Podocataro са отбележани според старото и новото означение на страниците в ръкописа.

² В писмото е казано: *sacerdote monacho et spirituale presbitero*. Ср. за тази дума един друг примър у N. Borgia, *I monaci basiliani d'Italia in Albania* (Roma 1935), p. 58 и п. 1.

³ Между антиохийският патриарси през XVI в., 119-ият по ред е Доротей II Ibn al Sabbouni (преди 1484 — след 1500). Освен него, през 1530—1531 е патриаршествувал Доротей III, който е бил свален от патриаршеския престол през едно негово поклонничество в Иерусалим. Вж. С. Karalevskij, *Antioche* (= *Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastique*, III, col. 700; col. 636). Указаният в документа патриарх е, по всяка вероятност, Доротей III.

⁴ В писмото е казано: *a pigliare la gratia de archipresbiterale*; по-нататък: *arciprete*; накрая: *a farlo mitropolit*. Да се сравни с писмо II: напр., *ad episcopalem sedem [eum] proveherem*, и др.

⁵ Имената на подписалите са явно гръцки. Някои от лицата са указали местопроизхода си, напр., от о-в Родос, от Аргирокастро, от Арта, от Авлона; при един подпис се чете: *apo ta Servia*, очевидно *apo tis Servias*, „от Сърбия“. Друг един подпис принадлежи на Iacopo Ciproto, сиреч от о-в Кипър. Градът Анкона е бил в оживени търговски връзки с гръцките земи, и в самия град е имало не малко гръцки колонисти. Така например, в едно писмо от юни 1583 [вж. G. Hofmann, *Griechische Patriarchen und römische Päpste. Untersuchungen und Texte*, II 4 [= *Orientalia Christiana*, vol. XXV. 2. п. 76. 1932, p. 241 (=21)], се споменават *ἑτερομνηστὶς τῶν ἡμετέρων*,

Знае се, че гръко-албанскитѣ колонии въ Италия, доста увеличени особено следъ падането на Цариградъ подъ турцитѣ (1453 г.), не се откъсвали напълно отъ своята метрополия. Тѣ продължавали да бждатъ въ известна зависимостъ отъ православната Църква, главно чрезъ посрѣдството на охридскитѣ архиепископи¹. Показателна въ това отношение

γραφικὸν ἐξ Ἀρχιεπισκοπῆς..., отправено до цариградския патриархъ Иеремия, противъ анконския католишки епископъ, който преследвалъ гръцкото население.

¹ Cp. Ieromonaco Isidoro, Italo-Albanesi [въ: S. Congregazione Orientale. Codificazione canonica orientale. Fonti. Fasc. VIII. Studi storici sulle fonti del diritto canonico orientale. 1932, p. 225 sgg.], p. 240 sgg. (Въ сжщото съчинение, pp. 187—197: R. Souarn, Bulgari). — Ив. Снѣгоровъ, История на охридската архиепископия — патриаршия (София 1932), стр. 67, 569, и passim. — Й. Ивановъ, Вългарски старини изъ Македония (София 1931), стр. 244. За отношението между охридската архиепископия и италогръцкото православно население е важно едно писмо на полския кралъ Стефанъ Батори до папа Сикста V, отъ 24 юний 1586 година. Полскиятъ кралъ съобщава, че при него се явилъ охридскиятъ архиепископъ Гаврилъ: *petiit suppliciter ut episcopos et presbyteros Graecos, qui a se in Siciliam, Apuliam et Calabriam ad graecas in illis provinciis ecclesias quandoque mittuntur, Sanctitati Vestrae commendarem*. Архиепископътъ увѣрявалъ, че следъ падането на Цариградъ отъ папѣтъ била признавана винаги на охридскитѣ архиепископи църковната юрисдикция (*iurisdictionem ecclesiasticam semper integram fuisse relictam*) върху гръцкото население въ указанитѣ земи. Писмото е публикувано отъ A. Theiner, *Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae*, III, Romae 1863, p. 1. n.º 3; E. Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria Românilor*, to. III. 1 (Bucuresci 1880), p. 93. — C. Karalevskij, въ *Bessarione*, gennaio-marzo 1913, pp. 185—189. — cp. A. Mercati, op. c., p. 5, nota 1. — Cp. сжшо Н. Милевъ, Охридскиятъ патриархъ Атанасий и скитанията му въ чужбина (1597—1615), въ *Извѣдв.* V. 1922, стр. 113—128; точно, стр. 115 сл. Mons. A. Mercati, op. c., p. 5. n. 1, е отбелязалъ другъ единъ документъ въ връзка съ пжтуването на архиеп. Гаврила, публикуванъ отъ V. F. de Gudenus, *Codex diplomaticus IV* (Francforti et Lipsiae 1758), p. 729 sqq. Това е една препоръка отъ архиеп. Волфангъ von Dalberg, въ полза на архиепископа на Охридъ. Този документъ е останалъ незабелязанъ отъ E. Legrand, *Une bulle inédite de Gabriel patriarche d'Achrida* (= *Revue des Études grecques*, IV. 1891, pp. 182—188), който сжшо (*ibid.*, pp. 184—185) е публикувалъ писмото на полския кралъ, споредъ указаното издание на A. Theiner. — Напоследъкъ писмото на полския кралъ Стефанъ Батори до Сикста V е преиздадено отъ N. Borgia, op. c., pp. 27—29. Книгата на този авторъ съдържа и нѣкои други сведения въ връзка съ охридската архиепископия презъ XVI—XVIII вѣкове. — За гръкоалбанскитѣ колонии въ

е една грамота на охридския архиепископ Паисий, от втората половина на XVI в.¹, запазена от Зографския манастир². Във казаната грамота архиепископът определя правата на подчинените нему свещеници гърци и албанци ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ τῆς Ἰταλίας καὶ ἐν ταῖς ἐνορίαις αὐτῆς, Ἀπουλίᾳ, Ἀπρούτζᾳ, Βασιλικᾷ, Καλαβρίᾳ, Σκελίᾳ, Μελίτῃ, Δαλματίᾳ καὶ ἐν πᾶσι τοῖς δυτικοῖς μέρεσι...³ Именно с тази зависимост на гръцкото и албанско православно население въ италианските земи от охридския архиепископ се обяснява, защо към него тѣ се обърнали с молба за посвещаването на о. Пафнуция за епископ. Би могло да се мисли, че молбата на анконските гърци е представена на архиепископа на Охрид от самия о. Пафнуций⁴. Изглежда, обаче, че работата се забавила с няколко години, по неизвестни намъ причини.

Въпреки подчинеността си спрямо охридската архиепископия, гръко-албанските колонии въ Италия, бидейки въ област подвластна на римската Църква, се намирили въ известна зависимост и спрямо тази последната⁵. Изглежда, че за признанието на новоизбраните епископи, следъ посвещаването имъ от охридския архиепископ, е било необходимо съгласието на римската Курия. Тѣмо поради тази причина охридският архиепископ Прохоръ⁶, следъ ржкополагането на Пафнуция, изпратилъ писмо съ дата месецъ априль 1548 г

Италия вж. напр.: G. La Mantia, I capitoli delle colonie greco-albanesi di Sicilia dei secoli XV e XVI (Palermo 1904); книгата съдържа много библиографски указания. — O. Buccala, Nuove ricerche sulla fondazione della colonia greco-albanese di Mezzojuso (Palermo 1912).

¹ Споредъ Ив. Сиѣгаровъ, ц. с., стр. 189, този архиепископ се споменава за първи път презъ м. януарий 1565 год.

² W. Regel — E. Kurtz — B. Korabiev, Actes de l'Athos. IV. Actes de Zographou (къмъ: Виз. Врем., XIII. 1907, прилож. № 1), pp. 132—134, п. LIX.

³ Ibid., p. 133, 4 sqq.

⁴ За това подсещатъ нѣкои изрази въ самото писмо: . . . qui (h)а capitato a nuj in Ancona il presente sacerdote monacho . . . Pafnutius . . . или пъкъ: oramo la Santità Vostra de no(n) lasarlo descontento, a farlo miropolita . . .

⁵ Cp. Isidoro, op. c., p. 240 sgg.

⁶ За него вж. Ив. Сиѣгаровъ, ц. с., стр. 187 сл.; споредъ последния, името на Прохора се срѣща за първи път въ 1528—29 год., а е умрѣлъ въ 1550 год., юний или юлий.

шести индиктионъ, до папа Павелъ III (1534—1549) (письмо II). Въ своето писмо той съобщава, че гърцитѣ, обитаващи въ Сицилия, Апулия и Калабрия, въ 1536—1537 година¹ изпратили при него иеромонаха отъ Синай Яковъ (Iacobum nomine, sacri montis Sinai sacerdotem)², за да бжде посветенъ въ епископски чинъ. Архиепископътъ, наистина, посветилъ казания Яковъ като Sicilie, Appulie, Calabrie et totius Italie et Occidentis Grecorum et Albanorum metropolitanum. . . Следъ смъртта на еп. Яковъ, гърцитѣ отъ казанитѣ земи in communi conventu избрали, продължава писмото, о. Пафнуция и го изпратили да бжде посветенъ въ епископски чинъ отъ архиеп. Прохора. Пафнуций, наистина, билъ ржкоположенъ и му била дадена властъ да посещава областитѣ, за духовенъ глава на които билъ назначенъ (predictorum locorum visitandi potestatem concessimus). Това станало по решение на събора: deque convocati cleri nostri concilii sententia ac deliberatione. Съ своето писмо архиеп. Прохоръ съобщава на папата, че — отдавайки данъ на почитание спрямо римската Курия (qua pars est reverentie) — изпраща при него новоизбрания епископъ и моли чрезъ писма до съответното население да бжде утвърденъ неговия изборъ. Моли сжщо да бжде препоръчано на архиепископитѣ, епископитѣ, сждиитѣ и другитѣ чиновници, зависими отъ римската Църква, да му бждатъ въ помощъ.

Въ сжщото време архиеп. Прохоръ изпратилъ писмо (письмо III) до кардиналъ Сантакроче (Santacroce)³. Следъ обичайнитѣ поздрави и благопожелания, той изтъква, че изпраща Пафнуция *μητροπολίτην Ἀκραγαντίων, Ἀγκῶνος καὶ Μάρκας* до папа Павелъ III. Епископътъ билъ снабденъ съ утвърдителни писма (*ἅμα γραφαῖς βεβαίαις τῆς ἀληθείας*), отъ които се виждало, че той билъ избранъ *διὰ μητροπολίτην καὶ ἀρχιερέα* отъ италогръцкото население и ржкоположенъ (*ἐχειροτόνησα αὐτόν*) отъ самия архиеп. Прохора. Този последниятъ моли кардинала, когато еп. Пафнуций се яви при папата съ своитѣ писма, да бжде

¹ Датата се извежда отъ израза: Notum itaque tibi sit . . . annum esset iam duodecimum ex quo Greci. . .

² За монаситѣ отъ този манастиръ ср. Вл. Розовъ, Синайцы въ Сербіи въ XIV вѣкѣ (= Byzantinoslavica, I. 1929, pp. 16—21).

³ За кард. Santacroce вж. напр.: Histoire générale des cardinaux, V (Paris 1649), pp. 244—249. — L. v. Pastor, Storia dei papi, VI, pp. 31, 98, 100, 106 et pass.

утвърденъ въ неговия чинъ (καὶ βεβαιώσῃς αὐτόν). Освенъ това, той моли кард. Сантакроче, да му помогне предъ папата, за да бжде утвърденъ избора (ἵνα καὶ ἡ αὐτοῦ μακαρίτης στέρξῃ καὶ βεβαιώσῃ τὰ ἡμῶν γράμματα). Архиеп. Прохоръ се опасявалъ, да не би да се яви нѣкакво противодействие, тъй като се отнасяло до назначението на духовникъ на гръцкото население (ἕσονται ἐπὶ περὶ τῷ ἐκκλησιαστικῷ τῶν Ῥωμαίων).

На самия еп. Пафнуций архиепископътъ далъ едно друго писмо (писмо IV), запазено само въ италиански преводъ. Съ това писмо архиеп. Прохоръ съобщава, че на еп. Пафнуция се дава право да пише, отъ името на самия архиепископъ (como de nostra propria mano), писма и препоръки до разнитъ висши духовници и миряни, както и „опростителни писма“ (lettere de perdóni) за населението. За тази целъ му билъ даденъ единъ печата на архиепископията отъ калай, съ дървена дръжка (la bula nostra de stagno con ligno); на печата се четѣло наоколо (scritta tonda) съ главни букви (con lettere magiuscule), надписъ: Salve gratioſa, Dominus tecum, вѣроятно на гръцки¹.

За по-нататъшната сждба на новоизбрания епископъ дава сведения едно ново писмо (писмо V), изпратено отъ Римъ на 24 декемврий, можеби сжщата 1548 год. То е отправено къмъ нѣкой си Iosaf (Иосифъ? Иозафатъ?)². Еп. Пафнуций му съоб-

¹ Вж. Luca, I, 28: χαῖρε, μακαρισμένῃ ὁ Κύριος μετὰ σοῦ.

² Mons. Ang. Mercati, Documenti pontifici per il rito e l'Oriente bizan., pp. 7—10 (cf. p. 4) е обнародвалъ едно breve на папа Павелъ III, отъ 26 януарий 1536, отъ което узнаваме за нѣкой-си Josaphat Lambus, отъ о-въ Родосъ, който изпълнявалъ епископска длъжностъ надъ гърцитѣ въ неаполското царство: Josaphat metropolitanum grecum super nationem grecam partium illarum ordinarium, et a superiore suo greco, ut asserit, legitime deputatum . . . (p. 9). [Щомъ се отнася до епископъ на гърцитѣ, не би ли могло да се допусне, че подъ указанія „superiore suo greco“ ще трѣбва да се разбира нѣкой отъ охридскитѣ архиепископи?]. За сжщия вж. още Isidoro, Italo-Albanesi, p. 241, nota 1; p. 244. — Дали този не е тъждественъ съ адресата на писмото на епископъ Пафнуция? Въ такъвъ случай, би трѣбвало да се допусне, че гръцкото и албанско население въ италианскитѣ земи въ казаното време е имало двама епископи: единиятъ, Иозафатъ Lambus, надъ гръцкото население въ неаполското царство, и другиятъ, еп. Пафнуций, надъ останалитѣ гърци и албанци. Ако пъкъ се допусне, че адресатътъ на писмото не е тъждественъ съ Josaphat Lambus, тогава би трѣбвало да се предположи, че този последниятъ е починалъ наскоро следъ 1536 год., следъ което е билъ избранъ монаха Яковъ (къмъ 1536—1537 г.), както се вижда отъ писмото до папа Павелъ III; къмъ 1543 год. и самиятъ Яковъ билъ починалъ, и на неговото мѣсто билъ избранъ Пафнуций.

цава, че единъ митрополитъ — ренегатъ турчинъ (Turco renegato), който е трудно да бже отъждествень, — писалъ заедно съ венецианския пратеникъ, вѣроятно въ Римъ (legato di Venetia), противъ самия Пафнуций и адресата на писмото, като утвърявалъ, че този последниятъ му билъ написалъ всички представени писма. Епископътъ билъ задържанъ и затворень веднага, като трѣбвало да даде залогъ отъ хиляда златни дукати. Въ сѣщото време било пратено въ Венеция, за да се види, дали тамъ той е показвалъ своитѣ писма. Еп. Пафнуций изтъква, че неговиятъ приятель му билъ написалъ само препоръка до кардиналитѣ (recomandatione a li signori cardinali) и писмо (reverentia) до самия папа. Споредъ указанията на еп. Пафнуция, той билъ получилъ отъ своя архиепископъ известень брой праздни листове (carte bianche), които носѣли само подписа на архиепископа, сиречь означението на датата, точно, на индиктиона, съ зелено мастило (le sottoscrizione de mio arcivescovo con lettere verde, cioè l'indictione che dicano verde), като му била дадена властъ, да ги допѣлва споредъ желанието си (che scriva quello che voglio) и, явно, споредъ нуждата. Отъ цѣлия свитѣкъ (rotulo) съ подобни листове били измѣкнати само осемъ, като приятельтъ на еп. Пафнуция добавилъ върху тѣхъ само текста, съ черно мастило (con inchiostro negro, e non altro). За провѣрка на обвинението щѣлъ да бже позованъ нѣкой-си Митрофанъ.

Какво е станало по-нататѣкъ съ обвинението противъ еп. Пафнуция, не се знае засега. Трѣбва да се предположи, че той е успѣлъ да се оправдае и да докаже невинността си, вследствие на което и ще да е билъ утвърденъ въ своя чинъ. Това може да се заключи отъ едно писмо отъ 1566 г. (не отъ 1586 г., както е датирано самото писмо)¹, отъ което се вижда,

¹ Писмото е публикувано отъ Regel-Kurtz-Korablev, Actes de l'Athos. IV. Actes de Zographou, pp. 135—139, п. LX. Датата му е обозначена (ibid., p. 139, 140—143): ἐπὶ ἐτους ἀπὸ κτίσεως κόσμου ἑπτακισχίλιστον ἑναγῆκοστον τετάρτου, ἀπὸ δὲ τῆς ἀναρχικῆς οἰκονομίας Χριστοῦ τοῦ θεοῦ ἡμῶν χιλιοστὸν πεντήκοστον οὐδοήκοστον ἔκτου, μηνὶ ἰουλλίῳ, ἰνδικτιῶνος ἑνάτης. Датата отъ сътворението на свѣта, след., е 7094, не 7074, както сж указали издателитѣ (ibid., p. 135; cf. p. 212). Датата пѣкъ отъ Рождество Христово е ясно указана: 1586, не 1566, както приематъ издателитѣ. Годината 1586, обаче, съответствува не на индиктионъ девети (ἰνδικτιῶνος ἑνάτης), но на индиктионъ XIV, — и въ това е грѣшката на документа. Явно е, че издателитѣ сж се подвели въ датирането отъ датата на предишния доку-

че той е изпълнявал длъжността си до това време. Съ казаното писмо, охридският архиеп. Паисий съобщава, че епископа на Корча (*ἐκ τῆς . . . ἐπισκοπῆς Κοριτζᾶς*) Тимотей¹ се премѣствалъ като митрополитъ на гърцитѣ и албанцитѣ въ Италия (*εἰς τὴν ἀγιοτάτην μητρόπολιν Ἰταλίας, τοῦ εἶναι καὶ ἐνορχεσθαι ἰδίον μητροπόλιν, εἰς τὸ ἀρχιερατεῦναι Γραικῶν τε καὶ Ἀλβανιτῶν τῶν κατοικοῦντων ἐν αὐτῇ κατ' ἐπαρχίας, ἧτοι Ἀπουλίαν, Ἀμπρούτζαν, Βασιλικάτα, Καλαβρίαν, Σικελίαν, Μελίτην, Δαλματίαν καὶ εἰς πᾶν μέρος δυτικόν, ὑπέρτιμον καὶ καθολικὸν [καὶ: добавка на издателитѣ] ἑξαρχον, ἐφ' ὅρου ζωῆς αὐτοῦ . . .*²). Казаната митрополия на гърцитѣ въ Италия, заедно съ своитѣ енории била свободна (*εὐρὼν τὴν ἐπαρχίαν τῆς Ἰταλίας χηρεύουσιν μετὰ καὶ τῶν ἐνοριῶν αὐτῆς*³), вследствие смъртѣта на митрополита Пафнуция (*τοῦ ἀποικημένου ἱερωτάτου μητροπολίτου κυρίου Παφνουτίου*)⁴. Благодарение на това указание и възвѣ основа на даннитѣ на новитѣ документи може да се установятъ дветѣ крайни дати въ дейността на Пафнуция като италогръцки митрополитѣ: билъ избранъ въ 1543 год., а починалъ преди месецъ юлий 1566 година.⁵

ментъ (*ibid.*, pp. 132—134, п. LIX), който има дата: 7074 или 1566 г., месецъ юлий, индиктионъ девети (указанъ точно). Тази погрѣшна датировка на издателитѣ е заблудила и другитѣ учени, които сж се занимавали съ документа. Поправката въ датата на документа би довела, отъ своя страна, до известни промѣни въ хронологията на охридският архиепископи, въ онази форма, както тя е установена отъ Ив. Снѣггаровъ, пос. с. ч., стр. 189 сл. Датата на тази грамота, обаче, трѣбва да се поправи на 1566 г., м. юлий. Още И. С. Пальмовъ, *Новыя данныя къ исторіи охридской архіепископiи XVI, XVII и XVIII вв.* (= *Славянское обозрѣніе*, II, 1894, стр. 195—231), стр. 226—228, е обнародвалъ текстъ, въ който е дадена точната дата. Познати сж сѣщо три други документи (Пальмовъ, ц. с., стр. 228—231; *Regel-Kurtz-Korablev*, op. c., писмо № LIX, pp. 132—134) отъ м. юлий 7074 год. отъ С. М. = 1566 г. отъ Р. Хр., индиктионъ девети, въ които Тимотей е указанъ вече като италийска епископъ.

¹ За него вж. Ив. Снѣггаровъ, ц. с., стр. 68, 189, 226; 227, и pass.

² *Ibid.*, pp. 135, 24—136, 1.

³ *Ibid.*, p. 135, 7—8.

⁴ *Ibid.*, p. 135, 9—10.

⁵ Може да се заключи, че признаването на еп. Пафнуций отъ страна на римската Курия не ще да е срещнало особенни прѣчки, като се има предвидъ писмото на полския кралъ Стефанъ Батори до папа Сикста V (за това писмо, вж. по-горе). Кралѣтъ съобщава, очевидно по увѣренията на архиеп. Гавриля: *confirmat autem longa memoria iam inde ab eo tempore quo Constantinopolitanum imperium Turcis cessit, antecessoribus suis omnibus* [сиречь,

Необходимо е, накрая, да се изтъкнатъ нѣкои особености на документитѣ и, съ това, да се разгледа въпроса за тѣхната автентичностъ. Три отъ представенитѣ писма (I, IV, V) сж писани отъ една и съща ржка. Може да се предположи, че тѣхниятъ преписъ е билъ приготвенъ отъ самия Пафнуций при идването му въ Римъ и чрезъ тѣхъ той е желалъ да се защити отъ обвиненията. Очевидно е, че писмата сж били писани на гръцки, а после сж били превеждани на италиански. Върху нѣкои отъ писмата на италиански езикъ има поправки отъ втора ржка, които вѣроятно сж направени отъ човѣкъ, който е зналъ добре езика. Писмото на латински езикъ, явно е, представя сжщо единъ преводъ на неизвестенъ до сега оригиналъ, и този преводъ е направенъ отъ нелощъ познавачъ на езика. Оригинално е, безъ съмнение, писмото за кардиналъ Santacroce¹. Нѣкои съпоставки на формуляра на писмата на архиеп. Прохора съ други познати отъ него писма потвърждаватъ мисълта за тѣхната автентичностъ. Въ писмото до папа Павелъ III се чете интитулацията: *Ego Brochorus (sc. Prochorus) Prime Justiniane, magne Bulgarie, Servie, Blachie, Carapogdanie (sc. Carabogdanie), Ungarie, Albanie etc. divina miseratione archiepisco-*

на охридскитѣ архиепископи] in homines graeci nominis, qui in illis provinciis essent, a pontificibus maximis... iurisdictionem ecclesiasticam semper integram fuisse relictam. Архиепископътъ молилъ за препоръка предъ папата за епископитѣ и свещеницитѣ надъ гръцкото население въ италианскитѣ земи, защото именно въ този моментъ (п.п.с), сиречь презъ първата половина на 1586 г., като чели се явявали прѣчки отъ страна на католишкото духовенство: *nunc ab episcopis ibidem catholicis eam labefactari, graecos episcopos, qui isthic veniant, in exercenda impediri, ut necesse sit eos inde, qui sacris graeco ritu iniciari velint, in Achrydonensem diocesim magno a Turcis periculo pro sacris ordinibus petendis proficisci*. Такива постъпки въ връзка съ утвърждението на гръцкитѣ епископи въ италианскитѣ земи архиеп. Гаврилъ е билъ принуденъ да прави, очевидно, за назначението на единъ новъ епископъ, сиречь онзи, който е трѣбвало да замѣсти еп. Тимотея. Отъ това писмо, прочее, би могло да се заключи, че датата на смъртта на еп. Тимотея е предишна на първата половина на 1586 г.

¹ Отъ прегледа на оригинала може да се види, че подписътъ (точно датата) е поставенъ върху текста, значи, това писмо не може да бжде едно отъ онѣзи, за които става дума въ писмото на еп. Пафнуция (писмо V) и за които узнаваме, че сж били първоначално бѣли листове, само съ подписъ на архиепископа съ зелено мастило, а пкъ текстътъ е билъ добавенъ после съ черно мастило.

pus¹. Въ писмото до кард. Santacroce интитулацията е по-кратка: † *Πρόχορος ἐλέφ θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος τῆς Πρώτης Ἰουστινιανῆς, Βουλγαρίας, Σερβίας καὶ τῶν λοιπῶν*. Опълномощителното писмо за еп. Пафнуция носи интитулацията: *Prochoros miseratione divina archiepiscopo de Prima Justiniana et de tota Vulgaria, Servia etc.* Тъзи формули не се отличават от онѣзи, които намираме въ нѣкои други документи отъ сѣщия архиеп. Прохоръ².

Въ своитѣ писма архиеп. Прохоръ употребява за себе си почти безразборно единствено и множествено число първо лице³.

Датата, която представя сѣщинския подписъ, въ писмото до папата е означена: *Mense Aprilis 1548. Indictione sexta*. Въ писмото до кард. Santacroce тя е изразена съ годинитѣ отъ създаването на свѣта, въ цифри, *ἔτους ᾿ζς † Μηνὶ Ἀπριλλίου, ἰνδικτιῶνος ς ϣ*: — или пъкъ: „година [отъ С. М.] 7056, месецъ априлъ, индиктионъ 6...“⁴ Въпълномощителното писмо се чете само: *Mense Aprile, indictione 6*, което представя и сѣщинския подписъ на архиепископа. Пълното съответствие между датитѣ на документитѣ — открити, при това, въ различни фондове — може да бѣде потвърждение за тѣхната достовѣрност. Малко може да се каже за езика на документитѣ, особено на онѣзи, които сѣ запазени само въ преводъ. Любопитно е, въ това отношение,

¹ За връзките между охридската архиепископия и молдавската църква презъ XV в. вж. M. Lascaris, Joachim métropolitte de Moldavie et les relations de l'Eglise moldave avec le patriarchat de Peč et l'archevêché d'Achris (въ: *Bull. de la section histor. de l'Accad. Roum.*, XIII. 1927, pp. 1—31, отпеч.); критиката на Юрд. Трифоновъ, Зависимостъ на молдавската църква отъ охридската въ половината на XV в. (Мак. Пр., V. 1929, кн. 1, стр. 45—70).

² Вж. примѣритѣ у Ив. Снѣгаровъ, ц. с., стр. 378 сл.

³ Вж. напр.: *ego Brochorus . . . scribo; ad me miserunt . . . ; prefeci et consecravi . . . ; no: potestatem concessimus . . . ; transmissimus . . . ; obsecrantes . . .*, и пр. (писмо II). Въ писмо III: *ἡ ἐμὴ μετριότης . . . ; no: τὸ ἐμὸν τέκνον καὶ φυλακιστοῦργον τῆς ἡμῶν μετριότητος . . .*, и др. Ср. сѣщо Ив. Снѣгаровъ, ц. с., стр. 398.

⁴ За мастилото на подписа и за датитѣ вж. H. Gelzer, *Der wieder aufgefundenen Kodex des hl. Klemens u. andere auf den Patriarchat Achrida bezügliche Urkundensammlungen* (= *Berichte über die Verhandlungen d. königl. sächs. Ges. der Wiss. zu Leipzig, phil.-hist. Klasse*, 55 Bd. 1903, II, pp. 41—110), pp. 74, 75 et passim. Сѣщо за знака & *ibid.*, pp. 73, 75, et passim.

писмото до кард. Santacroce. Въ него се намиратъ доста много и твърде груби грѣшки въ грѣцкия езикъ. Едни отъ тѣхъ се дължатъ на незнание, други на невнимание. Изобщо, това писмо съ своя езикъ може само да потвърди заключението на Н. Gelzer¹ за грѣцкия езикъ на документитѣ, излѣзли изъ канцеларията на охридската архиепископия: споредъ него, тѣзи документи „von Menschen geschrieben sind, welche das Griechische, eine ihnen ursprünglich fremde Sprache, sich mühsam und unvollkommen angeeignet haben...“

ПРИЛОЖЕНИЯ

№ 1

Fondo Podocataro (Venezia).

Cod. Lat. class. X. cod. CLXXIV, fol. 185^{re-vo} (= fol. 256^{re-vo}).

1543, de mese d'Aprile 15, in Ancona.

Santissimo nostro signor et domino archiepiscopo de Ochrida et de tuto il continente,² adoramo et osculamo la tua santa mano. Sia noto a Vostra Santità, como qui (h)a capitato a nuj in Ancona il presente sacerdote monacho et spirituale presbitero dominus Pafnutius Ciprioto, il quale è obediante de la monarchia solita de santo monte Sina, consacrato de sacerdote monacho de santissimo beato Dorotheo patriarcha de magna Dei civitate Antiochia, secondo s'è testificato de multi et degni de fede testimonii principi catholici che si trovano per tuto et³ per questo (h)a vivisto⁴ et da nuj mese 15 et havemo visto et cognosciuto⁵ de boni custumi e bona vita, pacifico homo et quieto⁶ et degno de ogni gratia de spirito santo. Per questo s'ha⁷ deliberato a pigliare la gratia de archi-

¹ Н. Gelzer, Der wiederaufgefundene Kodex..., p. 109.

² Думата е добавена отъ втора рѣка: il contente вм. continente.

³ Добавено отъ втора рѣка: che si trovano per tuto et върху разура.

⁴ Sic! вмѣсто: vissuto?

⁵ Добавка отъ втора рѣка, върху зачертана дума: pensato.

⁶ Добавка отъ втора рѣка върху зачертавка: chieto.

⁷ Ориг.: sa.

presbiterale p(er) sua salute et de multi catholici; per questo s'ha¹ moso andare al mitropolita de Motho Coron², et nuj l'avemo dato suplica et bonohomo(?); no(n) ce ha obedito. Per questo havemo dato libertà tutti quanti siamo sotoscriti, similiter et comune populo, a questa testificatione dano per eso, como è degno de archipresbiterale, et mandamolo ali santi et preciosi(!) mani Sanctitatis Vestre, a concederli la benedictione et gratia de archipresbiterale che domanda, et cusi lo testificamo tutti et paisani et furistieri p(er) degno arciprete et suplicamo et oramo³ la Santità Vostra de no(n) lasarlo descontento⁴, a farlo mitropolita, perchè è degno secondo che havemo antedito et per segno⁵ de la verità havemo fato la presente scritta et testificatione et fede a Vostra Santità. Et la benedictione [di]⁶ Vostra Santità sia con nuj. Amen.

Ioan(n)es Sigdures testifico ut supra.⁷ — Io Bartholomeo Pulici et primo cantore de sopradita mitropoli, de Rodo, scrisi.⁸ — Stamatis Zais testifico ut supra, de Argirocastro. — Io Clemente Talegros testifico ut supra et con mano scrisi. — Io Hierolimo Lecavelas protetore de Santa Anna de Ancona testifico ut supra et scrisi. — Io Nicolo Zeleme de Arta testifico ut supra. — Io Clemente con lisentia⁹ de sopradito Hierolimo. — Io Nicolo Cutruli testifico ut supra. — Iacovo Franco testifico ut supra. — Dimitri Castoriano testifico ut supra. — Io Ianne filio [del] prete Plithachi testifico ut supra. — Domenico Argiropapuzo¹⁰ testifico ut supra. — Matios Ogeromergiatos testifico ut supra. — Manolis Sartore testimonio. — Nicolo Roditi testifico ut supra. — Io Duca Procathumenos testifico [la] soprascrita. — Io Andrea Avloniti Aromaticos testifico ut supra. — Io Nicolo

¹ Ориг.: sa.

² Сиречъ, митрополитъ на градоветъ Мотони и Корони въ южна Гърция.

³ Ориг.: hōrāto, поправено oγāto.

⁴ Поправено отъ: descontento въ оригинала.

⁵ Поправено отъ degno въ оригинала.

⁶ Добавка моя; съ тѣзи скоби ще бждатъ означавани добавкитъ.

⁷ Всѣки подписъ е написанъ на новъ редъ.

⁸ Явно е, че трѣбва да се чете: Io Bartholomeo Pulici... de Rodo (както по-долу: Stamatis Zais... de Argirocastro), а не: ...sopradita mitropoli de Rodo. Въ ржкописа липсватъ препинателни знаци, или пъкъ сж зле поставени.

⁹ Scl да се чете: licentia.

¹⁰ Ржк.: Argiro papuzo; следъ Argiro има малка зачертавка.

Michali Alexi Avlonitis testifico ut supra. — Io Georgio Strati-
gopulos testifico le soprascrite. — Io Tudimitri apo(?) ta Servia
testifico ut supra. — Georgios Libanisios testifico ut supra. —
Marcos Plaidemos testifico ut supra. — Ioannis Spiritualis de Co-
ron testifico ut supra. — Io Theofilacto Moratis de sopra testi-
fico. — (I)o Dimitri Mircacopulos testifico [la] soprascrita. —
(Io)¹ Ioanne Chirgiachis (?) testifico [la] soprascrita. — (I)o
Piero Morzuflos testifico ut supra. — Io Petrostefano de Avlona
testifico [la] soprascrita. — Iacomo Ciprioto testifico ut supra.
— Io Fran(ces)co Athineo testifico ut supra. — Io Zacharia
Schela (?) testifico [la] soprascrita. — Io Dimitrios Contos tes-
tifico ut supra. — Ioa(n)nes Palanganos fiolo² manu propria³
[de] Fiorenza, testifico ut supra omnia. — Michele Co(n)togo-
natos Roditi testifico ut supra. — Et io Comminos Aliluias
es(s)endo como me son trovato in Ancona et testifico le sopra-
scrite, como hano testificato li sopraditi principi sotoscritti p(er)
prete Pafnutio, como è degno de archipresbiterale, et stando
[che io] lo cognos[c]eva da prima, che semo stati insieme a Venetia
anni uno, et testifico de verità, como è degno, et cusi testifico.

№ 2

Fondo Podocataro.

Cod. Lat. class. X. cod. CLXXIV, fol. 189^{re-vo} (= 262^{re-vo}).

Beatissime et sanctissime in Christo pater et princeps ac
domine Paule, Dei clementia universe antiquioris Rome ecclesie
Papa, post venerabilium sanctitatis tue pedum oscula⁴.

Ego Brochorus Prime Iustiniane, magne Bulgarie, Servie,
Blachie, Carapogdanie, Ungarie, Albanie etc. divina miseratione
archiepiscopus humiliter ac reverenter scribo. Notum itaque tibi
sit, sanctissime pater, annum esset iam duodecimum ex quo
Greci, qui in Sicilia Appuliaque et Calabria degunt, hominem⁵

¹ Думата трябва да се добави, защото на това място листът е
скъсанъ.

² Sic! Можеби вм.: figliolo.

³ Разчитането на този знак е несигурно; същото съкращение се
повтаря и на края на писмо V.

⁴ Надписът е добавен от друга ръка.

⁵ Следва зачертавка: Jacobu(m).

Iacobum nomine, sacri montis¹ Sinai sacerdotem² vite ac morum probitate ornatum religioneque insignum, ad me miserunt, ut eum ab ipsis communi omnium assentione ex omnibus unum electum³, dignitate insignirem et ad episcopalem sedem proveherem, et quod is eo dignus esset munere, omnes uno ore testati sunt. Quocirca illum ego Sicilie, Appulie, Calabrie et totius Italie et Occidentis Grecorum et Albanorum metropolitanum declaratum consecravi. Quo demum Iacobo vita functo quicquid Grece (?) nationis in Piceno, Italie regione, agit; [deinde] alterum et vite honestate et morum probitate predictum, Paphnutium nomine, et hunc sancti montis⁴ Sinai sacerdotem monachum, in communi conventu metropolitanum sublegerunt atque ad me miserunt et eumque ego Grecis quicquid in Piceno et Agrigenti atque Sicilia, Appulia, Dalmatia et Italia omni aut qui usque alibi versus occasum esset, Grecis Albanisque, quod in Italia eorum pauci admodum reperirentur, itemque omnibus oppidatim istis in partibus dispersis metropolitanum prefeci et consecravi, deque convocati cleri nostri concilii sententia ac deliberatione predictorum locorum visitandi potestatem concessimus, quod eum in modum Grecorum et Albanorum animarum saluti optime consultum esse iudicavimus. Quam ob rem, sanctissime pater, prefatum Paphnutium metropolitanum ad venerandos augustissimosque expresse beatitudinis tue pedes transmissimus, qua pars est reverentie, humiliter ac suppliciter obsecrantes, ut per litteras tuas Grecis omnibus et Albanis in Italia degentibus imperes, ut eidem, sicut ex diplomatibus nostris quibus Paphnutium verum legitimumque eorum metropolitanum et mediocritatis nostre veluti consortio aggregatum esse significamus, reverenter obedire velint. Rogamus ad hoc archiepiscopos, episcopos ac ceteros iudices magistratusque latinorum ut quacumque possunt ope ei subvenire non dedignentur. Cum etiam⁵ ac rursus, beatissime pater, eo nomine summe sanctitati tue supplicamus ne Paphnutio nostro ulla ex parte deesse velit, immoneo ut humilem immaculatum pedum tuorum servum fratribus omnibus amplexeris. Quod autem ad nos attinet perpetui et servi et in Christo filii beatitudinis tue

¹ Следва зачертавка: Sina sacerdo...

² Следва зачертавка: vite.

³ Можеби трѣбва да се чете: eelectum.

⁴ Следва зачертавка: Sina.

⁵ Следва часть отъ дума, зачертана.

sumus demum sanctas Deoque acceptas orationes tuas nobiscum simul esse optamus (?). Amen. Vale, sanctissime princeps. Mense Aprilis 1548. Indictione sexta.

№ 3

Cod. Vat. gr. 2124, f. 19.

† Πρόχορος ἐλέω Θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος τῆς Πρώτης Ἰουστινιανῆς, Βουλγαρίας, Σερβίας¹ καὶ τῶν λοιπῶν: ~

Τῷ αἰδεσιμωτάτῳ², εὐλαβεστάτῳ καὶ ἐκλαμπρωτάτῳ ἡμῶν αὐθέντῃ καὶ τετιμημένῳ³ γαρδηνάλλ(ι) Σαντακρούζε. χάρις εἴη ὑμῖν, εἰρήνη καὶ ἔλεος ἀπὸ Θεοῦ παντοκράτορος, κυρίου⁴ δὲ ἡμῶν Ἰησοῦ. ἡ ἐμὴ μετρίότης ἐπεύχεται καὶ εὐλογῆσαι κατὰ πάντα, καὶ δέεται τῷ Θεῷ τοῦ ὑγιαίνειν τὴν σὴν· μεγίστην καὶ ἐκλαμπρωτάτην αὐθεντίαν, κατὰ τὸν διπλοῦν⁵ ἄνθρωπον, εἰς καταρτισμὸν καὶ ποικίλην ὠφέλειαν τοῦ ὑπ' αὐτῆς χριστονόμου πληρώματος, εἰς ὑμέτεραν⁶ δὲ εὐφροσύνην καὶ ἀγαλλίασιν τῶν ἐκ ψυχῆς ἄγαρ σε φιλοῦντων, ἁγίε δέσποτα. Ἰσθι τοιγαροῦν, ὅτι ἀποστέλλω τὸ⁷ ἐμὸν τέκνον⁸ καὶ συλλειτουργὸν τῆς ἡμῶν μετριότητος κύριον⁹ Παφνούτιον¹⁰, μητροπολίτην¹¹ Ἀκραγαντίνων, Ἀγκῶνος καὶ Μάρκας, πρὸς τὸν μακαριώτατον καὶ ἀγιώτατον ἡμῶν αὐθέντην καὶ πατέρα πάπα Παῦλον ἄμ(α) (?) γραφαῖς βεβαίαις¹² τῆς ἀληθείας, ὡς καθὼς φαίνονται καὶ ἐψήφησαν αὐτὸν οἱ εὐρισκόμενοι ἄνθρωποι ἐν Ἰταλίᾳ Ρωμαῖοι¹³, λέγω δὲ Ἀγκῶνος, Μάρκας καὶ ἅπαντα τῆς τοποθεσίας αὐτῶν, διὰ μητροπολίτην καὶ ἀρχιερέα αὐτῶν¹⁴, καὶ ἐχειροτόνησα αὐτόν, ὡς τὸ αἶτημα αὐτῶν, ἵνα αὐτοὺς (?) διορθώσῃ (?) καὶ προσκαλεῖν αὐτοὺς εἰς

¹ Думата е добавена надъ реда.

² Ориг.: ἐδσεσιμωτάτῳ.

³ Ориг.: τετιμημένῳ.

⁴ Ориг.: κω = κυρίῳ.

⁵ Ориг.: διπλοῦν.

⁶ Поправено въ оригинала отъ: ὑμέτεραν.

⁷ Ориг.: τῷ.

⁸ Ориг.: τέκνω.

⁹ Ориг.: κυρίῳ.

¹⁰ Ориг.: Παφνούτιῳ.

¹¹ Ориг.: μητροπολίτη.

¹² Ориг.: βαιβεαῖς.

¹³ Думата е добавена надъ реда.

¹⁴ Ориг.: ἀρχιερέαν αὐτοῦς.

μετάνοιαν ὡς ποιμὴν αὐτῶν¹ καὶ διδάσκαλος. καὶ διὰ τοῦτο δέομαι τὴν σὴν μεγίστην αὐθεντίαν καὶ εὐχόμεν καὶ ἀξιοῦμεν αὐτήν, ἵνα ὁπότεν ἔλθῃ ὁ ἀγιώτατος μητροπολίτης κϋρ Παφνούτιος πρὸς τὸν μακαριώτατον πάπα Παῦλον, ἵνα² ὑποδείξῃ τὰ ἡμῶν γράμματα, καὶ βεβαιώσῃς³ αὐτόν⁴, ὅπου τὸν ἔστερξαν οἱ ἄνθρωποι καὶ ἡμεῖς ἀσφαλῶς ἐγράψαμεν καὶ ἐβεβαιώσαμεν⁵, ἵνα βοηθήσῃ ἡ σὴ ἐκλαμπρότης⁶ ἐν λόγῳ καὶ ἐν ἔργῳ· ὅτι πιστεύω ἀληθῶς, ὅτι οἶον βουλήσῃ⁷ ποιῆσαι καὶ βοηθήσαι, εἰς οὐδὲν ἀδυνατῆς. καὶ ἡμεῖς οὕτως ἔχωμεν τὰς ἐλπίδας, ὅτι οὐδὲν σοι ἀδυνατεῖ⁸· καὶ ποιήσον διὰ φιλανθρωπίαν Θεοῦ, πρῶτον⁹, δεῦτερον¹⁰, ἵνα ὑποδείξῃς καὶ εἰς ἡμᾶς τελείαν ἀγάπην καὶ βοηθήσαι αὐτὸν εἰς τὸν μακαριώτατον καὶ ἀγιώτατον πάπα Παῦλον με[τὰ] λόγῳ καὶ ἔργῳ, ἵνα καὶ ἡ αὐτοῦ μακαριότης στέρξῃ καὶ βεβαιώσῃ¹¹ τὰ ἡμῶν γράμματα, λέγω δέ, ἵνα μὴ ὑπό τινος ἐναντιωθῇ¹², ὅσον ἐστὶ περὶ τῇ ἐκκλησιαστικῇ τῶν Ῥωμαίων, καὶ σπούδασον σε ἀντιβολῶ, ἡγαπημένε¹³ μου¹⁴ αὐθέντα¹⁵ καὶ ἀδελφέ¹⁶, ἵνα ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ καὶ τὸ ἀπειρον ἔλεος αὐτοῦ εἴῃ μεθ' ὑμῶν¹⁷, ἀμήν.

Ἐτους ̅ξ̅ς

† Μηνὶ Ἀπριλλίου, ἡνδικτιῶνος ̅Ϛ̅ ϣ :

¹ Ориг.: αὐτοῦς.

² Можети: вѣ, новата форма?

³ Ориг.: βαιβεώσῃς.

⁴ Ориг.: αὐτοῦ.

⁵ Ориг.: ἐβαιβεώσαμεν.

⁶ Ориг.: ἐκλαμπρότης.

⁷ Ориг.: βουλήσῃ?

⁸ Ориг.: ἀδυνατῇ.

⁹ Ориг.: α̅ον̅.

¹⁰ Ориг.: β̅ον̅.

¹¹ Ориг.: βαιβεώσῃ.

¹² Ориг.: ἐναντιωθῇ.

¹³ Ориг.: ἡγαπημέναι.

¹⁴ Ориг.: μοι.

¹⁵ Ориг.: αὐθέντη.

¹⁶ Ориг.: ἀδελφαί, исправлено: ἀδελφε.

¹⁷ Ориг.: ἡμῶν, очевидно вмѣсто: ὑμῶν.

19

№ 4

Fondo Podocataro.

Cod. Lat. class. X. cod. CLXXIV. fol. 188 (= fol. 261).

Prochoros miseratione divina archiepiscopo¹ de Prima Iustiniana et de tota Vulgaria, Servia etc.

Noto sia a tuti quanti che vederano la presente nostra scritta, como damo libertà et autorità a r.do mitropolita domino Pafnutio ciprioto, dove andarà in Italia, habia libertà a fare lettera² como de nostra propria³ mano, recomandationes et adorationes ali preciosissimi (!) et nobilissimi principi ecclesiastici et⁴ laici ad honore et gloria de santa nostra ecclesia Dei et ad honore et gloria nostra, et fare lettere de perdoni ali cristiani, como è consueto, et non sia impedito da niuno, como li havemo dato la bula nostra de stagno con ligno, la quale è scritta tonda con litere magiuscule, che significano cusi: Salve, gratiosa, Dominus tecum, como è la suscrizione del'annuntiatione de santa Dei [madre], et per eser (!) de la verità havemo fato questa nostra presente scritta, che habia questa per mostrare la verità. Et cusi è dato al r.do mitropoliti (!) domino Pafnutio.

Mense Aprile, indicione 6.

№ 5

Fondo Podocataro.

Cod. Lat. class. X. cod. CLXXIV. fol. 187 (= fol. 260).

Da Roma scrivo adì 24 de Dicembre.

Domine Iosaf (!), saluto ve molto. Sapi como il mitropolita Turco renegato ha scritto con legato de Venetia contra de me et de vuj, dicendo como m'avete vuj scritto le mie lettere. Et subito la nocte me hano preso et m'(h)ano meso in presone, et ho dato sigurità (!) per miglie ducati d'oro, e adeso sto con multi travagli. Et hano mandato a Venetia a [e]saminar si ho mostrato le mie scritture, perchè ha dito quello renegato, como vuj me l'avete fate. Et (h)a testificato p(ad)re (?) Dionisio, mio amico, e ha

¹ Именителна форма, подъ влияние на итал.: *arcivescovo*.

² Ориг.: *lra*; сжщо по-долу.

³ Думата е добавена надъ реда, можеби отъ друга рѣка.

⁴ Добавено надъ зачертавка.

dito, che vuj li havete dito, che m'avete fato le lettere, et havete tagliato la testa vostra e la mia. Et per questo havete dito le busie, si l'avete dito. Ma a me non m'avete scritto altre lettere se non recomandatione a li signori cardinali et reverentia al santissimo papa universale de Roma di (!) parte de beato Prochoro, secondo la libertà et autorità che me ha dato, como apare in le mie lettere et sue suscritione. Et io ve dete le sotoscritione de mio arcivescovo con lettere verde, cioè l'indictione che dicano verde, et vuj non havete fato solo le lettere che havete scritto con inchiostro negro e non altro, ma le suscritione (!) ve li dete io, secondo che ho del' altre suscritiones con carta bianca, che scriva quello che voglio, como ho l'autorità de mio signor. Et sai tu le altre lettere le suscritione che ho in rotulo como havete visto, e havemo cavato solo da quele suscritione 8 carte bianche: solo havevano le suscritione (!) verde de Prochoro, et non altre lettere. Et si dirai altramente, dici la busia. E tu me intendi et fa quello che voi (!), e tu (h)a[i] visto non altro. Tempo non ho¹ a scrivere como merita. Io diceva como serò [e]saminato andararò (?) a loco, ma sapi como sono in multe tribulatione. Et vogliono portare il Mitrofani in qua a stare a paracon(n)e (!), et tu sai non altro. Dio con vuj. Pafnutios scrive.

A vuj Iosaf ancora ve saluto multo² [io] Marino Malipiero.

La juridiction des archevêques d'Ochrida du XVI-e s. dans certains territoires italiens

RÉSUMÉ

L'auteur publie quatre documents de la collection Podocartaro à la Biblioteca Marciana à Venise, notamment du cod. Lat. class. X. cod. CLXXIV, ff. 185, 187, 188, 189, aussi qu'un autre document du cod. Vat. gr. 2124, f. 19, à la Bibliothèque du Vatican. Toutes ces pièces traitent de la nomination du moine Paphnuce comme métropolitain de la population grecque et albanaise vivant en Italie. Le premier document, daté le 15 d'Avril 1543, est une recommandation de la part des Grecs à Ancône en faveur de Paphnuce; elle est adressée à l'archevêque d'Och-

¹ Ориг.: по(н)по.

² На това място има знакъ, не много ясенъ, който, изглежда, може да се тълкува като нѣкое съкращение на подписа (напр. manu propria).

rida. Le second document est une lettre de l'archevêque d'Ochrida Prochoros (1528/9—1550) adressée au pape Paul III (1534—1549) pour lui recommander Paphnuce et prier d'être confirmée son élection. Le troisième document représente une lettre adressée au cardinal Santacroce. L'archevêque Prochoros lui demande d'aider le métropolite Paphnuce et de le recommander au pape. Le document suivant (№ 4) est une lettre donnée de l'archevêque à Paphnuce lui-même. Ces trois documents sont datés le mois d'Avril 1548, sixième indiction. Le dernier document, qui porte la date le 24 Décembre, probablement la même année 1548, fut envoyé de Rome par le métropolite Paphnuce. Grâce à lui on voit qu'il avait eu certaines difficultés quand il arriva à Rome.

Les documents publiés sont d'une importance particulière non seulement parce qu'ils traitent des rapports entre l'archevêché d'Ochrida et le St. Siège en cette période, mais aussi par les données chronologiques à propos de l'élection de Paphnuce comme métropolite. Il fut élu donc en 1543 et en 1548 fut envoyé à Rome pour être confirmée son élection. Quelques autres documents (v. J. S. Pal'mov, Новыя данныя къ исторіи охридской архиепископіи XVI, XVII и XVIII вв. [=Славянское обозрѣніе, II. 1894, pp. 195—231]; W. Regel-E. Kurtz-B. Korablev, Actes de l'Athos. IV. Actes de Zographou, p. 132 sqq.) nous donnent la date de la mort de Paphnuce: il était mort avant le mois de juillet 1566.

L'étude de la forme externe des documents ne laisse pas de doutes sur leur authenticité et, par conséquent, sur leur valeur historique.

Иv. Dujčev.

Р а я

Отъ Иосифъ Кабрда

За правилното схващане и задоволително тълкуване на старитѣ исторически документи, както и изобщо за успѣшното историческо изследване е важно предварителното точно опредѣление на различнитѣ исторически понятия, съ които трѣбва да борави единъ критиченъ изследовател-историкъ. Много такива понятия сж преминали въ историческата наука вече като *termini technici*. Тѣ не представятъ, обаче, абсолютно стабилни елементи, тъй като съ време могатъ да еволюиратъ въ своето значение, да го разширяватъ, стѣсняватъ или промѣнятъ. Тъкмо тази промѣнливостъ на значението на тѣзи „стабилизирани“ понятия изследователътъ трѣбва да има предъ видъ, особено когато се занимава съ историческитѣ извори отъ значително дълъгъ периодъ.

Едно отъ тѣзи основни понятия, особено важни при изследването на единъ дълъгъ периодъ отъ българската история е общо известниятъ и често употребяванъ изразъ и понятие „рая“. Въпрѣки неговата широка употреба въ българската историческа литература, даже и въ обикновения говоръ, трѣбва да се признае, че досега българската историография не се е справила съ него както трѣбва; не само това, тя го е усвоила въ неговото по-късно значение и, вследствие на историческия ретроспективизъмъ, го е пренасяла неправилно въ по-стари времена. Нещастieto, обаче, не е толкова голѣмо, както би изглеждало на пръвъ погледъ, понеже българската историография до сега сравнително малко е черпѣла прѣко отъ турскитѣ извори, кждето термина *рая* срѣщаме доста често. Именно поради това, че българскитѣ историци веднажъ, рано или късно, трѣбва да се заловятъ съ тѣзи извори по-сериозно, безъ познаване на които не е възможно да се даде поне малко по-подробно, по-всестранно и по-научно описание на българската история презъ турско време, поне до края на

XVIII вѣкъ, не ще е зле, ако си изяснимъ това понятие по-основно. Добриятъ познавачъ на османо-турския езикъ, J. H. Mordtmann, на едно мѣсто отбелязва, че „историята на думата рая трѣбва тепърва да се напише“¹. До сега, обаче, това не е сторено. Нашата целъ не е да изложимъ пълната история на тази дума, а искаме само да дадемъ възъ основа на турскитѣ извори, единъ малкъ приносъ къмъ нея.

Въ мюсюлманския свѣтъ цѣлятъ животъ на човѣка се основава на религията, съ което вече сж предопредѣлени и отношенията между мюсюлмани и немюсюлмани. Различаването на мюсюлманското общество отъ населението, което не изповѣдва вѣрата на Мохамеда, е поради това много просто: едниѣ се подвеждатъ подъ понятието *müslim*, т. е. човѣкъ, който е отдаденъ на Бога, докато на другитѣ е опредѣлено наименование *kâfir* (кяфиръ), т. е. неблагоприятенъ къмъ Бога, сжщо невѣренъ и невѣрующъ. Отъ тукъ произхожда и простонародното турско име „гяуръ“. Тази разлика е основана на самия Коранъ. Освенъ тѣзи основни наименования, явяватъ се у мюсюлманитѣ още други такива, които сж дадени чрезъ основната догма на исляма—еднобожието, като напр. *müvehhid*, т. е. този, който вѣрва въ одного Бога (монотеистъ), *müşrik* (мюшрикъ), т. е. който вѣрва въ повече богове (политеистъ), и др. още. Понятието за народностъ не е познато; затова самитѣ мюсюлмани никога не говорятъ за народността си, но се наричатъ изключително мюсюлмани. Сжщо турцитѣ сж наричали себе си не турци, а мюсюлмани и, рѣдко, османи. Вследствие на ислямското учение за т. н. свещенна война — *cihad* (джихадъ) мюсюлманскитѣ законовѣди сж въвели и понятието за териториалното разчленение на мюсюлманския и не мюсюлманския свѣтъ: *darülislâm* — „земя (мѣстопребивание) на исляма“, за разлика отъ *darülharb* — „мѣста (страни) на войната“, на които е нужно да воюватъ винаги съ мюсюлманитѣ.²

Отбелязаното дѣление ясно издава религиозния си характеръ, затова неговата употреба въ мюсюлманския миръ имала не само пълно право на сжществуване, но и била общо

¹ J. H. Mordtmann, *Türkischer Lebensbrief aus dem Jahre 1682*. ZDMG. Bd. 68. Leipzig, 1914. p. 138.

² А. л. Агрономовъ, Мухаммеданское учение о войнѣ съ невѣрными (джигадъ). Казань, 1877. p. 91—94.

разпространена. Съ учредяването, обаче, на ислямската държава и при нейното завоевателно разширение, почувствувала се нужда да се наредят правно отношенията между мюсюлманскитѣ завоеватели и победенитѣ кяфири. Нуждно било да се различатъ невѣрующитѣ, които по този начинъ сж влѣзли въ границитѣ на ислямската държава и сж станали нейни поданици, подвластни, отъ онѣзи кяфири, които сж подчинени на другитѣ мюсюлмански държави, както и отъ тѣзи чужденци, които посещавали за каквато и да е целъ земята на мюсюлманския владѣтель. Тукъ се натъкваме на другия арабски терминъ, на понятието *zimmi* като означение на немюсюлманинъ, който, обаче, е поданикъ на мюсюлманския владѣтель — което въ нашия случай ни интересува най-много. Всичко това има значение сжщо и за отношенията въ османската империя.

Споредъ единъ отъ най-добритѣ ислямски правни кодекси, т. н. *Mülteka*¹, подъ израза *zimmi* се разбира всѣки, който се е подчинилъ на мюсюлманската властъ било доброволно, било чрезъ капитулация, или е билъ принуденъ къмъ подчинение чрезъ силата на оржжието. Отказвайки да приеме исляма, бива осжденъ поради това отъ самия Коранъ да плаща личенъ данѣкъ. Турскиятъ коментаторъ на Мюлтеката добавя: „Всичкитѣ покорени немюсюлмани се подлагатъ на този поголовенъ данѣкъ — *cizye* (джизие)*. Мюлтеката пъкъ продължава: „Този данѣкъ имъ билъ наложенъ като парично наказание въ замѣна на пленичеството, дори на смъртѣта, на която сж се подхвърлили въ очитѣ на исляма, било отхвърляйки неговата свѣтлина, било съпротивлявайки се на неговото оржие. Въпрѣки това, обаче, тѣ могатъ да се радватъ въ сжщата степенъ, както мюсюлманитѣ, на благодарѣнията на гражданскитѣ закони, които осигуряватъ безопасността на личността и имотитѣ. Що се касае до социалнитѣ уредби, зиммитѣ не могатъ да се смѣсватъ по никакъвъ начинъ съ мюсюлманитѣ, поради религиозното и политическо надмощие, което има вѣрующиятъ надъ невѣрующия“².

Въ османския официаленъ езикъ и въ правната литература

¹ Вж. J. Hammer, Des osmanischen Reichs Staatsverfassung und Staatsverwaltung. I. Wien, 1815. p. 10—12.

² M. d'Ohsson, Tableau général de l'Empire ottoman. III. (folio) Paris, 1820. p. 42—43.

тура, терминътъ *zimmi* въ значение на немюсюлмански поданикъ на империята, е общоупотрѣбимъ. Това не значи, обаче, че не се е употрѣбявалъ израза *kâfir* или множествено число *kefere* или *küffar*. Тѣзи думи, наистина, намираме доста често. Обаче, терминътъ *zimmi* или *ehli zimmet* въ споменатата вече смисълъ остава официаленъ почти до срѣдата на миналия вѣкъ¹.

Думата е отъ арабски произходъ. *Zimmi* означава онзи, който се радва на покровителство (*protection*). *Ehlüzzimmet* или употрѣбяваното въ османския езикъ *ehli zimmet* (по персийско съчетание) сж онѣзи, които се радватъ на покровителство. Въ османскитѣ документи, освенъ споменатитѣ изрази, се употрѣбява и турската множествена форма *zimmler*, или формата *zimmi tayifesi* — и дветѣ отговарятъ на понятието *ehli zimmet*. Така, на немюсюлманскитѣ поданици на мюсюлманската държава, безъ разлика на вѣра или народност, които сж заплатили на държавата задължителенъ поголовенъ данъкъ (джизие), е осигурена отъ главата на мюсюлманското общество охрана, покровителство (*zimmet*). Отъ тукъ и терминътъ *darüzzimmet* означава земя, обитавана отъ зиммитѣ, която може да съставлява и частъ отъ мюсюлманската територия (*darüislâm*) или отъ територията на невѣрующитѣ (*darülharb*)².

Като си изяснихме предварително значението на понятията *kâfir* и *zimmi*, които така често срѣщаме въ османотурскитѣ исторически извори, нека разгледаме сега думата „рая“ (*geaya*), която сжщо така не рѣдко се явява въ турскитѣ документи и която, обаче, доста много е употрѣбявана — макаръ и въ повечето случаи неправилно — въ европейската историческа литература, доколкото тя се занимава съ историята на османската империя и подчиненитѣ ней нѣкога народи. Това се отнася въ не по-малка степенъ и до българската историография.

Думата *рая*, както и думитѣ *кяфиръ* и *зимми*, е отъ арабски произходъ. Тя произхожда отъ трибуквения арабски коренъ *га'а*, който означава *паса*, *пазя* (стадо). Сжществителното име *gaiyet* (мн. ч. *geaya*) означава първона-

¹ J. H. Mordtmann, Op. cit. p. 138.

² Journal Asiatique. Février. 1851. p. 222.

чално „стадо, което пасемъ“, после — „управлявани, подчинени“ и, най-после, и „пасоми“ (последното понятие изразява народния смисъл на арабски терминъ)¹.

Въ османо-турскитѣ извори се употребяватъ форми въ единствено и множествено число; последнитѣ даже се взиматъ предимно въ смисълъ на единствено число. Думата „райетъ“, отъ първоначалното си значение на колективъ (стадо) се стѣснява чрезъ множествената си форма до понятие на индивидъ, на поданикъ. За да се дойде отново до означение на множеството, въ официалния езикъ се употребява обикновено терминътъ *ғауа тауифеси* (група поданици, поданици) съ различна модификация, или пъкъ въ султанскитѣ заповѣди сѣщо *ғауа фукагаси* (бедната рая). Явява се и турското множествено число *ғауагал*.

Въ европейската историческа литература се е установило тълкуването на понятието рая въ смисълъ на немюсюлманското население на османската империя, особено на християнитѣ. Ако е вѣрно, че поменатиятъ изразъ е действително еволюиралъ до подобно значение, трѣбва да се допусне това само за XIX и по-голѣмата частъ на XVIII вѣкове. Въ по-раншнитѣ времена, понятието рая е имало по-широко съдържание — обхващало е и известна частъ отъ самото мюсюлманско население.

Сѣщо така на самото понятие рая се приписва и оскърбително и обидно значение, което му придавала управляващата класа въ отношението си къмъ покоренитѣ иновѣрци. Това схващане, обаче, трѣбва да се ограничи, макаръ то би било допустимо до известна степенъ, ако имаме предъвидъ нѣкогашното дълбоко различие (въ време на османския феодализъмъ) между турскитѣ господари и подчиненото тѣмъ селско население (безъ разлика на вѣра!); или ако си представимъ дълбокото различие между господстващата класа и бунтуващитѣ се покорени иновѣрци (когато понятието рая се ограничило вече изключително върху немюсюлманското население на империята). Сигурно, не малка заслуга за създаването на този популяренъ, но не до такава степенъ основателенъ възгледъ за значението на думата рая има, преди всичко, самиятъ *Ж. Наптег*, който, въ своето важно, собствено

¹ J. B. Belot, *Vocabulaire Arabe-français*. Beyrouth, 1929. p. 257.

и до сега още единствено отъ тоя родъ съчинение върху държавната уредба и управление на османската империя, дава не достатъчно ясна и точна дефиниция на думата рая. Той казва:

„Unterthanen sind nach den Begriffen des Staatsrechtes des Islams im weitesten Verstande zwar die gesammten Bewohner des Reichs, im engster aber nur die nicht mohammedanischen Bewohner (seyen es Juden, Christen oder Heiden), welche bey der Eroberung des Landes den Islam nicht angenommen, und die Schonung ihres Lebens durch die stillschweigende Verbindlichkeit, für ihren Kopf und für ihre Gründe die Steuern zu zahlen, erkaufet haben. Nur diese unterliegen der Kopfsteuer, während der Moslim immer für seine Person, aber nicht für seine Gründe, befreyet ist, wenn er ein schon von der Eroberung her steuerbares Gut besitzt“.

Очевидно Hammer превежда тукъ израза „рая“ съ думата „поданикъ“ (Unterthan) и подчертава неговото тълкуване преди всичко въ смисълъ на немюсюлмански поданици, макаръ и да споменава неговата „по-широка смисълъ“, споредъ която думата може да обхване и мюсюлманитѣ. И веднага добавя:

„Der Nahme Raaja oder Unterthan ist im engsten Sinne in islamitischen Staaten im Gegensatz des Moslim oder freyen Staatsbürgers, oder auch des Mossellem, d. i. des durch Traktaten von Steuern befreyten nicht mohammedanischen Ausländers, ein Schimpfnahme, welcher alle Schmach und Unterdrückung eines besieigten, der Willkühr des Eroberers preisgegebenen Volkes mit sich führt“¹.

Hammer пренебрѣгва тукъ термина zimmi, който въ ислямскитѣ правни кодекси по-сполучливо изразява понятието за немюсюлманско население, подвластно на мюсюлманския владѣтель. Именно, поради подчертаването на думата рая въ значението на зимми, което значение думата е получила едва презъ XVIII вѣкъ, възниква погрѣшното мнение, че думата рая, даже и въ своята най-тѣсна смисълъ, е имала сѣщото значение и въ първитѣ вѣкове отъ сѣществуването на османската империя. За това, наистина, сж допринесли и други писатели отъ XIX в., които сж писали своитѣ съчинения върху исто-

¹ J. Hammer, Op. cit. p. 181—182.

рията на тази държава, тъкмо въ времето, когато понятието рая станало вече общоупотребително въ своето значение за немюсюлманското население на империята, особено на християнитѣ. И тукъ историческиятъ ретроспективизъмъ лесно е намѣрилъ своето приложение. Трѣбва, обаче, да се признае, че тукъ и тамъ въ историческата литература се срѣщатъ бележки, посочващи първоначалното значение на думата рая.

Но, въпрѣки това, грѣшкитѣ се повтаряли и още се повтарятъ. Ще разгледаме сега, съ какво съдържание или значение се появява думата рая въ самитѣ османски източници. Ще посочимъ тукъ нѣколко примѣра.

Въ втория османски кодексъ отъ XVI вѣкъ¹ четемъ на едно мѣсто: „... ако раята е кяфиръ (geaya kâfir olsa)...“ (№ 16, р. 29); „ако неговитѣ прадѣди сж граждани (şehirli) или произхождатъ отъ раята...“ (№ 17, р. 41); „ако нѣкой, произхождайки отъ раята (raiyeti neslinden kimse), живѣе 15 години въ града, но [това обстоятелство] е записано въ регистъра на раитѣ (geaya defterinde), излѣзълъ е новъ законъ, щото той да не се записва въ онзи регистъръ, а да се присъедини къмъ гражданитѣ и да се запише къмъ града...“ (№ 18, р. 56)².

Въ IV глава на малкото съчинение на Lutfî paşa³ (великъ везиръ презъ царуването на султанъ Селимъ I и Сюлейманъ Великолеппи), въ която се разглежда политиката спрямо раята, между другото се казва: „Ако нѣкой отъ раитѣ изпълнява своята служба и чрезъ разширеното благоволение [на владѣтеля] заслужи тимаръ и стане спахия⁴, не бива да протегира своитѣ роднини, баща си и майка си; или пкъъ, ако нѣкой стане ученъ (danişmend), освобождава се отъ подан-

¹ Revue Historique publiée par l'Institut d'Histoire Ottomane. №№ 15, 16, 17, 18, 19. Constantinople, 1912—1913.

² Изрѣза zîmmî не срѣщаме. Където, обаче, се касае да се различатъ мюсюлманитѣ отъ немюсюлманитѣ (напр., въ случай на различно облагане съ известни данъци), употребяватъ се терминитѣ müslüman и kâfir (гл. напр. № 16, р. 21 sq.). За раята гл. № 15, р. 14 sq., № 18, р. 49 sq. За невѣрующитѣ (kefere), № 18, р. 57—58. За raiyet и raiyetlik — поданикъ и поданство, гл. № 18, р. 50 sq.

³ R. T'schudi, Das Asafnâme des Lutfî Pascha. Berlin, 1910. Türkische Bibliothek. Bd. XII.

⁴ По начало, единъ отъ раята може да получи тимаръ само, ако извърши извънредни служби на бойното поле. Сравни у M. Belin (Journal Asiatique. VI-ème série. XV. 1870. р. 251) споредъ кодекса на Aynî Ali.

ството (rai yetlik), неговитѣ близки, обаче, си оставатъ рай (rai yet)¹.

По-нататъшни и автентични указания ни дава В. Д. Смирновъ въ превода си на Risale на Кучи бей; на стр. 77, заб. 1 пише: „Както при Кучибей, така и въ другитѣ нему съвременни писатели (османски), на всѣкъже, доколкото съмъ можалъ да забележа, думата рая се употребява за означение на простия, преимуществено селския народъ, безъ разлика на народностъ или вѣра. У Хаджи Халфа се споменава на едно мѣсто рая и шехирли — селяни и граждани“².

Въ турскитѣ земеделѣски кодекси за босненския и херцеговинския санджаки отъ 1637/8 г.³ сжщо така изрично се казва (р. 107 и 109) „рая мюсюлманинъ“ (müslüman geaya olub). Въ по-нататъшния текстъ се различаватъ мюсюлмани отъ кяфири.

Въ голѣмия, колкото се касае до по-стария официаленъ и дипломатически османски езикъ, до сега незамѣнимъ Thesaurus на Meninski († 1698 г.) отъ 1680 г., за думата рая се знае само, че отговаря на subditi, coloni (подчинени, селяни), въ каквато смисълъ думата се употребява и въ единствено число⁴.

Въ V глава на съчинението на дефтердара Mehmed Sarı paşa († 1717)⁵ отъ началото на XVIII в., въ която

¹ R. Tschudi, Op. cit. p. 34—35 и турски текстъ.

² В. Д. Смирновъ, Кучибей Гомюрджинский и другіе османскіе писатели XVII вѣка о причинахъ упадка Турціи. С.-Петербургъ, 1873. p. 77, заб. 1. Вж. сжщо р. 154, заб. 2 и р. 209 et passim. За Кучибей (Qoçi Beg) гл. Fr. Babinger, Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke. Leipzig, 1927. p. 184—185.

³ Вл. Скаринъ, Турски аграрни законици за санѣака Босну и Херцеговину од године 1047. (Гласник земаљског музеја у Босни и Херцеговини. XLVI. Сарајево, 1934. p. 107—111). Сравни Ćiro Truhelka, Stari turski agrarni zakonik za Bosnu. (Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini. XXVIII. Sarajevo, 1917. p. 427—475). Въ босненското кануннаме отъ 1565 г. терминътъ „рая“ е равнозначенъ съ понятието „селянинъ“. (Journal As. XIX. 1862. p. 208—210.)

⁴ Fr. Meninski, Lexicon arabico-persico-turcicum. Viennae, 1680. (Второ издание отъ 1780 г.)

⁵ W. L. Wright, Ottoman Statecraft: The Book of Counsel for Vezirs and Governors of Sarı Mehmed Pasha, the Defterdar. Princeton, 1935. p. 116—120; турски текстъ р. 70—75.

се третира въпроса за положението на раята, авторътъ, между другото, съветва, че не е благоразумно раята да се допуска въ класата на военнитѣ. Сигурно, казва, ще стане бъркотия, ако онѣзи, които не сж отъ спахийски произходъ, станатъ изведнажъ спахии. Раята не ще бжде пкъ въ състояние да устои на своитѣ задължения къмъ хазната, и отъ това ще страда цѣлиятъ държавенъ организъмъ и, най-после, ще рухне. А пкъ хазната зависи отъ многобройността на раята¹.

Въ hattı şerif, съ който бѣ ратифициранъ мирния договоръ въ Пожаревацъ (1718 г.) между Австрия и Турция, поданицитѣ и на дветѣ държави взаимно се означаватъ съ израза рая, което напълно отговаря на френския терминъ *sujets*².

Отъ приведенитѣ тукъ указания и цитати изпква ясно, че думата рая първоначално не се е отнасяла само до немюсюлманското население на османската империя, както знаемъ това главно отъ миналия и по-миналия вѣкове. Отъ посочванията на самитѣ осmano-турски писатели отъ XVI, XVII, а даже и отъ първата половина на XVIII вѣкове личи, че понятието рая се е отнасяло, преди всичко, до простото селско население на империята, безъ разлика на вѣра и народностъ. На нѣколко мѣста на термина и понятието „рая“ се противопоставя думата и понятието „шехирли“ — гражданинъ³. Въ възгледитѣ на поменатитѣ османски държавници е твърде забележително и интересно обстоятелството, че тѣ посочватъ различаването на поданици, основано по-скоро на класитѣ отколкото на религията. Докато мюсюлманитѣ — членове на раята, все пакъ сж имали възможностъ да се вмъкнатъ въ османския феодаленъ строй, то рая-кяфиритѣ сж били напълно изключени отъ това, макаръ че, както твърди Truhelka, въ

¹ Въ *Nasihatname* отъ неизвестенъ авторъ, пакъ отъ XVII в., се казва: „Раята е съкровище на владѣтелитѣ“ (*ZDMG*. XVIII. 1864. p. 720). По-нататкъ Сари паша споменава и това, което сме вече привели отъ *Aşafnâme* на Лутфи паша (отъ което Сари паша очевидно е черпѣлъ).

² *Journal Asiatique*. XVIII. 1861. p. 397, n. 1.

³ Срв. Ć. Truhelka, *Historička podloga agrarnog pitanja u Bosni*. (*Glasnik*. XXVII. Sarajevo, 1915. p. 139). Тамъ вижъ и за понятието *raiyetlik*, или както пише Truhelka — *reijetluk*; казаното тамъ, обаче, не е убедително.

паметниците се споменават и самите християни като спахии¹. Въ всеки случай, трѣбва да приемемъ, че чакъ до XVIII вѣкъ понятието рая има повече социаленъ характеръ, тъй като изразява социално-економическитѣ отношения на носителитѣ на това наименование къмъ привилегированата класа, а не стои въ връзка съ вѣрата или дори съ народността. Кждето е трѣбвало — особено въ различни закони (кануни) — да се различи населението споредъ вѣрата, т. е. да се посочи, дали се касае до мюсюлмани или немюсюлмани (друга разлика въ първитѣ вѣкове почти не съществувала)², тамъ намираме подходящитѣ изрази *müslim* или *müslüman* и *kâfir*.

И тъй, може да се каже, че още въ първата половина на XVIII в. имаме засвидетелствувано, че за самитѣ османци понятието рая има още тогава значение на просто селско население безъ разлика на вѣра: въ раята сж влизали и мюсюлмани, т. е. мюсюлманското селско население. *Mordtmann* отбелязва,³ че семазиологическата промѣна на думата рая у самитѣ османци започва именно презъ първата половина на XVIII в. До тогава немюсюлманското население се е наричало изключително *zimmi*, което название въ официалния езикъ се е запазило чакъ до времето на освобождението на християнитѣ отъ турското владичество³.

¹ Ć. Truhelka, Op. cit. p. 139, заб. — Въ единъ ферманъ отъ 1684 г., който е публикувалъ на времето си Grzegorzewski (*Z siddzylatów gumelijskich epoki wyprawy wiedeńskiej akta tureckie. Lwów, 1912. p. 105—6*; турски текстъ p. 32—33) и който е извлѣченъ отъ турскитѣ сиджли, пазени въ Народната библиотека въ София (сиджиль № 7, p. 62), между друго, заплашватъ се еничеритѣ, пренебрѣгващи службата си, че ще влѣзатъ въ класа на раитѣ (*reaya zimmesine dahil olurlar*). Трудно е да се помисли, че мюсюлманското правителство би позволило на еничеритѣ — които иначе сж били мюсюлмани — да станатъ християни, или че би ги дори принудило да влѣзатъ и се слѣятъ съ тѣхъ.

² Въ други случаи, обаче, напр., въ бератитѣ на духовнитѣ начальници на отдѣлнитѣ вѣроизповѣдания въ империята (християнско, еврейско, арменско, католишко и пр.) срѣщатъ се и по-рано отдѣлни наименования като *rum*, *yahud*, *ermeni*, *lâtin*; всичкитѣ обикновено сж придружени съ познатия намъ вече терминъ *zimmi* или *ehli zimmet*, въ по-нови времена и съ термина *reaya*. Напр.: *ehli zimmet rum reayasi*, *ermeni zimmi tayifesi*, *rum reayasi*, *yahudiyan reayasi*, и под.

³ *Mordtmann*, loc. cit. Сравни сжщо напр. ферманъ отъ време на султанъ Ахмедъ III (1703—1730), който цитира въ извлѣчение Grzegorzewski

Не е нужно да се привеждатъ други примѣри, извлѣчени отъ отдѣлнитѣ турски документи, за да се потвърди още по-силно изнесеното по въпроса за раята. Напоследѣкъ известниятъ турски историкъ, професоръ Ahmet Refik, въ предговора къмъ една сбирка отъ исторически документи за българската история, наскоро издадена отъ него¹, казва буквално, че въ турскитѣ държавни документи „изобщо, въ България живѣщитѣ турци, българи, руми се споменаватъ подъ името рая“². За жалостъ авторътъ не е посочилъ приблизително до кое време може да се проследи това въ самитѣ документи. Съ членъ VII на hattı hümayun отъ 1856 г. терминътъ геауа се отмѣнилъ като обиденъ и билъ замѣстенъ съ думата тебаа, т. е. поданици.³

Отъ това, обаче, че въ понятието рая дълго време е

(Ор. cit. p. 40, заб.). Известниятъ преводачъ на турскитѣ исторически документи на български езикъ, покойния Д. А. Ихчиевъ, доста често е употребявалъ въ своитѣ преводи израза „рая-християни“, когато въ оригиналитѣ на съответното мѣсто намираме само — жители на едикое-си село. Или пъкъ съ сѣщия изразъ е замѣствалъ думитѣ zimmi или ehli zimmet. Изобщо, отъ преводитѣ на Ихчиевъ не можемъ да се ползуваме за нашия въпросъ, понеже той много свободно попълвялъ и обяснявалъ текста, безъ, обаче, да отбележи, че това въ самия турски текстъ го нѣма. Не може да се каже, че Ихчиевъ не е познавалъ и първоначалното значение на понятието рая, тъй като, черпейки направо отъ турскитѣ източници и писатели, той се е безспорно напѣквалъ на факта, че къмъ раята сж принадлежали и мюсюлмани. Виждаме това и въ неговия „Приносъ къмъ въпроса за спахийскѣ въ османската държава и турски документи върху тяхъ“. (Сборникъ за нар. умотв., наука и книжнина. Кн. XXV (VII). София, 1909. p. 1—96), където, занимавайки се по-обширно съ въпроса за спахийскитѣ данѣци, на нѣколко мѣста изрично посочва „рая-мюсюлмани“ за разлика отъ „рая-християни“ (гл. напр. стр. 11, 12, 16, 19). Ихчиевъ чувствува, че, когато се говори въ документитѣ за раята, касае се главно до селското население, безъ огледъ на вѣра, и поради това често употребява термина „рая-земедѣлци“. На едно мѣсто — очевидно подъ влиянието на изразитѣ геауа и şehirli въ турския текстъ — различава селянитѣ отъ гражданитѣ, но все пакъ ги подвежда подъ категорията на раята. Въ всѣки случай, къмъ ползуването отъ неговитѣ преводи, особено когато се касае до раята, трѣбва да се пристъпи съ известна предпазливостъ. Най-сигурното, обаче, е, преводитѣ да се провѣрятъ съ самия турски текстъ.

¹ Ahmet Refik, Türk idaresinde Bulgaristan. Istanbul, 1933.

² Ibidem, p. 6: Alelûmum Bulgaristanda oturan Türk, Bulgar, Rum, Reaya namı altında zikrolunur.

³ G. Noradounghian, Recueil d'actes internationaux de l'Empire Ottoman. III. Paris, 1902. p. 85. A. C. Barbier de Meynard, Dictionnaire turc-français. II. Paris, 1896. p. 20.

влизало, освенъ християнското селско население, и мюсюлманско, не следва още, че навсѣкжде въ турскитѣ документи до XVIII вѣкъ, кждето срѣщаме термина „рая“, трѣбва да гърсимъ въ него непремѣнно указание и за мюсюлмани. Въ турскитѣ документи напр., които сж останали въ Словашко още отъ време на турското владичество надъ Унгария, подъ името рая естествено може да се разбира само тамкашното заседнало християнско население, тъй като не може да се предполага ни най-малко, че тамъ е имало население отъ мюсюлмански селяни¹.

Ако думата рая е била употрѣбвана въ смисълъ „стадо“ (или дори „добитѣкъ“), то, все пакъ нѣмаме достатѣчно основание да мислимъ, че тя е имала само оскѣрбително значение — въ разрѣзъ съ онова, което твърдѣлъ Намтег и нѣкои други автори следъ него. Възможно е, че въ обикновения говоръ лесно е могло да се достигне до първоначалното значение на арабската дума „стадо“, обаче, едвали може да се допусне, че сжщото съдържание се е влагало въ този терминъ въ официалнитѣ документи или закони. Ако мюсюлманското общество е имало за иновѣрцитѣ правенъ терминъ zimmi, който впрочемъ сжщо не изразява кой знае какво унижение или гнетъ, макаръ че въ социално и политическо отношение действително е изразявалъ известна по-низка степенъ и положение, какъ тогава мюсюлманитѣ въ общата употрѣба и схващане биха приписвали на израза geaua — който съ течение на вѣкове е включвалъ известна частъ и отъ самото, макаръ и просто мюсюлманско население — оскѣрбителната смисълъ на „стадо“, „добитѣкъ“?

Намтег бележи, че името gaiyet произхожда по предание отъ Пророка, кждето се казва: „Ние всички сме пастири и всѣки ще бжде отговоренъ за стадото си. Слугитѣ сж стадото на господаря, който ще отговаря за тѣхъ; децата сж стадото на родителитѣ, които ще отговарятъ за тѣхъ; народитѣ сж стадото на княза, който ще отговаря за тѣхъ“. Този авторъ добавя, че най-старото понятие за „пастиря“ и „стадото“, което се е запазило у насъ още въ църковната иерархия, лежи въ ориента въ основата на

¹ Jan Rypka, Čtyři turecké listiny z Dolného Kamence na Slovensku. p. 7—9. (Revue „Průdy“. XI. 1927. č. 6 a 8).

отношенията между народа и княза изобщо, особено пъкъ въ отношенията между мохамеданския завоевател и победенитѣ немюсюлмани¹. Както е вече посочено по-горе, арабското сжществително име *gaïyet* (мн. ч. *gea ya*) на простъ езикъ изразява „пасомитѣ“, „овцитѣ“, сжщо и „стадо“, обаче, въ преносна смисълъ, както тази дума се употрѣбява всрѣдъ християнитѣ.

Ако е вѣрно, че въ османската империя се е приписвало на думата *ра я* обидно значение, тогава бихме могли да приемемъ това съ известни ограничения относно времето. Отъ момента, когато почна да се долавя семазиологическата промѣна на разглежданата тукъ дума и *у* самитѣ османци, т. е. въ първата половина на XVIII в., и когато, наистина, терминътъ *ра я* билъ запазенъ само за немюсюлманскитѣ поданици на Портата, може да се предположи, че отъ тогава заедно съ тази промѣна думата е придобила оскърбително значение и въ обикновената ѝ употрѣба. Възможно е, че и самитѣ чужденци сж допринесли за това — наблюдавайки отъ своя гледна точка, твърде неблагоприятна за турцитѣ, плачевното положение на християнитѣ въ империята — да дадатъ на израза *ра я* още по-оскърбителенъ и презрителенъ смисълъ, което, може би, не е съзнавала до такава степенъ дори самата господстваща класа. Ако действително може да се говори за нѣкакъвъ презрителенъ изразъ — отъ мюсюлманска гледна точка — съ който сж били „удостоени“ немюсюлманитѣ и който е билъ после усвоенъ и, може да се каже, официално — такъвъ изразъ може да бжде, преди всичко, арабскиятъ терминъ *kâfir* въ неговото първоначално значение: „неблагодаренъ къмъ Бога“, „невѣренъ“, „невѣрующъ“. Съ тази дума мюсюлманскиятъ религиозенъ фанатизъмъ е можалъ по-добре да изкаже своето презрение, своята самоувѣреностъ и надмощие надъ кяфиритѣ (сравни народното „гауръ“!).

Наистина, не може да се отрече деспотизма на османскитѣ турци, който се е чувствувалъ преди всичко отъ покореното немюсюлманско население — иновѣрци. За неговото историческо изследване, разграничение, както и оценка, може да допринесе и историята на понятията *kâfir*, *zimmi* и *gea ya*, които сами за себе си показватъ, макаръ и не тол-

¹ J. Hammer, Op. cit. p. 182.

кова опредѣлено, неговия религиозенъ, правенъ и социаленъ отенѣкъ. Нуждно е, обаче, да се припомни, че османскиятъ депотизъмъ, споредъ известния познавачъ на мюсюлманското устройство изобщо и въ частностъ на османското, Mou-
rad gea d'Ohsson, е билъ по-скоро отъ фактическо естество, отколкото основанъ на мюсюлманскитѣ закони, нрави или изобщо на самата религия.¹

ZUSAMMENFASSUNG

In der Geschichtsliteratur, die sich mit der Geschichte des ehemaligen Osmanischen Reiches, so wie auch der Balkanvölker unter der Türkenherrschaft befasst, treffen wir oft den Begriff Reaya an, und zwar werden mit diesem Ausdrücke gewöhnlich nichtmohammedanische, in erster Linie christliche Untertanen des Osmanischen Reiches bezeichnet; überdies wird dem Ausdrücke Reaya mit Rücksicht auf den ursprünglichen Sinn dieses arabischen Wortes auch noch eine schimpfliche Bedeutung beigelegt. Während man aber im Allgemeinen den Begriff Reaya in der einschränkenden Bedeutung auf die nichtmohammedanische, vorwiegend christliche Bevölkerung erst in der ersten Hälfte des XVIII. Jahrhunderts anwenden kann, so verstand man vorher unter dem selben Begriffe die einfache Bauernbevölkerung schlechthin, ohne Unterschied der Konfession und der Nationalität.

Nach der Erklärung der grundlegenden termini technici, mit denen die nichtmohammedanischen Untertanen eines muslimanischen Herrschers bezeichnet werden, wie Kâfir oder Zimmi, führt der Verfasser eine Reihe von Belegen aus osmanischen Quellen und Autoren an: aus dem II. osmanischen Kodex, aus den bosnisch-herzegovinischen Kodices, aus den Werken des Lutfi Pascha, Qoçi Beg, Mehmed Sari Pascha, Prof. Ahmet Refik, sowie auch aus Meninski's Thesaurus u. a.

Bis in die erste Hälfte des XVIII. Jahrhts kommt dem Begriffe Reaya eine soziale Bedeutung zu, indem er die sozial-ökonomischen Beziehungen der Träger dieses Namens zur privilegierten Klasse zum Ausdruck bringt, und mit der Konfession und Nationalität in keinerlei Zusammenhang steht. Bis in diese Zeit wird in offiziellen Quellen zur Bezeichnung der nichtmohammedanischen Untertanen des osmanischen Herrschers am häufigsten der Ausdruck Zimmi oder Ehli zimmet angewendet.

Gleichzeitig mit diesem Bedeutungswechsel des Begriffes Reaya, der bei den Osmanen selbst in der I. Hälfte des XVIII. Jahrhts beginnt, wurde diesem Ausdrücke, der von jener Zeit an nur auf Nichtmohammedaner beschränkt war, auch eine schimpfliche Bedeutung (Herde, sogar Vieh) beigelegt.

Josef Kabrda

¹ G. L. Maurer, Das Griechische Volk. I. Heidelberg, 1835. p. 56.

Д. А. Ихчиевъ

(По случай предстоящата 25-годишнина отъ смъртта му)

Отъ Андрей Диамандиевъ

Между книжовнитѣ работници въ България, които сж открили нови писмени извори за нейната история подъ турското владичество, спада и покойниятъ туркологъ Д. А. Ихчиевъ. Известна е неговата дейность като издирвачъ и преводачъ на турски архивни документи по миналото на българския народъ. Наистина, тая дейность не е твърде продължителна: тя обема единъ периодъ отъ 8 години (1904—1911). Обаче резултатитѣ, добити отъ нея, сж значителни. За това свидетелствуватъ многобройнитѣ му трудове, прѣснати изъ разни научни списания и сборници, а нѣкои печатани въ отделна книга.

Тукъ ще дадемъ кратки бележки за живота и дейностьта му заедно съ единъ пълненъ списъкъ на трудоветѣ му.

Диаманди Андреевъ Ихчиевъ е роденъ на 8 ноемврий 1854 година въ градъ Велесъ, Македония. Основно образование той получилъ въ родния си градъ, въ едно отъ мѣстнитѣ училища, при учителитѣ отецъ Алексий, монахъ отъ Зографския манастиръ, и Костадинъ Босилковъ отъ Копривщица. Подиръ това той билъ изпратенъ въ Щипъ, гдето свършилъ класното училище на видния педагогъ Йосифъ Ковачовъ (1871—1872).

По желанието на баща си, който тъкмѣлъ да го направи помощникъ въ търговията си, той подкачилъ на 11-годишна възраст да изучава и турски езикъ, най-напредъ частно при единъ мѣстенъ ходжа, Реджебъ ефенди, а сетне въ училището при поменатия учителъ Босилковъ. Последниятъ успѣлъ да му внуши голѣмъ интересъ къмъ книжовния турски езикъ.¹

¹ Костадинъ Босилковъ „е владѣлъ много хубаво турския езикъ и речитѣ, които е държалъ както при посрѣщанieto, тъй и при испроважданieto на Ахмедъ паша, правили силно впечатление на слушателитѣ“

Следъ като свършилъ училището на Ковачова, Ихчиевъ се условилъ за учителъ въ село Ватоша, Тиквешка каза (1873)¹. Но поради холерата, която почнала да върлува въ онзи край, той учителствувалъ малко време. Оттамъ отишелъ въ Цариградъ, гдето постъпилъ ученикъ въ османското училище „Мектеби хукукъ“. Следъ нѣколко месеца, обаче, по настояванията на баща си, прекратилъ учението си и се върналъ обратно въ Велесъ. Тукъ подхваналъ бащината си търговия (съ храни и жива стока) и въ продължение на десетъ години (1874—1884) работилъ успѣшно заедно съ баща си. Презъ това време, поради сношения и съ турски търговци, можалъ да се упражни въ кореспондиране на турски и да се запознае съ турскитѣ правни наредби. Търговията имъ изпърво вървѣла добре, ала отпосле почнали несполуки, които го принудили презъ 1884 година да се пресели въ свободна България.

Въ новата държава Ихчиевъ упражнявалъ адвокатска практика, първомъ въ Кюстендилъ, а сетне въ София². На нѣколко пѣти, обаче, той заемалъ и разни държавни длѣжности. Билъ чиновникъ по „Зелената книга“ въ София (1884), секретаръ на Окрѣжното управление въ Вратца (1885), драгоманинъ по турски езикъ въ Министерството на външнитѣ работи и изповѣданията (1890—1895), уредникъ на турския отдѣлъ при Софийската народна библиотека (1900—1908), найсетне пакъ драгоманинъ въ Министерството на външнитѣ работи (1910—1911). Презъ последната година здравето му се

К. (Василь Кънчовъ), „Сегашното и недавното минало на гр. Велесъ“, Период. спис. на българ. книжов. дружество, год. осма, кн. XL, 1892, стр. 601. — Ср. сжшо Хр. Чочковъ, Градъ Велесъ. Учебното дѣло до революционнитѣ борби. София, 1929. Стр. 28. — За Босилкова вж. още Спомени на Арсени Костенцевъ, 2-о издание, София, 1917. Стр. 73—76.

¹ Въ едно писмо, адресувано до Христо Г. Дановъ, сжщиятъ К. Босилковъ, който известно време билъ и управителъ на Дановата книжарница въ гр. Велесъ, между другото му съобщава следното: „Сжщо така отидоха за учители Георги П. Бояджиевъ въ Рѣсенъ и Д. Ихчиевъ, мой ученикъ, въ Ватоша. И двамата бѣха отъ Велесъ“. Вж. С. Ив. Барутчийски, Юбилеенъ сборникъ въ честъ на Хр. Г. Дановъ, Пловдивъ, 1905. Стр. 79.

² Между книгата му се намѣри запазено едно удостовѣрение отъ Кюстендилския окрѣженъ сждъ № 1660, 3 Априлий 1889 год., съ което му се дава право на адвокатство предъ всички сдилища въ България.

разклатило силно, затова излѣзълъ въ оставка и напустналъ всѣка работа. На другата година се оттеглилъ съ семейството си въ Кюстендилъ, гдето починалъ скоропостижно презъ време на балканската война — 13 мартъ 1913 година.

*

Когато билъ уредникъ на турския отдѣлъ при Софийската народна библиотека, покойниятъ успѣлъ да приведе въ известность 310 стари турски рѣкописни тефтери, които дотогава лежали, потънали въ прахъ, въ една отъ библиотечнитѣ стаи. Оказало се, че тѣ сж регистри, водени отъ нѣкогашнитѣ турски сѣдилища въ София и Видинъ въ течение на три непълни столѣтия (1604—1872). Отъ тѣхъ 45 били регистри на Софийското турско сѣдилище, а 265 — на Видинското. Тѣ започвали на първото отъ 1604 г., на второто отъ 1696 г. и продължавали до 1872 г.; но не били запазени регистри за всѣка година по редъ, а имало по единъ, два или три за цѣли десетилѣтия. Въ тия книги, наричани по турски сиджилъ-тефтери или сиджилати, били записани (зарегиструвани) изцѣло хиляди най-разнообразни държавни актове и служебни книжа, едни — издадени отъ самитѣ сѣдилища, други — отправени до тѣхъ отъ различни турски власти. Имало тамъ зарегиструвани:

1) фермани и берати — върховни заповѣди и наредби, издадени отъ кабинета на султанитѣ;

2) бюрултии и емирнамета — прикази и предписания, излѣзли отъ канцеларията на великитѣ везири, отъ сераскерата (военното министерство), отъ бейлер-бейоветѣ, санджак-бейоветѣ и мутеселимитѣ (градскитѣ управители);

3) фетви — решения, основани на свещения мохамедански законъ — шериата, издадени отъ шейх-ул-исляма и видни муфтии;

4) илями — сѣдебно-шериатски решения по граждански дѣла;

5) карари — сѣдебно-шериатски опредѣления по различни случаи;

6) хукюми — сѣдебни присѣди по уголовни дѣла;

7) худжети — сѣдебни постановления по спорове, по покупка и продажба на недвижими имоти, на роби-християни, по назначаване настояници на малолѣтни сираци и пр.;

8) касъми — сждебни актове по раздѣляне на наследства;

9) синурнамета — сждебни актове по опредѣляне границитѣ на села, чифлици, землища и пр.;

10) вакъфи — завещания на имоти въ полза на богоугодни заведения;

11) тапии — крепостни актове;

12) масбати — доклади на разни служебни лица;

13) махзари — колективни просби до висшата власть;

14) арзухали — просби на частни лица;

15) тескерета — удостовѣрения отъ сждебно-административни власти;

16) мураселета — съобщения отъ сждебно-административни власти;

17) ихзариета — призовки;

18) масариф-тефтери — прихода-разходни книги;

19) тетбири — разпоредби до нисшитѣ власти за събиране на храни, коне и коля, за намиране квартири на преминаващи войски и пр.;

20) всевъзможни други разпоредби, напр., за опредѣляне ценитѣ на житата или на добитъка, разни описи, списъци, писма и пр.

Всичкитѣ тия разнообразни документи били записани въ регистритѣ безъ особенъ редъ. Често напр. подиръ една обикновена разпоредба на мѣстната власть, съ която се опредѣля цената на житото или на добитъка, следвалъ височайши ферманъ, издаденъ отъ султана по случай нѣкое важно събитие; или следъ нѣкой сждебенъ актъ за подѣлба на известно наследство била записана заповѣдъ на великия везиръ за обявяване война.

Колкото повече проучвалъ тия многобройни тефтери, за да ги нареди и опише, толкова повече Ихчиевъ се убеждавалъ, че има предъ себе си едно голѣмо съкровище отъ крайно интересни и скъпоценни сведения, както за външнитѣ отношения на Османската империя къмъ съседнитѣ ней държави, така и за вътрешния животъ на подвластнитѣ ней народи презъ една епоха отъ близу три вѣка (XVII—XIX вв.). Особено ценни му се виждали даннитѣ за социалното и економическо положение на българския народъ, за данъцитѣ, които се плащали, за мошнетната система, която съществувала, за разнитѣ привилеги-

ровани населения, за тяхните права и задължения, за правата на висшето християнско духовенство и пр. Ето защо след тригодишно проучване на въпросните тефтери (1900—1903 г.), той се решил най-сетне, доколкото скромните сили му позволяват, да ги направи достояние на българския ученъ свѣтъ като преведе и обнародва редица извадки отъ тяхъ. Въ това си решение той билъ насърденъ отъ българския историкъ-археологъ Георги Д. Баласчевъ, тогава на служба въ библиотеката, който се заинтересувалъ за тефтеритъ и пръвъ съобщилъ за тяхъ въ българския периодиченъ печатъ¹. Насърденъ билъ сжщо тъй и отъ наскоро основаното историческо дружество въ София подъ председателството на покойния проф. Димитъръ Д. Агура, гдето за пръвъ пжтъ прочелъ нѣкои извадки отъ сиджилатитъ (1904 г., юний). Дружеството ги одобрило напълно и решило да ги напечата още въ първата книга на своя наученъ органъ „Известия на Историческото дружество въ София“².

Насърденъ така и добилъ повече увѣреностъ въ себе си, Ихчиевъ се заловилъ усърдно за работа и вътре въ нѣколко години успѣлъ да издири, преведе и обнародва голѣмо количество турски документи, които прѣснаха силна свѣтлина върху разни страни отъ бита на българитъ подъ турското владичество. Първо мѣсто между тяхъ заематъ документитъ за привилегированитъ рая-християни, предимно българи, въ Османската държава, които, споредъ неговитъ издирвания, възлизали на 24 категории. Подиръ тяхъ идатъ документитъ за кърджалиитъ, за Османъ Пазвантоглу Видински, за спахиитъ въ Османската държава, за вакъфитъ въ България, за поземелната собственостъ въ турско време, за еснафитъ и тяхнитъ сдружения, за чифликчиитъ, за Софийската епархия, за Охридската патриаршия, за сръбското възстание и пр. Освенъ това той проучилъ редъ стари турски лѣтописи и турски исто-

¹ Вж. статията му „Турскитъ архивни тефтери въ София и значението имъ за нашето минало“, в. „Прѣпорецъ“, 1904, брой 23.

² Тамъ тѣ сж обнародвани подъ общото заглавие „Материали за историята ни подъ турското робство“, книга I, 1905, стр. 60—131, продължени и въ книга II, 1906, стр. 91—208. Малко преди това е обнародванъ преводътъ му на другъ важенъ документъ въ сп. „Българска сбирка“, 1904, книжка III, стр. 161—164.

рически съчинения, които се пазятъ въ Софийската народна библиотека, съставени отъ Ходжа Сеад-единъ, Брусеви Челеби зааде, Али ефенди Селяниги, Нешери, Ферудинъ бей, Кятибъ Челеби (Хаджи Калфа), Евлия Челеби, Ахмедъ Рифаатъ, Ахмедъ Джевдетъ паша, Ебу-абасъ Ахмедъ Дамашки, Рашидъ ефенди, Исмаилъ Галибъ бей и пр. Отъ тѣхъ направилъ доста извадки и ги обнародвалъ подъ видъ на бележки, приноси, реферати и пр. — напр., за войниганитѣ при турската войска, за превзimanето на София отъ турцитѣ, за минуването на Влашко подъ турско върховенство, за битката при Варна въ 1444 год., за монетното дѣло въ Турция и пр. Малко по-сетне, по решението и при съдействието на Светия синодъ на българската църква, той превелъ и обнародвалъ въ отдѣлна книга всичкитѣ турски документи (на брой 644), запазени въ архивата на Рилския манастиръ (1910 г.).

Всрѣдъ тия си занимания Ихчиевъ добилъ насърчение и отъ известния български историографъ, проф. д-ръ К. Иречекъ, комуто изпратилъ нѣкои отъ своитѣ печатани трудове. По тоя поводъ последниятъ му е писалъ нѣколко съчувствени писма. Тѣ сж запазени въ книгата му. Въ едно отъ тѣхъ, съ дата 23 декемврий 1907 год., Иречекъ между другото пише следното: „Турскитѣ тефтери отъ 1604—1872 въ Софийската народна библиотека представляватъ едно важно откритие, защото съдържаватъ материялъ, който нигдѣ го нѣма: служебнитѣ документи на самитѣ господари на страната“. А подиръ смъртъта на Ихчиева бележитиятъ ученъ е обнародвалъ цененъ поменъ за него въ голѣмото научно списание на проф. д-ръ В. Ягичъ, *Archiv für Slavische Philologie*, Band 36, Berlin, 1916, 601—602¹.

Тукъ му е мѣстото да отбележимъ, че много време преди това покойниятъ български туркологъ, д-ръ Ив. К. Димитровъ бѣ излѣзълъ въ „Периодич. списание на бълг. книжов. дружество“ (LXXI, 1910, стр. 447—466) съ една остра критика върху бележкитѣ на Ихчиева за битката при Варна въ 1444 год. Тия бележки сж извлѣчени предимно изъ ржкописната хроника на Ходжа Сеад-едина, позната подъ

¹ Сжщо и сп. „Българска сбирка“ на С. С. Бобчевъ помѣсти по случай смъртъта на Ихчиева единъ поменъ за него въ отдѣла „Заслужили покойници“, год. XX, 1914, кн. 7, стр. 503—505.

името Тач-ул-теварихъ (Корона на историитѣ). Но въ тѣхъ сж внесени сведения, взети и отъ други турски лѣтописи (напр. отъ историята на Брусеви Челеби зааде, отъ хрониката Гюлшени и пр.). Така че трудътъ на Ихчиева нѣма за целъ да даде букваленъ преводъ на една хроника; той има по-обща задача: да даде въ свободна и ясна форма турски сведения за битката при Варна въ 1444 год. Обаче намѣреніето на критика е да покаже, че Ихчиевъ не е разбиралъ добре турския литературенъ езикъ. По тоя въпросъ ще приведемъ тукъ мнението на другъ туркологъ, който е познавалъ отблизу Ихчиева и неговитѣ трудове. Той е Д. Г. Гаджатовъ, бившъ дългогодишенъ лекторъ по турски езикъ въ Софійския университетъ и познатъ преводачъ на Евлия Челеби. Ето какво бележи той въ една статия за Ихчиева, помѣстена въ в. „Македония“, год. VI, 1931, брой 1552:

„Да знаешъ добре турския литературенъ езикъ, или съ други думи да знаешъ основно не само турския, но и арабския и персийския езици, които въ езиково отношение принадлежатъ на три различни езикови групи: туранска, индоевропейска и семитска — това е твърде мжчна задача. Ихчиевъ, прочее, не само знаеше основно и тритѣ езика. Нѣщо повече. Той знаеше и историческото имъ развитие, както и палеографията имъ. Ихчиевъ бѣ една голѣма фигура въ това отношение. Най-разнообразни почерци, най-старинно писмо, често пжти безъ точки, разнитѣ видове орнаментални писма, които повече приличатъ на цвѣтя, той съ голѣма компетентностъ и правилно отгатване ги превеждаше. Преводниятъ му езикъ е разкошенъ, класически“.

»

Книжовнитѣ трудове на Ихчиева сж обнародвани въ разни български научни списания и сборници. Само единъ неговъ трудъ е издаденъ въ отдѣлна книга — Турскитѣ документи на Рилския манастиръ. Другитѣ му работи сж помѣстени въ следнитѣ списания: „Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина“, „Периодическо списание на българското книжовно дружество“, „Известия на историческото дружество въ София“, „Списание на българското икономическо дружество“, „Минало“ на Г. Д. Баласчевъ, „Прегледъ“ на Св. Синодъ на българската църква и „Българска сбирка“ на С. С. Бобчевъ.

Ето пълненъ списъкъ на книжовнитѣ му работи.

1904. — 1. Цѣненъ исторически паметникъ по борбата за освобождението отъ турското робство на южнитѣ славяни. Височайши султански ферманъ, издаденъ въ видъ на манифестъ отъ султанъ Махмудъ II, въ края на месецъ Септеръ 1224 г. отъ егира (1808 г.), по случай почването отъ Русия война срещу Турция. Б. Сб., год. XI (1904), кн. III, стр. 161—164.

1905. — 2. Материали за историята ни подъ турското робство. а) Отъ ржкописния тефтеръ № 1. б) Отъ ржкописния тефтеръ № 2. в) Султанска заповѣдь, издадена къмъ раята-войнигани за данъка „джизие харачи“ отъ 1614—15 год. г.) Сждебно-шериятски актъ, издаденъ отъ софийския кадия за нѣкои права и задължения на раята-християни подъ название „чакърджи-тайфаси“ отъ гр. София (1616—1617 г.). д) Султанска заповѣдь, дадена за правата и привилегиитѣ на ливницата за свѣщи въ гр. София въ полза на вакъфа (1614—1615 г.). е) Императорски височайши ферманъ, издаденъ отъ султанъ Османъ III на видинския митрополитъ Мелетия (1753 г.). ж) Надписътъ на Черната джамия. И.И.Др., Книга I. 1905, стр. 60—130. — 3. Исторически приносъ за „войниганиитѣ“ при турската войска отъ 1374 год. дори до 1839 год. сл. Р. Н. Хр. — до Танзимата. П. Сп., книга LXVI. 1905, стр. 708—742.

1906. — 4. Материали за историята ни подъ турското робство. 1) Прѣвзимането на София отъ турцитѣ. (По турски източници). (Сжщо: Юбил. Сборн. Соф. Друж. „Ив. Н. Денкоглу“, София 1907, стр. 51—55). 2) Минуването на Влашко подъ върховенството на турцитѣ при Мирча-воевода. 3) Бюджетъ на Видинската областъ въ втората половина на XVIII вѣкъ. 4) Права, привилегии и задължения на нѣкои класове рай-християни, особено българи. прѣзъ врѣме на турското владичество. И.И.Др., II. 1906, стр. 91—208. — 5. Историческата битка при Варна въ 1444 г. (Допълнителни бѣлѣжки къмъ реферата на г-нъ професора Иширковъ върху сжщата тема, четенъ на 31 октомври 1905 г.). П. Сп., кн. LXVII. 1906, стр. 678—694.

1907. — 6. Турски държавни документи за кърджалиитѣ. Сб. нар. ум., книга XXII и XXIII. 1906—1907, стр. 1—71. — 7. Турски документи въ Рилския манастиръ. П. Сп., кн. LXVIII, 1907, стр. 311—314. — 8. Мѣрки противъ разбойническитѣ нападения на делиорманскитѣ турци върху българитѣ прѣзъ 1759—1760 г. П. Сп., кн. LXVIII. 1907, стр. 464—467. — 9. Документи за поземелната собственостъ. П. Сп., кн. LXVIII. 1907, стр. 468—473. — 10. Два турски документа. Сп. бѣлг. ик. др., 1907. год. XI, кн. 6, стр. 369—387. — 11. Еснафски документи и еснафски организации въ турско време. Сп. бѣлг. ик. др., 1907. год. XI, кн. 7, стр. 445—461. — 12. Единъ турски документъ относно Охридската патриаршия. „Прѣгледъ“, 1907. год. I, кн. IV, стр. 202—204.

1908 — 13. Турски държавни документи за Османъ Пазвантоглу Видински. Сб. нар. ум., кн. XXIV. 1908, стр. 1—128. — 14. Турски документи за Софийската епархия. „Прѣгледъ“, 1908. год. I, кн. VI и VII, кн. VIII; год. II, кн. I и кн. III. — 15. Материали изъ турската архива при Народната библиотека въ София. П. сп., кн. LXIX. 1908, стр. 147—159. — 16. Два турски документа. Сп. бъл. ик. др., 1908, год. XII, кн. 2 и 3, стр. 125—130. — 17. Документи изъ турската архива. Сп. бълг. ик. др., 1908, г. XII, кн. 7 и 8, стр. 477—486. — 18. Панаиритѣ и пазарнитѣ дни въ Южна България прѣди освобождението. Сп. бълг. ик. др., 1908, год. XII, кн. 9 и 10, стр. 604—609.

1909 — 19. Приносъ къмъ въпроса за спахиитѣ въ Османската държава и турски документи върху тѣхъ. Сб. нар. ум., XXV. 1909, стр. 1—96. — 20. Привилегиитѣ на християнитѣ—рая въ Османската империя и нѣкои документи върху тѣхъ. „Минало“. София 1909, год. I. кн. I, стр. 15—37. — 21. Привилегиитѣ на християнитѣ—рая въ частнитѣ султански земи (хассъ-муката кариелери). „Минало“, София 1909, год. I, кн. II, стр. 135—141. — 22. Привилегиитѣ на раята въ земитѣ, завѣщани на честитѣ градове Мекка и Медина и документи върху тѣхъ (хармеенъ ве шерифеенъ муката райлари). „Минало“, София 1909, год. I, кн. II, стр. 141—156. — 23. Турскитѣ вакъфи въ българското царство и документи върху тѣхъ. „Минало“, София 1909, год. I, кн. III, стр. 239—264.

1910 — 24. Турскитѣ вакъфи въ българското царство и документи върху тѣхъ (продължение и край). „Минало“, София 1910, год. I, кн. IV, стр. 346—354. — 25. Турски документи за правата на чифликчииитѣ (обработвачи) и ступанитѣ (земяпритежатели) на чифлицитѣ, лежащи въ санджацитѣ софийски, видински и смедеревски. Сп. бълг. ик. др., София 1910, год. XIV, кн. 1 и 2, стр. 69—82. — 26. Турскитѣ документи на Рилския манастиръ. Прѣвелъ и наредилъ Д. Ихчиевъ. Издава Рилският манастиръ. София 1910. (644 документи, приложение I — XXIV).

1911 — 27. Материяли за монетното дѣло въ Турция. Приложение. I. Султански ферманъ, издаденъ отъ султанъ Османъ II до софийскитѣ съдебно-административни власти, по концесията на Софийската зарпхана и начина на нейното управление. II. Съдебно-шериятски актъ за мукатата на Кипровската зарпхана, издаденъ отъ софийския съдъ на нѣкои селяни отъ село Кипровецъ, Берковска каза, Софийски санджакъ. III. Султанска заповѣдь, адресирана до софийскитѣ власти относительно курса на монетитѣ въ Османската империя презъ 1721 г., И. И. Др., кн. III. 1911, 75—207. — 28. Актъ на завѣщание на Карловския тевлиетъ, написанъ на 1-и день отъ мѣсець шабанъ 801 г. отъ егира (8 априлъ 1399 г.). И. И. Др., кн. III, 1911, стр. 208—216

ИСТОРИЧЕСКИ МАТЕРИАЛИ

Дребни приноси

1. Въ известното мѣсто у Теофановия продължителъ (Theophanes Continuatus rec. J. Bekker. Bonnæ 1838, p. 31:8—21) за клетвенитѣ обреди, извършени при сключването на тридесетгодишния миренъ договоръ между канъ Омуртагъ и Византия тълкуването на следнитѣ редове е спорно! :
... ἀλλ' οἷά τις ψυχὴ βάρβαρος θεοσεβείας ἀπρωχισμένη κύνας μὲν, καὶ οἷς τὰ ἄνομα ἔθνη θύουσι, ἐχρήτο μάρτυσι τῶν πραττομένων καὶ ἀπέτερμεν καὶ διὰ στόματος ἄγειν οὐκ ἐμυσάττετο εἰς βεβαίωσιν, οἷς ἐκείνοι ἐμφοροῦμενοι, τὴν τῶν Χριστιανῶν δὲ πίστιν ἐκείνοις κτλ.

Въ приведенитѣ редове релативното изречение *καὶ οἷς τὰ ἄνομα ἔθνη θύουσι* се отнася въ сжщностъ къмъ *κύνας*. Тукъ съюзътъ *καὶ* има по-скоро адвербиално значение и отговаря на латинското *quoque* и българското *дори*. Че първо-българитѣ наистина сж принасяли жертви на кучетата, е засвидетелствано и отъ известието на Теофилакть Охридски: (Patrologia graeca, ed. Migne. t. 126 p. 189, 28): *εἰσι δὲ, οἱ καὶ τοῖς κυσὶ θυσίας προσέφερον*. Изразътъ *κύνας ἐχρήτο μάρτυσι* вм. *куси ἐχρήто μάρτυσι* представя византийски вулгаризъмъ. Обектътъ на *ἀπέτερμεν* е *κύνας*. Изразътъ *διὰ στόματος ἄγειν* е очевидно реминисценция на Хомеровия: *μῦθον, ἐν οὐ κεν ἀνὴρ γε διὰ στόμα πάντων ἄγοιτο* (II. XIV 91)² и споредъ това ще значи *говоря*. Обаче не е изключено и неговото дословно значение. Обектътъ на *διὰ στόματος ἄγειν* се крие въ израза *οἷς ἐκείνοι ἐμφοροῦμενοι*.

¹ Вж. за това подробно у Златарски, *История и т. н.* 1, 434—441. Погрѣшнъ е сжщо така и преводътъ на В. Бешевлиевъ въ *Гръцки и латински извори за върата на прабългаритѣ*, Известия на народния етнографски музей, год. VIII—IX, 185.

² Това е единственото мѣсто за този изразъ, което се привежда въ речниците.

Глаголът *ἐμφοροῦμαι* има новогръцкото значение: *être inspiré par; animé de; pénétré de*¹; *von etwas beseelt, durchdrungen sein*². И тукъ употребата на причастieto *ἐμφοροῦμενο*: *vm. verbum finitum* е вулгаризъмъ, който често се срѣща въ византийския гръцки езикъ³. Какво трѣбва да се разбира подъ *οἷς*, не може да се каже съ положителностъ. И тъй въпроснитѣ редове ще гласятъ въ български преводъ така: „но като нѣкоя варварска душа, лишена отъ богопочитание, употребялъ за свидетели на извършваното кучетата, на които дори безбожнитѣ езичници принасятъ жѣртва, и ги заколвалъ и за потвърждение не се гнуселъ да говори съ устата си (прекарва презъ устата си) това, отъ което онѣзи (българитѣ) се вдъхновяватъ, а християнската вѣра и т. н.

2. Въ първия хамбарлийски надписъ (№ 14)⁴ аористнитѣ форми въ р. р. 26—32 следъ *ἔπου* като *ἐξῆλθεν, ἐπῆρεν* и др. иматъ значението на *plusquamperfectum*, както това е почти правило въ релативнитѣ изречения въ старо- и новогръцки⁵. Въ такъвъ случай тѣ трѣбва да се преведатъ на български не съ *излъзе, взема* и т. н., но съ *бѣше излъзълъ бѣше взелъ* и пр.

В. Бешевлиевъ

¹ H. Pernot, *Lexique grec moderne français* Paris s. v.

² Joh. Mitsotakis, *Taschenwörterbuch der neugriechischen Umgangs- und Schriftsprache*. Berlin. s. v. Вж. сжщо речника на Проѡз s. v.

³ Вж. за това H. Frisk, *Partizipium und Verbum finitum im Spätgriechischen*, Glotta, XVII. 57 и сл. Вж. сжщо моитѣ „Първобългарски надписи“, Добавки и оправки, стр. 36.

⁴ Надписътъ е приведенъ споредъ моето издание.

⁵ Вж. за старогръцки R. Kühnert — B. Gerth, *Ausführliche Grammatik der griech. Sprache*, II. 1 стр. 169, а за новогръцки A. Thumb, *Handbuch der neugriechischen Volkssprache*. Strassburg. 1910, 119, 182.

Die neuesten archäologischen Funde in Patleina und ihre kulturhistorische Bedeutung¹

Im Folgenden wird hier ein ganz kurzer Bericht über die neuesten wichtigen Funde erstattet, die der Lokalarchäologe und Kulturarbeiter von Preslav (in Bulgarien) J. S. Gospodinov, gegenwärtiger Bürgermeister dieser Stadt, der sich bedeutende Verdienste um die archäologische Erforschung dieser Gegend erworben hat, verlienen Sommers in der Ortschaft von Patleina gethan hat, und die ich die Gelegenheit hatte an Ort und Stelle selbst zu besuchen und zu besichtigen, — und zwar mit Hilfe hauptsächlich der Angaben desselben.

Es ist schon in der Wissenschaft bekannt, dass nach den Ausgrabungen von den Jahren 1909—1911 und 1914, die vom selben Gospodinov in dem 7 km. von Preslav entfernten Patleina ausgeführt worden sind, daselbst die Ruine eines altbulgarischen Klosters mit Kirche und vielen anderen Klosterbauten nebst eines Turmes entdeckt worden sind. Großen wissenschaftlichen Wert und Interesse stellte dabei die dort in der Kirche und um dieselbe entdeckte Keramik dar, die aus kleineren oder größeren Plättchen besteht, die flach oder oval sind, mit verschiedenfarbigen und verschiedenartigen Zeichnungen bemalt, und welche für die innere Bekleidung und Ausstattung der Kirche und der Räume dienten². Es wurden Fragmente von Keramik mit Tier- oder Menschenabbildungen aufgefunden, darunter solche mit dem Bilde des hl. Theodor, in der Grösse von 48×60 cm³. Dieser Keramik ähnlich wurde auch in der vom selben Gospo-

¹ Настоящото съобщение е направено въ заседанието на V византоложки конгресъ въ Римъ на 23 септемврий 1936 г. въз основа главно на следващитъ тукъ по-долу писмени данни на преславския кметъ, г. Ю. С. Господиновъ.

² Vgl. das vor Kurzem erschienene gründliche Werk von K. Miatev. Die Keramik von Preslav. „Monumenta artis Bulgarie“, hsgb. von Bulgar. Arch. Inst. vol. IV. Sofia 1936.

³ J. S. Gospodinov, Die Ausgrabungen in Patleina. „Izvestija der Warner Archäol. Gesellschaft“. III 1910, 93—100. — Ausgrabungen in Patleina. „Izvestija der Archäol. Gesel.“ IV Sofia, 1914, 113—128. K. Škorpil in „Izvestija d. Warn. Archäol. Gesel.“ III 1910, 133—138. V. N. Zlatarski, Zur Geschichte des in Patleina neuentdeckten Klosters. „Izvestija d. Bulg. Archäol. Inst.“ Sofia. I. 1924, 146—162.

dinov entdeckten und ausgegrabenen und von Dr. Kr. Miatev erforschten runden Kirche bei alt Preslav vorgefunden¹.

Bei den neuen Ausgrabungen, die J. S. Gospodinov diesen Sommer von neuem in Patleřna unternommen hat, aber nicht mehr auf der Anhöhe, auf welcher das Kloster liegt und wo der frühere Fundort sich befindet, sondern unten auf dem flachen Land, nahe an der Strasse, c. 100 m. weit von der Klosterruine, wurden von neuem massenhaft keramische Fragmente zu Tage befördert. Sie haben weissgelbe Farbe und sind aus grauweissem Lehm verfertigt, der in der Umgebung von Preslav nicht selten ist. Die meisten dieser Plättchen sind unbemalt und nicht ornamentiert, ganz weiss und glatt auf der einen Seite und auf der anderen oft mit Tuchabdruck, also bereit, um bemalt zu werden; manche sind dagegen mit farbigen Zeichnungen versehen, die ähnlich denjenigen sind, die früher in den Klosterausgrabungen daselbst oder in der runden Kirche bei Preslav aufgefunden sind². Größtenteils sind diese keramischen Platten abgebrochen oder mit irgend einem anderen Fehler, d. h. dass sie als unpassend oder untauglich ausgemerzt worden sind³. Man fand auch Reste von dem Farbstoffe, mit dem die Keramik bemalt wurde, wie auch eine eiserne, 15 cm. lange, zugespitzte Stange, mit Farbspuren auf derselben, die also von dem Maler als Werkzeug gebraucht wurde.

Das besondere was man jetzt gefunden hat, ist aber folgendes: 1. künstlerische Reliefkeramik, die man bisher in Patleřna und Preslav fast garnicht gefunden hat, und 2. mehrere Brennöfen zum Brennen der Keramik.

Vor allem fand man eine am Rand abgebrochene, ringsherum leicht verstümmelte Platte, die aus demselben gelblich weissen Material wie auch die übrige Keramik ist, auf der Rückseite glatt, auf der vorderen Seite ein schönes Relief mit einem Heiligenbild — nur der Kopf, mit Nimbus und langem Bart und Haar, hoher Stirn, regelrechten Gesichtszügen⁴. Es ist mit einem

¹ Kr. Miatev, Die runde Kirche in Preslav. „Veröffentlichungen des Archäol. Museums“, № 25. Sofia. 1932, 113—152.

² Vgl. hier Abb. 2, 4 und 5. Miatev, op. c., 118 sq. Gospodinov, op. c., „Izw. d. Arch. Inst.“ IV, Taf. XXXIII—XLII.

³ Hier Abb. 4 und 6.

⁴ Vgl. hier Abb. 1, wo es um $\frac{1}{3}$ vergrößert gegeben ist.

früher vorgefundenen kleinen Fragment¹ zu vergleichen und damit vielleicht in Zusammenhang zu bringen. Das Bild ist ausdrucksvoll und von bedeutendem künstlerischen Werte. Es gleicht dem Bilde des hl. Klemens von Bulgarien, der aber damals als Heiliger noch nicht kanonisiert sein konnte. Es stellt sicher irgend einen Heiligen dar, vielleicht einen byzantinischen; man kan aber auch an den hl. Apostel Cyrillus denken, mit dessen Abbildung in der Kirche des hl. Klemens in Rom manche Aehnlichkeit aufweist².

Man fand ausserdem sehr viele keramische Platten verschiedener Form zum Einlegen, welche offenbar warteten, um farbig bemalt zu werden.³ Besonders wichtig und einzig dastehend sind die vorgefundenen Inkrustationsreliefplatten. So fand man eine solche romboidale Platte, mit geometrischen Relieffiguren auf der vorderen Seite und auf die Rückseite glatt, wie auch ein Fragment der Matritze, in der sie abgestempelt und zubereitet worden ist⁴. Auch eine rundförmige Platte mit einer Relieffigur in der Form einer Rosette⁵; wie auch eine andere romboidale Platte mit ringsherum abgeschnittenen Rändern.⁶

Es wurden zuletzt auch drei Brennofen entdeckt, in denen die Keramik gebrannt wurde. Es ist nur ihr unterer Teil mit der Basis erhalten. Sie sind verschiedener Größe: die zwei sind rund und haben Durchmesser und Tiefe je 0.70×0.20 m. und 0.90×0.40 m.; der dritte ist dagegen viereckig mit Größe 1.50×0.40 . Die Ofen sind aus Ziegelsteinen und Ziegeln gebaut und mit Ziegelsteinen gepflastert. Ein ähnlicher Ofen, 1.60×0.80 m. groß, ist auch bei der runden Kirche bei Preslav zu Tage befördert worden, ohne daß man seine Bestimmung vollkommen erraten hat⁷. In einem der Ofen fand man Reste von Asche. Um die Ofen entdeckte man Hunderte der genannten keramischen Plättchen, die da zum Brennen vorbereitet oder wieder ausgehoben waren. Auch das Relief mit dem Heligenbilde wurde in der Nähe eines der Ofen aufgefunden.

¹ Miatev, Die Keramik von Preslav, 18.

² G. Wilpert, Le pitture della basilica primitiva di S. Clemente. „Melanges d'archéologie et d'histoire“. Rome 1906, 26, tab. X—XI.

³ Vgl. hier Abb. 2, 6 und 7.

⁴ Abb. 8.

⁵ Abb. 9.

⁶ Abb. 9.

⁷ Miatev, Die runde Kirche, 152.

Andere werden sich mit dem künstlerischen Werte des entdeckten keramischen Materials befassen. Hier muß aber folgende wichtige kulturhistorische Tatsache hervorgehoben werden. Man hat von Anfang an die Frage aufgeworfen, wessen Ursprungs die entdeckte reiche Keramik sei. Und natürlich dachte man gleich an Osten oder an Byzanz, an west-asiatischen oder byzantinischen Einfluß, Arbeit und Ursprung¹. Es wurde aber noch von Anfang an der Gedanke ausgesprochen, daß die Keramik ein einheimisches Produkt sei, welches in Bulgarien selbst und von Bulgaren gearbeitet wurde². Diese Auffassung hat man später mehr geteilt und versucht näher zu begründen³. Die neuen Funde von Patleina bestätigen nun auf einer unwiderleglichen Weise diese Auffassung und zeigen, daß diese reiche bulgarische Keramik in Bulgarien selbst aus einheimischem Material und von einheimischen Meistern-Künstlern, wahrscheinlich bulgarischen Mönchen, ausgearbeitet, daß diese Kunst wirklich eine große Entwicklung und Blüthe in Bulgarien erreicht hat, folglich wohl auch schon eigene einheimische Bahnen gegangen. Man kann nun denken daß in Patleina und Preslav eher eine ständige und nicht nur provisorische⁴ Werkstätte zur Ausarbeitung von künstlerischer Keramik bestanden habe, sodaß das Kloster von Patleina nicht nur eine Stätte des geistigen und schriftstellerischen Lebens im damaligen Bulgarien gewesen ist, sondern auch eine solche für ein künstlerisches Schaffen.

P. Nikov

¹ Jos. Strzygowski, Die Baukunst der Armenier. Wien, 1912, II, 568. A. Grabar, Recherches sur les influences orientales dans l'art balkanique. Strassbourg. 1928, 16, 53. D. Talbot Rice, Byzantine glazed pottery. Oxford. 1930, 19.

² Gospodinov, „Izw. d. Arch. Inst. IV, 121.

³ Miatev, Die runde Kirche, 143—145. B. Filov, Die altbulgarische Kunst. Sofia, 1924, S. 16.

⁴ Miatev, Die runde Kirche, 145. Die Keramik von Preslav, 57, 58, 59.

Abb. 1.

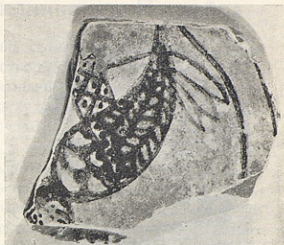

Abb. 2.

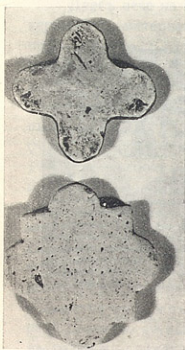

Abb. 3.

Abb. 5.

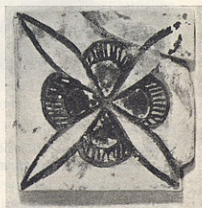

Abb. 4.

Textabbildungen zu: Die neuesten archäologischen
Funde in Patleina von P. Nikov.

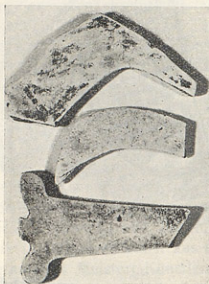

Abb. 6.

Abb. 7.

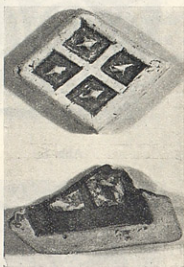

Abb. 8.

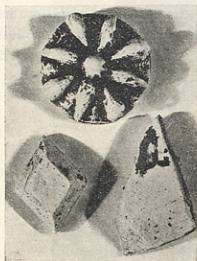

Abb. 9.

Textabbildungen zu: Die neuesten archäologischen Funde in Patleina und ihre kulturhistorische Bedeutung von P. Nikov.

Керамична работилница въ Патлейна

Когато през 1909 година се направи първата разкопка от археологическото дружество въ Преславъ въ мѣстността Патлейна, между многото изкопани тукъ ценности бѣ и керамичниятъ материалъ съ висока художествена стойностъ и единчкъ по рода си като украса, употребена за църквитѣ и дворцитѣ въ Преславъ. Другаде у насъ не е намѣрена подобна керамика до сега. Първоначално се помисли отъ нѣкои наши учени, че този художественъ материалъ е носенъ отъ странство, но редицата факти отрекоха това предположение за да се възприеме мнението, че той е работенъ на самото мѣсто отъ наши българи майстори и художници, живѣли тукъ, може би, като монаси. Презъ 1927—8 г., когато се разкопа златната Симеонова църква на лѣвия брѣгъ на р. Тича, тукъ сѣщо се намѣри въ изобилие този керамиченъ материалъ. Сѣщиятъ е служилъ за украса и на други църкви въ Преславъ отъ втората и първата половина на IX и X вѣкове.

Днесъ вече не остава никакво съмнение, че този красивъ керамиченъ материалъ е работенъ въ Патлейна, кждето още презъ 1909 г. се откриха доказателства за това, а това лѣто случайно се откриха три пещички, въ които е печена керамиката. Тия пещи сж нагледъ малки и отъ различна голѣмина. Едната е кржгла и въ диаметръ 0·70 м., дълбочина 0·20 м.; втората е сѣщо кржгла, въ диаметръ 0·90 м. и дълбочина 0·40 м.; третата е четвъртита (квадратъ) съ дълги стени по 1·50 м., а дълбока 0·40 м. Строени сж отъ керамиди и тухли и постлани съ тухли. Въ едната отъ пещитѣ има остатъкъ отъ пепель. Около пещитѣ се извади изобилие отъ керамиченъ материалъ, кждето, освенъ художествения материалъ, бидоха изкопани множество откжследи отъ керамиди, тухли и глинени тржиби. Отъ художествената керамика се намѣриха въ изобилие откжследи, повечето ненарисувани (неорнаментирани), а известна частъ и съ рисунки; всички почти сж изоставени, поради случайно счупване, а известна частъ керамични предмети, съ различни геометрични форми, сж чисти, ненарисувани т. е били готови за тая цель, за да бждатъ наново поставени въ пещитѣ. Измежду тия керамични предмети има и такива, които сж служили за отливъци (калъпи). Керамичнитѣ откжследи сж съ най-разновидни геометрични форми.

Считамъ за нужно да дамъ кжсо пояснение за три отъ керамичнитѣ снимки. 1. Плочката съ полуовалнитѣ орнаменти отъ тритѣ си страни (горе, долу и въ дѣсно) е съ завършени краища, а въ лѣво (счупената страна) продължава. 2. Двойната снимка се състои отъ керамиченъ предметъ съ четири ромбови изпъкнатини, който има полусчупенъ калѣпъ, който е служилъ за направата на сжщата украса. 3. Тройната снимка е отъ три различни предмети — едина е частъ отъ кръстъ, а другитѣ две части сж керамична резба.

Следъ горе казаното може безспорно да се твърди, че тукъ, въ Патлейна, не само е било организирано и основано първото славяно-българско училище за четене, писане и превеждане на богослужебни книги отъ гръцки на старобългарски езикъ, но е сжществувала и работилница, по-скоро училище, за керамични издѣлия въ най-широкъ размѣръ.

По всичко личи, че въ Патлейна е кипѣлъ животъ съ трѣскава деятелностъ не само въ областъта на духовната култура, но и въ веществената такава, че тукъ е цвѣтѣла художествена керамична индустрия въ стара България още отъ IX вѣкъ, че тукъ сж живѣли монаси майстори, художници и скулптори, които сж творили не само нежна керамика, но сж рисували по нея и изящни образи на растения, животни най-разновидни кръстове, копчета, образи на светии, дори и скулптурни изображения на последнитѣ, освенъ известнитѣ следи отъ надписи съ кирилска и глаголска азбука.

Изобщо, обитателитѣ на патлейнския манастиръ сж притежавали не само висока култура и образование за времето си, но сж имали сръчностъ и влечение къмъ хубавото и красивото, и това изкуство сж влагали въ преславскитѣ църкви, манастири и дворци. Сиречь, Патлейна и Преславъ сж били кжтове не само на духовно творчество, но и на веществена култура въ най-широкъ мащабъ. И за голѣмо съжаление отговорнитѣ лица у насъ още не сж оценили значението на преславскитѣ паметници, за да създадатъ отъ последнитѣ просторъ къмъ ново творчество, неуморна дейностъ и възвишенъ идеализъмъ за могществото и величието на днешна България.

Ю. С. Господиновъ

Неиздадено писмо на папа Бенедикт XII до майката на царъ Иванъ Александра

Съвсемъ малко се знае за нѣкакви връзки между римската Курия и българскитѣ владѣтели презъ първата половина на XIV в.. Едно писмо на папа Бенедикт XII (1334—1342) до българския царъ Иванъ Александра е обнародвалъ A. Theiner¹. По A. Theiner'a сжщото писмо е преиздадено отъ N. Densusianu². Заедно съ това писмо, обаче, е запазено и едно друго, все въ връзка съ царъ Иванъ Александра. Така, въ Reg. Vat. 123, ff. 156^{rv}—157 (Benedictus XII, anno III, ep. 370, litt. commun.) се намира едно писмо съ надписъ: *Dilecte in Christo filie nobili mulieri Petrisse ducisse Carnonen, salutem et cetera*. По този преписъ писмото е отбелязано у J.-M. Vidal³. Сжщото писмо, обаче, по преписъ въ така назованитѣ *Regesta Avenionensia*⁴ е било известно още на Jacobus Coleti⁵. Издателятъ на регистритѣ на

¹ A. Theiner, *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*, I (Romae 1859), pp. 617—618, № 927. Нѣкои поправки къмъ изданието на Theiner'a вж. въ ИзвИДво, XIII. 1933-стр. 138. Изобщо, сведенията за връзкитѣ между римската Курия и българскитѣ земи презъ XIII—XIV вв. сж указани у Iv. Dujčev, *Il Francescanesimo in Bulgaria nei secoli XIII—XIV* (Miscellanea francescana, XXXIV. 1934, pp. 254—264; 323—329).

² N. Densusianu, *Documente privitoare la istoria Românilor 1199—1345, culese și însoțite de note și variante...* (București 1887: въ колекцията на E. Hurmuzaki, *Documente privitoare...*, vol. I), pp. 647—648, п. DXVI. Други писма на сжщия папа, въ връзка съ югоизточно-европейскитѣ земи, вж. *ibidem*, p. 648 sqq., nn. DXVII—DXXIII, DXXV—DXXIX.

³ J.-M. Vidal, *Benoît XII (1334—1342). Lettres communes analysées d'après les registres dits d'Avignon et du Vatican*, I (Paris 1903: въ *Bibl. des écoles franç. d'Athènes et de Rome*, 3-e série, II bis), p. 475, № 5068. Авторътъ съобщава за съдържанието му: *Commendatur Petrisse, ducissa Carnonen, mater dicti regis Bulgariae* [сиречь, Ив. Александъръ] *quae ad fidem catholicam se convertit; hortatur etiam ut Alexandrum regem verbis salubribus ad assumptionem eiusdem fidei perducatur. Sequitur professio fidei predictae.*

⁴ За тѣзи регистри вж. у G. Brom, *Guide aux Archives du Vatican* (Rome 1911), p. 36 sqq.; за ватиканскитѣ регистри, p. 15 sqq..

⁵ Jac. Coleti, *Illyrici sacri tomus octavus* (Venetiis 1819), p. 241.

писмата на папа Бенедикт XII J.-M. Vidal¹ не е успял да намъри авиньонския препис на писмото. Наистина, въ тази си част писмата въ авиньонските регистри сж доста много разбъркани: писмата на единъ папа сж смѣсени съ онѣзи на другъ, като често единственъ белегъ за нареждането е служила годината на папуване (*annus pontificatus*). Преписътъ на въпросното писмо, обаче, е запазенъ и се намира въ Reg. Avenion. 77, f. 563^{rv} (Clemens VI, anno III. pars I, tom. XXII). Въ този преписъ то носи надписъ: *Dilecte in Christo [= χρ̄σ̄] filie nobili mulieri Petrisse ducisse Carriopen.*, отъ който се вижда, че тъкмо отъ тукъ Jac. Coleti е почерпилъ своето указание.

Писмото е останало и досега неиздадено, въпрѣки че представя известно значение за родословието на царъ Иванъ Александра. Прилагаме тукъ пълния текстъ на това писмо споредъ двата запазени преписа, като за основа поставяме преписа въ Reg. Vat. 123, а разночетенията въ оня на Reg. Avenion. 77 се посочватъ подъ линия.

Reg. Vat. 123, ff. 156^{rv}—157. Benedictus papa XII. anno III. ep. 370^a
Litt. comm.

Reg. Aven. 77, f. 563^{rv}.

Dilecte in Christo² filie nobili mulieri Petrisse ducisse Carnonen, salutem et cetera. Exultat³ cor nostrum in domino, a quo universorum carismatum dona manant, quod, sicut fidedignis aperitur relatibus, tu superne claritatis radio illustrata et celestis gratie benedictione preventa, ad fontem baptismatis non sine laudum sonoro preconio prompto⁴ animo convolasti, quod eo acceptius et gratius nostris accessit affectibus quo tibi nota facta extitit via vite et per te divina gratia suffragante speramus⁵ hostium fidei pluribus aperiri. Ideoque nobilitatem tuam rogamus et hortamur in domino Jesu

¹ J.-M. Vidal, op. c., p. 475, n. 5068.

² Ориг.: $\overline{\chi\rho\sigma}$.

³ Интитулацията, поздравътъ и първото слово отъ текста сж написани съ червено мастило. Въ текста, изобщо, има нѣкои съкращения, които при преписването сж разтворени.

⁴ Reg. Av.: *prompto* на полето на листа.

⁵ Reg. Av.: *spectamus* поправено на: *speramus*.

Christo¹, quatenus circa bona et laudabilia opera et virtutes, per que fides catholica caritatem in proximos operatur, tanquam benedictionis filia vigilantibus et continuis studiis te exercens eandem fidem, cuius precelsis insigniis te salubriter decorasti, sub mentis constantia et sincere devotionis affectu studeas observare exhortando alios, et presertim magnificum virum Alexandrum regem Bulgarie, natum tuum, verbis salubribus et exemplis ad assumptionem eiusdem fidei, per quam fidelibus celestis ianua aperitur, ac ecclesias et personas ecclesiasticas habendo propensius commendatas. Itaque tu post presentis vite curricula, que nullius certitudinem status habent, eterne beatitudinis premia consequaris. Nosque propterea devotionem tuam apostolicis favoribus digne prosequi valeamus. Ut autem in professione² eiusdem fidei, sine³ qua impossibile est placere deo, plenius instruaris, professionem eiusdem fidei quam tenet sancta romana et universalis ecclesia, tibi verbis apertis et explicitis explicantes, eam presentibus duximus inserendam⁴ que talis est. Credimus sanctam trinitatem patrem et filium et spiritum sanctum⁵, unum deum omnipotentem totamque in trinitate deitatem coessentialem et consubstantialem, coeternam et coomnipotentem, unius voluntatis, potestatis et maiestatis, creatorem omnium creaturarum, a quo omnia, per quem omnia et in quo omnia que sunt in celo et in terra visibilia et invisibilia, corporalia et spiritualia. Credimus singulam quamque in sancta trinitate personam unum verum deum plenum et perfectum. Credimus ipsum filium dei verbum dei eternaliter natum de patre consubstantialem, coomnipotentem et coequalem per omnia patri in divinitate, temporaliter natum de spiritu sancto ex Maria semper virgine, cum anima rationali duas habentem nativitates, unam ex patre eternam, alteram ex matre temporalem, deum verum et hominem verum, proprium in utraque natura atque perfectum, non adoptivum neque fantasticum, sed unum et unicum filium dei in duabus et ex duabus divina scilicet et humana naturis, sed in unius persone singularitate impassibilem et immortalem divinitate, sed in humanitate

¹ Ориг.: Χρσ.

² Reg. Av.: possioe поправено на полето: p(ro)fessione.

³ Reg. Vat.: въ sine, — не на разура.

⁴ Reg. Av.: reservandam поправено въ: inserendam, на полето.

⁵ Reg. Av.: sanctum spiritum.

pro nobis et pro salute nostra passum vera carnis passione, mortuum et sepultum et descendisse ad inferos ac tertia die resurrexisse a mortuis vera carnis resurrectione, die quadragesima¹ post resurrectionem cum carne qua resurrexit, et anima ascendisse in celum et sedere ad dexteram dei patris, inde venturum iudicare vivos et mortuos et redditurum unicuique secundum opera sua sive bona fuerint, sive mala. Credimus etiam spiritum sanctum, plenum et perfectum verumque deum ex patre et filio procedentem, coequalem et coomnipotentem et coessentialem² et coeternum per omnia patri et filio. Credimus hanc sanctam trinitatem non tres deos, sed unum deum omnipotentem, eternum et invisibilem et incommutabilem. Credimus sanctam catholicam et apostolicam unam veram esse ecclesiam, in qua unum datur baptismum et vera omnium remissio peccatorum. Credimus etiam veram resurrectionem eiusdem carnis quam nunc gestamus et vitam eternam. Credimus etiam novi et veteris testamenti legis ac prophetarum et apostolorum unum esse actorem deum et dominum omnipotentem. Hec est vera fides catholica et hanc super dictis articulis tenet et predicat sacrosancta romana ecclesia. Sed propter diversos errores a quibusdam ex ignorantia et ab aliis ex malicia introductos, dicit et predicat eos qui post baptismum in peccata labuntur non rebaptizandos, sed per veram penitentiam suorum posse consequi veniam peccatorum, quod si vere penitentes in caritate decesserint, antequam dignis penitentiae fructibus de commissis satisfecerint et omissis eorum animas penis purgatoriis post mortem purgari, et ad penas huiusmodi relevandas prodesse eis fidelium vivorum suffragia missarum scilicet sacrificia, orationes et elemosinas et alia pietatis officia, que a fidelibus pro aliis fidelibus fieri consueverunt, secundum ecclesie instituta. Illorum igitur animas qui post sacrum baptismum susceptum nullam omnino peccati maculam incurrerunt. Illas etiam que post contractam peccati maculam vel in suis manentes corporibus, vel eisdem exute prout superius dictum est, sunt purgate in celum mox recipi. Illorum autem animas qui in mortali peccato vel cum solo originali decedunt, mox in infernum descendere, penis tamen disparibus

¹ Reg. Vat.: — simo.

² Reg. Av.: coequalem et coessentialem et coomnipotentem. По сжия начинъ текстътъ ще да е билъ поправенъ и въ Reg. Vat., както се вижда отъ значитъ при съответнитъ думи.

puniendas eadem sacrosancta romana ecclesia credit et firmiter asseverat et quod nichilominus in die iudicii omnes homines ante tribunali Christi¹ cum suis corporibus comparebunt reddituri de factis propriis rationem. Tenet etiam et docet eadem romana ecclesia² septem esse ecclesiastica sacramenta, unum scilicet baptismum, de quo dictum est supra, aliud est sacramentum confirmationis quod per manus impositionem soli episcopi conferunt crismando renatos, aliud est penitentia, aliud est eucharistia, aliud est sacramentum ordinis, aliud est matrimonium, aliud est extrema unctio que secundum doctrinam beati Jacobi infirmantibus exhibetur. Sacramentum eucharistie ex³ azimo conficit eadem romana ecclesia tenens et docens quod in azimis verum conficitur et potest confici corpus Christi⁴, quod te, clerum et populum terre tue profiteri volumus credere et tenere, et quod in ipso sacramento virtute divina panis vere transubstantiatur in corpus, et vinum⁵ in sanguinem domini Jesu Christi⁶. De matrimonio vero tenet quod nec unus vir simul plures uxores, nec una mulier simul habere permittitur plures viros. Soluta vero lege matrimonii per mortem alterius coniugum, secundas et tercias et deinceps nuptias successive licitas esse dicit, si impedimentum canonicum ex causa alia non obsistat. Ipsa quoque sacrosancta romana ecclesia summum et plenum primatum et principatum super universam catholicam ecclesiam obtinens, quem se ab ipso domino in beato Petro apostolorum principe seu vertice, cuius romanus pontifex est successor, cum potestatis plenitudine recepisce veraciter et humiliter recognoscit, sicut pre ceteris⁷ tenetur fidei veritatem defendere, sic et si que de fide suborte fuerint questiones, suo debet iudicio definire, ad quam potest gravatus quilibet in negociis ad forum ecclesiasticum pertinentibus appellare, sed in omnibus causis ad examen ecclesiasticum spectantibus ad ipsius potest recurri iudicium et eidem omnes ecclesie sunt subiecte ipsarumque prelati

¹ Ориг.: Χρ̄.

² Reg. Av.: credit et firmiter asseverat et quod nichilominus зачерпано.

³ Reg. Av.: ex на полето.

⁴ Ориг.: Χρ̄.

⁵ Reg. Av.: vinum на полето.

⁶ Ориг.: Χρ̄.

⁷ Reg. Av.: preteritis поправено въ: pre ceteris.

obedientiam et reverentiam sibi debent, apud quam sic plenitudo potestatis consistit, quod ecclesias ceteras ad sollicitudinis partem admittit, quarum multas et patriarchales precipue diversis privilegiis eadem romana ecclesia honoravit, sua tamen prerogativa tam in generalibus conciliis quam in quibuscunque aliis semper salva. Datum Avinione idus Iulii anno tercio.

Въ рубриката на писмата въ Reg. Vat. 123, f. 8, подъ п. 370 писмото е отбелязано: Commendatur Petrissa ducissa Carnonen. mater dicti regis Bulgarie que ad fidem catholicam se convertit et sibi mittitur professio fidei christiane.

Датата на писмото е: idus Iulii anno tercio [pontificatus Benedicti papae XII], или 15 юлий 1337 г..

Ив. Дуйчевъ

Свидетелства за възобновяване на Рилския манастир въ 1784 г.

Рилският манастир през време на турското робство е бивалъ често изложенъ на посегателства и насилия било отъ представители на турската властъ, било най-вече отъ разбойници. Особено много е пострадалъ манастирътъ презъ XVIII в., когато поради отслабване на султанската властъ въ турската държава настъпила голѣма анархия. По това време много български селища били подложени на буквално разорение; тѣхната сѣдба не е могълъ да избѣгне и Рилския манастиръ, който винаги е билъ примамливъ обектъ за разбойническитѣ шайки. Манастирътъ е билъ ограбванъ нѣколко пѣти и сградитѣ му опожарявани. Отъ паметни бележки достигнали до насъ знаемъ, че презъ тая епоха Рилскиятъ манастиръ е билъ плячкосванъ три пѣти — презъ 1765, 1768 и 1778 години¹. Най-много манастирътъ е пострадалъ при последното разбойническо нападение въ 1778 година. Тогава, споредъ лѣтописната бележка на манастирскиятъ пѣвецъ Теодосий, той е билъ оплененъ отъ голѣма разбойническа чета отъ албанци, които следъ ограбването му запалили манастирскитѣ сгради, голѣма часть отъ които изгорѣла до основи. Отъ пожара уцѣлѣли само манастирската църква и Хрелъовата кула². Опожаренитѣ сгради останали да стърчатъ дълго време непоправени.

Презъ лѣтото на 1935 г., при едно посещение на Рилския манастиръ, можахъ да забележа два надписа на източната (самоковската) врата на манастира, въ които се съобщава, че манастирътъ е билъ възобновенъ следъ голѣмото разбойническо опустошение въ 1778 г. едвамъ въ 1784 г. До колкото ми е известно, тия надписи не сж оповестени до сега. Тѣ сж гравирани върху желѣзнитѣ кржгли пластинки на дрѣжжитѣ отъ външната страна на вратитѣ. Първиятъ надписъ се намира върху пластинката на дрѣжката на дѣсното крило на самоковската (източната) врата, и гласи следното: † да се знае кога се поднови манастиръ, аѣнд ктиторя Иоанъ. По срѣдната на пластинката е гравирано напрѣко още Искизѣх³. Вториятъ

¹ Й. Ивановъ, Св. Ив. Рилски и неговиятъ манастиръ, стр. 54 сл.

² Й. Ивановъ, цит. съч., стр. 55.

³ Всички кржгли плочки на дрѣжжитѣ сж украсени съ по четири симетрично разположени ажурни кръстове.

надписъ е помѣстенъ върху пластинката отъ дръжката на лѣвото крило (при влизане отъ пѣтя) на сѣщата врата. Той гласи така: 1784 во крѣмѣ при дѣ(х)овника Герасима Петроніа мон(а)хѣ ковачѣ. На западната (дупнишката) врата пакъ върху плочката на дръжката отъ лѣвото крило (отвънъ) е гравирана само датата съ славянски букви ѡѡд.

Както се вижда, въ тия два кжси надписа става дума за обновлението на манастира, т. е. изграждане на опожаренитѣ при разбойническото нападение въ 1778 г. сгради. Изграждането е станало въ 1784 г. при духовника Герасимъ, който, както се вижда отъ много документи, е игуменствувалъ съ малки прекъсвания доста години въ Рилския манастиръ¹. Петроній монахъ, който е билъ ковачъ и е направилъ желѣзната обкова и дръжкитѣ на вратитѣ, ни съобщава въ гравирания отъ него надписъ, че ктиторъ на новитѣ манастирски помѣщения е билъ нѣкой си Иоанъ.

Твърде е вѣроятно, че тоя Иоанъ е сѣщия Иоанъ Калпакчи отъ Стара Загора — покаялия се хайдутинъ, който донесълъ голѣми суми въ манастира и ги употребилъ за спасение на душата си, за благодѣяния. Съ негови срѣдства покъсно следъ 1795 е била изградена отъ основи и зографисана въ 1799 г. църквата св. Лука². Разкайялиятъ се харамия покъсно, се покалугерилъ и приелъ монашеското име Игнатий.

Като потвърждение на предположението ни, че Иоанъ отъ гравирания надписъ е тождественъ съ Иоанъ Калпакчи отъ Ст. Загора, може да ни послужи допълнително гравираната дума искизахр., което е значило Ески-зааралия, т. е. Иоанъ Старозагорецъ.

Възобновенитѣ въ 1784 г. сгради просъществували до голѣмия пожаръ въ 1823 г. Днешнитѣ нови постройки сѣ градени върху старитѣ каменни основи оцѣлѣли отъ последния пожаръ. Дебелитѣ, обковани съ желѣзо врати отъ 1784 г. сѣ били сѣщо използвани при новия градежъ.

Т. Д. Герасимовъ

¹ Й. Ивановъ, п. т., стр. 90.

² Й. Ивановъ, п. т., стр. 56, 110 сл.

Кога е постъпилъ Ангелъ Кънчевъ на работа при Левски

Докато е установено, че Димитъръ Общи става помощникъ на апостола къмъ срѣдата на 1871 год., за Ангелъ Кънчевъ досегашнитѣ биографи на Левски и други автори сочатъ различни дати. Захарий Стояновъ¹ пише: „Въ началото на 1872 год., той не бѣше вече самъ. Освѣнъ стариятъ му другаръ Димитъръ Общиятъ (македонецъ), той прибира за другаръ и А. Кънчевъ, съ систематично образование, нѣщо което е рѣдкость въ възстаническитѣ движения“. Дванадесетъ години по-късно Ст. Заимовъ² пише, че и двамата помощници на апостола сж постъпили при него на работа едновременно — въ пролѣтъта на 1869 год.

Още преди тридесетъ години Д. Т. Страшимировъ³ писа че и двамата първи биографи на Левски „сж еднакво май, стори да не държатъ смѣтка за датитѣ, върху които градятъ своя разказъ“, че и у двамата „имаме пълно безгрижие върху това, що се нарича дата въ историята“. Въ сжщия си трудъ Страшимировъ изтъква документирано за пристигането на Димитъръ Общи на работа при Левски⁴. За Кънчевъ, обаче, и той не дава съобщение, кога точно е постъпилъ на работа. Споредъ Страшимировъ, отъ гр. Таборъ, гдето Кънчевъ отишълъ въ 1868 год. да се учи по земледѣлие, той се завърналъ въ България въ 1870 год., стоялъ нѣколко време на служба въ образцовия чифликъ край Русе и е работилъ по дѣлото самъ още преди да стане помощникъ на Левски⁵. Тия данни се изнасятъ и на петдесетгодишнината отъ обесването на Левски⁶. Въ 1870 год. Кънчевъ се върналъ отъ Чехия, гдето свършилъ земледѣлческото училище въ гр. Таборъ. Следъ като стоялъ учителъ въ образцовия чифликъ, отишълъ въ Букурещъ при Любенъ Каравеловъ и въ края на сжщата го-

¹ Вж. Василъ Левски (Дияконътъ). Пловдивъ, 1883 год., стр. 82.

² Вж. Василъ Левски. София, 1917 год., изданието на Щаба на Действуващата армия, стр. 85, 92.

³ Вж. История на Априлското възстание, томъ I, Пловдивъ, 1907 год. стр. 78.

⁴ Тамъ, стр. 98.

⁵ Тамъ, стр. 115.

⁶ Н. Станевъ, Василъ Левски. София, 1923 год., стр. 91—95.

дина (1870) се върналъ въ България, като помощникъ на Левски. Отговаря ли всичко това на известнитѣ намѣ днесъ извори?

На 6 августъ 1870 год. Ангелъ Кънчевъ пише отъ гр. Таборъ на Н. Т. Обретеновъ, че „До годинѣ повѣчето отъ Българчета-та ще постѣпимъ въ 5-ія класъ, като редовни ученици“¹. Въ писмото отъ 23 декемврий 1870 год. до Обретеновъ единъ студентъ го поздравлява и отъ Кънчевъ². Трѣбва да се заключи, че последниятъ е следвалъ въ Таборъ и презъ учебната 1870/71 год. Това доказва и писмото на самия Кънчевъ отъ 3 юлий 1871 год., писано въ Бѣлградъ до Панайотъ Хитовъ и то като се връщаль отъ Таборъ въ България. „Крайна нужда ма накара, пише Кънчевъ, да са отбѣжъ въ Бѣлград и да търсижъ помощ за да можъ да си отиджъ въ Българско“³. Войводата му далъ две австрийски жълтици и го проводилъ при Б. Ц. Р. К. въ Букурещъ, съ порѣка да дохожда пакъ при него да говорятъ, ала следъ това вече не се видѣли⁴. На 17 августъ 1871 год. Кънчевъ му е писалъ отъ Русе: „В Турно са одбих, с Данаила са намѣрих, работата му саобстих и потребните рекомандации за въ Българско зех. В неделіа шж замина за въ вѣтрешноста на Българско да захвана и извѣршжъ мисиата си“⁵. Иванъ Драсовъ отъ Ловечъ съобщава на Данаилъ Хр. Поповъ въ Турну-Могурели, че „Ангелъ доде вчера (на 27 Августъ) и е тукъ“⁶, въ Ловечъ. Това съобщение не се съгласува съ писмото на Кънчева до Н. Т. Обретеновъ: „На 29/9 пристигнахъ в Ловеч, с неколко души са намерих, но не сѣжъ са юште виделъ с оногос, за когото додохъ, зашто то го нѣма тука. Тез дни го чакамъ да доди. Какво то свѣршиа шжти іавѣжъ.“⁷ Сигурно, сѣщия день, следъ като Кънчевъ е пратилъ писмото си до Обретеновъ, Левски е дошълъ и сѣ се видѣли. Това показватъ две писма на Левски отъ 29 септемврий 1871 год. до Д. Хр. Поповъ и П. Хитовъ. До първия пише, че „отъ сега

¹ Д. Т. Страхимировъ, Василъ Левски. Животъ, дѣла, извори. Томъ I, Извори. София, 1929 год. № 401, стр. 463.

² Тамъ, № 407, стр. 469.

³ Тамъ, № 421, стр. 492.

⁴ Тамъ, № 503, стр. 598.

⁵ Тамъ, № 428, стр. 506.

⁶ Тамъ, № 430, стр. 508.

⁷ Тамъ, № 433, стр. 511.

вѣче А. К. остава съ мене на нашѣтѣ работа, и докрай“, а до втория — „Срѣщнахмиса съ А. К. и отъ сега за напредъ е на работа“. Въ края на сѣщото писмо А. Кънчевъ е добавилъ: „Бай Панаіоте, Додох, видіах и в истинността на гореизложеното са убедих. — Освенъ да додите тука, другото сичко ѱ лѣжа“¹.

При наличността на тия ясни по съдържание писма, всички досегашни сведения на Зах. Стояновъ, Ст. Заимовъ, Н. Станевъ и други относно постѣпването на Ангелъ Кънчевъ на работа при Левски, трѣбва да се изоставятъ като погрѣшни.

Не може да се приеме и предположението, че до есенъта на 1871 год. Кънчевъ е работилъ отдѣлно, безъ да е помощникъ на Левски² и че на 29 септемврий 1871 год. „се прибира в Ловеч и става постоянен член на Привременото Правителство“³. Изтъкнатитѣ писма отъ Таборъ и отбиването му въ Бѣлградъ при П. Хитовъ доказватъ, че той се е върналъ отъ Чехия въ лѣтото на 1871 год. Ето защо, съ право може да приемемъ, че Ангелъ Кънчевъ е постѣпилъ на работа при Левски въ края на септемврий 1871 год., три месеца следъ Димитъръ Общи.

Ив. П. Орманджиевъ

¹ Тамъ, № 32 и 33, стр. 78, 81—82.

² Д. Т. Страшимировъ, Ист. на апр. възст., стр. 115.

³ Н. Станевъ, цит. съч., стр. 126.

Новъ важенъ документъ около предаването на Василъ Левски

Презъ 1931 година бѣхъ се ангажиралъ да потърся въ Народната библиотека нѣкои стари турски документи, отнасящи се до Самоковъ и околнѣта, които щѣха да се помѣстятъ въ книгата, която самоковци готвѣха да издадатъ за историческата на тѣхния градъ. Между книгата, които ми се дадохъ да прегледамъ, случайно ми попаднаха и нѣколко листа отъ изходящъ дневникъ на Софийското турско окръжно управление отъ 1872—3 година. Като прегледахъ тия книжа, видѣхъ, че между другото, съдържатъ и нѣколко телеграми, отнасящи се до обира на хазната отъ Димитръ Общи. Преведохъ по-важнитѣ отъ тѣхъ и ги дадохъ да се помѣстятъ още тогава въ в. Заря. Презъ м. августъ м. г. съобщихъ на заведующия Ориенталския отдѣлъ на Народната библиотека, г-нъ Миятевъ, че въ библиотеката има стари неизвестни турски документи, които се отнасятъ до обира на хазната, откриването на комитетитѣ и арестуването на членоветѣ на тия комитети. Действително, следъ нѣколко дни г-нъ Миятевъ ми събщи, че е намѣрилъ тия документи заедно съ още нѣколко други сѣщо такива листа.

Тия толкова важни за нашата история документи, изглежда, че не сж били никакъ проучени отъ предшественицитѣ на г-нъ Миятевъ, който отъ три години насамъ завежда тоя отдѣлъ, защото, ако бѣха проучени, то тѣхното съдържание щѣше да бжде известно до сега и тия книжа щѣха да бждатъ поставени тамъ, гдето имъ е мѣстото. Че тия документи не сж били проучени, личи отъ факта, че тия книжа сж регистрирани съ почерка на г-нъ Хиндаловъ въ каталога на сиджилитѣ, гдето никакъ не имъ е мѣстото, така: „София санджагъ дефатиринденъ“, което значи: отъ тефтеритѣ на Софийския окръгъ. А въ друга една графа на сѣщата страница, като пояснение, личатъ следнитѣ думи: „Кратки извадки отъ входящъ и изходятъ инвентаръ.“

Между телеграмитѣ въ листата, които намѣри г-нъ Миятевъ, има и една по-дълга телеграма, написана съ турски шифръ. Понеже тая телеграма се намира между тия, въ които се говори за обира на хазната и за арестуването на комитетски хора, предположихъ, че и тая телеграма ще се отнася

пакъ по сжция въпросъ. А за да бжде тя шифрована, допуснахъ, че нейното съдържание ще да е много важно и тайно, за да не се знае отъ другия канцеларски персоналъ при тогавашното турско Софийско окръжно управление.

Помолихъ г-нъ Миятева да ми даде едно копие отъ тая телеграма, за да се помъча да я дешифрирамъ, имайки предъ видъ съдържанието на другитѣ телеграми въ тия книжа. Следъ двумесеченъ трудъ азъ успѣхъ да я дешифрирамъ и открихъ въ тая телеграма официалния турски документъ, търсенъ отъ толкова време, въ който се споменава за предателската роля на попъ Кръстю.

Папката, която съдържа шифрованата телеграма, се състои отъ 20 листа или 40 страници, носящи последователно номерата отъ 1 до 40. Листата сж пришити съ стари конци, хлабаво, въ две отдѣлни части, поставени въ обикновена обвивка, на първата страница на която е залепена бѣла кръгла лепенка, поставена наскоро и носяща № 192.

Тая тетрадка е частъ отъ изходящъ дневникъ на турското окръжно управление въ София презъ 1872—3 година. По право тя може да се нарече: частъ отъ изходяща архива на сжщото управление, понеже въ нея е нанесено не краткото съдържание, а цѣлитѣ чернови на изпратенитѣ до разни мѣста телеграми, а може би и писма.

Листата на папката сж запазени доста добре и се състоятъ отъ обикновена бѣла хартия, срѣдно качество, дълги 33 и широки 24 с.м., нѣкои отъ които сж твърде малко орѣфани по краищата, безъ обаче да е повредено съдържанието. Въ тая тетрадка нѣма нито началнитѣ, нито крайнитѣ листа. Първата страница почва съ една телеграма подъ № 874 отъ 18. IX. 1872 година, а последната страница свършва съ чернова № 1141 отъ 2. III. 1873 г. съ едно прескачане отъ № 1006 до № 1030. Значи липсватъ 24 номера на изходящи чернови, обаче, колко листа липсватъ, не се знае. Понеже липсващитѣ листа сж отъ срѣдата на папката, може да се предположи, че тия липсващи листа, ако не сж случайно унищожени или прибрани, се намиратъ пакъ въ библиотеката, поставени при нѣкои други документи.

Поводъ за да мисля така ми дава обстоятелството, че презъ 1931 година намѣрихъ първата частъ отъ тая тетрадка, поставена въ другъ единъ регистръ на Самоковската

околия. Въ последствие, следъ като съобщихъ за това въ управата на библиотеката, по всѣка вѣроятностъ, при претърсването на другитѣ регистри, е била намѣрена и втората частъ на тая тетрадка, съдържаща и шифрованата телеграма № 1117, следъ което дветѣ части сж били събрани наедно и записани въ каталога за сиджилитѣ съ сигнатура 192 и инвентаренъ № 261, като: „Кратки извадки отъ входящъ и изходящъ инвентаръ“, безъ да е отбелѣзанъ накратко тѣхния характеръ.

Самата шифрована телеграма, носяща № 1117 отъ 24. XI. 1872 год., почва отъ долната половина на страница 35 и свършва до втората половина на стр. 36. Предъ шифрованата телеграма има друга обикновена телеграма, адресирана до каймакамина въ Берковица, № 1116 отъ 24. XI. 1872 г., съ която той се умолява да събщи въ София тайно и телеграфически часа, когато ще потегли отъ Берковица и кой день ще бжде въ София генералъ-лейтенантъ Сайбъ паша, който щѣлъ да пристигне въ Берковица отъ Цариградъ презъ Ломъ.

Следъ шифрованата телеграма сжщо така има друга кратка обикновена телеграма, адресирана до окръжния управителъ въ Варна, съ следното съдържание: „Умолявате се, Господине, да ми съобщите тайно и телеграфически датата на пристигането въ Варна на генералъ-лейтенантъ Сайбъ паша и Господинъ Иованчо, които пътуватъ за София“. Саибъ паша и Иованчо бѣха членове на извънредната комисия въ София, която щѣше да сѣди заловенитѣ комитетски хора по обира на хазната, включително и Левски.

Съдържанието на тия две нешифровани телеграми много ми помогна при дешифрирането на тайната телеграма, която се състои отъ 35 реда, заедно съ заглавието, писани отъ единия до другия край на листа. Цѣлата телеграма съдържа 255 думи, безъ заглавието и датата, отъ които 155 явни и 100 шифровани. Шифрованитѣ думи се състоятъ отъ групи двуцифрени числа за буквитѣ и други двуцифрени и трицифрени числа, означаващи отдѣлни думи. Всичко въ телеграмата има 365 числа, отъ които 353 двуцифрени, означаващи отдѣлни букви; 3 двуцифрени и 9 трицифрени числа, означаващи отдѣлни думи. Числата следватъ едно следъ друго, безъ интервалъ, отъ който да може да се разбере, отъ гдѣ почва и гдѣ свършва известна дума, състояща се отъ група числа.

Ето какъ успѣхъ да дешифрирамъ документа. Първона-

чално почнахъ съ общоприетия методъ за отгатване чужди шифри, като се захехъ да търся ония букви въ турския езикъ, които най-много се срѣщатъ въ известно четиво отъ 2—3 страници, за да замѣстятъ съ тѣхъ еднаквитѣ числа въ телеграмата, която се състои отъ двузначни и тризначни числа, примѣсени тукъ-таме съ по нѣкоя явна дума. Но понеже турския книжовенъ езикъ се състои отъ три езика: турски, арабски и персийски, то тоя методъ се указа неприложимъ въ случая. Тогава се захехъ да дешифрирамъ нѣкои малки числови групи, стоящи между явнитѣ турски думи. Първо взехъ групата: 32, 29, 14, 29, която се намира между думитѣ: тахсил и зъмнѣнда. Понеже тия две арабски думи значатъ: учение съ целъ, сир. съ целъ да се учи, допуснахъ, че шифрованата дума, означена съ горнитѣ четири числа, която сжщо така ще е арабска, ще бжде допълнение и ще отговаря на въпроса: що, какво да се учи. Отъ състава на числата на тая дума е явно, че втората и четвъртата буква сж еднакви, а като допълнение на фразата: да се учи, отговарятъ една отъ думитѣ: право и науки (хукук и фюнун), които се пишатъ съ по четири букви, безъ първитѣ гласни: у и ю, а именно: х-кук и ф-нун, въ които думи вторитѣ и четвъртитѣ букви сж еднакви.

Тогава отбелѣзахъ, че числото 32 ще бжде х или ф, числото 29 ще бжде к или н и числото 14 — у, която се пише съ буквата ВАВ. Следъ това потърсихъ друга малка числова група съ еднакви числа въ нея и намѣрихъ групата: 37, 26, 37, 26, 20, заградена между явнитѣ думи: башка бир... гьондерилерекъ, което значи: изпратенъ другъ единъ... Сжщо и тукъ, като допълнение служи неизвестната шифрована дума. Отъ състава на числата въ тая дума се вижда, че тя се състои отъ петъ букви, отъ които първата и третата, втората и четвъртата сж еднакви. Понеже шифрованата телеграма се намира между други обикновени телеграми, въ които се говори за обира на хазната, помжчихъ се да намѣря съответната дума, която да отговаря на следнитѣ две условия: да се състои отъ петъ букви, отъ които първата и третата, както и втората и четвъртата да сж еднакви и второ, да бжде близка по съдържание на станалото събитие — обира на хазната. За такъва предположихъ да е думата: та-тар, която отговаря и на дветѣ условия, понеже означава куриеръ, каквито ги имаше при пренасянето на хазната. Тогава

отбелѣзахъ, че числото 37 означава буквата Т, числото 26—А и числото 20—Р.

По тоя начинъ помислихъ, че имамъ вече на разположение 7—8 открити букви и почнахъ съ тѣхъ да работя. Обаче работата не вървѣше. Тогава решихъ да открия и друга числова група. За такава взехъ групата 26, 14, 27, 23, 29, 30, 29, 30, която се намира между думитѣ: зѣмнѣнда и гитиги, въ която сжщо има еднакви числа. Понеже тукъ неизвестната дума е частъ отъ изречението: отиде да се учи, да следва по нѣщо, то допуснахъ, че неизвестната дума ще бѣде обстоятелствена частъ въ изречението и ще означава мѣстото, гдето се отива да се учи. Отъ факта, че по онова време българитѣ сж отивали да следватъ въ Русия, или въ Ромъния, допуснахъ, че неизвестната дума ще означава една отъ горнитѣ две държави. Понеже турцитѣ наричатъ Ромъния у-ла-хи-я, а и буквата у, която на турски е дифтонгъ въ началото на думата и се пише съ буквитѣ е и ф и вав, сир. числата: 26 и 14, които отговарятъ на буквитѣ: е и ф и вав = у, съ които почва търсената дума, то нѣмаше никакво съмнение, че новата група ще бѣде думата улахи-я-я. Последната сричка я е предлогътъ въ.

Заедно съ новооткрититѣ числа азъ вече разполагахъ съ 10 букви и почнахъ да правя разни комбинации. Следъ дълги замѣствания установихъ, че първата открита група означава думата: ф-нун, втората група — па-паз, вм. татар и третата — Ромъния. По такъвъ начинъ открихъ и останалитѣ 23 букви отъ турската азбука, които се срещатъ въ телеграмата, отъ цѣлата азбука, която се състои отъ 34 букви.

Седемтѣ тризначни числа въ телеграмата отговарятъ на по една дума. Тѣхъ открихъ споредъ смисъла въ изреченията, въ които ги има. По тоя начинъ успѣхъ да разчета телеграмата¹.

Тукъ следва самата дешифрирана телеграма, преписана съ приетата сега въ Турция нова азбука. За правилното произношение на нѣкои гласни и съгласни букви на тая азбука, трѣбва да дадемъ при това следнитѣ пояснения: а — следъ

¹ Трѣбва да забележа при това че: 1. На петия редъ отъ числата: 14 и 37, които едно следъ друго следватъ три пѣти, поредни № № 8—9, 10—11 и 12—13, последната група е въ повече. 2. На двадесетъ и четвъртия редъ между числата 34 и 26, поредни № № 4 и 5, пропуснато е числото 37.

меки съгласни букви се чете на *я*, а въ всички други случаи се чете на *а* съ по-дълго произношение; *с* се чете на *дж*; *ç* (съ седи́ль) — на *ч*; *g* = *г*; *ğ* (съ скобичка) въ арабскитѣ и персийскитѣ думи се чете на меко *г*, а въ чисто-турскитѣ думи се чете съвсемъ меко, подобно гласната, която следва следъ нея и нейното произношение се слива съ това на тая гласна. Буквата *h* се чете на *х*; *i* = *и*; *ı* = *ж*, *î* се чете малко по-дълго отъ обикновеното *и*; *j* = *ж*; *ö* = *ю*; *ş* = *ш*; *u* = *у*; *ü* = *ю*; *y* = *й*.

Текстъ на телеграмата:

Tırnovi mütesarrıfına

1117 24. teşrini sanî (12) 88. Ulahiyadan memaliki mahrusaya dağılmak üzere gelen evrak ve esliha iptida Lofçada koza fabrikacisi Dimitri ve Tevzi Vane ve kahveci Marin ve pop Hristoya geldiği ve hatta kendisi dahî iptida Ulahiyadan merkumuna gönderildiği ve Bulgaristanı ifsat etmek üzere merkumun vasıtasile kendisine ve taharri olunmakta olan Vasil Diyakoya iki bin beş üz kruşa üç beygir (bargir) alındığı ve Bulgaristan-dan toplanan paraların Ulahiya komitesine gönderilmek üzere merkumın gittiği tahti tevkifte bulunan hazine gasibi ve komite reysi Dimitri tarafından beyan olunmasile ve paraların bunlara gönderildiği diğer komite âzasından mevkuf bulunan kesan tarafından ifade ve tasdik idilmesi üzerine merkumın tahti istintaka alınarak hanelerinin taharrisi keifietinin pişgâhi uliyasına işârî resmen canibi vilâyete yazılmıştı. Bunun üzerine merkum koza fabricacisi Dimitri ve Marin ile başka bir papas gönderilerek Terzi Vanenin tahsili fûnun zımnında Ulahiyaya gittiği Lofça kaymakamlığından buyurulması üzerine bu gönderilen papas dahili komite ve fesad olduğu haber verilen şahs olmayup pop Hristonun¹) irsali cevaben yazılmıştı. Merkuman Dimitri ve Marin rûfekası tarafından aldıkları tâlimat üzerine şimdilik fadînai mezkûreye iticarsalarını inkâr etmekte olduklarından muhbîr bağlarında nasıl fesat meclîsî akt eylediklerini ve daha Lofçadan

¹ Въ телеграмата името на попъ Кръстю е писано попъ Христо. Често пѣти турцитѣ сж смѣсвали буквата Х съ К и обратно. Тѣ казвать ахшам и акшам (вечеръ). И въ старитѣ турски регистри вмѣсто Кръстю пишѣха Христо, понеже втория начинъ на писане повече имѣ попадаше на калема.

kimin dahil bulunduğunu efendimize beyan eylesinin merhum pop Hristoya emir ve ifadesile alınacak cevabın ve buradaki komisioni mahsusunda bulunmak üzere meclisi hasi vükela kararı ile ba iradei seniye me'mur buyurulup vuruđlarına intizar olunan zevati kiram hazıratına gösterilmek üzere merkumın orada muhbirlik sıfatı ile şimdiye kadar komitace verdiği malûmata mütezzamin evraki katiâsının millet ve devlete bir hidmeti müftehire olmak üzere lütfen ve ihsanen ve serian tarafi çakiriye irsalî menuti reî ve inayeti seniyeleridir ferman.

Преводъ на телеграмата:

„До Търновския окръженъ управитель.

№ 1117 отъ 24 ноемврий 1872 год.

Книжата и оржжията, които се изпращаха отъ Влашко за раздаване въ Отоманската Империя, първоначално сж идвали въ Ловечъ до фабрикантина на пашкули Димитъръ, Ване Терзията, Маринъ Кафеджията и попъ Кръстю. Даже отъ показанията на арестувания Димитъръ, обирача на хазната и главатаря на комититъ, се установява, че той е билъ изпратенъ първоначално отъ Влашко до тѣхъ, че чрезъ тѣхъ е закупилъ за две хиляди и петъ стотинъ гроша три коня — за себе си и за Дяконъ Левски, който се търси, за да си служатъ при бунтуването на България, и че паритъ, които сж се събирали отъ България за изпращане на комитета въ Влашко, самъ той е отивалъ тамъ да ги носи. А пъкъ, понеже отъ показанията на другитъ лица, комитетски членове, които сж арестувани, се установява, че паритъ били изпращани на тѣхъ, то той бѣ подложенъ на разпитъ и бѣ поискано отъ надлежното високо мѣсто разрешение да се обискиратъ тѣхнитъ къщи, за което бѣ съобщено официално въ вилаета.

По поводъ на това тукъ бѣха докарани: поменатиятъ фабрикантъ на пашкули Димитъръ, Маринъ и единъ другъ свещеникъ, а за Ване Терзията ни се съобщилъ отъ Ловчанския каймакаминъ, че той е заминалъ въ Влашко да се учи. Но тъй като изпратения свещеникъ, не се указа сжщото лице, за което се съобщилъ, че се числи въ бунтовническия комитетъ, отговори се, да се изпрати попъ Кръстю. Но понеже поменатитъ Димитъръ и Маринъ, съгласно полученитъ инструкции отъ своитъ

другари, сега отказват да сж взимали участие въ това от-
вратително дѣло, то заповѣдайте на поменатия попъ
Кръстю, да съобщи на господството Ви, какъ сж
устроили бунтовническото събрание въ лозята на доносчика и
още кои други лица отъ Ловечъ участвуватъ въ комитета,
като моля Ваше Сиятелство, да благоволите и ни изпратите въ
най-скоро време както неговитѣ показания, така и неговата
пълна преписка, съдържаща досегашнитѣ му донесения, отна-
сящи се до комитета, въ качеството на тамошенъ доносчикъ,
които съставлявагъ една похвална дейность за народа и
и държавата, за да ги представимъ на почтенитѣ лица, назна-
чени съ султанско ираде, по решение на министерския съветъ,
на които пристигането се очаква, за да взематъ участие въ
тукашната специална комисия. Но както заповѣдате“.

Телеграмата изхожда отъ София и е изпратена отъ Со-
фийския окръженъ управитель Мазхаръ паша до Търновския
окръженъ управитель. Отъ обръщението въ телеграмата личи,
че и Търновския окръженъ управитель е билъ паша, съ чинъ
по-голъмъ отъ тоя на Мазхаръ паша.

Дали тая телеграма е отговоръ на нѣкое запитване отъ
страна на Търновския окръженъ управитель, не личи въ нейния
текстъ. Въ първата ѣ часть сж дадени съвсемъ накратко све-
денията, добити при следствието на задържанитѣ комитетски
хора; втората часть съдържа нѣкои служебни сведения, а тре-
тата, най-важната часть, съдържа ясни и категорични сведе-
ния, по предателската дейность на попъ Кръстю.

Отъ съдържанието на горната шифрована телеграма става
напълно ясно и извънъ всѣко съмнение предателската роля на
прочутия попъ Кръстю. За да има при Търновския окръженъ
управитель преписка, която съдържала донесенията на попъ
Кръстю относно комитета, съ положителность може да се
каже, че попъ Кръстю систематически е предавалъ всичкиѣ
действия на комитета, като е почналъ още отъ началото
сир. още отъ първото революционно събрание, което се съ-
стояло въ неговитѣ лозя. За изпълнение на своя пѣкленъ планъ
попъ Кръстю е постъпвалъ твърде умѣло. Той не е донасялъ
нищо на Ловчанския каймакаминъ, за да не бжде заподо-
зѣнъ, откритъ или издаденъ. Той е правѣлъ това на друго,
по-сигурно мѣсто — на Търновския мютессарифинъ — пашата,

въ който е ималъ довѣрие, че не ще го издаде. Какви донесения е правилъ той и какви сведения е съдържала неговата преписка, не ни е известно. Обаче отъ факта, че Мазхаръ паша моли Търновския паша, да разпита още веднажъ попъ Кръстю, за да му съобщи той, какъ е било устроено първото революционно събрание въ неговитѣ лозя и кои други лица отъ Ловечъ влизатъ въ комитета, за да представи пашата тия негови показания, заедно съ цѣлата преписка, на специалната комисия въ София, може да се допусне, че тия донесения ще да сж били отъ твърде голѣма важностъ. Защото чрезъ донесенията на попъ Кръстю щѣха да бждатъ изобличени въ лжка арестуванитѣ двама членове отъ Ловчанския комитетъ: Димитъръ Пжшковъ-фабрикантина на пашкули и Маринъ попъ Лукановъ-кафеджията, които въ своитѣ показания категорически сж отричали своето участие въ нѣкакъвъ си революционенъ комитетъ.

Отъ показанията на Димитъръ Общи, които се съдържатъ въ преведенитѣ сега сждебни протоколи, се узнава, че той е съобщилъ имената на мнозина участващи лица въ комитетитѣ. Сжщевременно той е казалъ, че въ Ловчанския комитетъ има и единъ свещеникъ, на когото не знаелъ името. Споредъ шифрованата телеграма, отъ Ловечъ сж изпратили вмѣсто попъ Кръстю стария свещеникъ попъ Луканъ, но при очна ставка съ Д. Общи той е казалъ, че не е сжщия свещеникъ, който се числи въ комитета. Споредъ телеграмата, Мазхаръ паша поискалъ да се изпрати другъ свещеникъ. И когато сж изпратили попъ Кръстю и е билъ представенъ предъ Мазхаръ паша, последния, безъ да направи очна ставка между Д. Общи и попъ Кръстю, върналъ го обратно въ Ловечъ, освободенъ отъ всѣкаква отговорностъ. Обаче въ послѣствие, когато арестуванитѣ членове на Ловчанския комитетъ, Димитъръ и Маринъ, почнали да отричатъ своето участие въ революционния комитетъ и въобще да отричатъ сжществуването на нѣкакъвъ си комитетъ, тогава именно Мазхаръ паша е отправилъ шифрованата телеграма до Търновския мюгесарифъ, на когото попъ Кръстю е донасялъ, за да го повика и му даде исканитѣ допълнителни сведения за участвующитѣ лица въ Ловчанския комитетъ, като изпрати въ София както допълнителнитѣ показания на попъ Кръстю, така сжщо и цѣлата негова, преписка, съдържаща предател-

скитъ му донесения, за да бждатъ представени на специалната комисия. И понеже предателската дейность на попъ Кръстю се е пазела въ тайна, то и телеграмата е изпратена шифрована.

Макаръ и да е била изпратена преписката на попъ Кръстю въ София, обаче, тая преписка станала достояние само на членоветъ турци отъ комисията. Ако знаеха за тая преписка и членоветъ българи, участвуващи въ сжщата комисия: Хаджи Иванчо, Мито и Х. Мано, то непременно тѣ щѣха да съобщатъ за тая предателска роля на надлежното мѣсто и предателя щѣше да бжде наказанъ веднага. Но, ако тѣ не направѣха това още въ турско време, отъ страхъ да не бждатъ подведени подъ отговорность, то поне следъ освобождението на България, когато тѣ сж били още живи, щѣха да съобщатъ за това на Стоянъ Заимовъ, или на Захари Стояновъ, които сж се срѣщали съ тѣхъ и сж ги разпитвали за дейността на тая комисия при сжденето на комитетскитѣ хора, включително и на Дякона Василь Левски.

Строгата тайна, съ която се е пазила прѣписката на попъ Кръстю, за сжществуването на която едвамъ сега узнаваме отъ шифрованата телеграма, стана причина да се очертаятъ въ научната литература три главни становища по въпроса за злата участъ на дякона Василь Левски: едни казватъ, че попъ Кръстю е предаль Левски, други твърдятъ, че не попъ Кръстю, а Димитъръ Пъшковъ и Маринъ попъ Лукановъ, членове на Ловчанския комитетъ, сж предатели на Левски, и най-последъ третѣ сж на мнение, че не е имало никакво предателство, а турската потеря сама е попаднала по диритѣ на Левски и го заловила.

Писательтъ и историграфа на Левски уважаемия г-нъ Д. Т. Страшимировъ, следъ като се мъчи съ редъ данни да докаже, че едничиятъ попъ Кръстю е предателя на Левски, въ което Страшимировъ вѣрва, въ книгата си „Левски прѣдъ Къкринската голгота“ на стр. 7, поради липса на официални документи, които да уличаватъ попъ Кръстю въ предателство, казва така: „Поколението ще чувствува смутъ и бждщиятъ историкъ ще се намѣри въ затруднение!“ А въ края на самата книга, той се провиква така: „Нѣма самата истина! Липсва историческа истина. Ето туй образува основата на всички полемки отъ по-ново време за оправдаване на попъ Кръстю!... Едно противорѣчие, една велика липса!...“

Той имаше право да пише така. Но ето, че случайността дойде да помогне, за да блъсне самата истина.

Шифрованата телеграма е толкова ясна и категорична, че не остава място вече да се спори, кой е предалъ Дякона Левски. Защото, срещу твърдението на ония, които казват, че Димитъръ Пъшковъ и Маринъ попъ Лукановъ сж предали Левски, ние имаме ясния текстъ на телеграмата, гдето се казва така: „Понеже поменатитъ Димитъръ и Маринъ, съгласно полученитъ инструкции отъ своитъ другари, сега отричатъ да сж участвували въ това отвратително дѣло, то заповѣдайте на поменатия попъ Кръстю...“

Както отъ цитирания пасажъ, така и отъ официалнитъ следствени показания на сжщитъ две лица, които показания тепърва ще видятъ бѣлъ свѣтъ, явствува че Димитъръ Пъшковъ и Маринъ попъ Лукановъ, освенъ гдето не сж предали нищо, но тѣ казватъ, че не знаятъ даже за сжществуването на нѣкакъвъ си революционенъ комитетъ, вследствие на което е станало нужда да бждатъ избличени въ лъжа чрезъ допълнителнитъ предателски показания на тѣхния другаръ, попъ Кръстю. И понеже Д. Пъшковъ и Маринъ п. Лукановъ сж били арестувани въ София още презъ м. ноемврий, то изключено е всѣкакво твърдение да бждатъ тѣ предателитъ, тъй като не сж знаели, где се намираше Левски на 27. XII. 1872 г. Попъ Кръстю пъкъ въ „Трѣбника“, който се пази въ Народната Библиотека, защитавайки себе си, дословно казва следното: „Кой обади на правителството, че попъ Кръстю знае по име всичкитъ участници (въ комитета) отъ Ловечъ, както и где се намира Левски?“

Чудно съвпадение! Като че ли съ това питане, вмѣсто да оправдае себе си, попъ Кръстю самъ отговаря, че единъчкъ той е извършилъ това. А това личи отъ пасажа на телеграмата, гдето се казва: „...то, заповѣдайте на поменатия попъ Кръстю, да Ви съобщи, какъ сж устроили бунтовническото събрание въ лозята и още кои други лица отъ Ловечъ участвува въ комитета, за да...“

Значи, Мазхаръ паша, който знае вече за предателската роля на попъ Кръстю, моли Търновския паша да повика попъ Кръстю, за да му съобщи допълнително, кои други лица още отъ Ловечъ влизатъ въ комитета. Тия негови показания, заедно съ цѣлата негова пълна преписка, съдържаща предателскитъ му

донесения, да се изпратятъ въ София. Следователно, никой другъ не е съобщилъ това на турското правителство, а самъ попъ Кръстю; защото, освенъ той и арестуванитѣ вече негови другари, Димитъръ и Маринъ, които категорически сж отказвали сжществуването на нѣкакъвъ си комитетъ, другъ никой не е знаелъ, кои други хора отъ Ловечъ сж участвували въ комитета. А пъкъ за пребиваването на Левски въ Къринското ханче, е знаелъ само попъ Кръстю, който щѣше да се срещне тамъ съ Левски.

Отъ автентичнитѣ писмени доказателства, съ които разполагаме, личи че попъ Кръстю е билъ арестуванъ въ Ловечъ на 17. XI, на 18 сжщия месецъ е билъ изпратенъ въ София, а на другия день освободенъ отъ пашата. Като сравнимъ тая дата съ датата на шифрованата телеграма, която е 24 с. м., може да се предположи, че въ промеждутъка отъ тия 3—4 дена, Търновскиятъ паша, който не е билъ съгласенъ да се арестува попъ Кръстю, ще е ималъ телеграфически разговоръ съ Мазхаръ паша по тоя въпросъ, въ резултатъ на който разговоръ е станато нужда да се дадатъ отъ Мазхаръ паша пояснения по хода на дѣлото и участието на попъ Кръстю въ комитета, та е била изпратена шифрованата телеграма, съ всички сведения по дѣлото, което, за да се увѣчае съ успѣхъ, имало се нужда отъ допълнителнитѣ предателски показания на попъ Кръстю.

Въ шифрованата телеграма се казва още, че Д. Общи е закупилъ чрезъ хората на Ловчанския комитетъ три коня за 2,500 гроша, отъ които единия за себе си, а другия за Левски, който се търси. Третия конь бѣше за куриера на Левски Дидю (Димитъръ) Пѣевъ. Отъ думитѣ: „който се търси“, явствува, че Левски бѣше вече предаденъ и турското правителство бѣше дало нареждане да се намѣри той. Обаче Левски, научавайки за това нареждане, много тайно се прехвърлилъ въ Тракия, гдето отъ една страна да посети комитетитѣ, а отъ друга страна да заличи своитѣ следи за преследвачитѣ. Левски престоаялъ тамъ отъ втората половина на ноемврий, когато се разкри комитетската организация, следъ обира на хазната, та до къмъ Коледа. Но когато Левски, който се съмняваше въ вѣрността на попъ Кръстю, се научилъ, че двамата членове на Ловчанския централенъ революционенъ комитетъ, а именно: Димитъръ Пжшковъ и Маринъ попъ Лу-

кановъ, сж арестувани, а попъ Кръстю, секретарь-касиера на тоя комитетъ, следъ като е билъ повиканъ въ София, още на другия день е билъ освободенъ, убеденъ вече въ предателската роля на попъ Кръстю, въ едно най-опасно време, когато се арестуваха комитетски хора, а самия Левски се търсеше подъ дърво и подъ камъкъ, той се запжти за Ловечъ, за да се срещне съ попъ Кръстю и се справи по нѣкакъвъ начинъ съ него, съгласно комитетския уставъ. Срѣщата е била уговорена да стане въ с. Къкрина на ханчето. Съображенията на Левски да изведе попа на ханчето, сж били, по всѣка вѣроятность, като свърши съ него, да не бждатъ арестувани въ града невинни хора. Обаче, вмѣсто да отиде попъ Кръстю на ханчето, на 27. XII. 1872 година, сир. на уговорената дата, това ханче е било нападнато отъ десетина заптиета, които, следъ една престрелка, раниха Левски и го заловиха.

Следъ залавянето на Левски, трѣбваше да се установи неговата самоличность, за която цель той е билъ закаранъ въ Ловечъ. Но понеже тамъ той е отказалъ да е Левски, то изпратенъ е билъ въ Търново, при пашата, гдето сж установили самоличността му, следъ което е билъ повърнатъ обратно въ Ловечъ и отъ тамъ изпратенъ въ София. Ако попъ Кръстю бѣ вършилъ своитѣ предателства въ Ловечъ, каймакаминътъ много лесно щѣше да установи самоличността на Левски. Но понеже, както казахме и по-рано, той е правилъ своитѣ донесения въ Търново, то и Левски е билъ закаранъ тамъ, гдето, по всѣка вѣроятность, е билъ извиканъ тайно и попъ Кръстю, за да установи, че действително заловеното лице е самиятъ Левски.

В. Шановъ

ОЦЕНКИ И БИБЛИОГРАФИЯ.

Radu Vulpe, *La succession des rois odryses* въ *cn. Istros* I, 1934, fasc. II, 1—19.

Въ тази статия авторътъ разглежда смѣнитѣ на владѣтелитѣ върху одриския престолъ, за да установи, въ какви роднински отношения е стоялъ обикновено наследникътъ на царската власт къмъ своя предшественикъ, и идва до заключение, че у одриситѣ овдовѣлиятъ престолъ е билъ заеманъ не отъ първородния синъ на умрѣлия царь, но отъ най-стария и най-могъщия членъ на царския родъ — твърде често отъ брата или наследника на царя. Поради това, той приема, че престолонаследието у одриситѣ е почивало върху известния принципъ на правно предимство на мжовитѣ сродници при наследяване на недѣлимия семеенъ имотъ, който принципъ вѣроятно е съществувалъ въ една твърде ранна епоха у индо-европейскитѣ племена и се е запазилъ дори до срѣднитѣ вѣкове у келтитѣ отъ Британскитѣ острови подъ името *tanistry*. (Въ едно свое изследване, обнародвано въ *In Memoria lui Vasile Pârvan*, 1934 г., стр. 313—323, авторътъ приема, че този принципъ е билъ въ сила и при престолонаследието въ македонския царски домъ). Vulpe намира, че по този начинъ сж заели престола Ситалкъ, Севтъ I, Медекъ и Котисъ I и, вѣроятно, Хебризелмъ, Амадокъ II и Берисадъ, докато единичниятъ несъмненъ случай на наследяване отъ сина на умрѣлия билъ този на Керсеблепта, сина на Котиса. На края той дава единъ хронологиченъ именникъ и една родословна таблица на одрискитѣ царе.

Заключенията на Vulpe представятъ несъмнено единъ твърде любопитенъ опитъ да се обяснятъ доста заплетенитѣ роднински отношения между познатитѣ тракийски царе отъ V и IV в. пр. Хр. и стоятъ въ много по-малко противоречие съ малкото известни данни за одриския царски домъ, отколкото изказаното отъ Hünerwadel (*Forsch. zur Gesch. des Königs Lysimachos*. Diss. Zürich 1901, стр. 1) мнение, че одриското царство било винаги подѣляно между всички синове на умрѣлия владѣтель. Обаче работата му страда отъ нѣкои недостатъци, които намаляватъ нейната стойностъ и подлагатъ на съмнение вѣрността на неговитѣ изводи. Vulpe посочва като най-ясенъ случай, при който синоветѣ на умрѣлия царь били пренебрегнати и властта заета отъ най-стария измежду сродницитѣ, възцаряването на Севтъ I, наследника на Ситалка, въ 424 г. пр. Хр., и за да отстрани възможността за друго обяснение на заемането престола

отъ племенника вмѣсто отъ нѣкой синъ на Ситалка, той приема за вѣрно изказаното отъ Böhncke предположение, че Ситалкъ е ималъ трима синове Тересъ, Ситалкъ и Садокъ, докато това предположение не се съгласува съ думитъ на Тукидида и се отхвърля напоследъкъ отъ повечето изследвачи на тия въпроси (Ferrabino, Schoch, Янко Тодоровъ, Мл. Тоневъ и др.). Въ противоположностъ на несигурния случай съ Севтъ I, върху който въ сжщностъ се крепи теорията на Vulpe, ние намираме ясни указания за родственитѣ връзки на нѣкои отъ наследницитѣ, които говорятъ по-скоро за обикновеното предаване на властта отъ баща на синъ: Керсеблетъ наследява Котиса, Берисадъ оставя за наследници своитѣ синове и Севтъ, синътъ на Месада, прекарващъ при двора на Медока, гори отъ желание да си възвърне бащината властъ.

Роднинскитѣ връзки между отдѣлнитѣ царе и годинитѣ на царуването имъ сж дадени отъ Vulpe най-вече споредъ изследванята на Höck и Salari, чиито заключения се нуждаятъ отъ твърде много поправки. Така напр., Севтъ I е умрѣлъ не около 405 г., а доста време преди това, Медокъ — не въ 391 г., а най-рано въ 389 г., Котисъ I въ 360, а не въ 359 г. Отъждествяването на Садокъ съ Медокъ, което Vulpe смѣта за възможно, е недопустимо и съвсемъ произволно, още повече че и дветѣ имена се срѣщатъ въ надписи отъ Тракия, и пречисляването на Берисада и Милтокиа къмъ одриския царски домъ е несъмнено погрѣшно. Споредъ моето мнение повдигнатиятъ отъ автора въпросъ ще може да бжде разрешенъ само следъ като бждатъ установени съ по-голяма положителностъ родственитѣ отношения между отдѣлнитѣ одриски царе.

Младенъ Тоневъ

Vladimir Georgiev, Die Träger der kretisch—mykenischen Kultur, ihre Herkunft und ihre Sprache. I Teil — Urgriechen und Urillyrier въ Год. Соф. Ун., ист. фил. фак. XXXIII, 4, 1937, 1—203.

Археологическитѣ разкопки, извършени къмъ края на миналото и началото на сегашното столѣтие на различни мѣста въ Гърция и островъ Критъ и на мѣстото на старата Троя, ни разкриха една високо развита култура, която е цвѣтѣла въ третото и второто хилядолѣтие пр. Хр., и която е оставила своя отпечатъкъ върху по-нататъшното развитие на Гърция и древния свѣтъ — тъй наречената критско-микенска култура. Съ изследването на тая култура се заеха мнозина отъ най-известнитѣ учени, и съ право може да се каже, че нейното изучаване и правилно разтълкуване е една отъ най-големитѣ и най-належащитѣ задачи на съвременната историческа наука. Обаче основнитѣ въпроси за нейнитѣ носители, за различието между островната критска и сухоземната микенска култура, както и за отношението ѝ къмъ началото на гръцката култура оставатъ все още открити, и съ тѣхъ сж свързани голѣмитѣ въпроси за гръцкия епосъ, за диалектитѣ въ гръцкия езикъ, за произхода на гръцката религия, за идването на

гърците въ полуострова и разселването имъ по брѣговетѣ на Егейско море, както и за народността и езика на старитѣ етруски и другитѣ жители на предна Мала-Азия.

Липсата на разбираеми за насъ писмени паметници отъ тая култура и преклонението предъ обаянието на гръцкото име и на гръцкия духъ сж усложнявали извънредно много правилното разрешение на поставенитѣ въпроси, и затова ние виждаме да се създаватъ сложни и забъркани теории, като напр. тази на Kretschmer за протиндогерманския слой на населението и теорията за последователнитѣ вълни на нахлуването на гръцкитѣ племена въ Елада, които, наистина, даватъ едно обяснение на познатитѣ явления, обаче не притежаватъ нуждната яснота и убедителностъ.

Разглежданиятъ трудъ на Георгиевъ е единъ опитъ за разрешаване на нѣкои отъ поменатитѣ по-горе въпроси, които поразява съ своята простота и съ смѣлостта на своитѣ заключения. Авторътъ излиза отъ мисълта, че общоприетото мнение за неиндоевропейския произходъ на предгръцкото население въ Елада и странитѣ около Егейско море не може да се смѣта за доказано само възъ основа на многото необяснени етимологически думи въ гръцкия езикъ и на разпространението на суфикситѣ *nt* и *(s)s* въ тия страни, понеже ние не познаваме всички индоевропейски езици, и двата суфикса се срѣщатъ твърде често и въ индоевропейския илирийски езикъ. Той полага на основно разглеждане голѣмъ брой отъ необясненитѣ до сега думи, нѣкои имена отъ гръцкитѣ култове, имена на гръцки богове херои, както и посоченитѣ два суфикса и идва до заключение, че въ сжщностъ тукъ имаме работа съ остатъци отъ единъ индоевропейски езикъ съ почти сжщитѣ езикови промѣни като илирийския, който езикъ той нарича праилирийски. Възъ основа на това заключение той приема, че носителитѣ на критско-микенската култура и старото население на предна Мала-Азия сж принадлежали на единъ индоевропейски народъ, който се дѣлѣлъ на много различни племена (данайци, ахейци, пеласги и др.), и къмъ който народъ той отнася и преселилитѣ се отъ Мала-Азия въ Италия етруски. Разглеждайки въпроса за старото мѣстожителство на етрускитѣ авторътъ изказва предположение, че тѣ сж тѣждествени съ троянцитѣ, и въ този случай легендата за разрушаването на Троя и изселването на троянцитѣ съ вожда имъ Еней въ Италия добива своето историческо обяснение.

Споредъ Георгиевъ Илиядата и Одисеята сж въ сжщностъ праилирийски епосъ, въ който се обрисуватъ животътъ и културата по времето на микенската хегемония въ Егейската областъ — второто хилядилѣтие пр. Хр. Следъ завладяването на Гърция отъ нахлулитѣ презъ 12 вѣкъ елини тѣзи пѣсни сж били преправени безъ голѣма мжчнотия на езика на пришелцитѣ, което нѣщо е било възможно поради голѣмата близостъ на двата езика въ това време. Образоването на гръцкитѣ диалекти авторътъ обяснява съ различната степенъ на смѣшане на гръцкия езикъ съ езика на завареното праилирийско население.

Авторътъ разглежда доста подробно и предисторическитѣ и

археологическите данни, които стоят в връзка с неговите изследвания, и намира, че те не само не противоречат, но и говорят в полза на неговите заключения. Тези данни свидетелствуват за съществуването на една почти еднородна по своята сжщност култура в Егейската област и разположените на север от нея земи до времето на тъй нареченото дорийско преселение, което е причинило края на критско-микенската култура.

На края авторът се опитва въз основа на своите заключения да разчете написаните на непознат език надписи от Кипър и Лемнос и установява, че те са написани на късни праиллирийски диалекти.

Поради разнообразието и важноста на засегнатите въпроси е много трудно да се даде преценка на изводите и предположенията на автора. Въ сжщност, изчерпателно разглеждане е само въпросът за езика на предгръцкото население в Гърция, другите проблеми са само зачекнати, и изказаните тук предположения трябва да се смятат по-скоро като една насока за бъдещи изследвания. Несъмнено някои от дадените заключения могат да се окажат прибързани и да бъдат измънени или отхвърлени, обаче, най-важното от тези заключения за индоевропейския произход на носителите на критско-микенската култура изглежда добре обосновано, и с това се поставя сигурна основа за бъдещата работа в тази област.

Младенъ Тоневъ

Paulys Realenzyklopädie der klassischen Altertumswissenschaft. Neue Bearbeitung begonnen v. G. Wissowa. Herausgegeben v. W. Kroll. V^a Band Taurisci — Thesara, Stuttgart, 1934. Supplementband VI; Abretten(us) — Θουνοῦδροπον Κολωνία. Mit Nachträgen, Stuttgart, 1935. VI A₁ Band Thesaurus — Timomaches, 1936. XVI Band Molatzes — Nereae, Stuttgart, 1935. XVII; Band Nereiden — Numantia, Stuttgart, 1936.

Напоследък излъзоха от печат гореизброените томове на PWRE. Те съдържат покрай другото и следните интересни за нас статии, които се отнасят до старата история на Мизия, Тракия и Македония¹: 1. статии за тракийски племена: Moriseni (Eugen Oberhummer), Mysae gentes (Max Fluss), Mysoi (Max Fluss), Myssi (Max Fluss), Nesti (Max Fluss), Nipsaioi (Eugen Oberhummer), Tetrachoritai (Eugen Oberhummer), Tetrakomoi (Eugen Oberhummer), Thrausi (Eugen Oberhummer), Sapaioi (Gawril Kazarow), Skyrmiadai (Gawril Kazarow); 2. статия за жители на municipium в Мизия: Montanenses (Max Fluss); 3. статия за тракийска стратегия: Drosica (Gawril Kazarow); 4. статии за селища, станции, лагери и крепости: Montana (Max Fluss), Monteregine (Max Fluss), Muc[at] urris vicus (Max Fluss), Muciani castellum блѣ Ναισσόν (Max Fluss), Mundepa (Max Fluss), Myrtenon (G.

¹ Вж. за предходните томове Изв. И. Д. XI—XII, стр. 398. сл., XIII, 190 сл.

Kazarow), Neutidava (Max Fluss), Nigrianis (Max Fluss), Nike¹ (Eugen Oberhummer), Νικόπολις³ ἢ περὶ Νέστον (Eugen Oberhummer), Nipsa (Eugen Oberhummer), Nitike (Albert Hermann), Rocobae (Max Fluss), Skaptopara (Gawril Kazarow), Taurisium (Max Fluss), Teglicio (Max Fluss), Tegra (Max Fluss), Terta (Eugen Oberhummer), Τετραπυργία (Max Fluss), Tharsandala (Eugen Oberhummer), Theodoropolis² (Max Fluss), Thermae³ (Max Fluss), Tibisca (Max Fluss), Tillito (Max Fluss), Φρούριον τὸ Τελικίων (Max Fluss).

По-обширни сж статитѣ за градоветѣ: а) Νικόπολις⁴ ad Haemum (Istrum) (Gawril Kazarow) съ подотдѣли: Име и разположение на града, история, уредба и население, религия, постройки, литература, и б) Novae (E. Polaschek).

5. За мѣстности се отнасятъ статитѣ: Καινοφρούριον (v. Geisau), Macedonica (Max Fluss), Magaris vicus (Max Fluss), Mossynos (Eugen Oberhummer), Μυσία (Max Fluss), Mysis (Max Fluss), Segetica (Max Fluss), Thynias (Eugen Oberhummer), Timogittia (Max Fluss). Обширни и изчерпателни сж статитѣ за Thrake³ съ подотдѣли: 1. Име. 2. Разширение, граници. 3. Земя. 4. Климатъ, произведения. 5. Население (Eugen Oberhummer). 6. Тракийски племена (B. Lenk), 7. Тракийски езикъ (W. Brandenstein), 8. Тракия, история (B. Lenk), 9. Тракия подъ римско господство, 10. Религия на тракитѣ: А. Божества, В. Религиозни нрави и обичаи (Gawril Kazarow).

6. За рѣки и извори се отнасятъ статитѣ: Matoas (Max Fluss), Nestos (Max Fluss), Noes (Eugen Oberhummer), Tearos (Eugen Oberhummer), Theairos (Eugen Oberhummer), Thoaris (Konrat Ziegler), Tibisis (Max Fluss), Timacus (Max Fluss).

7. Споменаватъ се въ числото на географскитѣ статии планинитѣ Messapion (Gawril Kazarow), Dopusca (Max Fluss), и изворѣтъ Nipis (Eugen Oberhummer).

8. Важни статии за религиозната история на нашитѣ мѣста сж: Molis (Scherling), Musai¹ у тракитѣ (Maximilian Mayer), Myndry[tus?] (G. Kazarow), Neaira⁵ (Anneliese Modcze), Nessos или Nestos (Karl Keyssner), Tilthazes (G. Kazarow).

9. Просопографията на нашата страни е застъпена съ статитѣ: Asellius Aemilianus (Groag), Brutus (Max Fluss), Ebraittos (Max Fluss), Herodes (G. Kazarow), Molykos (Paul Schoch), Monophilus (W. Ensslin), Mopsos (Kruse), Mosses (W. Kroll), Mucatra (Max Fluss), Muonius Maternus (Max Fluss), Mustacius (W. Ensslin), Mylleas (Helmut Berve), Myrismus (Stein), Μυσάργης (Otto Schulthess), Nikanor^{3,5,9,11,12,13,15} (Helmut Berve), Nikolaos^{3,9} (Felix Stähelin, W. Ensslin), Tegyrios (Scherling), Teres^{2,3} (Ernst Meier), Tereus (Albin Lesky), Theano (V. Gebhard), Theodulos (W. Ensslin), Theogenius (W. Ensslin), Thrassa^{1,2} (Bernert), Thestios (v. Geisau).

Отъ броя на споменатитѣ статии и тѣхното съдържание се вижда, че и този томъ PWRE е отъ голѣмо значение за историята на нашитѣ земи въ древността.

Г. Батаклиевъ

Kr. Miatev, *Der große Palast in Pliska und die Magnaura von Konstantinopel*. Actes du IV Congrès intern. des études byzantines II = Изв. на Бълг. Археол. Институтъ X 1936, 136—144.

Кръстю Миятевъ, *Преславската керамика*. Monumenta artis Bulgariae IV. Изд. на Бълг. Арх. Инст. София. 1936, 154 + 28 таблици.

A. I. Raschenov, *Die Rekonstruktion der Rundkirche von Preslav*. Actes du IV Congrès intern. des études byzantines II = Изв. на Бълг. Арх. Инст. X 1936, 216—220.

Б. Филовъ, *Кржглата преславска църква и нейният предшественици*. Сп. Б. Ак. XLV 1933. София, 75—106.

G. Millet, *L'église ronde de Preslav*. Comptes rendus de l'Académie des inscriptions. Paris. 1933, 169—193.

Б. Филовъ, *Архитектурният тип на голѣмия дворецъ въ Абоба*. Сп. Б. Ак. кн. LV. София. 1937, отд. отп., стр. 1—17.

Архитектъ Д. Василевъ, *Строителната традиция въ прабългарските дворци отъ Плиска*. София. 1937, X + 164.

Въ областта на българската културна история има още много и дълго да се работи и изследва, докато стане възможно едно задоволително и цѣлостно нейно обгръщане съ засягане по възможност на всички или повече културни прояви въ живота на българския народъ. Въ това отношение е твърде отраднo, че особено въ последно време се засилва значително научното дирене въ една отъ нейните отрасли, именно изкуството. Наши и чужди учени усърдно работятъ за освѣтление на разнитъ моменти отъ историята на българското изкуство. Следъ недавншиятъ работи на Кр. Миятевъ (— Симеоновата църква въ Преславъ и нейниятъ епиграфиченъ материалъ. Бълг. Прегл. I 1929. София, стр. 100—123; — Мѣстни традиции и национални елементи въ кржглата преславска църква. Изв. Б. Арх. Инст. VI 1930/31, стр. 194—207; Die Rundkirche von Preslav. Byz. Zeitschr. XXX 1929/30, стр. 561 сл.) и др., изреденитъ горе трудове сж нови приноси въ това отношение. Характерътъ на материята и липсата на достатъчно изворенъ материалъ извикватъ при това едно по-силно, наистина, застъпване на хипотетичния елементъ въ изследванията и мненията на ученитъ се различаватъ значително по основни въпроси. Така напр. по важния въпросъ за произхода и връзките на старобългарското изкуство продължаватъ да сжществуватъ различия въ схващанията. Прочутата вече „сасанидска теория“ за обяснение на най-старото българско изкуство, лансирана първо въ широкитъ обобщения на известния виенски археологъ Strzygowski и възприета и поддържана отъ чужди и наши учени, се отхвърля решително отъ други. Обаче не може да се отрече, че има напредъкъ въ правилното поставяне и третиране на проблемитъ и че постепенно становищата на ученитъ еволюиратъ и се приближаватъ.

Първата работа представя една студия на д-ръ Кр. Миятевъ вър-

ху т. н. голѣмъ палатъ или тронната зала въ старата българска столица Плиска, който е единъ отъ най-важнитѣ научни обекти за проучване на старобългарското изкуство. Авторътъ разглежда неговитѣ остатъци и идва до заключението, до което е дошълъ по-рано и К. Шкорпилъ и което се сподѣля отъ другитѣ учени, именно Рашеновъ, Филовъ, Василевъ, че надъ запазенитѣ остатъци на първия етажъ е имало и втори такъвъ. Приземниятъ етажъ е билъ необитаемъ, а вториятъ ималъ базиликална форма съ трикорабна зала, съ апсида и и предверие (стр. 139 сл.). Миятевъ не е съгласенъ съ сасанидската теория, която търси основитѣ на старобългарското изкуство до X в. въ изкуството на Сасанидитѣ, поддържана отъ Б. Филовъ, А. Протичъ и др., и изтъква липсата на всѣко сродство между дворцитѣ на Сасанидитѣ въ Фирусабадъ и Сарвистанъ и тронната зала на Плиска. Отричайки така търсенето на първоначалния типъ на голѣмия Плисковски палатъ въ Персия, Миятевъ обръща погледъ къмъ византийската столица и тамъ търси и намира аналогия въ тамошнитѣ императорски дворци, специално въ тържествената зала Магнаура на едноименния дворецъ, която споредъ него е била прототипътъ. Обаче авторътъ отива въ крайностъ, като търси основитѣ на най-старото българско строително, па и изобщо на изкуството, въ византийската столица и Византия. Защото базиликалната форма не е свойствена за Цариградъ, нито за Византия презъ онова време, а пъкъ старобългарската държава до времето на Симеона е вървѣла въ общото си развитие по напълно самостоятелни и независими отъ Византия пѣтища, които могатъ да се предполагатъ и за най-старото българско изкуство.

Идеята за голѣмата зависимостъ на старобългарското изкуство отъ Византия Д-ръ Кр. Миятевъ застъпва, макаръ вече въ посмегната форма и въ своя прекрасенъ трудъ за преславската керамика. Тази монография, която е излѣзла успоредно и въ нѣмски преводъ, е цененъ наученъ приносъ къмъ историята на старобългарското изкуство. Авторътъ грижливо и подробно описва, разучва и систематизира цѣлия художественъ керамиченъ материалъ, намѣренъ въ Патлейна и Преславъ, съ изключение на най-новитѣ находки на г. Йорд. Господиновъ, за които се съобщава въ тоя томъ на Извест. на Истор. дружество. Миятевъ идва до заключение, че цѣлата налична керамика, намѣрена въ Преславъ и Патлейна, принадлежи на едно и също време и школа, а именно, както и самиятъ Патлейнски манастиръ и кръжлата църква, около 900-та година, т. е. края на IX и началото на X вѣкъ. Тя е чисто мѣстно производство и се е изработвала отъ майстори българи и отъ мѣстни материали въ подвижни работилници, които се били настанявали винаги при постройкитѣ. Това последното е, обаче, твърде съмнително. Разучаването на художествената украса по керамиката води М. до известни заключения относно произхода на българското керамично изкуство. Той отхвърля теорията за произхода и връзката на това изкуство съ ирано-арменския художественъ кръгъ, съ изкуството на Персия, Армения, Месопотамия и Сирия, които се застъпва отъ Стриговски, Грабаръ, Филовъ, Райсъ, или пъкъ мнението на Кондакова за сиро-египетски влияния, като изтъква разликата тукъ

и тамъ. Авторътъ отнася преславската керамика „къмъ срѣдиземноморския кржгъ“, който добилъ особено влияние въ България следъ приемане на християнството (стр. 110—114). Преславската керамика имала, споредъ него, своя произходъ и своитѣ образци и първотипъ въ Византия и специално въ Цариградъ. Обаче доводитѣ на М. не сж убедителни и дори пресилени. Тѣ търпятъ, както ще видимъ, критика, и то основателна.

Александъръ Рашеновъ въ своята статия се заема съ въпроса за кржглата църква въ Преславъ и нейното възстановяване. Тя се явява като двуетажна постройка съ два реда колони, единъ надъ други, и куполъ. „Напраздно, казва авторътъ, търсимъ въ Византия подобни на тая постройка“. Все пакъ, обаче, той я поставя въ известно съотношение съ византийското изкуство по декорация и колоритъ и по наивното изпълнение и „като единъ основенъ камъкъ въ късно-византийското изкуство“. Въ тая църква авторътъ вижда втория етапъ отъ развитието на старобългарското изкуство, докато първия сж Омортаговитѣ дворци, постройки, въ които той намира прилика съ римскитѣ и византийски постройки, безъ, обаче, да се прецизира.

Въ своята хубава статия за кржглата Преславска църква Б. Филовъ разглежда основно въпроса за произхода на нейната архитектурна форма. Той се противопоставя и отхвърля решително изводитѣ на Миитева (въ споменатитѣ негови работи по сжния въпрос), какво „по съставъ и композиция Преславската кржгла църква остава напълно византийска постройка“. Той изтъква съ право, че преди да се търсятъ аналогии и влияния вънъ отъ България, въ далечната византийска архитектура, трѣбва да се подирятъ такива преди всичко на почвата на мѣстнитѣ строителни традиции. Филовъ подлага кржглата преславска църква на единъ обстоенъ, сравнителенъ художественъ анализъ и идва до противоположни на Миитевитѣ заключения, а именно: че нейниятъ произходъ не може да се дири въ тогавашното византийско изкуство, че въ нея нито планътъ, нито декоративнитѣ елементи сж византийски.

Кржглата преславска църква, принадлежаща на Х вѣкъ, е една типична куполна ротонда съ околорѣстни ниши, която и по стилъ и по декорация стои въ най-близка генетическа връзка съ късно-римската и старохристиянската ротонда. Тя носи отпечатъка на римското изкуство съ строителнитѣ традиции на късноримската архитектура. Напраздно, казва Филовъ, бихме търсили нѣщо подобно въ византийската архитектура. Появата въ Преславъ въ Х в. на една подобна постройка съ стариненъ характеръ авторътъ обяснява, и то напълно основателно и въ хармония съ цѣлото развитие, като едно нормално явление и като едно произведение на мѣстното тогавашно строително изкуство, произлѣзло отъ строителнитѣ традиции на по-старото християнско изкуство въ България, както това се вижда и отъ запазването въ България на базиликата, която, докато въ Византия отъ VI в. престава да се строи, въ българскитѣ земи при I българско царство заема видно мѣсто въ българската църковна архитектура (въ Аоба и Преславъ, въ Охридъ и Прѣспа). Този архаизъмъ се явява, следов., свойственъ

на старобългарското изкуство и той можелъ да се проследи и въ българската църковна живопись. Споредъ Филова, този архаизъмъ е назадничавостъ и консерватизъмъ, който е въ връзка и се обяснява съ по-слабото художествено творчество и развитие на страната. По тоя начинъ старо-българската архитектура не е била едно слѣпо подражане на византийски образци, но е вървѣла свои собствени пѣтища, често пѣти различни отъ ония на византийската съвременна архитектура.

Забележително е, че и проф. Мийе въ посочената негова работа дири произхода на архитектурната форма на Преславската кръгла църква въ по-стари римски постройки вънъ отъ Цариградъ, именно въ Италия, приема, обаче, че тая форма е преминала въ Преславъ чрезъ посрѣдничеството на Цариградъ.

Въ втората спомената негова статия Б. Филовъ е подложилъ на внимателенъ и предпазливъ анализъ голѣмия дворецъ въ Абоба. Заедно съ Шкорпилъ и Миятевъ той приема за него два етажи, а за горния етажъ трикорабна базиликална форма. Обаче въ противоречие съ сжитѣ, той мисли, че долниятъ етажъ не е билъ необитаемъ или само основа на горния, а е билъ обитаемъ. Той не е съгласенъ и съ тѣхното мнение, какво тритѣ кораби на горния етажъ били раздѣлени единъ отъ другъ съ колони и имали плоскъ покривъ, т. е. че е билъ постройка въ византийско-елинистиченъ стилъ. Той отхвърля решително и паралела и връзката на тоя съ цариградската Магнаура (стр. 7—11). При това той се въздържа внимателно отъ заемане на едно решително становище по въпроса, макаръ и да клони къмъ възприемане „формата на пилатрова базилика съ сводова конструкция — въ стила на сръдновѣковната архитектура на Ориента“ (9).

Филовъ съ право обръща внимание на това, че „при обяснение на художественитѣ паметници трѣбва да се изхожда отъ мѣстнитѣ художествени традиции и запазенитѣ паметници въ самата страна“, преди да се прибѣгне до чуждото художествено творчество (10). Той изтъква, че тъкмо базиликалнитѣ постройки сж добили твърде широко разпространение въ църковната архитектура на нашитѣ земи презъ старохристиянската епоха, и поставя така голѣмия дворецъ въ Абоба като една сграда напълно въ духа на тогавашното строително изкуство въ България. Обаче той отбѣгва внимателно да засѣгне голѣмия въпросъ за първопроизхода на това изкуство. Той говори още за Сасанидската теория, като изтъква, че характерното, което трѣбва да се има предъ видъ въ сасанидскитѣ дворци, е т. н. „Ливанъ“, продълговата засводена зала, фланкирана отъ две по-тѣсни, сжщо така засводени зали, въ форма на коридори (12). Обаче все пакъ въ възгледитѣ на Филова по въпроса има видима еволюция, което е твърде естествено по подобни въпроси. Като възстава основателно противъ схващанieto на Миятева, че „всички значителни художествени прояви въ България сж произхождали отъ Цариградъ и че старитѣ българи не сж били въ състояние да създадатъ на мѣстна почва нищо значително въ тая областъ“ (14), и като подчертава, че старо-българското изкуство не може да се разглежда като една обикновена

еманация на византийското изкуство (16), той все пакъ не се обръща къмъ Персия, а сочи на два значителни римски центра въ съседство съ Преславъ и Плиска, именно *Nicopolis ad Istrum* и *Marcianopolis*, които сж могли да бждатъ посрѣдници между по-старата римска и българската архитектура и сж способствували така за създаване на старобългарското изкуство.

Твърде отраднo е, че вече и специалисти архитекти отдаватъ внимание на въпроса за старото българско изкуство. Именно на архитектъ Д. Василевъ дължимъ единъ интересенъ приносъ, който внася нѣкои нови елементи въ разглеждането и изясняването на основния въпросъ за произхода на старобългарското изкуство. Най-напредъ автора се спира за пръвъ пжтъ на голѣмия общъ въпросъ за културата на прабългаритѣ, и при привличане на съответната литература, застава на правилното становище, че прабългаритѣ сж дошли на Балканския п-овъ съ една доста примитивна материална култура (27 сл.). Тая последната се асимилирва и прониква отъ заваренитѣ на полуострова два други културни елементи — римски и славянски, и въ резултатъ се образува една нова култура, едно ново изкуство — старобългарското. Пристъпвайки къмъ разглеждане и проследяване развитието на първобългарското строителство, предимно на свѣтското монументално изкуство, авторътъ разграничава двата съвсемъ различни единъ отъ другъ видове художествено творчество у прабългаритѣ: 1. проявеното въ областта на художественитѣ занаяти, и 2. въ областта на строителството, които не трѣбва да се смѣсватъ. Той застъпва изказаното вече схващане за два периода въ старобългарското строителство: 1. първи примитивенъ периодъ на строежъ съ дърво и прѣстъ — до ханъ Омортага, и 2. втори периодъ на каменоблоково строителство въ столицата.

Авторътъ засяга много въпроси, но сжщественото е анализътъ, който прави на постройката на голѣмия палатъ въ Плиска както и на другитѣ прабългарски постройки. Тукъ за пръвъ пжтъ единъ специалистъ архитектъ разглежда основно и подробно отъ свое архитектурно гледище нашитѣ прочути старини. Толкова по-интересни и ценни сж неговитѣ обширни разисквания и заключения. Подобно на Миягева, Василевъ отхвърля решително Сасанидската теория, т. е. сродството на нашитѣ дворци въ Плиска съ ония на персийцитѣ отъ династията на Сасанидитѣ (226—636 год.). Той обръща внимание на „Ливана“, който особено се изтъква и привлича отъ Б. Филовъ, като характеренъ елементъ за сравнение, и изтъква пълното негово отсъствие въ Плиска. Той сжщо приема два етажа за голѣмия палатъ, отъ които горниятъ въ форма на трикорабна базилика, и дава нова реконструкция възъ основа на приземния етажъ. Твърде ценно и за пръвъ пжтъ се явява тукъ точното мащабно ново снемане на плановѣтъ на палатитѣ отъ Плиска, което отстранява възможни грѣшки при предаване на плана. Чрезъ подробно сравнително разучване на сасанидскитѣ дворци въ Фируцабадъ, Сарвистанъ и Хатра авторътъ доказва пълното архитектурно различие между тѣхъ и голѣмия дворецъ въ Плиска. Въ сжщото време, обаче, Василевъ отхвърля заедно съ Филова връз-

ката на двореца в Плиска с Магнаура в Цариград и изобщо с византийското изкуство. Въ различие от Миятева той намира идейно сродство с „частната палатова базилика, която е съставна нераздълна част от палатите на римските императори и знатни граждани, съгласувана с сирийската църковна базилика, към която се напълно приближава тронната зала на голѣмия дворец в Плиска“. Василев се спира и на начина на строежа на старобългарските постройки и идва до заключение, че титулуването обикновено на палатовите и други постройки в Плиска и Мадара като „оригинален“ и „особен“ прабългарски каменоблоков строеж в сжщност не е нщо специфично българско, а е било познато и прилагано сжщо така и при строежите на градовете на обширната римска империя, та и на Балканския полуостров.

Изобщо Василев поддържа становището, че в старобългарската художествена строителна традиция се отразява главно не нкакво сасанидско влияние, нито пък влиянието на съвременното изкуство на Византия, но преди всичко силната и незаличена елиноримска строителна традиция, която продължава да живѣе и упражнява своето художествено въздействие чрез цвѣтущите нкога останали в предѣлите на българската държава римски градове. Базиликалната форма, която е била много употребявана от българите преди и след покръстването и то, както за свѣтските (палатови) сгради (Плиска и Преслав), така и при църковните строежи (напр. голѣмата базилика в Плиска, църквата св. Ахил в Прѣспа и пр.), е била за тѣх по-позната, близка и пригодна поради запазената и силно влияеща в градовете мѣстна елиноримска строителна традиция.

Тая постановка на въпроса за произхода на старобългарското изкуство, към която клонят и постепенно приближават повечето учени, е, изглежда, правилната. Тя е в хармония с общия развой на старо-българската държава и култура, и ще доведе, навѣрно, до скорошното по-пълно и по-точно изясняване на въпроса.

П. Ников

М. Г. Попруженко, Козма пресвѣтеръ болгарскій писатель X вѣка. Изданіе Болгарской академіи наукъ (Български старини, кн. XII) София 1936.

Един от най-важните извори за социалната и религиозна история на България през X в. е безспорно беседата на пресвѣтеръ Козма. Въ гореозначената книга известният българоведъ М. Г. Попруженко ни поднася едно ново критично издание на този ценен изворъ, както той го е установил въз основа на ръкописа от библиотеката на Московската духовна академия от 1494 г., намѣренъ въ Волколамския манастиръ, като е използвалъ и руски ръкописи и отделни слова и поучения, съставени споредъ беседата на Козма. От голѣмия критичен апаратъ личи огромниятъ трудъ, положенъ от автора за установяването на текста. До колко е направено това сполучливо, има да се произнесатъ специалистите слависти Ще забележа само;

че въ техническо отношение критичният апарат можеше да се даде по същия начинъ, както въ изданията на гръцки и латински писатели, съ което той би станалъ по-удобенъ и по-прегледенъ. Текстътъ на беседата се предхожда отъ обширенъ уводъ (300 стр.), въ който се разглеждатъ следнитъ въпроси: 1) Ржкописитъ на Козма презвитеровитъ произведения; 2) Заглавията на произведенията въ различнитъ ржкописи; 3) Кога и где е писалъ Козма презвитеръ; 4) Заглавието на отдѣлнитъ части на Козма презвитеровитъ съчинения и тѣхното използване за различни просвѣтни цели; 5) Какъ привежда Козма Св. Писание и участието му въ редакционната работа надъ текста на Св. Писание; 6) Историческитъ обстоятелства, при които възниква богомилството въ България; 7) Стилътъ на Козма; 8) Списъкъ на думитъ, които стоятъ въ връзка съ въпроси отъ религиозенъ, мораленъ, битовъ и др. характеръ. 9) Заключение. Следъ текста следватъ: списъкъ на ржкописитъ, печатни грѣшки, показалецъ на имена и предмети. Мѣстото не позволява едно подробно разглеждане на всички повдигнати въпроси въ връзка съ българската история. Ще изтъкна, обаче, че споредъ автора беседата на Козма състои отъ две отдѣлни съчинения, които по-късно сж били съединени въ едно. Въ противоположностъ на Ю. Трифоновъ Попруженко приема, че Козма е писалъ съчинението си презъ царуването на Борисъ II (969—972) въ Преславъ.

Както съ издаването на Козма презвитеровото съчинение, така и съ синодика на царъ Борила Попруженко постави началото на славянския дѣлъ на бждешитъ *Monumenta historica Bulgariae*, за което той има искрената благодарностъ на всички радатели на българската старина.

В. Бешевлиевъ

N. Carpuyns, *Le Synodicon de Chypre au XIIe siècle*. Byzantion, X. 1935, pp. 489—504. Текстътъ на този синодикъ се намира въ cod. 689 отъ синайската библиотека, отъ XVI в. Отецъ Carpuyns е предалъ съдържанието, като е обнародвалъ изцѣло отличителнитъ пасажии. Една анатема (подъ п. 54) се отнася очевидно до еретицитъ павликяни или пъкъ до богомилитъ: *τοῖς λέγουσιν ὅτι ὁ ἐν Κυρίῳ γάμος καὶ ἡ κατὰ θεὸν κρησφαγία βδελυκτά εἰσι τῷ Θεῷ, ἀνάθεμα α'.* Нѣколко други анатемии (пп. 12, 55—57) се отнасятъ до иконоборството, но могатъ да бждатъ отнесени и къмъ богомилитъ, които сжщо сж проявявали иконоборчески тенденции. Издательтъ смѣта, че текстътъ на синодика ще да е билъ редактиранъ къмъ 1170 г. Използувани сж даннитъ на паметника за подреждане на списъка на епископитъ на о-въ Кипъръ.

Ив. Дуйчевъ

N. Carpuyns, *Le Synodicon de l'Église de Rhodes au XIIIe siècle*. *Échos d'Orient*, tome 37. 1934, pp. 196—212. Изследването на отецъ N. Carpuyns върху синодика на Родоската църква презъ XIII в. може да бже използвано въ връзка съ про-

учването на синодика на царя Борила. Авторът е дал съдържанието на родоския синодикъ, като го е съпоставял съвенецианското издание на Триода отъ 1876 г. При съпоставката съответната част отъ Бориловия синодикъ откриватъ се доста значителни различия. Текстътъ е взетъ отъ единъ ръкописъ отъ XV в., запазенъ въ гръцкия папски колежъ въ Римъ. Споредъ автора, синодикътъ е претърпѣлъ една първа редакция къмъ 1240 г., и една втора — къмъ 1254 и 1258 г. Окончателната редакция на текста се отнася къмъ 1260 г. Въ текста липсватъ анатемитъ противъ богомилитъ. Въз основа на указанията на тоя синодикъ авторътъ е успѣлъ да възстанови реда на родоскитъ епископи презъ XI-XIII вв.

И. Д.

D. Švob, *Postanak Vidinske države cara Sracimira*. Vjesnik hrvat. arheol. društva. N. Seria XVI. 1935, 127—136.

Въ горната статия, както се вижда отъ заглавието ѝ, авторътъ се е занималъ съ единъ въпросъ отъ нашата история — произхода на Видинското царство на царъ Срацимира. По този въпросъ той предлага една нова хипотеза, за изходна точка на която му сж послужили два сребърни гроша отъ царъ Ив. Александра съ сина му Михаилъ. Тѣзи грошове сж отдавна познати въ нумизматичната литература и поради две славянски букви на опаката имъ страна сж били нѣколкократно издавани (Я. Шафарик, *Гласник VIII* (1856), 280; S. Ljubič, *Opis jugosl. novaca*. Zagreb 1875, 3; Brunšmid, *Vjesnik hrv. arh. dr. VII* 1903, 182; Ковачевич, *Глас срп. кр. акад. LXXVI*, 69 сл.; Златарски, *Изв. бълг. арх. д-во I* 1910, 40 сл.; Мушмовъ, *Монетитъ и печатитъ* 1924, 112). Авторътъ прави, най-първо, прегледъ на досегашнитъ тълкувания на дветъ букви върху въпроснитъ грошове отъ царъ Ив. Александъръ, които тълкувания той смѣта за несъстоятелни и неправдиви и предлага едно ново свое тълкуване: въ тѣзи две букви, находящи се отъ дветъ страни на образа на Исуса Христа (Мушмовъ, *Монетитъ и печатитъ*, 112, обр. 104, 105), той вижда съкращение на името Срацимиръ. Въ различие отъ пораншитъ издатели на въпроснитъ грошове, авторътъ вижда въ знака отъ дѣсно на Христа комбинация отъ две букви вмѣсто една. Въ тази комбинация, споредъ него, сж гравирани славянскитъ букви Ц и М, които, заедно съ буквата въ лѣво отъ фигурата на Христа, образуватъ съкращение на името на царъ Ив. Срацимиръ — *С(ра)-ц(и)м(иръ)*.

Като прави това откритие, авторътъ приема, че този типъ грошове сж на българския царъ Ив. Александъръ заедно съ сина му Ив. Срацимиръ, неговъ съуправител. Споредъ автора, Иванъ Срацимиръ е управлявалъ, като престолонаследникъ и съуправител на баща си, гр. Видинъ и околноститъ му до 1365 г., когато унгарския кралъ Лудвигъ въ единъ походъ срещу България заелъ Видинъ и пленилъ Срацимира съ семейството му, които се намирили въ града. Срацимиръ е билъ отведенъ въ Унгария като пленникъ, кждето остава до втората половина на 1369 г.

По-нататък авторът пише, че по време на пленничеството на Срацимира в Унгария (до 1369 г.) баща му Ив. Александър умира и търновският престол бил зает от младия му син Ив. Шишман, тъй като законният наследник Срацимир отсъствувал от България. Унгарският крал Лудвиг, който имал намърение да подчини България под властта си, решил да се възползва от станалата промяна в България — смъртта на Ив. Александра и възцаряването на Шишмана, когото първият смятал за узурпатор, и да му противопостави законния наследник на търновският престол, Срацимира, като се надявал, че Срацимир като негов васал, като се върне в България, ще му спомогне да реализира плановете си относно Търновското царство. Срацимир се върнал в България в втората половина на 1369 г. Следователно, самостоятелното управление и началото на Видинското царство на Срацимира, според автора, почва от 1369 г., годината след завръщането на Срацимира от унгарски плен.

Това е накратко новото, което се съдържа в предлаганата хипотеза за произхода на цар Срацимировото Видинско царство.

Ние трябва да забележим, че цялото изследване на автора почива на погрешна основа. Авторът се е заблудил още в началото на работата си. Заблудението се състои в погрешно виждане и тълкуване на буквения знак от дясно на фигурата на Христа. В него той вижда две букви **Ц** и **М**. Такова нещо в същност няма върху монетите. Ако авторът бѣ гледал по-внимателно отпечатъка на сребърния грош от Будапещенския музей, би видѣл само характерното начертание на българската буква **Ж**. (Екземплярът, който по-рано се е намирал в Прага, сега е изчезнал).

Че това е **Ж**, а не друга буква, ще да ни потвърди една трета монета, която имаме възможност да открием между сръдновъковните монети в Видинския музей (Герасимовъ, Годишникъ на Нар. музей VI 1936, 226, обр. 135 и 126). Върху нея се виждат много ясно буквите **С** и **Ж**. По недоглеждане на гравюра мѣстата на двете букви върху новооткритата монета сж размѣнени. Буква **Ж** е дошла в лѣво, а **С** — в дясно от фигурата на Христа.

Всички тия грошове сж сѣчени от цар Ив. Александър и сина му Михаилъ Асень, което се вижда от надписите край техните фигури на лицевата им страна. Името на Михаилъ Асень се намира до фигурата в дясно. То е означено съ **М** или **М**^х — Михаилъ. Буквата **М** се забелязва и върху екземпляра от музея в Будапеща. Какво е значението на двете букви **С** и **Ж**, които по-рано поради неточни рисунки на издаваните грошове се четеха като **С** и **М**, ние вече имаме възможност на друго мѣсто да се изкажемъ (Герасимовъ, п. т., стр. 232).

Всичко това иде да ни покаже, че и съответните заключения на автора за произхода на видинската Срацимирова държава не могат да се поддържат и падатъ.

Т. Д. Герасимовъ

Кр. Миятевъ, Погановският манастиръ. София 1946, 74.

Една хубава книга, написана на популярен език и все пакъ на научна основа, оживена и изпъстрена съ множество илюстрации. Авторътъ ни дава най-напредъ, до стр. 29, едно археоложко-историческо описание на манастиря и неговата църква. Следъ това подробно се разглеждатъ художественитъ ценности въ него — стенописитъ и старинния иконостасъ. Накрай следва описание на прочутия и важенъ за българската история Погановски поменникъ.

П. Н.

Constantin C. Giurescu, *Istoria Românilor*. Bucuresti 1935, XIV + 586.

Това е най-новото общо изложение на ромънската история, замислено въ три тома, отъ които вториятъ трѣбва да достигне до 1714 год. — отстранението и погубването на Константинъ Бранкованъ, а третиятъ — до мира въ Парижъ въ 1919 г. Настоящиятъ първи томъ обхваща старата ромънска история отъ най-старо време до смъртъта на княза Александъръ Добрий, 1432 год. Авторътъ, проф. Джуреску, отъ университета въ Букурещъ, е представител на новото, младо и критично направление въ ромънската историография, което иска да освободи ромънска история отъ романтиката. Това именно илюстрира и духа, въ който е написана книгата, който издига високо ромънската наука и прави честъ на автора. Изложението започва съ описание на ромънската земя въ границитъ на днешната ромънска държава и на нейното влияние върху ромънската история; спира се на преисторическата епоха, на тракитъ, на политическата история на дакитъ и на Дакия; разглежда дакийската култура и цивилизация, завоеванието на Дакия отъ римлянитъ (*Dacia Traiana*) и образуването на ромънския народъ; следъ това преминава на Великото преселение на народитъ и на варварскитъ нашествия на германци, сармати, хуни, гепиди, авари, славяни, българи, маджари, печенези, кумани и накрай татари, и на първото ромънско политическо формиране и на по-нататъшното политическо развитие на ромънскитъ земи до 1432 год.

Близкитъ културни и политически досягания между българи и ромъни презъ вѣковетъ сж наложили на автора да се спре на тѣхъ и той засяга, наистина, отношенията между двата съседни народи. Въ тоя първи томъ се говори доста и за славяни и българи, именно стр. 210—259, и това го прави цененъ и за българската история. Авторътъ не отрича, както правятъ други ромънски историци, българскитъ въздействия върху ромънския народъ. Напротивъ, той ги изтъква съ единъ забележително трезвенъ и реалистиченъ усетъ. „Ние сме, казва той (стр. 210), единъ романски народъ съ славянски колоритъ, така както французи, испанци и италиянци сж романски народи съ германски колоритъ“. И по-нататъкъ (стр. 212, 259) той опредѣля този славянски колоритъ като български, т. е. „на ония

славяни, които сж се асимирали съ прабългаритѣ и взели името българѣ“ и „отъ които ние сме взели кирилицата и цѣла редица елементи въ държавния животъ и пр.“ Трѣбва, обаче, да се забележи, че преселването на славянитѣ на югъ отъ Карпатитѣ въ Ромѣния следва да се отнесе много по-рано преди VI вѣкъ. Реалистично сж изложени събитията и около възстанието на Петра и Асеня и образуването на българската държава въ 1186 г. (стр. 206—308). Обяснимо е, че авторътъ подчертава твърде силно участието на ромѣнския елементъ въ тѣхъ. Той смѣта, че първитѣ трима Асеновци били власи и, следов., отъ ромѣнски произходъ. „Калоянъ е най-бележитата фигура, която балканскитѣ ромѣни сж дали“ (стр. 299). Той подробно се спира и мжчи да докаже съ изворитѣ своята теза (стр. 301—307). Той казва, че въ планината Хемусъ е живѣло многобройно влашко население, както сочала и топонимията. Движението за независимостъ започнало отъ тия власи и се разширило съ тѣхна помощъ. Отъ тия власи били и Петъръ и Асень (стр. 305). Г-нъ Джуреску полемизира съ българскитѣ историци, които не приематъ това, споредъ него, очевидно положение на нѣщата, а защищавали отъ политическо-съхранителни съображения схващането за кумански или просто български произходъ на Асеновци (стр. 301 сл.). Той казва: „Ако нѣкои отъ по-старитѣ български учени сж имали това чудновато схващане, никому у насъ не е минало презъ умъ, както тѣзи учени сж се опасявали, да искаме земята между Дунава и Балкана, включително Търново, поради мотива, че преди 700 години основателитѣ на Асеновата държава били ромѣни. Сжщо така би било детинско отъ страна на българитѣ да искатъ Добруджа поради обстоятелството, че преди 13 вѣка отъ тамъ миналъ Аспарухъ. Териториални претенции не могатъ да бждатъ последица на минали преди 1000 години факти, но резултатъ на етническа, стопанска и военна действителностъ отъ нашитѣ дни“ (стр. 301.) Не трѣбва, обаче, да се забравя, че преди български историци да сж се произнесли въ тоя смисълъ, това сж сторили чужденци, небългари историци, и то първоразрядни такива отъ калибра на Константинъ Иречекъ (Исторія Болгарѣ. Одесса. 1878. ; *Geschichte der Serben*. I. Gotta. 1911) и Теодоръ Успенски (вж. Образование второго болгарского царства. Одесса 1879). Въ своята българска история Иречекъ казва: „Возстание начелось въ балканскихъ замкахъ, владѣтели которихъ, потомки сподвижниковъ Симеона, били почти независими въ своихъ неприступныхъ притопахъ... Они (т. е. Петъръ и Асень) вели свой родъ отъ прежнихъ царей, а именно кажется отъ прѣславскихъ, чѣмъ объясняется уваженіе которымъ они пользовались у боярь“ (стр. 299). А въ своята сръбска история (стр. 269 и заб. 4.) сжизнятъ се произнася така: „Bald folgte ein Aufstand des kriegerischen Adels von Bulgarien, diesmal im Donaugebiet (1186), unterstützt von den Kumanen (Polovci der Russen) der pontischen Steppe. Es entstand das zweite bulgarische Reich, mit der Residenz in der „Dornenburg“ Tirnov. An der Spitze standen als „Kaiser“ zwei Brüder, Peter oder Kalopetros, nach dem Pomenik von Panagjurište ursprünglich Theodor genannt, und Asen

(lies Asjan, Ἀσάνης, Assanus), nach demselben Denkmal mit dem Beinamen Belgun, „Weisspelz“. (Der Name ist kumanisch. Fürsten der Kumanen (Polowzer) heissen im 12 Jahrhundert Osên, Osen, Asên: Nestor ed. Miklosich p. 127, 153, 180)“. Теодоръ Успенски пкъ ето какъ се произнася въ приведеното негово съчинение: „Преимущественное значеніе, приписанное валашскому элементу въ борьбѣ за освобожденіе, не опирается на безспорные и точные факты, даже болѣе не соответствуетъ ходу событіи...“ (стр. 102). „Первыя вспышки движенія, зерно возстанія образовалось, по вѣсѣмъ вѣроятіямъ, въ самомъ сердцѣ Болгаріи...“ (стр. 103). „Къ концу XII в. географическій и этнографическій терминъ Болгарія у византийскихъ писателей готовъ былъ уступить мѣсто термину Валахія. Въ официалномъ языкѣ послѣдній принятъ былъ уже ранѣе... Въ XIII в., когда Болгарія счастливо окончила начатую съ Византией борьбу, этнографическій и географическій терминъ Болгарія снова приобретаетъ утраченное прежде значеніе...“ (стр. 104—105). „Что касается до произхожденія династіи болгарскихъ царей — принадлежность ихъ къ романской народности ни мало не вѣроятна. Едва ли также можно считается съ мнѣніемъ, будто братья Петъръ и Асенъ били прости пастухи...“ (стр. 105). „Странное для славянина имя Асени или Асаны, которое носила новая династія, и въ связи съ этимъ участіе турецкаго элемента въ главнѣйшихъ актахъ борьбы болгаръ съ Византией, нерѣдко наводили автора на мысль — не куманскаго ли произхожденія Асени?...“ (стр. 108).

Така мислятъ по въпроса тия двама голѣми историци — небългари. Тия поне чужденци не могатъ да бждатъ обвинени въ предвзетостъ, както това би могло лесно да се подхвърли не само за българскитѣ, но и за ромънскитѣ историци. При всичко, че привеждатъ по въпроса извори сж за автора напълно ясни и решаещи, тия двама чужденци историци, които не сж нито българи, нито ромънци и добре сж познавали източникитѣ, не само не решаватъ въпроса въ полза на ромънския произходъ на Асеновци, но даватъ да се разбере, че клонятъ къмъ мнението, че тѣ сж били кумани. Това показва, че поставянето на куманската теория не само отъ българитѣ, но преди всичко и отъ чуждитѣ историци, не е, следов., плодъ на нѣкакви ненаучни смѣтки, а на стремежа къмъ установяване на научната истина, и идва да покаже, че въпросътъ за произхода на Асеновци не е така простъ и ясенъ, както се струва на нѣкои, нито пкъ изворитѣ сж така ясни и изрични по него. Въпросътъ е много голѣмъ и комплициранъ и ние ще имаме случай на друго мѣсто подробно да се повърнемъ по него.

Трѣбва, обаче, тукъ да добавимъ, че докато за Асеновци проф. Джуреску решително се обявява за тѣхния ромънски произходъ, ако и изворитѣ да не сж така решителни, а нѣколко тѣхни имена Асенъ, Белгунъ, Борилъ, да сж явно кумански, за основателя на ромънската държава Басараба приема, че носи куманско име, тѣй като всички имена окончаващи на -аба били печенежки или кумански. Обаче веднага добавя, че „тоя фактъ, какво основателя на ромънската държава

носи куманско име, не е никакъв страненъ, защото въ тази област се констатира презъ всички времена и страни много силни чужди влияния. Отношенията съ владѣтелитѣ (а печенези и кумани сж били у насъ, както казахъ, повече отъ 300 години) сж били мода и съ това може да се обясни много добре избирането на чуждо име. Това, обаче, не намалява ни най-малко ромънизма (ромънския произходъ) на Басараба, нито значението на неговитѣ подвизи“ (стр. 285—286). Струва ни се, че това двойствено становище е научно недопустимо.

Едно е въ всѣки случай фактъ, че ромънитѣ, подобно на другитѣ романски народи — френци, испанци и италиянци — а въ висша степенъ и на славянитѣ, не сж се проявили въ далечното минало като държавнотворчески елементъ.

Справедливостта изисква, обаче, да кажемъ, че въпрѣки тия колебания, които могат да се обяснятъ съ силното днесь национално чувство, авторътъ си остава отличенъ реаленъ историкъ. Той продължава: „Основаната отъ тая ромънска фамилия (Асеневци) държава станала въ кратко време изключително българска. При Петра, Асеня и Калояна този влашки елементъ се явява ясно и навсѣкжде, но при Ив. Асеня II вече не се говори за власи, а само за българи. Тази трансформация не трѣба да ни изненадва. Ромънитѣ числено представлявали меньшинство по отношение на българскитѣ славяни; но решаващиятъ елементъ не е билъ този, а въ това, че цѣлата политическа и държавна традиция е била българска. Асеневци продължили старата българска държава на Крума, Бориса, Симеона и Самуила, както се споменава въ кореспонденцията на Инокентия III. Не трѣбва при това да се забравя, че тогава национализмътъ не е билъ решаещъ елементъ, идеята за национална държава не сжществувала. Сжществено е било религията и социалното положение, а не етническиятъ произходъ. Не е чудно, прочее, че започнатата отъ власитѣ държава на Асеневци е станала българска“ (стр. 306—307).

Авторътъ засяга ромънобългарскитѣ отношения и при Басараба, Влайку Вода и Данъ I (стр. 391 сл., 418 сл.). Книгата е снабдена на края съ удобенъ показалецъ на имената, а сжщо съ множество исторически карти на Ромъния и представя едно хубаво, интересно и увлекателно, въ блѣстящъ стилъ написано, спретнато издание.

П. Н.

Ст. Станоевич, *Догађаји 1253 и 1254 год.* „Глас“ Ср. крал. акад. 84, 1935, 191—198.

Презъ тия години западната частъ на Балканския п-овъ е била арена на живи дипломатически комбинации и военно-политически усилия, въ които участвувала и България. Презъ 1253 г. 15 юний Дубровнишката република, която се намирала въ лоши отношения съ Сърбия, сключила отбранително-нападателенъ съюзъ съ българския царь Михаилъ II Асенъ противъ сръбския кралъ Урошъ I, къмъ който съюзъ презъ 1254 г. се присъединилъ и зависима отъ Унгария хълмски жупанъ Радославъ. Дошло и до война между противни-

цитъ, въ която българитъ нахлули въ Сърбия до Бѣло Поле на р. Лимъ. Тогава маджаритъ заели Босна и Мачва. Обаче развоятъ и хронологията на събитията не сж съвсемъ ясни и авторътъ търси да ги уясни, на ржка съ литературата и изворитъ. Въ зависимостъ отъ това, дали писмото на унгарския кралъ Бела IV до папа Инокентий IV, писано на 11 ноемврий безъ посочване на годината, ще бжде отнесено хронологически въ 1253 или 1254 год., той поставя две възможни схеми на развитието, като посочва и евентуалнитъ недоумения въ двата случая. При втората алтернатива, която се поддържа отъ повечето учени, събитията биха следвали така: поради войната съ Уроша Дубровникъ сключва на 15 юний 1253 г. съюзъ съ България, но безъ да се дойде веднага до акция. Презъ пролѣтта 1254 г. хълмския жупанъ Радославъ признава маджарската върховна власть. Тогава Дубровникъ воювалъ съ Уроша, а българската войска нахлула въ Сърбия. Въ това време кралъ Бела IV основалъ бановината Мачва. Поставенъ въ тежко положение, Урошъ се примирилъ съ Бела IV, призналъ унгарската върховна власть и приелъ да дава помощна войска на Маджарско. Следъ това, презъ есенята на сжщата година Бела IV се отправилъ да покори Босна и ударилъ на България, поради което българитъ трѣбвало да се изтеглятъ отъ Сърбия. Като останали така осамотени, дубровчанитъ приели презъ лѣтото 1254 г. да се помиратъ съ Уроша (стр. 198). Къмъ тия събития срв. още П. Никовъ, Българо-унгарски отношения. Сб. Б. Ак. кн. XI. 1919, стр. 15, 57, 58.

П. Н.

P. Skok, *Južni sloveni i turski narodi*. Jugosl. Istor. Časopis. g. II 1936, sv. 1—4, 1—14.

Известниятъ лингвистъ проф. П. Скокъ дава тукъ нѣкои интересни свои проучвания, които засѣгатъ и българското минало и които се различаватъ отъ досегашнитъ схващания въ науката. Авторътъ отнася аваритъ къмъ сжщата тюркская група, както протобългаритъ, печенезитъ и куманитъ. Споредъ него най-старото наименование на главатаря на словенската административна организация — жупанъ, което се срѣща и въ протобългарскитъ надписи, но сжщо и у севернитъ и южнитъ славяни, та и у ромънитъ, било отъ аварски произходъ.

Сжщо и думата *ba ja n* — оттамъ старохърват. *bo ja n*, днесъ *bâ n*, която и днесъ сжществува въ ромънски езикъ, преминала чрезъ славянско посрѣдничество, е аварска дума. Авторътъ мисли, че българитъ не познавали тая дума, но затова имали βαγαλνδς.

Скокъ изтъква, че въ лексикално отношение аварскиятъ езикъ е билъ идентиченъ съ она на тюркобългаритъ. Сочи затова нѣкои паралели. Така, споредъ него, думата *pa n* у северозападнитъ славяни, характерна за лужички сърби, чехи и поляци, въ по-стара форма *h pa n*, която още Brückner е считалъ за аварска, е идентична съ старобългарското — *хрѣѡуос*.

Славянитъ черпили отъ аварския езикъ не само администра-

тивни названия, но също такива и за духовната и материална култура. Противно на Ст. Младенов, който приема протобългарски произход, Скокът счита, че *biljeg, beleg*, корена на което се намира във всички тюркски езици и което се оказва също и въ сърбохърватски, славяните сж заели от аварите. Думата *knjiga*, отъ асирийски произходъ, минала у славяните чрезъ тюркско, именно аварско посредничество. *Kalpak*, севернотюркская дума, е всеславянска заемка изъ нѣкои тюркски, споредъ Скокът, аварски езикъ.

Тая интересна и духовита статия открива нови погледи въ миналото.

П. Н.

Conrad Jacob Hildebrandt's dreifache schwedische Gesandtschaftsreise nach Siebenbürgen, der Ukraine und Constantinopel (1656—1658). nach der Stettiner Handschrift hsgb. und erläutert von Franz Babinger. Leiden E. J. Brill. 1937, XXXIV + 260.

Този пътуописъ отъ XVII в. представя интересъ и за българската история, защото авторътъ при третото си пътуване е миналъ отъ Полша за Цариградъ презъ България и въ дневника си предава съответно впечатленията си. Той е издаденъ и обстойно коментиранъ отъ известния нѣмски ориенталистъ проф. Фр. Бабингеръ.

П. Н.

Д-ръ Ал. Ивић, Архивска грађа о југословенским књижевим и културним радницима. Кн. IV (1723—1887). „Зборник за историју, језик и књижевност српског народа“. Кн. IX. Београд. 1935, XII + 515.

Неуморимиятъ Д-ръ Алекса Ивић, професоръ въ Суботица, подкрепенъ отъ съответните сръбски власти, отъ дълги години вече работи ежегодно и систематически въ австрийскитъ, главно виенскитъ архиви и е изнесълъ и издалъ досега грмади вече исторически материали за сръбската история. Тоа новъ, четвърти томъ, съ материали за югославянскитъ книжовни и културни дейци, издание на сръбската академия на наукитъ, съдържа 362 различни документи отъ 1723 до 1887 г. Въ тоя томъ има материали, които се отнасятъ и до българската история. Отъ стр. 337—359 сж далени 24 документи отнасящи се до Г. С. Раковски. Повечето отъ тѣхъ сж въ голѣма степенъ издадени или използвани вече за бъл. история (вж. П. Николъвъ. Къмъ биографията на Г. С. Раковски „Сборникъ Милетичъ“, София 1933, стр. 384 сл.). Само 2—3 писма отъ 1864 г. се явяватъ нови, а сжщо и 6 писма отъ 1865, 1873 и 1875 год., които се отнасятъ главно до по-късни събития въ България. На стр. 476—480 сж издадени и два документа, едно писмо на русенския австрийски консулъ Монтлонгъ до графъ Андраши отъ 28 II 1879 и на съветника Волфартъ до Андраши отъ 9 III 1872 относно австрийскитъ учебници въ български преводъ и употребление. Даватъ се нѣкои интересни сведения и за Др. Цанковъ.

П. Н.

Κ. Ἀράντου, Οἱ προνομαχοὶ ὄρισμοὶ τοῦ Μουσουλμανισμοῦ ὑπὲρ τῶν χριστιανῶν. „Ελληνικά“. т. IX. ἐν Ἀθήναις. 1936, 103—166.

Известният историкъ отъ атинския университетъ проследява и разглежда въ тоя си трудъ въпроса за привилегиитъ, давани отъ турската власть на християнитъ отъ най-старо време до XIX в., и то главно на цариградската църква и на гръцкитъ острови и земи.

П. Н.

G. Tzenoff, *Geschichte der Bulgaren und der anderen Süd-slaven von der römischen Eroberung der Balkanhalbinsel an bis zum Ende des IX Jahrhunderts*. Berlin und Leipzig 1935, XV + 272.

Авторътъ отдавна вече се занимава и пише въ областта на българската история, обаче, както досегашната негова писателска дейностъ, така и тоя новъ неговъ трудъ, се отрича напълно отъ научната критика поради несъстоятелнитъ му схващания и неговия чудовищенъ методъ на работа, който е отрицание на всъка наука. Тръбва дълбоко да се съжалява, че подобни писания не само че не принасятъ никаква полза на българската наука, но способуватъ само да дискредитиратъ България предъ чуждия свѣтъ и съ това нанасятъ голъма пакостъ на страната. За доказателство на казаното не ще прибѣгваме тукъ до нова рецензия, а ще приведемъ нѣщо отъ многото отрицателно казано въ чужни голѣми научни списания по въпроса.

Обширни отрицателни отзиви сж излъзли: отъ G. Stadtmüller въ „Jahrbücher der Geschichte Osteuropas“ I, 1936, 321—325, (тамъ четемъ следната характеристика: „Diese Blütenlese mag genügen, um das vorliegende Werk als das zu kennzeichnen, was es ist: ein dilettantisches und für die ernsthafte wissenschaftliche Forschung völlig wertloses Machwerk“ — подчертано отъ автора), и въ „Byzantinische Zeitschrift“ 36, 1936, 487, гдето съчинението на Ценовъ се характеризира като „едно фантастично и напълно безполезно издѣлие“; отъ R. Draguet въ „Revue hist. ecclésiastique“ 32, 1936, 123—133; отъ W. Ensslin въ „Philologische Wochenschrift“ 56, 1936, 417—437, 558—568; отъ M. Dinić въ „Jugoslovenski Istoriski Časopis“ 1, 1935, 520—521.

Обстойно е разгледалъ и оценилъ труда на Ценова и проф. П. Мутафчиевъ въ „Byzantinische Zeitschrift“ 36, 1936, 431—435. Тая изчерпателна рецензия предаваме тукъ изцѣло въ преводъ.

„Този трудъ на Ценовъ може да бжде смѣтанъ като продължение на обнародваната при сжщото книгоиздателство презъ 1930 г. негова книга „Die Abstammung der Bulgaren und die Urheimat der Slaven“. На сжщия авторъ принадлежи и друго съчинение, обнародвано сжщо на нѣмски, „Goten oder Bulgaren“, както и редица книги и брошури на български езикъ, които се отнасятъ до древната история на българитъ и изобщо на дунавскитъ народи. Ценовъ, следователно, е добре известенъ на своитъ съотечественици и на мнозина европейски учени. Отъ 30 години насамъ той упорито защитава схващането, че

първобългаритѣ не сж никакви пришълци-туранци на Балканския полуостровъ, но трако-илири и, при това, автохтонни обитатели на балканските земи. Сжщата теория е прокарана и въ този най-новъ трудъ на Ценова.

Славянитѣ, които, споредъ Ценова, ще да сж били близки сродници на първобългаритѣ, обитавали вече отдавна въ областитѣ на северъ и на югъ отъ Дунава, гдето тѣхнитѣ поселища се простирали чакъ до Лакония. Българи били, споредъ Ценова, сжщо старитѣ фриги и троянци въ Мала-Азия, кимбритѣ и кимерийцитѣ, готитѣ и гепидитѣ, при което той, отъ друга страна, къмъ славянитѣ отнася келти, хуни, агатирси, язиги, сабири, авари, хазари и угри, които, счита той, не трѣбвало да бждатъ смѣсвани съ туранскитѣ маджари. При Дунава, твърди Ценовъ, и сега обитаватъ сжщитѣ раси, които живѣли тамъ още въ времето на Херодота. „Не нови народи сж дошли отъ нѣкъде си на Дунава, но на старитѣ край-дунавски обитатели сж били дадени нови имена“ (Einl., S. VIII). Общото древно име на всички тѣзи гореназовани народи — и това Ценовъ намѣрилъ сжщо тѣй у Херодота — е било името „Скити“, което, споредъ Ценова е една славянска дума, защото произлизало отъ българския глаголъ „ски-тамъ“! Явно е, че Ценовъ намира твърденията отъ този родъ за научно така крепко обосновани, та не може да се въздържи (Einl., S. VI) да не хвърли на „старата наука“ упръка, че при тѣзи въпроси тя се опирала на „фалшиви етимологии“, безъ да пожелае да вземе подъ внимание „положителнитѣ исторически факти“.

Нѣколко примѣра ще ни посочатъ, какъ самъ той установява тѣзи „факти“ и строи отъ тѣхъ своята история.

Преселването на вестготитѣ презъ Дунава въ Мизия и Тракия и тѣхното „приѣмане въ римската Империя“ (S. 54 f.) е добре познато на Ценова. И въпрѣки това ние четемъ у него: „Не е имало никакво готско преселване отъ Скандинавия“ (S. 75); „дветѣ Тракии и *Dacia ripensis* сж били родина на вестготитѣ, които обитавали тукъ и се намирали прѣко подъ римска власть“ (S. 60). Войнитѣ, които тѣ водили въ времето на Валента противъ римлянитѣ, сж били едно „възстание“ противъ римската власть. Чрезъ това „тѣ (готитѣ) си извоювали правото, да живѣятъ въ своето отечество като собствени господари“ (S. 60). „Тракийскиятъ произходъ на готитѣ“, мисли Ценовъ (S. 81), „нигде не е така ясно изтъкнатъ“, както при събитията въ началото на V-ия вѣкъ, когато готскитѣ вождове Трибигилдъ, Гаина и Фравита сж играли главна роля въ вътрешнитѣ събития на източната империя. Самъ Улфила билъ „основателъ на българската църква и създателъ на българското писмо“ (S. 74). Мнението, че „Улфила превелъ Библията за шведитѣ“, споредъ Ценова, е погрѣшно: „намѣрениятъ въ Италия нѣмски сребърненъ ржкописъ не е отъ Улфила. Нареченъ е улфиловски, защото не се знаело, какъ трѣба да бжде названъ“ (S. 75). По-рано Ценовъ мислѣше, че славянскиятъ апостолъ св. Кирилъ билъ „тъждественъ“ съ Улфила. Сега изглежда, че той е промѣнилъ своето мнение: „този Кирилъ“ четемъ у него, „не никой другъ освенъ Евсевий Кесарийски“ (съвременникъ на

Константина Великий, IV в. сл. Хр.) (S. 238). Ценовъ е дошъл до това заключение, защото въ старото славянско писмо (така-наричаната „Глаголица“) сж били открити „самаритянски знаци“: „натоваренъ отъ императоръ Константинъ, да приготви книги за своитѣ съотечественици, Евсевий, когато дошелъ отъ Палестина, донесълъ на българитѣ еврейската азбука. Улфила, обаче, използвалъ само нѣкои знаци отъ тази азбука; останалитѣ самъ той изнаиѣрилъ съобразно съ гръцката и латинската азбука“ (S. 238).

Нападенията на българи и славяни презъ V и VI вв., споредъ Ценова, не били никаква поява на чужди народи по Балканскитѣ земи, както се е вѣрвало до сега, възъ основа на сведенията на стари автори, но, напротивъ, една „гражданска война“, която императоръ Анастасий водилъ „срещу православнитѣ траки“, сиречъ българитѣ. Императоръ Юстинианъ I, който „билъ илирийски българинъ и не билъ забравилъ своя произходъ, встѣпилъ отначало въ конфликтъ съ тѣхъ“. „За да сломи тѣхната упоритостъ“, твърди Ценовъ, „той се стараелъ да ги обърне къмъ гръцката догма“ (S. 127). Това, изглежда, не му се удало, защото, четемъ по-нататъкъ у Ценова, чрезъ основаното отъ този императоръ архиепископство Justiniana Prima „следъ вѣковни борби българитѣ най-сетне добили национална църква“ (S. 133, ср. S. 135).

Ценовъ обяснява като последица отъ чисти вѣроизповѣдни разпри сжщо и войнитѣ, които Константинъ V водилъ противъ българитѣ. Повелята на имп. Лъвъ III противъ иконопочитанието, твърди той, предизвикала въ Тракия „опасно възстание“ (S. 191). На събора отъ 754 год. не се удало „да сломи противодействието на българитѣ“ (S. 192), нито дори предприетото отъ Константина V поселване на арменци и сирийци въ Тракия. Поради това той трѣбвало да поведе война срещу непримиримитѣ си врагове.

За да прецени читателътъ това заключение на автора, трѣбва да знае сжщо, че споредъ Ценова Тракия се е простирала отъ Солунъ до Хераклея и до Анастасиевата стена, и че цѣлата тази областъ още тогава, въ VIII в., не само е била населена отъ българи, но се намирала и подъ властѣта на българскитѣ владѣтели. „Българското царство“, пише Ценовъ, „се е простирало (още въ VIII в.) до Melantius (sic!) — Ценовъ има тукъ предъ видъ рѣката Мелана, турски Кара-су, при днешния градъ Чатаалджа), не далечъ отъ Цариградъ“ (S. 190). За жалостъ, авторътъ не обяснява, какво се е интересувало отъ иконоборската политика на византийския императоръ едно население, което не се е намирало подъ неговата властъ.

Както вече читателътъ е забелязалъ, Ценовъ смѣта българитѣ за християни много преди IX в., къмъ което време сведенията на изворитѣ отнасятъ тѣхното покрѣстване. Като се основава на „положителни исторически факти“, той напълно отхвърля тѣзи сведения. Още въ книгата си „Abstammung der Bulgaren“ (S. 48) Ценовъ пишеше: „Ако българитѣ сж стари тракоилири, то тѣ сж сжщо стари християни“. Какво, обаче, трѣбва да се прави съ тѣзи извори, които говорятъ за българскитѣ владѣтели, напр., за единъ Крумъ или единъ Омортагъ, като за жестоки преследвачи на християнството въ

България? И какво трѣбва по-нататѣкъ да се прави съ други сведения на изворитѣ, които разказватъ, че борбата на залѣзващото българско езичество срещу новата религия е взела кървави жертви дори въ ханския родъ? — Въпроси отъ този родъ не затрудняватъ нашия авторъ: всички такива сведения, казва той, били „басни, измислени отъ византийскитѣ писатели, за да бждатъ оклеветени тѣхнитѣ врагове“ (сиречь, българскитѣ царе, S. 219 ff.). Що се отнася до борбата между синоветѣ на Омуртага, която наченала съ изключването на Звиница отъ престолонаследието, за да доведе до погубването на втория братъ, Енравота, това, споредъ откритието на Ценова, е „станало поради почитанието на светцитѣ чрезъ икони“ (S. 228)! Кой въ случая е билъ врагъ и кой почитателъ на иконитѣ, това Ценовъ не обяснява. Толкова по-важно, обаче, е неговото заключение: въ самата Византия, чрезъ окончателната победа на иконопочитанието въ 843 год. „била прокарана българската идея“ (S. 233).

Що се отнася до другитѣ южни славяни, тѣхната история сѣщо не е пощадена отъ Ценова. Така напр., досега се знаеше, че *Κοῦβρατος* (баща на Аспаруха, основателя на българската държава на Балканския полуостровъ), господаръ на Велика България, е владѣтелъ въ земитѣ на северъ отъ Черно море. Ценовъ, който обръща името *Κοῦβρατος* на „Krovat“, пренася съвсемъ спокойно неговото царуване въ Дакия и Панония, та дори въ западна Македония. „Българитѣ или народътъ на Кроватъ“, продължава той, „се смѣсили (тукъ) съ мѣстното население и основали по този начинъ „краватската“ (сир. хърватската — М.) държава“ (S. 185). Това могло, твърди Ц., да се види отъ изложението на Константина Багрянородни на „краватската история“. Този писателъ именно „билъ означилъ съ наименованието кровати людетѣ на Кровата, които се поселили въ Панония“ (S. 185). Че хърватитѣ сами никога не сж се изричали нито кровати, нито кроати, но винаги хървати, това е една дребулия, която не прѣчи на ученитѣ комбинации на Ценова.

Неговото възмущение противъ „фалшивитѣ етимологии“ не му прѣчи да обърне надолу съ глава всѣка филология и езикознание. Нѣколко примѣра ще ни дадатъ представа за неговия наученъ методъ. „Още Херодотъ“, четемъ у него (Einl., S. VII f.), „раздѣля дунавскитѣ скити на *Douloi* (роби) и господари или царе. Когато римлянитѣ заели дунавската областъ, тѣ замѣстили гръцкото *Douloi* съ латинското *Scлавeni* и така ги нарекли скититѣ-*Douloi-Scлавeni*“. Следователно, славянитѣ, иска да ни убеди въ това Ц., заели тѣхното собствено народно име отъ римлянитѣ. Въз основа на подобни лингвистични фокуси, Ценовъ твърди сѣщо (S. 191), че имената агатирси, хазари и казази означавали единъ и сѣщъ народъ и че втората отъ тѣзи форми (хазари) имала сѣщото значение, както българската дума „козари“. Така било и съ името „Turkoi“, което било славянско и означавало „воловари“, отъ което заключава Ц. по-нататѣкъ, че турцитѣ говорѣли славянски и поради това били славянски народъ (S. 144). Никакъ не трѣбва да ни очудва, че при такъвъ изследователски методъ имената на туранскитѣ сабири и на славянскитѣ северци

се явяватъ съвсемъ еднакви и означаватъ единъ и сжщъ народъ (S. 178), или че византийскиятъ императоръ Филипикъ Варданъ не билъ никакъвъ грѣкъ, но българинъ“, защото Ц. чрезъ неизвестни срѣдства открилъ, че „името Варданъ е едно българско име“ (S. 189).

Всички грѣшки на досегашното историческо издирване, мисли Ц., произлизали отъ това, че не се е познавала историческата география на източна Европа. Главното недоразумѣние въ тази област „идвало отъ погрѣшното схващане за мѣстото на Меотида, въ което се е разиграла историята на скититѣ“ (Einl. S. VIII). И Ценовъ си постави за задача да оправи тази грѣшка. Така ние четемъ у него (S. VIII), че езерото Меотида на древнитѣ не било сегашното Азовско море, но „Златния Рогъ на Босфора“. Кавказъ, на северъ отъ който Прокопий поставя обиталищата на хунитѣ, споредъ Ценова не е сегашната планина между Каспийско и Черно море, но се „простираше презъ Илирикъ и Тракия“ (S. 41). Посочениятъ отъ сжщия византийски авторъ кавказски проходъ Tzur (Προς, De bello Goth., ed. Nauy, 496,16), се намиралъ, твърди Ц., при днешния градъ Чорлу (Τζορλου) въ източна Тракия (S. 41). Кимерийскиятъ Босфоръ и Херсонъ били „погрѣшно указани като градове“ отъ Прокопия (S. 42): тѣ не трѣбва да бждатъ търсени по севернитѣ брѣгове на Черно море, защото не били нищо друго, освенъ морскитѣ тѣснини при Цариградъ и тракийския Херсонесъ. Тукъ, следователно, а не въ днешнитѣ руски равнини трѣбвало да се търси родината на хунитѣ.

Указаната често отъ патриарха Никифора и Теофана въ връзка съ българо-византийскитѣ войни презъ VIII в. крепостъ *Μαρκίλλαι*, която всички свидетелства поставятъ непосредно на югъ отъ Стара Планина и недалечъ отъ тогавашната граница между дветѣ държави, е поставена отъ Ценова не само на северъ отъ Балкана, но е отъждествена съ Маркианополъ и превърната въ столица на Крума (SS. 201 и 206). Отъ града *Μηλεῖουχι* (Theoph. 497,21), който лежалъ сжщо тамъ, той създава нѣкакъвъ си „Melantius“ и поставя „рѣката“ въ близката околностъ на Цариградъ, гдето по онова време ужъ минавала и българо-византийската граница. Отъ разказа на Theophanes (359,5 сл.) за основаването на българската държава е съвсемъ ясно, че тѣй наречената Берегавска клисура (*κλεισούρα Βερεγᾶβου*) е лежала въ източна Стара-Планина, близо до черноморския брѣгъ; поради това новитѣ издирвания отъждествяватъ Берегава съ единъ отъ двата източни старопланински проходи, още и днесъ сжществувачи, — Гулишки и Ришки проходи. Ценовъ, който трѣбва да знае това, поставя, обаче, безъ стѣснение Берегава въ западния Балканъ, въ непосредно съседство съ днешната сръбско-българска граница (S. 195). Неговитѣ основания за това сж съвсемъ прости: тамъ сега лежи Берковския проходъ. Да представи Берегава и Берковица за едно и сжщо име, — това не му създава никакво затруднение. Но съ това той не е казалъ по въпроса последната си дума: нѣколко страници по-нататкъ той поставя (S. 196) сжщия Берегавски проходъ (нареченъ тукъ отъ него „проходъ Бериганъ“ — „Pass Beriga-

поп¹⁾ въ източно-тракийската равнина, близо до Люле Бургазъ, гдето изобило нѣма никакви проходи.

Не е за очудване, че у Ценова се намиратъ и грѣшки, които говорятъ за липса на знания отъ другъ родъ. Така напр., четемъ у Theoph. Simokatta (250,21, ed. De Boor), че Петъръ, братъ на императора Маврикий и пълководецъ на дунавската войска, лишилъ отъ неговата длъжностъ „началника на пѣхотната войска Генционъ (τῆς πεζικῆς δυνάμεως Γέντιωνα) и поставилъ „единъ отъ царскитѣ тѣлохранители, които на ромейски езикъ се наричатъ скрибони“ (ἕνα τινὰ τοῦ βασιλέως σωματοφύλακων, δι' ὁμοῦ βασιλεὺς χατονομάζουσιν). Като предава това съобщение на византийския авторъ Симоката, Ц. превежда (S. 160): „вмѣсто Генциона за началникъ билъ назначенъ грѣцкиятъ писаръ“. Войнитѣ на императора Никифоръ I, сжщо както и „всички войни на византийскитѣ императори срещу българитѣ били водени, споредъ Ц., поради единъ единственъ мотивъ: „да се взематъ пари“ (отъ българитѣ, S. 203)! Теофанъ (484,29 сл.) разказва, че българитѣ презъ 809 г. ῥόγας διδομένους τῷ λαῷ ἐν τῷ Στρουμῶνι ἐπιπεσόντες ταύτην ἀφείλαντο κтл. Относно това Ценовъ говори (S. 203), че не било вѣроятно „византийцитѣ... да сж могли да раздаватъ държавни пари на обитаващия при Струма на родъ. По-вѣроятно е, обаче, че тѣ сжщо и тукъ сж събирали пари, защото Никифоръ не е ималъ толкова пари, щото да ги раздава на народа“. Явно е, Ц. не разбира, че думата *λαός* означава тукъ „войска“ а не „народъ“, и че въ случая се говори за плащането на заплати (*ῥόγα*) на войницитѣ въ Струмската област. Колко малко разбира той езика на своитѣ извори и какви недоразумения съдържа неговото изложение, посочва сжщо и следниятъ случай. Константинъ Багрянородни (De admin. imper. Bonn. 154,14) разказва, че сърбитѣ въ войната, която наченалъ срещу тѣхъ българскиятъ князь Борисъ, неговия синъ ἐκράτισαν δέσμιον μετὰ καὶ βολιάδων δώδεκα μεγάλων. Добре известно е, че думата *βολιάδες* (другояче сжщо *βολιάδες*, ел. ч. *βολιάς*, *βουλιάς* и пр.) е отъ първо-български произходъ и е запазена още и до сега всрѣдъ българи и руси въ формата „боляри“ (знатни, господари, велможи). Приведенитѣ думи на византийския авторъ следователно значатъ: „сърбитѣ пленили неговия синъ. заедно съ дванадесетъ велики боляри“. Ценовъ, обаче, който отъ всяко това нѣма никакво понятие, превежда горния изразъ: Сърбитѣ... „завладѣли дванадесетъ голѣми метателни машини“ (Wurfmaschinen) (S. 231). Сигурно той е взелъ този преводъ отъ съответния латински текстъ на бонския корпусъ (където сжщо стои „cum machinis grandibus duodecim“), безъ да знае, че още Дриновъ преди шестдесетъ години взе за примѣръ точно това мѣсто отъ Константина Багрянородни, за да посочи несигурността на латинскитѣ преводи въ бонския корпусъ.

Всички тѣзи отдѣлни примѣри ни даватъ само твърде недостатъчна представа за това, което Ц. е забъркалъ въ своята „История“. Нѣкога — и той смѣта необходимо самъ да съобщи това на своитѣ четци, въ Abstammung der Bulgaren, S. 48, — Иречекъ бѣ

го наректъл „studierten Querkopf“. Следъ този неговъ трудъ, излишно е да се пита, дали тази характеристика важи и днесъ. Както изглежда, Ценовъ работи съ убеждението, че съ своята превратна наука служи на своя народъ. Нему му липсва способността да разбере, колко лоша е тази служба“.

П. Н.

Ст. Станоевич, **Стефан Първовенчани**. „Годишница“ XLIII Београд. 1934, 56.

Излага събитията въ времето на сръбския кралъ Стефанъ Първовѣнчани, съвременникъ на царъ Калояна и Борила, като засяга (17—18 и 27—31 стр.) съответнитѣ дѣла на тия двама български царе.

П. Н.

Ст. Станоевич, **Крал Урош**. „Годишница“ XLIV. Београд 1935, 62.

Авторътъ, описвайки управлението на сръбския кралъ Урошъ I, се спира на досяганията съ България, именно на стр. 6 сл., 15, 29 сл.

П. Н.

Д. Анастасиевич, **Свети Сава је умро 1236 год**. „Богословља“ год. XI, св. 3 Београд. 1936, 237—275.

Известно е, че св. Сава Сръбски, следъ своето последно и дълго пктуване на изтокъ въ светитѣ мѣста, се отправилъ за своето отечество презъ България. Тукъ той пристигналъ, посрещнатъ дружелюбно въ Търново, и слѣзълъ на гости въ двора на българския царъ Ив. Асень II; обаче преуморенъ отъ дългия и труденъ пътъ, той легналъ боленъ и скоро починалъ и билъ погребанъ въ Търново, за да бжде година следъ това пренесенъ въ Сърбия. Поради неизричността на изворитѣ отдавна сжествува споръ около годината на смъртта на св. Сава. Следъ като недавна проф. Станоевичъ и др. бѣха се застъпили сериозно за 1235 год., тукъ проф. Анастасиевичъ наново търси да докаже, че трѣбва да се приеме 1236 г.

П. Н.

J. F. Gellert, **Die politisch-geographische Entwicklung und Struktur Bulgariens**. Beiheft zur Zeitschrift für Geopolitik, Hf. 10. Berlin-Grünwald 1933.

Географъ по специалностъ, авторътъ е направилъ опитъ да обоснове историческия развой на българския народъ съ географската срѣда. Всѣка подобна синтеза, колкото и похвална, е толкова трудна и опасна. Можемъ да бждемъ искрено благодарни за вниманието къмъ нашата страна и народъ, но трѣбва, все пакъ, да признаемъ, че авторътъ издава недостатъчно познаване на нашето минало

и недобър критически усет. Могат да се наброят редица фактически гръшки, както и опущения във библиографските посочвания. Изглежда, че авторът е един от рядките поддръжници на чудноватите теории на Г. Ценов, когото той е предпочел дори пред К. Иречека!

И. Д.

G. Gerola, *L'aquila bizantina e l'aquila imperiale a due testi*. Felix Ravenna, N. S., a. IV. fasc. 1 (XLIII). 1934, 7—36.

Изследването на видния италиански учен е любопитно и за българския историк, защото образът на византийския орел е преминал от Византия във България, а от тук, изглежда, в Сърбия и другите балкански земи. Авторът е проследил развоя на този образ още от предвизантийско време. Използвани са писмени, както и иконографски свидетелства. Указано е разпространението на образа на двуглавия орел и в западно-европейските страни. Във статията са дадени множество библиографски указания.

И. Д.

Ст. Недев, *Войната България—Византия 811*. Отд. отп. от „Военно-исторически сборник“, кн. 29, София 1937, 55.

Авторът е разгледал подготовката на войната: политическото, социално и военно положение на България и на Византия през тази епоха, причините, целите и повода за войната. Обрисувана е също военната мощ на воюващите страни и е разгледан въпроса за мъстото на военните действия. Прибавени са няколко карти и чертежи на местности и крепости. Изложен е, най-сетне, хода на военните действия. Авторът приема, че имп. Никифор е опустошил само един от лагерите на българската войска, а не самата столица. Според него, сражението на 26 юлий е станало в Риската котловина. Наистина, трябва да се признае, че много от изказаните твърдения са твърде интересни, защото са направени от добър познавач на военното дѣло. Указанията на изворите са използвани от втора и трета ръка. Нѣкъде авторът се е увлѣкъл твърде много в исторически ретроспективизъм, сиреч, отнасяне на съвременни понятия и представи към едно далечно минало, за което, за жалост, знаем съвсем малко.

И. Д.

A. Delatte, *Anecdota Atheniensia I. Textes grecs inédits relatifs à l'histoire des religions*. Bibl. de la Faculté de philos. et lettres de Liège, XXXVI. 1927, 740.

Известният белгийски учен е обнародвал множество текстове, извънредно важни за проучване на тайните науки във Византия. По един ръкопис от XVI в., запазен в Атинската народна библио-

тека, е обнародванъ също апокрифния разказъ за „детството на Исуса“. Този апокрифъ може да се съпостави въ много подробности съ познатия български преводъ, издаденъ отъ проф. Й. Ивановъ (Богомилски книги и легенди [София 1925], стр. 230 сл.), и особено, съ латинския текстъ у Tischendorf, *Evangelia apocrypha* (2 ed., 1876), p. 140 sqq., 164 sqq. Всрѣдъ другитѣ материали се намира и единъ откъслекъ (pp. 318—319) върху богомилската ересь, издаденъ по ръкописъ отъ XV в. Този откъслекъ, обаче, не дава никакви нови указания и даже преповтаря по-старитѣ и известни извори.

И. Д.

П. Мутафчиевъ, **Маджаритѣ и българо-византийскитѣ отношения презъ третата четвъртъ на X в.** Год. Соф. ун., иф. XXXI. 8. 1935, 35.

Проф. П. М. разглежда известията на византийскитѣ извори относно причинитѣ на българо-византийския конфликтъ въ последнитѣ години отъ царуването на царя Петра I (927—969) и се спира на въпроса за маджарскитѣ нападения, които сж посочени отъ Скилица-Кедрина като единичка причина за нарушение на мирнитѣ отношения между дветѣ страни. Маджарскитѣ набѣзи продължавали, съ малки прекъсвания, презъ цѣлия периодъ отъ началото на 30-тѣ до края на 60-тѣ години на X-ия вѣкъ, но прекъсването на мира не се е дължало нито на нападенията на маджаритѣ, нито на предизвикания отъ тѣзи нападения българо-маджарски договоръ. Причината е била, споредъ автора, промѣната въ съотношението на силитѣ на дветѣ страни. Подновениятъ договоръ отъ 963 г. е само една последна отстъпка на миналото, но той билъ нетраенъ, защото съдържанието му не отговаряло на фактическото съотношение на силитѣ на дветѣ държави.

И. Д.

Г. А. Ильинский, **Опыт систематической Кирилло-Мефодиевской библиографии. Подъ редакцией и с дополнениями М. Г. Попруженка и Ст. М. Романского.** София. 1934, XLIII + 302.

Рускиятъ ученъ Г. А. Ильинский работилъ повече отъ 20 години, за да събере библиографскитѣ указания за славянскитѣ апостоли, тѣхнитѣ ученици и тѣхното дѣло. Разбира се, той не е могълъ да събере всичко — както самъ признава, въ своя предговоръ — като се има предъ видъ необикновеното богатство на съчинения по тѣзи въпроси. Въпрѣки това, книгата съдържа извънредно богатъ библиографски материалъ: въ нея сж отбелязани 3385 заглавия на книги и статии, къмъ които сж добавени множество рецензии. Въ началото (стр. XIII—XLIII) сж дадени съкращения на съчиненията, използвани отъ автора. Тѣй като връзкитѣ съ руския ученъ сж прекъснати, той не е могълъ лично да преглежда ръкописа си и да направи необходимитѣ допълнения. Двамата издатели сж били изправени предъ голѣми труд-

ности относно разкриването на отдѣлнитѣ съкращения; нѣкои отъ последнитѣ сж оставени подъ въпросителенъ знакъ. Въ въведеніето сж указани нѣкои библиографски трудове върху Кирила и Методия. Първата часть съдържа посочвания за научната литература. На първо мѣсто сж дадени библиографски сведения за историята на кирило-методиевскитѣ изучавания. Богати указания сж дадени за книжовнитѣ извори за двамата Апостоли: латинскитѣ, гръцкитѣ и славянскитѣ извори. Една глава съдържа сведения за общитѣ изследвания върху живота на К. и М., а следъ това сж дадени библиографски указания въ връзка съ отдѣлнитѣ епизоди отъ тѣхния животъ. Единъ новъ дѣлъ засѣга културно-просвѣтната дейность на Апостолитѣ: изнамирането на славянската азбука, разнитѣ хипотези въ връзка съ това, литературната дейность на К. и М., именно, превода на св. Писание, на богослужебнитѣ, църковно-поучителни и канонични книги, оригиналнитѣ и спорнитѣ съчинения. Засѣгнатъ е и въпроса за създаването на общославянския литературенъ езикъ и сж посочени създаденитѣ теории по въпроса. Указани сж паметницитѣ на древно-църковно-славянски езикъ. Единъ трети дѣлъ излага историята на кирило-методиевската култура въ разнитѣ славянски страни. Втората часть отъ книгата съдържа сведения за книжнината за по-широкитѣ слоеве читатели: научно-популярни и популярни творби, църковно-проповѣдническа и църковно-политическа литература. Библиографскитѣ опити на Г. М. Ильинский е цененъ не само заради многобройнитѣ си указания, но и като ръководство за ориентирване въ сложната проблематика на кирило-методиевскитѣ изучавания.

И. Д.

Н. Гориновъ, Проф. Маринъ С. Дриновъ. Животописъ научна и обществена дейность. София 1936, 64.

Наближава стогодишнината отъ рождението на голѣмия нашъ историкъ, и въ връзка съ нейното чествуване авторътъ е приготвилъ и издалъ своята брошура. Това е, безъ съмнение, най-пълния животописенъ очеркъ за М. Дриновъ. При излагането на събитията отъ живота на нашия историкъ, Н. Г. е засѣгналъ тукъ-тамъ и отдѣлни негови творби, като е изтъкналъ тѣхното съдържание и основни проблеми. На мѣста авторътъ е използвалъ запазенитѣ спомени за Дринова. Нѣколко страници сж посветени на преценкитѣ на чужди учени за дѣлото на М. Дринова, за сждбата на неговата библиотека и архива, и, най-сетне, дадени сж нѣкои сведения за непосреднитѣ послѣдници на учения.

И. Д.

М. Попруженко и Ст. Романски, Библиографски прегледъ на славянскитѣ кирилски източници за живота и дейността на Кирила и Методия. София 1935, 68.

Библиографскитѣ прегледъ на проф. М. П. и проф. Ст. Р. е първата стѣпка къмъ осществяването на едно най-навременно дѣло, именно, да се даде едно пълно, критично и обяснено издание на източ-

ницитѣ за живота и дейността на славянскитѣ Апостоли. Авторитѣ сж дали указания за славянскитѣ източници, на кирилица, съ посочване на съчиненията, въ които сж издадени или просто използвани, и книгохранилищата, въ които се намиратъ. На първо мѣсто сж дадени указания за използванитѣ книги и статии (стр. 27—66), а после е направенъ прегледъ на познатитѣ текстове и на тѣхнитѣ издания (стр. 27—66): Панонскитѣ жития, похвалнитѣ слова, проложнитѣ жития, службитѣ, Словото за пренасяне мощитѣ на св. Климента, краткото житие на св. Кирила, Солунската легенда, Сказанието на Черноризецъ Храбъръ, Написание о правѣи вѣрѣ на Константина философа, Охридската легенда, житието на св. Наума, Азбучната молитва на еп. Константина и др.

И. Д.

В. Миковъ и Ив. П. Орманджиевъ, България. Бележити исторически селища и мѣстности. София 1936, 160.

Двата автори сж дали единъ пътеводителъ за историческитѣ селища и мѣстности у насъ. Книгата е раздѣлена на 24 глави, отъ които първата половина сж съставени отъ В. М., а втората — отъ Ив. П. Орм. Това сж, въ сжщностъ, 24 отдѣлни посоки, въ които може да се преброди страната, по най-естественитѣ пѣтища. Една насока е този: София, Бояна, Драгалевци, Кремиковци, Урвичъ, Самоковъ, Чамъ-Кория; друга насока: Курило, Елисейна, Черепишъ . . . до Плъвенъ; трета: Перникъ, Земенъ, Кюстендилъ, Гюешево . . . Дадени сж сведения за северна и за южна България. За всѣко селище и мѣстностъ сж дадени указания за разстоянията, за името, за неговото минало, за старинитѣ и нѣкои известни предания. Нѣкои материали сж събирани лично и съобщенията отъ този родъ сж особено ценни. Прибавени сж кратки библиографски указания и една географска карта.

И. Д.

R. Jentsch, Wanderfahrten eines Historikers durch Bulgarien. Sofia 1936, 78.

Лекторътъ по нѣмски езикъ въ Университета, д-ръ Р. Ј. е изложилъ систематично своитѣ впечатления отъ пътуванията си по нашитѣ земи. Въ началото сж посочени нѣкои съчинения на чужди езици въ връзка съ българската история и география. Авторътъ е следвалъ въ изложението си известенъ хронологически редъ. Засѣгната е, на първо мѣсто, предисторическата епоха, после тракийската и гръко-римската древностъ. Нѣколко страници сж посветени на варварскитѣ нашествия, разказано е за поселването на славянитѣ и за настаняването на първобългаритѣ и сж описани нѣкои паметници. После се е спрѣлъ авторътъ на нашето сръдновѣковие и на по-новитѣ времена. Този краткъ водачъ (78 стр.) е богато илюстриранъ съ образи на мѣстности и старини. Авторътъ показва добра осведоме-

ность относено проблемитъ на нашето минало и относно библиографията по разнитъ въпроси. Любопитни сж нѣкои преценки на автора — чужденецъ въ връзка съ нашата история.

И. Д.

В. Миковъ, Извори за историята и географията на нашитъ градове и села. София 1935, 107.

Проучването на историята на отдѣлнитъ наши поселищни срѣдища е единъ отъ важнитъ обекти на българската историческа наука. Къмъ него биха могли да бждатъ насочени предимно силитъ на учителитъ: тѣ, повече отъ всички други, биха били въ състояние да разучатъ миналото на селищата, въ които пребиваватъ или, най-малко, да събератъ сурови материали. Книгата на В. М. може да послужи като наръчникъ въ това отношение. Авторътъ е далъ (стр. 6—16) библиографски сведения (книги и статии) въ връзка съ географията и историята на отдѣлнитъ поселищни срѣдища. Разгледани сж (стр. 26—48) историческитъ извори: старовѣковнитъ и срѣдновѣковнитъ исторически известия и тѣзи отъ времето на турското робство, като за всѣка часть сж дадени библиографски указания. Споменати сж сжщо археологическитъ извори отъ различнитъ епохи (стр. 48—82): предисторическа, антична, срѣдновѣковна, турско робство. Засегнати сж сжщо и топографскитъ имена (стр. 91—91), семейнитъ, мжжитъ и женскитъ имена (стр. 91—96), говора (стр. 96—98), народнитъ предания, физикогеографскитъ, биогеографскитъ, стопански, етнографски и други извори (стр. 99—107). Наистина, трѣбва да се признае, че въ библиографскитъ указания може да се прибави тукъ и тамъ по нѣщо. Изобщо, обаче, книгата на В. М. ще бжде ценно помагало на всѣки наученъ работникъ въ това поле.

И. Д.

P. Gauchat, Hierarchia catholica medii et recentioris aevi sive summorum pontificum, S. R. E. cardinalium, ecclesiarum antistitum series ... vol. IV. A pontificatu Clementis pp. VIII (1592) usque ad pontificatum Alexandri pp. VII (1667). Monasterii 1935, XV + 418.

Съчинението на францесканския ученъ о. Patricio Gauchat представя голѣмъ интересъ въ връзка съ изучването на католишкото движение у насъ презъ XVII в. Тази книга е четвъртия томъ отъ общопознатото и ценно съчинение на С. Eubel, Hierarchia catholica medii et recentioris aevi. Въ основата авторътъ се е ръководилъ по установения вече планъ. Материалитъ, обаче, за тази епоха — отъ края на XVI в. до втората половина на XVII в. — сж много по-обилни. Използувани сж главно ръкописни източници изъ Ватиканския Архивъ, гдето францесканскиятъ ученъ е работилъ въ течение на редица години. Въ книгата сж дадени, на първо мѣсто, имената на папитъ презъ това време — отъ Климентъ VIII (1592—1605) до Алек-

сандър VII (1655—1667) и на кардиналитѣ, въздигнати отъ тѣхъ. По-нататкъ е даденъ списъкъ изобщо на всички кардинали по това време по реда на старшинство и съ титлитѣ имъ, както и списъкъ на нѣкои длъжностни лица при папския дворъ. Трѣбва да се спомене, че имената на много отъ указанитѣ папи и кардинали сж свързани повече или по-малко съ българската католишка пропаганда. Най-обширната частъ отъ книгата е тази, въ която сж дадени имената и датитѣ на архиепископитѣ и епископитѣ на католишката църква, по азбученъ редъ на тѣхнитѣ седалища (pp. 65—376). Споменати сж сжщо и българскитѣ католишки архиепископи и епископи: Рафаилъ Леваковичъ, Андрей Богданъ, Франческо Сонмировъ, Петъръ Богданъ Бакшевъ, Марко Бандини, Петъръ Парчевичъ, Филипъ Станиславовъ, Петъръ Салинатъ и Илия Мариновъ. Изложението навсѣ-кжде е най-обилно документирано, и то главно съ препратки къмъ неиздадени източници. Книгата съдържа нѣколко притурки. Добавени сж сжщо добри указатели, които улесняватъ много ползуването.

И. Д.

N. Borgia, *I monaci basiliani d'Italia in Albania. Appunti di storia missionaria secoli XVI—XVIII*. Roma 1935, 191.

Отецъ, Nilo Borgia, иеромонахъ отъ василиянския манастиръ Grottaferrata, е проучилъ дѣлото на монаситѣ василияни въ Албания презъ XVI—XVIII вѣкове. Използувани сж въ голѣма частъ неиздадени до сега материали отъ Ватиканския Архивъ, както и изъ архива на Congregatio de Propaganda Fide. Въ изложението сж дадени сжщо и нѣкои сведения за връзкитѣ на албанскитѣ мисионери съ охридската архиепископия. Познатото препоръчително писмо на полския кралъ Стефанъ Батори, отъ м. юний 1586, до папа Сикста V, въ полза на охридския архиепископъ Гаврилъ, е преиздадено още веднѣжъ. Възъ основа на неиздадени до сега документи сж указани нѣкои нови сведения: напр., за една молба презъ 1632 г., отъ тогавашния охридски архиепископъ до папа Урбанъ VIII за застъпничество предъ френския кралъ Людовигъ XIII. Нѣкои други сведения се отнасятъ къмъ втората половина на XVII в.

И. Д.

Йор. Ивановъ, *Старобългарски разкази. Текстовете, новобългарски преводъ и бележки*. София 1935: (Университетска библиотека № 165), VI + 322.

Книгата отъ проф. Й. Ивановъ съдържа, въ първия си дѣлъ, преводъ, а, въ втория, оригиналнитѣ текстове на най-важнитѣ старобългарски повестувателни творби. Дадени сж откъслечи отъ текстоветѣ: житието на св. Михаила Воинъ, изъ разказа за чудото на св. Георги и българина, възхвалата на патриархъ Евтимия отъ Гр. Цамблакъ, анонимната българска хроника, разказа на Владиславъ Граматикъ за пренасянето на мощитѣ на св. Ивана Рилски презъ 1469 г.,

извадки отъ „Александрията“, „Троянската притча“, „Стефанитъ и Ихнилать“ и „Варлаамъ и Йоасафъ“, разказа за произхода на павликянитъ, изъ „физиолога“ и др. Сжитиѣ тѣзи текстове сж дадени и въ новобългарски преводъ. Въ преводъ сж дадени, изобщо, повече паметници. За отдѣлнитъ паметници сж дадени потрѣбнитъ библиографски препратки. Подъ самитъ текстове тукъ-тамъ сж добавени обяснителни бележки. Сборникътъ на проф. Й. И. може да бжде много полезенъ не само на филолози, но сжщо и на ония, които се занимаватъ изобщо съ нашата сръдновѣковна история.

И. Д.

П. Мутафчиевъ, **Византийски текстове**. София 1934: (Университетска библиотека № 152), VI + 200.

Проф. П. М. е далъ избрани откъслещи отъ съчиненията на византийскитъ автори въ връзка съ нашето минало. Застъпени сж: Прискъ, Козма Индикоплевтъ, Прокопий Кесарийски, Менандъръ, Псевдо Маврикий, Теофилактъ Симоката, житието на св. Димитрий Солунски, Пасхалната хроника, патриархъ Никифоръ, Теофанъ и неговия продължителъ, Константинъ Багрянородни, Скилица-Кедринъ, Анна Комнина, Никита Хониатъ, Георги Акрополитъ, Георги Пахимеръ, Ив. Кантакузинъ, Н. Григора и Псевдо-Кодинъ. Дадени сж образци на правни паметници, новели и грамоти. Следъ отдѣлнитъ откъслещи сж дадени указания за ръкописитъ и разночетенията въ разнитъ преписи. Този пръвъ по рода си сборникъ у насъ може да служи като отлично помагало не само на студенти, но сжщо и на всички любители на старината.

И. Д.

Vincenzo d'Amico, **Bulgari trasmigrati in Italia nei secoli VI e VII dell'era volgare. Loro speciale diffusione nel Sannio**. Campobasso 1933, VI + 95.

Отдавна е познато, че въ италианската сръдновѣковна ономастика и топономастика се сръщатъ твърде често имена, образувани отъ формата *Bulgar*. Твърде трудна задача е да се събератъ тѣзи имена, а още по-трудно е да се даде едно напълно задоволително обяснение за тѣхния произходъ: дали тѣ обозначаватъ народностна принадлежност или пъкъ трѣбва да се обяснятъ иначе. Единъ опитъ въ това отношение е направилъ единъ любителъ-историкъ, именно лѣкарътъ V. d'Amico. Най-ценното въ неговата брошура, трѣбва да се признае, е това, че той поставя отново въпроса и че си е далъ трудъ да събере доста много указания, нѣкои отъ които сж взети изъ архивни материали. Авторътъ, обаче, не познава достатъчно нашето минало, не познава сжщо библиографията по тѣзи въпроси, които разглежда. Много често неговитъ твърдения сж напълно фантастични. Този опитъ, изобщо, нѣма научна стойностъ.

И. Д.

П. Мутафчиевъ, **Старият друмъ презъ „Траянова врата“**. СпБАН. LV. 1937, 19—148, съ една карта.

Авторът е наченалъ изследването си съ нѣкои топографски указания за „Траянова врата“ и е посочилъ сведенията отъ римската епоха. Изложена е, по-нататъкъ историята, на прохода презъ сръдно-вѣковието: въ време на варварскитѣ нашествия, презъ първото българско царство, кръстоноснитѣ походи и второто царство. Отдѣлно е изложена историята на пѣтя, на прохода и на селищата наоколо презъ турското робство. За тази частъ сж използвани главно сведенията изъ пѣтеписитѣ на чужди пѣтешественици по тѣзи земи. Дадени сж сведения и за страничнитѣ пѣтища между Тракия и западнитѣ балкански земи — именно, пѣтищата презъ Аконтисма и презъ Желѣзна врата на Дунава, Петричкиятъ пѣтъ, прелѣзитѣ по течението на р. Мжтивиръ и презъ Еледжикъ, и Самоковския пѣтъ. Авторътъ се е спрѣлъ на въпроса за пѣтя презъ Сулу-дервентъ и е посочилъ сведенията за него презъ турско време. Споредъ него, презъ Сулу-дервентъ не е сѣществувалъ истински пѣтъ презъ цѣлата турска епоха, а още по-малко преди нея. Извънредно любопитна е тази частъ отъ статията, въ която е проученъ похода на византийския императоръ Василий II къмъ София презъ 986 г. Проф. П. Мутафчиевъ смѣта, че византийскиятъ императоръ се е върналъ по стария воененъ друмъ презъ тѣснинитѣ на Ихтиманска Сръдна гора и тамъ нѣкъде е била устроена засадата отъ страна на българитѣ. Битката е станала навѣрно не на втория день отъ отстъплението, както съобщава Лъвъ Дяконъ, а на третия и дори на четвъртия день. Поражението на византийцитѣ е станало въ „Българската клисура“ и описанието на Лъвъ Дякона за мѣстото на засадата напълно съпада съ топографията на прохода презъ Траянова врата — именно по пѣтя къмъ нѣкогашната римска станция Pons Ucasî. Разгледанъ е и въпроса за похода на полско-маджарския кралъ Владиславъ III презъ 1443 г. Следъ едно критично проучване на изворитѣ, авторътъ заключва, че маджаритѣ, следъ като напуснали стария пѣтъ къмъ Траянова врата, се насочили къмъ Златишката котловина, къмъ Петричъ. Презъ сръдно-вѣковието Петричкиятъ пѣтъ е представлялъ втората по важностъ, следъ прохода презъ Траянова врата, съобщителна линия между Софийско и Тракия. При Петричъ, при вливането на Буновската рѣка въ Тополиница, се намира мѣстността „Побоището“, а височината непосредствено на западъ носи име „Турка“ — и, може-би, тѣзи две имена таятъ смѣтенъ споменъ за събитията презъ 1443 г. — Изследването на проф. П. М. представя, изобщо, цененъ приносъ къмъ нашата историческа география, както и за изяснението на редица въпроси изъ общата ни история. То е най-богато документирано и е направено не само възъ основа на книжовни издирвания, но и на лично обхождане на въпроснитѣ мѣстности. Въ текста сж прибавени нѣколко образи и е дадена, накрая, една карта.

И. Д.

Йорд. Ивановъ, *Жития на св. Ив. Рилски съ уводни бележки*. ГодСУИф, XXXII. 13, София 1936, 108.

Проф. Й. Ивановъ е събралъ и издалъ заедно житията на св. Ивана Рилски, като ги е придружилъ съ нѣкои обяснителни бележки. Обнародвано е най-старото, така названо „Народно“ житие на светеца, житието съставено отъ византиеца Георги Скилица, първото и второто проложни жития, житието писано отъ патриархъ Евтимия, разказътъ на Владиславъ Граматика за пренасяне мощитѣ на светеца презъ 1469 г., житието и похвалата на Димитъръ Кантакузинъ. Добавено е, накрая, житието публикувано отъ Νικόδημος Ἀγορεύτης въ неговия *Συναξαριστής τῶν μύρων τοῦ ἐνιαυτοῦ* (Ἐν Βυζαντίᾳ 1819). Къмъ отдѣлнитѣ текстове сж дадени разночетенията на разнитѣ преписи. Книгата е важенъ приносъ къмъ нашата агиографска книжнина и историческо изворознание.

И. Д.

Arturo Cronia, *Saggi di letteratura bulgara antica. Inquadramento storico e versioni*. Roma 1936, 128.

Авторътъ е ималъ похвалната идея да даде образци отъ старата българска литература. Първата частъ отъ книгата съдържа едно общо, но добро изложение на историята на сръдновѣковната ни книжнина. Въ втората частъ сж дадени въ преводъ извадки изъ съчиненията на св. Климента, епископъ Константинъ, Иоанъ Екзархъ, Черноризецъ Храбъръ, презвитеръ Козма, патриархъ Евтимий и Григорий Цамблакъ. Застѣпени сж сжщо нѣкои анонимни творби: апокрифи, романи, анонимната хроника и „физиолога“. Навсѣкжде сж дадени богати библиографски указания. Сборникътъ на А. Cronia е издаденъ въ връзка съ въвеждането на българската литература и езикъ въ университетското преподаване въ Италия. Книгата на видния италиански славистъ заслужава да намѣри достоенъ приемъ и у насъ.

И. Д.

G. Soranzo, *Acquisti e debiti di Bela IV Re d'Ungheria. Aevum. Rassegna di scienze storiche linguistiche filologiche*, a. VIII, fasc. 2—3, 1934, 343—356.

Авторътъ на едно важно съчинение за връзките между папския престолъ и татаритѣ презъ XIII в., видниятъ италиански историкъ G. Soranzo е издалъ единъ любопитенъ документъ, откритъ въ Archivio di Stato въ Венеция. Това е списъкъ на предмети, съ означение на цената имъ, закупени отъ маджарския кралъ Бела IV, и трѣбва да бже отнесенъ къмъ 1241 год. Въ него, между другото, е указано: Item X vulnas gancy pro II marcis et dimidia, quas dedit nunciis de Pulgaria (ibidem, p. 353). Издателятъ съ право предполага, че този даръ на българскитѣ пратеници се отнася къмъ времето на мирнитѣ отношения между Бела IV и българския царъ Иванъ Асенъ II. Въ статията сж дадени сжщо нѣкои сведения за отношенията между маджари и кумани.

И. Д.

В. Сл. Киселковъ, *Рилскиятъ манастиръ*. София 1937, 159.

Авторътъ е очерталъ, въ своя уводъ, епохата, въ която е живѣлъ светеца и е далъ указания за неговитѣ главни жития. Разказанъ е живота на светеца и сждбата на неговитѣ мощи. Доста обширно е изложена историята на Рилския манастиръ, неговата църковно-административна подчиненостъ, указани сж неговитѣ имоти и е изтъкнато неговото значение за нашето Възраждане. Любопитни сж приложенията на автора по отдѣлни въпроси. Заветътъ на св. Ивана Рилски е даденъ въ преводъ. Авторътъ се изказва противъ неговата автентичностъ. Въ преводъ е дадена сжщо и рилската грамота на царъ Иванъ Шишмана, който паметникъ сжщо е изтъкнатъ като неавтентиченъ. Добавенъ е още разказътъ на Владиславъ Граматика за пренасяне мощитѣ на светеца презъ 1469 г. и библиографски указания. Книгата е предназначена за по-широка публика, но, въпрѣки това, прокарва нови и любопитни схващания.

И. Д.

Ант. Глѣбовъ, *Богомилското учение споредъ златната книга на богомилскитѣ магове*. София 1935, 143.

Тази книга трѣбва да се упомене, не за да се препоръча, а за да се отрече най-основно. Авторътъ е искалъ чрезъ най-обикновена хитрина да препоръча своята книга като нѣкакво научно откритие. „Източникътъ отъ дето съмъ си послужилъ, за да изложа богомилското учение така подробно въ неговата сжщностъ, пише авторътъ, . . . сж две апокрифни книги на богомилскитѣ магове отъ срѣднитѣ вѣкове. Тѣзи документи бѣха притежание на дѣда ми Данчо Глогътъ въ Етрополе. Едната книга бѣше написана съ глаголица, а другата съ турски букви“. Следъ време книгитѣ се загубили, и тогава авторътъ се заелъ да въстанови по паметъ богомилското учение, така както му било „предавано отъ дѣдо Дончо по казанитѣ апокрифни книги“. На повече отъ 130 страници той е изложилъ това „учение“. Излишно е дори да се посочватъ отдѣлнитѣ несъобразности, защото „по всичко личи, че се отнася за една най-груба и плоска фалшификация. А да се отнасяме така съ нашето минало — това е свѣтотатство съ една отъ най-голѣмитѣ ни ценности. Жалко е, че подобни книги могатъ да се явяватъ у насъ, а още по-жалко, че тѣ намиратъ читатели и отзвукъ въ нашето общество.“

И. Д.

G. Stadtmüller, *Michael Choniates Metropolit von Athen ca. 1138—ca. 1222*. *Orientalia Christiana* XXXIII. 2. п. 91. 1934, 202.

Атинскиятъ митрополитъ Михаилъ Хониатъ, братъ на известния историкъ Никита Хониатъ, е една отъ най-забележителнитѣ личности въ византийската история отъ втората половина на XII вѣкъ. Следъ настаняването на крѣстоносцитѣ въ земитѣ на византийската

империя, атинският митрополитъ билъ принуденъ да напусне митрополията си. Следъ като прекаралъ известно време въ скитания по разни мѣста, той се установилъ на о-въ Косъ. Тамъ той прекаралъ до 1217 год. Презъ изгнаничеството си М. Х. продължилъ да се занимава съ книжовна дейность. Презъ 1217 г. той се преселилъ въ манастира на св. Иванъ Предтеча, при Мунтиница (Бодоница), гдето и починалъ около 1222 г.

По-големата частъ отъ книгата съдържа множество екскурси по различни въпроси. Разгледанъ е въпроса за ржкописитѣ съ съчиненията на М. Х. и съотношението между разнитѣ преписи. Особенъ интересъ представя онази частъ, въ която е направенъ опитъ да се установи хронологията на отдѣлнитѣ съчинения на М. Х. (pp. 115—151). Трѣбва да се припомнимъ, че нѣкои отъ съчиненията на М. Х. представятъ важни извори за българската история. Въ „Похвалното слово“ (*Λόγος ἐγκωμιαστικὸς*) къмъ имп. Исаакъ Ангелъ (издадено отъ Σπ. Λάμπρος, Μιχαὴλ Ἀχομινάτου τοῦ Χωνιάτου τὰ σωζόμενα, I, Atene 1879, pp. 208—258) се съдържатъ сведения за възстанието на Петра и Асеня. Споредъ G. Stadtmüller, това слово gehört... wahrscheinlich in das J. 1187 (ibid., p. 247 [125]). Сведенията на това „Слово“ сж използвани отъ проф. В. Н. Златарски, История на българската държава презъ срѣднитѣ вѣкове, II (София 1934), стр. 445 сл.

Едно друго писмо (п. 78, у Sp. Lambros, op. c., II, Atene 1880, pp. 125—127) е отправено къмъ паракимомена Иоанъ Ionopolites. Въ писмото се възхваляватъ победитѣ на адресата надъ нѣкакъвъ възстаникъ. Презъ 1202 г. на адресата е било възложено да се бори съ възстаналия протостраторъ Мануилъ Камица въ Македония, и той действително успѣлъ да го усмири. Stadtmüller (ibidem, pp. 252—253 [130—131]) отнася, поради това, поздравителното писмо къмъ 1202 г. Знае се, че Мануилъ Камица билъ изпратенъ да воюва съ Иванко, но този чрезъ засада успѣлъ да го плени и го изпратилъ на царъ Калояна. Добромиръ Хризъ билъ зетъ на Ман. Камица; споредъ Ник. Хониатъ, той заплатилъ искания откупъ и прибралъ своя тъстъ при себе си. Дватамата наченали борба противъ императора. Наскоро, обаче, византийцитѣ успѣли да развалятъ съюза между М. Камица и Хриза, като привлекли последния къмъ себе си. Проф. П. Мутафчиевъ [Владѣтелитѣ на Просѣкъ (= СббАкН. I. 1913, 2, стр. 38; вж. общо стр. 30 сл.)], приема, че византийцитѣ били заети съ борбата противъ Спиридонали и М. Камица презъ цѣлата 1200 г. и, може-би, началото на 1201 г. Въ връзка съ това датиране на събитията би трѣбвало да се предположи и по-предшна дата на писмото, именно да се отнесе къмъ втората половина на 1201 г. или пъкъ началото на 1202 г. Въ такъвъ случай, може-би, ще трѣбва да се датира по-рано и Προσφώνημα εἰς τὸν μέγαν δοῦκα τὸν Στρυφόν (вж. Sp. Lambros, op. c., I, pp. 324—342), въ която се споменава, че императорътъ е билъ заетъ съ борба противъ нѣкакъвъ възстаникъ ἐπὶ τὰ τῆς Εδρώπης κλίματα (ibidem, p. 326, 25 sq.) и който възстаникъ още отъ Sp. Lambros (ibid., III, p.

530) е бил отъждественъ съ Мануилъ Камица (за събитията, ср. Мутафчиевъ, ц. с., стр. 37 сл.). Самъ Stadtmüller (ibid., p. 254 [132]) отнася това приветствие (*προσφώνημα*) къмъ 1202 г. или най-късно 1203 г. Още покойниятъ Θ. Успенский, Неиздания рѣчи и писма М. Акомината (= ЖМНПР. 201. 1879, стр. 395) бѣ отнесълъ писмото къмъ 1201 год. — Трѣбва изобщо да се признае, че опитътъ да се датиратъ точно съчиненията на М. Х. е единъ отъ най-ценнитѣ приноси на автора, защото, както самъ той изтъква (р. 273 [151]), само като се датиратъ съчиненията на М. Х., тѣ придобиватъ пълната си стойностъ като исторически извори.

Въ другъ екскурсъ (pp. 279—281 [157—159]) авторътъ установява, че М. Хониятъ е встъпилъ въ Атина като митрополитъ презъ 1182 год. Въ новъ екскурсъ (pp. 282—305 [160—183]) е преиздаденъ текста на *Υπομνηστικὸν εἰς τὸν βασιλέα ἡὺρ Ἀλέξιον τὸν Κομνηνόν*. Документътъ трѣбва да бѣде отнесенъ къмъ последнитѣ четири месеци отъ 1198 г. или най-късно къмъ началото на 1199 г. Коментарътъ на автора представя единъ добъръ приносъ къмъ изучаване на византийската държавна терминология. Съ една дума, ценното изследване на G. Stadtmüller представя голѣмъ интересъ не само специално за византологитѣ, но сщо и за историка на българското сръдновѣковие.

Jan Grzegorzewski, *Z sidzylatów rumelijskich epoki wypraw wiedeńskiej akta tureckie (tekst turecki i polski)*. Archiwum naukowe. Dział I. Tom VI. Zeszyt 1. Lwów 1912, 408.

Въ българската историография отдавна вече се е разбрало голѣмото значение на османо-турскитѣ исторически извори за историята на българския народъ презъ време на турското владичество. Следъ скромнитѣ опити на Ст. Джансѣзовъ и А. Шоповъ, главно Д. А. Ихчиевъ се е погрижилъ да даде на българския историкъ въ преводъ много ценни и до тогава почти неизвестни турски исторически документи, отнасящи се изключително до българската история въ турско време. Наистина, въ разстояние на нѣколко години (главно 1905—1910 г.), той е успѣлъ да преведе на български езикъ около 900 различни турски документи и да извлѣче още много други важни сведения за българската история направо отъ турската историческа литература. Днесъ, при строго научна работа, не можемъ да се довъримъ напълно на неговитѣ преводи — тъй като сж били превеждани доста свободно и не винаги правилно — но тѣ си оставатъ твърде полезни поне за ориентировка въ съответната материя.

Първиятъ, обаче, който е въвелъ вече наученъ методъ въ издаването на турскитѣ извори за българската история и е посочилъ начина, по който би трѣбвало да се работи въ това отношение, е билъ полскиятъ ориенталистъ Jan Grzegorzewski. Неговото съчинение, чието заглавие е посочено горе, представя единъ твърде цененъ

приносът и за българската историческа наука. По отношение на Ихчие-вигът преводи то означава несъмнено голъмъ напредъкъ, както въ самото превеждане на тѣзи документи, така и въ начина на тѣхното публикуване. Тѣй като на книгата на Grzegorzewski — издадена въ надвечерието на Балканската война, а освенъ това и на полски езикъ — не е било обърнато на времето надлежното внимание и следъ вой-нитѣ тя е била вече забравена, считамъ за нужно да запозная съ нея българскиятъ исторически свѣтъ, макаръ и отъ нейното издаване да сж изминали вече цѣли 25 години.

Книгата съдържа 129 документи — съ турски текстъ и въ полски преводъ. Документитѣ сж взети отъ сиджилитѣ, пазени въ Ориенталския отдѣлъ при Народната библиотека въ София: отъ сиджилъ № 85 петъ документа, останалитѣ пъкъ отъ сиджилъ № 7. Хронологически тѣ се разпредѣлятъ така: 1 документъ отъ 1685 г., 4 отъ 1681 г., 18 отъ 1683 г., 88 отъ 1684 г. и 17 отъ 1685 г. Както се вижда, документитѣ се отнасятъ до единъ ограниченъ периодъ отъ 6 години, а именно времето на турския походъ срещу Виена, пора-жението на турцитѣ и тѣхното отстѣпление отъ Австрия. Полскиятъ ученъ Grzegorzewski е успѣлъ да групира редица документи, които хвърлятъ свѣтлина върху положението въ Румелия, особено въ време на отстѣплението на турцитѣ отъ Виена и на новитѣ приго-товления за водене отбранителна война въ Унгария. Отъ само себе си се разбира, а и документитѣ потвърждаватъ това, че главната тежестъ, предизвикана отъ тази експедиция и отъ нейнитѣ последици преди всичко въ стопанско отношение, е легнала върху областитѣ, намиращи се покрай военния пътъ Цариградъ — Одринъ — София — Бѣлградъ. Затова именно, документитѣ, изнесени отъ Grzegorzewski, сж отъ не малко значение за запознаването съ положе-нието на българското население въ онова време, особено въ областъ-та Одринъ — София — Нишъ, къмъ която областъ се отнасятъ въ по-голѣмата си частъ поменатитѣ документи. Единъ бѣгълъ погледъ върху съдържанието имъ веднага ще ни покаже, до каква степенъ тѣ сж полезни за българската история и какво нашиятъ историкъ може да черпи отъ тѣхъ.

Почти всичкитѣ тия документи сж въ връзка съ войната. Пове-чето отъ тѣхъ сж султански заповѣди, фермани и везирски буюрул-дии, адресирани до румелийскитѣ власти, особено до тия по пътя Одринъ—Бѣлградъ, по който се е движела войската, концентрирали сж се военнитѣ припаси, минавалъ е самиятъ султанъ и сж минавали куриеритѣ, носящи чести и бързи заповѣди и нареждания до мѣстни-тѣ власти. Така напр., има заповѣди за бърза мобилизация на спа-хиитѣ, еничеритѣ (дори и на различни чиновници) отъ близки и по-далечни области, за приготвяване и превозъ на военни материали (особено отъ Самоковъ), за реквизиране коне и превозни сръдства отъ мѣстното население за военни цели (срещу известно парично възнаграждение), за съсрѣдоточаване на военни припаси и на спома-гателната войска въ известенъ срокъ и на опредѣлени пунктове. До-кументитѣ даватъ сведение за разхвърлянето на извънредни данъци

и даждия върху мѣстното население и събирането имъ, било въ пари, било въ натура — всичко за военни нужди (сумитѣ отъ софийскитѣ занаятчици сж били опредѣлени, напр., и за нуждитѣ на флотата — вижъ № № XXII и LXXXVI). Намиратъ се документи за „войницитѣ“, соколаритѣ, левендитѣ, мартолосоитѣ и др., за разбойницитѣ или за дезертьоритѣ. Има и нѣколко берати, съ които се даватъ или прехвърлятъ тимаритѣ на спахиитѣ. Срѣщаме и ферманъ, съ който се заповѣдва до софийскитѣ власти да се закупи и достави фуражъ за държавнитѣ камили въ пловдивския кѣшлакъ. (Турцитѣ тогава употребявали и въ Европа камилитѣ за военни цели). На друго мѣсто пѣкъ четемъ за вземането мѣрки за охрана на султанския харемъ, който е придружавалъ султана и на походъ, и т. н. Съ една дума: отъ тия документи можемъ да видимъ, поне отъ части, до каква степенъ сж били мобилизирани въ време на една война, стопанскитѣ и човѣшки сили въ Румелия, преди всичко въ областитѣ лежащи покрай пѣтя Цариградъ — Бѣлградъ.

Grzegorzewski, обаче, не се е задоволилъ да ни даде само турския текстъ и полски преводъ на поменатитѣ документи, но е прибавилъ и историческо изложение и потрѣбния коментаръ. Следъ като е загатналъ за метода на своята работа, той е казалъ нѣколко думи за значението на Турция като предметъ на научнитѣ издирвания, далъ е нѣкои обяснения за сиджилитѣ и е направилъ обща характеристика на публикуванитѣ отъ него документи. Следъ това е хвърлилъ исторически погледъ върху епохата, предшествуваща виенската експедиция, спирайки се върху турско-полскитѣ политически отношения презъ XVII вѣкъ (възъ основа на Хаммера). Въ третата часть на изложението си, авторътъ се занимава съ териториалния обектъ на изнесенитѣ документи. Споменавайки за значението на Румелия за османската империя, той се спира по-обширно на въпроса за феодализма въ Румелия, за организацията и категориитѣ на „привилегированата рая“. Въ това отношение той се опира на изводитѣ, до които е дошълъ на времето си покойниятъ Ихчиевъ, и ги допълва възъ основа на приведенитѣ тукъ нови документи. Тѣй като въ текста не сж дадени потрѣбнитѣ обяснения, главно що се касае до турскитѣ технически термини, Grzegorzewski отдѣлно прибавя още обширенъ glossarium. Освенъ това прилага и полезенъ лингвистично-филологически коментаръ. Най-после, дава и списъкъ на отдѣлнитѣ документи, заедно съ тѣхното кратко съдържание и съответното датиране споредъ християнската ера.

Преводътъ е букваленъ и точенъ. При сравняването на преписанитѣ текстове съ съответнитѣ текстове въ сиджилитѣ се оказа, че дешифровката не е винаги правилна, даже могатъ да се установятъ и нѣкои произволни попълвания на турския текстъ, безъ да е било това, обаче, отбелязано отъ Grzegorzewski. За това щѣше да е по-добре, авторътъ да бѣше далъ и факсимилета на нѣкои по-важни или по-трудни за дешифровка документи. Това се отнася, напр., до документитѣ № № CIV и CV отъ 1684 г., въ които се цитиратъ наименования на нѣколко стотици бѣлгарски и турски села. Както се виж-

да отъ превода, доста такива наименования не сж били, или не сж могли да бждат прочетени или отождествени правилно, въпрѣки голѣмитѣ усилия на преводача (вижъ за това стр. 2—3, заб.). Изследователтъ, ако иска да използва тия документи, толкова важни за историческата топографическа номенклатура, трѣбва да прибѣгне отново до оригиналитѣ имъ, които не сж винаги и навсѣкжде лесно достъпни. Въ такива случаи факсимилето би могло да задоволи всички.

Въпрѣки това, книгата на Grzegorzewski е много полезна и документитѣ публикувани въ нея заслужаватъ по-специално проучване.

Йосифъ Кабрда

Ahmet Refik, Türk idaresinde Bulgaristan (973—1255). Istanbul 1933, 80.

Следъ сбирката на Grzegorzewski, излѣзла презъ 1912 г., дълги години трѣбваше да се чака, докато се появятъ трудоветѣ на Вл. Тодоровъ — Хиндаловъ, заведующъ Ориенталския отдѣлъ при Народната библиотека въ София, въ които сж изнесени, преведени и исторически използвани, редица турски документи отъ по-ново време. Отъ десетина години насамъ, изъ вестниците (напр. „Зора“) се публикуваха сжщо така редица турски документи въ български преводъ отъ бившия пълномощенъ министъръ Пачо Доревъ. Никжде, обаче, преводитѣ не сж придружени отъ турския текстъ. Тепърва презъ 1933 г., известниятъ турски историкъ Ahmet Refik, професоръ по турска история въ цариградския университетъ, е издалъ една нова сбирка отъ турски документи, отнасящи се изключително до българската история. Касае се до една сбирка отъ 99 документа, обхващаща единъ периодъ отъ 973/1565 г. до 1255/1841 г., т. е. отъ времето на Сюлейманъ Великолепни до Танзимата. Тя носи заглавие: България подъ турското управление. Както посочва самиятъ авторъ въ предговора, това съчинение съдържа заповѣди (hükümler), издавани отъ императорския диванъ (Divan-ı Hümayun) презъ поменатия вече периодъ и отнасящи се до „икономическия, търговския и административенъ животъ на градоветѣ населени отъ българи — презъ време на турското управление“. Всичкитѣ документи сж транскрибирани съ новата турска азбука, така че по този начинъ тѣ сж направени по-достъпни на по-широкъ кръгъ историци, макаръ и да не е прибавенъ съответенъ преводъ на нѣкой европейски езикъ.

Въ предговора къмъ своята сбирка (3 и пол. страници) авторътъ се спира върху организацията на „войницитѣ“ (voynuk) и соколаритѣ (doğancı), които сж били взимани на държавна служба въ Турция предимно отъ България, и привежда съответнитѣ закони относно тѣхъ изъ османскитѣ законници, особено канунитѣ, отнасящи се до „войницитѣ“, до тѣхнитѣ поданически и данъчни отношения спрямо турскитѣ феодали или турската власт — изобщо, до известнитѣ тѣхни привилегии. Споменавайки за дейтелността на „войницитѣ“, особено

презъ X, XI и XII вѣкове споредъ хиджра, проф. Рефикъ отбелязва, че въ държавнитѣ документи българщината (Bulgarlık) се изразява само съ думата „vоупик“, тъй като „изобщо въ България живѣещитѣ турци, българи, руми се споменаватъ подъ името рая (reaуа)“ (р. 6). Освенъ това авторътъ добавя, че въ турскитѣ документи терминътъ „Bulgar“ се е появилъ за пръвъ пѣтъ въ единъ документъ отъ 1209/1795 г., който е сжщо така приложенъ къмъ сборката (№ 89, стр. 64—66: Bulgar reaуasi, Bulgar tayifesi). Проф. Рефикъ е много правъ въ това отношение, тъй като въ официалнитѣ турски документи, наистина, българското население, споредъ случая, е влизало подъ общитѣ турски технически термини, като zimmi, ehli zimmet, reaуа, gum (така напр., въ документитѣ, отнасящи се до православната църква), които никакъ не сж изразявали народността. Все пакъ, трѣбва да отбележимъ, че термина „Bulgar tayifesi“ срѣщаме вече въ единъ ферманъ отъ 1679 г. (вижъ сиджилъ № 85, стр. 184). Инакъ, обаче, при преглеждането на стотици турски документи отъ XVII и XVIII вѣкове (отъ сиджилитѣ) на такъвъ терминъ другъ пѣтъ не сме се натъкнали.

Историческия материалъ, които съдържатъ обнародванитѣ отъ проф. Рефикъ документи, е много разнообразенъ и отъ различна историческа стойностъ. Много отъ тия документи се отнасятъ до „войницитѣ“ и до тѣхната служба, даже има единъ и за тѣхното облекло (№ 31). Има редица документи за снабдяването на войската (на походъ) съ храни (овци) и воененъ материалъ или на столицата съ нѣкои съестни продукти (масло, оризъ). Доста често срѣщаме заповѣди отнасящи се за поправки на църкви (12 документа) или пъкъ за други църковни работи. Намираме документи за обезоръжаването на немюсюлманското население, за хайдутитѣ, документи по еснафскитѣ работи, за самоковскитѣ желѣзари, за раята, за Пазвантоглу (Pasban Oğlu), както и документи по различни стопански въпроси. Нѣколко документа се отнасятъ и до влашкитѣ войводи, до кримския ханъ; има и единъ за нишкото възстание (№ 99), и другъ за мѣрkitѣ, които трѣбва да се взематъ при пребиваването на полския маршалъ Потоцки въ Варна (№ 86), и др. още.

Както се вижда, съдържанието на документитѣ е отъ различенъ характеръ. Хронологически сж разпредѣлени сжщо така на единъ дълъгъ периодъ почти отъ 300 години. Изглежда, че проф. Рефикъ е избиралъ тия документи отъ държавната архива (Hazine Evrak) случайно и е преписалъ само една нищожна частъ отъ онѣзи, които иматъ значение за българската история, за живота на българското население презъ време на турското владичество. Само въ запазенитѣ видински и софийски сиджили отъ поменатата епоха срѣщаме зарегистрирани въ изобилие подобни заповѣди, преди всичко отъ стопанско или военно значение, които сж били издавани сжщо така отъ императорския диванъ. Колко богати материали за българската история криятъ още самитѣ турски архиви!

Както се спомена вече, документитѣ обнародвани отъ проф. Рефикъ сж транскрибирани съ новата турска азбука. Разбира се,

преписа не може да се провери, тъй като даже не е отбелязано точно, где се намиратъ самитѣ оригинали. Обстоятелството, обаче, че го е направилъ единъ опитенъ турски дипломатикъ, безспорно говори за достовѣрността на преписа. Проф. Рефикъ даже строго запазва и всичкитѣ архаизми. Изглежда, че тукъ и тамъ може да има дребни неточности въ транскрипцията, собствено въ самата дешифровка на нѣкои славянски, български наименования, обаче, безъ самия оригиналъ трудно могатъ тѣ да се установятъ правилно.

Авторътъ дава въ началото на всѣки документъ кратко съдържание. Само може да се съжалева, че сбирката не е снабдена съ нужния коментаръ отъ самия турски ученъ. Би било желателно, този коментаръ да направи оня, който ще се заеме съ превеждането на тѣзи ценни и интересни документи на български езикъ. Въобще, сбирката на проф. Ahmet Refik трѣбва да се приеме отъ българския историкъ съ радостъ и благодарност*.

Йосифъ Кабрда

Фехим Бајрактаревихъ, **Турски документи манастира Св. Троице код Плевѣа**. (Са 6 факсимила). Сарајево 1935, 61. Српска Краљевска Академија. Споменик LXXIX. Други разред 62, стр. 27—85.

Въ Югославия се обръща голѣмо внимание върху издирванията въ областта на историята на югославскитѣ земи, които сж се намирили презъ нѣколко вѣка подъ турско владичество. Събиратъ се и издаватъ исторически материали отъ турски произходъ, преди всичко отъ мѣстенъ характеръ, както и други извори, писани на турски езикъ и отнасящи се изобщо до живота на мюсюлманитѣ въ Югославия. Върху ориенталистиката въ Югославия нагледно ни информира единъ отъ сегашнитѣ югославски ориенталисти, известниятъ босненски ученъ д-ръ Фехим Бајрактаревихъ, въ статията си *Les études islamiques en Yougoslavie*, печатана въ пражкото списание *Archiv Orientalní*. III. 1931, p. 492—507. Бајрактаревихъ, който е публикувалъ вече редица изследвания и статии, презъ 1935 г. е издалъ една сбирка съ турски документи подъ горното заглавие, въ сръбски преводъ и извлѣчения, които иматъ значение и за българската история презъ турско време, главно като сравнителенъ материалъ.

Книгата на Ф. Бајрактаревихъ се състои — освенъ предговора — отъ 6 части. Въ предговора авторътъ ни дава нѣкои сведения за сбирката отъ турски документи, които се пазятъ въ архивата на манастира Св. Троица близо до гр. Плевѣе, гдето той е можалъ да наброи повече отъ 800 документи. Отъ тѣхъ Бајрактаревихъ е избралъ 200 документа, отъ които 185 сж на турски езикъ и 15

* Български преводъ на тия и на други турски документи е приготвилъ г. П. Доревъ, който преводъ е приетъ и ще се издаде въ изданието на Българската Академия на Наукитѣ.

на сръбски; последните, обаче, сж въ най-тѣсна връзка съ останалитѣ турски документи, тъй като въ повечето случаи тѣ сж тѣхни преводи. Следъ като разпредѣля обнародванитѣ документи споредъ вида имъ, авторътъ изтъква историческото имъ значение, особено за сръбската история. Най-после той споменава по-обширно и за методата на превеждането и датирането на сръбскитѣ документи.

Въ I и II часть на книгата авторътъ привежда въ хронологиченъ редъ 185 документа било въ извлѣчение, било въ съкратенъ или пъленъ преводъ. Тукъ намираме документи отъ най-разнообразенъ видъ и съдържание, както и отъ най-различно време. Най-стариятъ документъ е датиранъ отъ 1473 г., а най-новиятъ отъ 1911 г. Има тукъ султански фермани, везирски буюрулдии, кадийски худжети, темесюци и мураселета, мютеселимски и спахийски тезкерета и др. Като разглеждаме съдържанието на документитѣ намираме редица документи за поправка на църкви или манастири, по данъчни въпроси, за спорове по поземелната собственост и владѣнето на недвижими имоти, за продажбо-покупки, срѣщатъ се пѣтни листове, тапийски актове, заповѣди за законната охрана на манастирскитѣ имоти противъ различни претенденти или чиновници, и т. н. Прибавени сж и нѣколко фетви, а даже и частни писма. Споредъ единъ документъ отъ 1596 г., издаденъ въ гр. Баѣалука, нѣкой-си зимми се освобождава отъ всичкитѣ даждия, понеже се е задължилъ да се яви въоръженъ по царската заповѣдь (№ 13). Намираме сжщо така нѣколко документа, отъ които личи, какъ справедливо е решилъ кадията спороветѣ между мѣстнитѣ феодали или нѣкои първенци и монаситѣ, а именно въ полза на последнитѣ. Просто — за да повторимъ думитѣ на самия авторъ (р. 29) — „изъ поединих докумената ми видимо како је у извесном случају поступио султан, везир (валија), муфтија, кадија, спахија, муселим, сакупљач пореза и данка, и т. д. Из тих истих и из других докумената ове збирке ми добивамо извесну слику о тадашњим социалним, управним, судским, привредним, финансијским и пореским односима, и т. д. При томе пада у очи доста велики број разних пореза, приреза и дажбина, нарочито у последње време, али је то, с друге стране, у главном био случај и са другим покрајинама тадашњега Турскога царства“.

Колкото се касае до териториалния обектъ на самитѣ документи, въ повечето случаи тѣ се отнасятъ до манастира Св. Троица и до жителитѣ на селата отъ плевелски кадилѣкъ. Може да се отбележи още, че между тѣзи документи намираме доста такива, които имать подобно съдържание, както турскитѣ документи на Рилския манастиръ, преведени на времето отъ покойния Ихчиевъ. Документитѣ отъ II часть на книгата на д-ръ Бајрактаревић не сж датирани.

Въ III часть е даденъ кратъкъ прегледъ на споменатитѣ вече 15 документи, писани на сръбски езикъ. Като IV часть отъ книгата сж приложени факсимилетата и преписитѣ на 6-тѣхъ фермани. Най-после е прибавенъ и обширенъ показалецъ на собственитѣ имена и на турскитѣ технически термини съ съответнитѣ обяснения, както и допълнение къмъ него.

Преводът на документите, които сж придружени отъ факсимилетата и транскрипцията, е точенъ; запазватъ се и нѣкои дипломатически особености на езика. Що се отнася до извлѣченията на документитѣ, трѣбва да се признае, че преводачътъ се е погрижилъ действително да даде най-сжщественитѣ данни, каквито съдържатъ тѣ, чисти факти, имена на лица и мѣстности, всички цифри, дати—просто всичко, което може да има значение за науката. Историческиятъ материалъ по този начинъ е освободенъ отъ обикновения и излишенъ баластъ, сжщо така и стереотипнитѣ формули на турскитѣ документи сж изпуснати. Гдето преводачътъ не е билъ напълно сигуренъ въ правилната си дешифровка на нѣкои собствени имена, тамъ посочва и консонантитѣ, отъ които се състоятъ съответнитѣ турски изрази (№ № 33, 36 или 63). Доколко направенитѣ извлѣчения предаватъ вѣрно съдържанието на самитѣ документи, не може да се провѣри. Тукъ историкътъ трѣбва да се довѣри просто на преводача. Въ нашия случай, компетентността на г-нъ Бајрактаревитѣ е извънъ съмнение. Това доказва и начина, по който сж преписани и преведени въ сжщата сбирка ферманитѣ, чиито факсимилета и транскрибиранъ текстъ сж приложени.

Всѣки, който се занимава съ историята на балканскитѣ народи, трѣбва да посрѣщне съ благодарностъ сбирката на г-нъ Бајрактаревитѣ, която съдържа действително интересни исторически материали. Наистина, това е единъ цененъ и добре приготвенъ източникъ за научна работа.

Иосифъ Кабрда

Ivan Dujčev, *Avvisi di Ragusa*. Documenti sull'impero turco nel sec. XVII e sulla guerra di Candia. *Orientalia Christiana Analecta* 101. Roma 1935, XLVII+295.

Въ Ватиканския архивъ въ Римъ, който е една отъ неизчерпаемитѣ съкровищници на исторически материали и при който нѣкои държави сж създали дори и собствени научни институти, е можалъ да работи продължително време и младиятъ български историкъ д-ръ Иванъ Дуйчевъ. Като плодъ на тамкашнитѣ си научни издирвания — освенъ нѣколко други работи — той е поднесълъ на балканската историография единъ голѣмъ и важенъ трудъ, съдържащъ много богати и интересни исторически материали, черпени изключително отъ Ватиканския архивъ.

Книгата на Дуйчева е издадена на италиански езикъ като 101-и томъ на известната сбирка *Orientalia Christiana Analecta* (издавана отъ папския институтъ за източнитѣ изучавания въ Римъ) и носи заглавие *Avvisi di Ragusa*, т. е. Съобщения отъ Дубровникъ. Книгата обема около 350 страници (XLVII+295) и съдържа исторически документи върху турската империя презъ първата половина на XVII вѣкъ и върху войната за островъ Критъ (презъ срѣдата на сжщия вѣкъ); тя е излѣзла въ Римъ презъ 1935 г.

Дубровнишкитѣ търговци и агенти, които били прѣснати изъ

цѣлата обширна турска империя, добре сж наблюдавали нейното положение, и изхождайки преди всичко отъ собственитѣ си търговски интереси, сж събирали и изпращали подробни сведения върху различнитѣ събития на дубровнишкото правителство, което пъкъ, на свой редъ, ги е препращало на римската курия. Тѣзи съобщения на дубровнишкото правителство до папата сж известни въ историческата литература подъ названието „авизи“.

Д-ръ Дуйчевъ се е заловилъ въ Ватиканския архивъ съ събирането на тѣзи „авизи“ и 213 отъ тѣхъ, заедно съ отговоритѣ на курията до дубровнишкото правителство, ги е обнародвалъ. Хронологически тѣ обематъ единъ доста дълъгъ периодъ — отъ 1606 до 1663 година. Този периодъ е твърде богатъ съ събития отъ значение за външното и вътрешното положение на османската империя. Въ публикуванитѣ „авизи“ има сведения за възстания въ различнитѣ области на империята, както и за тѣхнитѣ отражения въ войската, има обилни указания за финансовата и административна политика на турското правителство, за засилващата се корупция, интересни съобщения върху вътрешния животъ при турския дворъ, върху религиозния животъ на турцитѣ, както и доста данни за тѣхнитѣ отношения спрямо християнското население. Обнародванитѣ „авизи“ засѣгатъ времето, когато дохожда на властъ великия везиръ Кьопрюлю Мехмедъ паша, благодарение на чиято енергична и ползотворна дейность, политическа и военна, се спира за малко вътрешното разложение на държавата. Отъ сѣщитѣ „авизи“ ние се научаваме и за външната политика на турското правителство, която въ XVII вѣкъ все още е упражнявала голѣмо влияние върху цѣла Европа. При това „авизи“ говорятъ за отношенията на Турция съ разнитѣ европейски държави.

Освенъ тѣзи общи сведения, „авизи“ ни се явяватъ и като обилнѣ и твърде достовѣренъ изворъ за едно отъ най-голѣмитѣ събития презъ XVII вѣкъ — именно, за войната между турцитѣ и венецианцитѣ за о-въ Критъ, отъ която война не по-малко се е интересува и цѣла западна Европа. Макаръ и частъ отъ сведенията, които ни даватъ „авизи“ за тази война, да е известна отъ други извори, все пакъ по-голѣмата частъ отъ „авизи“ поднасятъ на историка нови указания, които сполучливо могатъ да попълнятъ или да поправятъ много известни вече факти.

Сбирката на Дуйчева е придружена отъ доста обширно въведение — 47 страници. Въ него авторъгъ дава обща характеристика на документитѣ и разглежда историческото имъ значение. Особено ценни сж неговитѣ изобилни библиографски бележки за историята, стопанския животъ и колонитѣ на дубровнишката република (стр. VIII—X), за войната за о-въ Критъ и нейната епоха (стр. XXX—XXXIV), както и изобщо библиографскитѣ данни по материята на самитѣ документи (стр. XXVI—XXVIII). Предъ всѣки документъ авторъгъ дава и краткото му съдържание, и на края обикновено посочва за по-нататъшна справка и съответнитѣ мѣста у Hammer или Zinkeisen. Въведението завършва съ обяснения върху самитѣ ръкописни материали и върху тѣхното издание. Колкото пъкъ се касае до езика на

обнародванитѣ „авизи“ той е италиански, смѣсенъ съ доста обилни турски изрази, даже нѣкъде и съ славянски изрази. Къмъ книгата сж прибавени и два показалеца: на отдѣлнитѣ документи, пакъ съ тѣхното кратко съдържание и датиране, и на собственитѣ имена.

Нека отбележимъ още, че редица „авизи“ сж били съставени въз основа на писмата изпратени отъ София, като напр. № № XX, XXV, XLV, L, CXI, CXXI, CXXVII, CLII, CLXVII, CLXXIV; тѣ се отнасятъ обикновено до движението на войскитѣ или до мобилизацията и пр. Въ „avviso“ № LXXXI се съобщава, между другото, и за бързата султанска заповѣдъ за събирането въ Румелия на известна сума пари, жито, добитѣкъ за военни цели. Въ документитѣ се споменаватъ нѣко български градове, като Пловдивъ, Варна, Силистра, Провадия, Месемврия.

Книгата из Дуйчева е единъ цененъ приносъ за историята не само на османската държава, но и на цѣлия Балкански полуостровъ. Трѣбва да се подчертае, че самитѣ „авизи“ представятъ исторически извори отъ най-голяма достовѣрностъ. Книгата е хубаво издадена и посветена на префекта на Ватиканския архивъ, mons. Angelo Mercati.

Йосифъ Кабрда

Walter Livingston Wright, *Ottoman Statecraft. The Book of Counsel for Vezirs and Governors (Nasâ'ih ül-vüzera ve'l-ümera) of Sari Mehmed Pasha, the Defterdâr. Turkish Text with Introduction, Translation, and Notes. Princeton Oriental Texts: Volume II. Princeton 1935, XV + 172 + 135.*

Къмъ съчиненията на османскитѣ автори относно вътрешното състояние на османската империя и причинитѣ за упадѣка ѝ принадлежатъ и „Съвети за везиритѣ и управницитѣ“ отъ дефтердара Сарж Мехмедъ паша, турскиятъ текстъ на който за пръвъ пжтъ е обнародвалъ, превелъ на английски езикъ и снабдилъ съ обширенъ коментаръ американския профессоръ W. L. Wright презъ 1935 г. Тѣй като всѣки исторически трудъ, който се занимава съ вътрешното положение на нѣкогашната османска империя, е отъ значение за българската история презъ турско време, не ще е зле, ако обърнемъ потребното внимание и на тази книга, която съдържа важното изложение на безспорно твърде компетентния авторъ, какъвто е билъ Сарж Мехмедъ паша († 1717 г.), дългогодишенъ висшъ държавенъ чиновникъ и членъ на императорския диванъ.

Книгата си Сали Мехмедъ паша е написалъ нѣколко години преди насилствената си смъртъ (1717 г.). Не ще съмнение, че заемайки презъ дълги години високи и отговорни мѣста въ държавната служба — седемъ пжти е билъ главенъ дефтердаръ, той е билъ добре и отъ близо осведоменъ върху добритѣ и лоши страни на държавния животъ въ империята, която тѣкмо къмъ края на XVII и въ началото на XVIII вѣкъ е преживѣла времена на дълбока криза както вътрешна, така и външна. Мехмедъ паша е наблюдавалъ и забелязалъ не-

джитѣ на държавния организъмъ тъй, както ги бѣ видѣлъ повече отъ половинѣ вѣкъ преди него известниятъ „Montesquieu на османитѣ“ Qoçi Beg (Кочи бей), и своитѣ бистри наблюдения и мѣдри мисли и съвети, пропити съ дълбоки етични разсуждения, е изложилъ въ своитѣ „Съвети“ или „Китка отъ цвѣтя“, както се нарича понѣкога неговата книга.

Изложението на Сарж Мехмедъ паша е раздѣлено на 9 части. Въ тѣхъ най-много мѣсто авторътъ отдѣля за великия везиръ, като най-висшъ и най-влиятеленъ сановникъ въ държавния строй, разбира се следъ самия султанъ. Цѣлата първа глава е посветена на тази „*âme damnée*“ на империята: тамъ се изтъква, какви лични качества трѣбва да има той, какъ да изпълнява длъжността си и изобщо каква трѣбва да бѣде неговата дейность. Следъ това авторътъ разглежда положението на чиновничеството и се спира главно на въпроса за вредността на корупцията. Сжщо така повечко се занимава съ длъжността на дефтердара и съ членоветѣ на императорския диванъ. По този предметъ авторътъ е билъ осведоменъ безспорно най-добре. Въ IV глава разказва за еничерския корпусъ (оджаги бекташийе). Въ V глава, четемъ за положението на раята (селяни, поданици, безъ разлика на вѣра или народность). Мнението на Сарж паша е такова: защитата и покровителството на раята сж една отъ крайно важнитѣ грижи и работи на правителството. Наистина, той не препоръчва членоветѣ на раята да се допускатъ въ редоветѣ на военитѣ или ученитѣ, обаче, решително се застъпва за охраната имъ отъ различнитѣ потисници.

Следъ като авторътъ доста обширно говори за качества и службата на войсковитѣ командири и за особено важното положение на войсковитѣ части и гарнизони покрай границитѣ на империята, дето твърде внимателно и постоянно трѣбва да се наблюдава, какво става въ съседната, неприятелска територия, той посвещава две глави на етичнитѣ въпроси; като напр. за моралнитѣ качества, за приятелството и клеветничеството и под. Най-после, въ девета глава, заедно съ втората притурка, се разглежда въпроса за феодалната система, за тимаритѣ и зяметитѣ, както и за реформитѣ, които би трѣбвало да се прокарать въ този военно-феодаленъ институтъ.

Въ своето изложение Мехмедъ паша не е съвсемъ оригиналенъ, тъй като черпи и отъ по-раншни османски автори; все пакъ неговитѣ извори върху държавни и етични въпроси, както и неговитѣ данни върху държавната уредба, финанситѣ, войската и др. сж твърде ценни и полезни и заслужавать внимание отъ страна на историчитѣ.

Турскиятъ текстъ на разгледаното съчинение на Сарж Мехмедъ паша е издаденъ за пръвъ пжтъ отъ проф. Wright възъ основа на петътѣхъ до сега известни ръкописи, а именно, цариградския (най-старъ), берлински, парижки, будапещенски и отчасти и ленинградски. Проф. Wright последователно посочва всичкитѣ отклонения на текста на тѣзи ръкописни варианти. Освенъ букваленъ английски преводъ, Wright прибавя и обстойно историческо изложение, като обширенъ коментаръ къмъ самото съчинение на Сарж паша. Следъ като поло-

жително е установил, че анонимният автор на „Съветитъ“ е Балкал-заде Сарж Хаджи Мехмедъ паша ел-Дефтери, Wright дава нѣколко биографски бележки за този авторъ, както и прегледъ на съответните ръкописи отъ неговото съчинение. Въ втората частъ на коментара си проф. Wright споменава за писателитъ предшественици на Мехмедъ паша, говори за османската система на управление, за султана, за великия везиръ, за постоянната и феодалната войска, за хазната, за администрацията и най-после дава своето заключение. Съ подробенъ показалецъ се завършва английската частъ на книгата на проф. Wright. Най-накрая трѣбва да се отбележи, че както самиятъ преводъ, така и коментара сж снабдени съ потребнитъ и доста обилни библиографски и обяснителни бележки.

Книгата на проф. Wright е новъ цененъ приносъ въ издаването на османско-турскитъ исторически писатели. Българскиятъ историкъ може да извлече отъ нея редица важни сведения, които може да употреби при научната си работа по историята на българския народъ презъ турско време. Не би било даже зле, ако нѣкои избрани части отъ изложението на Сарж Мехмедъ паша се преведѣха и на български езикъ.

Йосифъ Кабрда

Библиографскитъ трудове на д-ръ Н. В. Миховъ. Известниятъ нашъ библиографъ д-ръ Н. В. Миховъ обнародва преди двадесетъ и две години първата частъ отъ своя трудъ Населението на Турция и България презъ XVIII и XIX в. Библиографско-статистически изследвания (Сборникъ на Бълг. Ак. Н., IV. 1915; XVIII + 483 стр.). Почти едно десетилѣтие по-късно биде обнародвана втората частъ отъ това съчинение между изданията на Българската Академия на Наукитъ (София 1924, XIV + 382 стр.). Презъ 1929 г. биде обнародванъ третиятъ дѣлъ (XIII + 486 стр.) съ нѣколко таблици, а презъ 1935 г. четвъртиятъ и последенъ дѣлъ (XIV + 557 стр.). Цѣлото това съчинение, което обгръща надъ 1900 печатни страници, е, несъмнено, най-голямъ и най-цененъ библиографски приносъ въ нашата книжнина. Първоначалната целъ на автора е била, както самъ той изтъква, да събере колкото може побогатъ цифренъ материалъ въ връзка съ населението на Турция и България. Още при обработването на втората частъ отъ своето съчинение той разширилъ издирванията си, като си поставилъ за задача да събира не само статистични сведения, но и данни за географското разпредѣление на българското племе. Самъ авторътъ смѣта, че неговиятъ трудъ може да послужи сжщо и като „въведение въ нашата статистика: той дава цифренъ материалъ за населението до първото официално преброяване въ България, извършено на 31 декемврий 1880 г.“. Авторътъ е насочилъ своитъ издирвания единствено въ областта на чуждата книжнина. Неговото съчинение е плодъ на упорито и продължително ровене въ най-големитъ западни книгохранилища — въ Мюнхенъ, Берлинъ, Парижъ, Лондонъ и другаде. Цѣлиятъ трудъ съдържа указания за 3050 книги и статии, отъ които

най-многобройни сж тѣзи на нѣмски езикъ (1126), на френски (1123), на английски (731), а по-малобройни — на италиянски (63), маджарски (1), португалски (1), румѣнски (1), дански (1) и чешки (3). При своята работа издирвачтъ се ржководилъ отъ началото „нито една книга да не бжде цитирана отъ втора ржка“. Къмъ отдѣлнитѣ съчинения е дадено указание за библиотеката, гдето се намиратъ, и дори съответната сигнатура. Между изворитѣ за нашата история презъ турското робство — редомъ съ турскитѣ извори или тѣзи отъ домашенъ произходъ — почетно мѣсто заематъ, несъмнено, пжтеписитѣ на чужденцитѣ, които сж пребродили въ една или друга посока нашата страна. Д-ръ Миховъ е указалъ множество такива пжтеписи за избраното отъ него време. Къмъ този родъ извори могатъ да се прибавятъ и разнитѣ консулски рапорти, които сжщо съдържатъ множество сведения. Върѣдъ използванитѣ отъ нашия библиографъ материали има множество статии и книги, или пжкъ кратки бележки въ връзка съ България. Тѣ всички предхождатъ по време нашето Освобождение. Поради това тѣ сж особено ценни, даже когато не даватъ нѣкакви богати или пжкъ напълно точни сведения за насъ, изшата страна и развиващитѣ се въ нея събития. Тѣ, обаче, показватъ интересътъ въ чужбина къмъ българскитѣ работи, или пжкъ представятъ откликъ на събития въ нашия животъ. Наистина, между използванитѣ отъ д-ръ М. материали има такива, които сж доста познати на специалиститѣ въ съответнитѣ области — напр., тѣзи на Hahn, Jireček, Kanitz, Lejean и др. Но даже и въ тѣзи случаи съчинението на д-ръ М. представя нѣщо ценно, именно защото въ него сж събрани и сж дадени въ удобна и достъпна форма съответнитѣ извадки. Трѣбва да се изтъкне, че на нѣкои мѣста тѣзи извадки заематъ по нѣколко десетки страници; при други случай авторътъ дава най-важното и обобщава другото, или пжкъ при по-малки извадки съобщава направо, че съ това, което е далъ, се изчерпва всичко казано за насъ. Има сжщевременно голѣмъ брой книги и статии, чието откриване се дължи само на упорититѣ търсения на нашия библиографъ. Пребогатъ материалъ е даденъ въ връзка съ историята на нашитѣ градове. Множество указания засѣгатъ срѣдновѣковната история: това сж, преди всичко, даннитѣ изъ разнитѣ пжтеписи на пжтешественици, които сж минали презъ нашитѣ земи въ време, когато множество срѣдновѣковни старини сж били много по-добре запазени, отколкото днесъ.

Другъ цененъ приносъ на д-ръ Миховъ сж неговитѣ Библиографски източници за историята на Турция и България, отъ които първиятъ дѣлъ излѣзе презъ 1914 год. (119 стр.). Цѣли десетъ години по-късно, въ 1924 г., излѣзе вториятъ томъ (133 стр.), въ 1928 третиятъ (VIII + 166 стр.), и четвъртиятъ презъ 1934 г. (XIV + 223 стр.). Всичкитѣ четири части обхващатъ 1585 съчинения и статии, на чужди езици, съ библиографски указания върху историята на Турция и България. Последниятъ томъ е снабденъ съ единъ общъ показалець на личнитѣ имена и единъ другъ предметенъ показалець.

Понастоящемъ д-ръ Н. В. Миховъ е сложилъ подъ печатъ, пакъ

като издание на Българската Академия на Науките, единъ новъ библиографски трудъ въ връзка съ България.

Изобщо книгитѣ на нашия библиографъ сж извънредно ценни помагала на онѣзи, които се занимаватъ съ българска, турска и въобще балканска история презъ последнитѣ вѣкове. Учениятъ може съ пълно довѣрие да използва указанията на д-ръ Михова, като има предвидъ рѣдката точностъ и строгия методъ на работа на автора.

И. Д.

R. W. Seton-Watson, *Disraeli, Gladstone and the Eastern Question*. London 1935.

Това е нова и интересна книга, която описва събитията около нашето освобождение. Авторътъ, виденъ английски историкъ, професоръ въ лондонския университетъ, има на разположение грамаденъ английски, руски, нѣмски и австрийски архивенъ материалъ. Благодарение на това той е съумѣлъ да обясни събитията по-обстойно и да ги постави въ нова свѣтлина.

Неговата целъ не е да напише история на кризата, която доведе до освобождението на България. Той по-скоро иска да обясни английското становище по Източния въпросъ, като въ сѣщото време укаже, какво въздействие този въпросъ упражни върху вътрешната партийна политика на Англия. Известно ни е, че Англия и Русия играха главната роля въ кризата. Колкото Русия и да се стараше да бжде примирителна, толкова Англия неуклонно следваше своята противоруска политика, която прѣко или косвено караше Турция да упорствува, а, въ сѣщото време, караше Австрия да се отчуждава отъ Русия. Затова пропаднаха всички опити за реформи, които биха могли да създадатъ сносни условия за животъ на християнитѣ въ Турция. Тази упорита опозиция на Англия противъ Русия се дължи, по мнението на автора, на неспособността на английскитѣ държавници да разбератъ сжщността на руската политика. Ако Дизраели и неговитѣ колеги биха могли да се издигнатъ надъ английскитѣ си интереси и биха преценили събитията отъ европейска гледна точка, тѣ можеха да направятъ твърде много за окончателното разрешение на Източния въпросъ. Така щѣха да се избѣгнатъ голѣмитѣ сътресения, които Европа и Балканитѣ преживѣха следъ Берлинския конгресъ. Авторътъ не само развѣнчава Дизраели като мждъръ дипломатъ, но изпитва и едно голѣмо разочарование отъ самата кралица Виктория, която по-рано презъ царуването си се бѣ показала много по-мудра, отколкото сега презъ кризата.

Трудътъ на Ситънъ-Уатсънъ дава ценни сведения върху турскитѣ звѣрства въ България, върху посланишката конференция въ Цариградъ и върху Берлинския конгресъ. Въ сѣщото време, той дава и голѣми подробности върху дебатитѣ въ английския парламентъ въ свръзка съ всички тѣзи въпроси. Четейки тази книга, ние оставаме съ убеждението, че руската политика около нашето освобождение бѣше

по-далновидна и по-человѣколюбива, отколкото политиката на Англия. Но що можеше Русия да направи, когато срещу нея се изправи цѣла Европа?

Ив. Панайотовъ

Последнитѣ два тома отъ Известия на Българското географско дружество (кн. III. 1935; кн. IV. 1936) съдържатъ сѣщо нѣкои статии съ историческо съдържание. Трѣбва да се отбележи приноса на В. Миковъ, Едно пътуване изъ България преди 230 години (ibidem, III, 1935, стр. 142—149). Авторътъ е далъ сведенията изъ пътеписа на френския лѣкаръ Paul Lucas (1664—1737), който преминалъ презъ нашитѣ земи презъ лѣтото на 1706 год. — Т. Герасимовъ, Приносъ къмъ античната география на Тракия. Градъ Тонзосъ (Τόνζος) (ibid., III, стр. 181—186), е използвалъ, покрай съобщението на Птолемей за сѣществуванието на гр. Тонзосъ, още и три неиздадени до сега антични монети, върху които е отпечатано името на града. Авторътъ е далъ описание на тѣзи монети и е направилъ опитъ да опредѣли мѣстонахождението на града. — Д-ръ М. Апостолидисъ е превелъ и издалъ (ibid., стр. 187—206) познатия Ἑγγερίδιον περὶ τῆς ἐπαρχίας Φιλίππου πόλεως ἢ περιγραφὴ αὐτῆς συντεθείσα ὑπὸ τοῦ αἰδοσολογιωτάτου εἰκονόμου κυρίου Κωνσταντίνου ἱερέως Φιλίππου πόλεως, обнародванъ въ Виена презъ 1819 г. Къмъ текста сж дадени нѣкои обяснителни бележки. Въпрѣки известното пристрастие на автора, неговото съчинение е цененъ изворъ за историческата география на Пловдивската област. — Ив. Дуйчевъ, Единъ дубровнишки пътеписъ за нашитѣ земи презъ XVI в. (ibid., III, стр. 240—244) е обнародвалъ единъ неиздаденъ до сега пътеписъ, запазенъ въ Ватиканския архивъ. Дадени сж библиографски указания и необходимитѣ обяснения къмъ текста. Нѣкои добавки къмъ сѣщия документъ ще бждатъ публикувани отдѣлно другадѣ. — Ж. Чанковъ, Гагаузитѣ въ България (ibid., IV, стр. 48—78) е събралъ и по-старитѣ сведения за това население и е опиталъ да обясни произхода имъ, като е привелъ различнитѣ изказани мнения. Той отбелязва сѣщо постепенното намаление на гагаузкото население у насъ: докато, напр., презъ 1905 г. тѣ сж били 10,175, презъ 1926 г. сж по-малко отъ половината — 4,362. — Любопитна по замисълъ е статията на А. Сп. Разбойниковъ, Отецъ Паиси и българската география (ibid., IV, стр. 199—210). Авторътъ е опиталъ да опредѣли географскитѣ познания на о. Паисия, изобщо, за свѣта и, частно, за нашата страна: кои наши градове и рѣки споменава, какви сведения дава за занятията на българитѣ по онова време, какво съобщава за нашитѣ съседи. Поставенъ е въпроса: кои български земи Паисий познава възъ основа на непосредно обхождане, и кои той познава и описва по чужди указания. Издирването въ тази насока може да бжде задълбочено още повече и да се стигне до любопитни изводи.

И. Д.

Jugoslovenski Istoriski Časopis. Direktor St. Stanojević, urednik Viktor Novak, saurednici: Vladimir Čorović — Beograd, Ferdo Šišić — Zagreb, Milko Kos — Ljubljana. Godina I, 1935. sv. 1 i 2, sv. 3 i 4, 790. Godina II, 1936. sv. 1—4, 493.

Основаното през 1927 година Югославянско Историческо Дружество съ централа Бѣлградъ и при исторически секции въ Бѣлградъ, Загребъ и Люблина, е успѣло, следъ преодоляване на редица мъчности, да пристъпи къмъ издаване и на свой органъ *Jugoslovenski Istoriski Časopis*, който има за целъ да обедини, организира и направи по-плодотворни усилията на югославскитѣ историци. Въ редакцията влизатъ най-виднитѣ югославски историци, начело съ най-голѣмия днешенъ сръбски историкъ проф. Ст. Станоевичъ. Предъ насъ сж вече тритѣ тома за първитѣ две години 1935 и 1936, които сж излѣзли досега. Това сж три голѣми, луксозно издадени книги, съ твърде богато съдържание отъ статии и особено библиографски материалъ. Първия томъ отъ първа година, който е посветенъ на шестдесетгодишния юбилей на проф. Ст. Станоевичъ, съдържа ценни статии, отъ които ще споменемъ: Прегледъ на словенската историография, отъ люблянския проф. М. Косъ (8—21); Хърватската историография отъ XVI до XX в., отъ проф. Ф. Шишичъ, която продължава и въ втория томъ (I 22—51 и 323—328, II 16—48); Оригинальность на Св. Кирила и Методия, отъ Fr. Grivec (52—75); Периодизация въ югославянската история: I Словенска история, отъ М. Косъ, II Хърватска история, отъ Ф. Шишичъ, и III Сръбска история, отъ Ст. Станоевичъ (311—335); Извори на старословенското Методиево житие, отъ Fr. Grivec (I 336—331 и II 101—105); Произходъ на мюсюлманското боярство въ Босна и Херцеговина, отъ В. Чубриловичъ (368—403); Богомилитѣ въ свѣтлината на лингвистиката отъ П. Скокъ (462—472). Сжщо така и вториятъ томъ донася ценни приноси. Така напр.: Южнитѣ славяни и турскитѣ народи (1—15), отъ P. Skok. Особено внимание, и то съ основание, е обърнато на критиката и библиографията, която обхваща почти две трети отъ всѣки томъ. Това хубаво основно издание е отъ значение и голѣма полза за югославската историческа наука; то е полезно и за българската история, тъй като въ него се третираатъ въпроси, които засягатъ и нея. Ние поздравяваме сърдечно нашитѣ югославски събратя за това голѣмо и важно колективно тѣхно дѣло и имъ пожелаваме да продължаватъ съ успѣхъ и го закрепнатъ.

П. Н.

La Bulgarie devant le IVe Congrès des géographes et ethnographes slaves. Aperçu géographique et ethnographique. Sofia 1936, 210.

Организационниятъ комитетъ на четвъртия конгресъ на славянскитѣ географи и етнографи (презъ м. августъ 1936 г.) е издалъ единъ малък сборникъ върху българската земя и народъ. Между статиятѣ въ връзка съ географията, геологията, ботаниката,

зоологията, демографията и етнографията на нашата страна, трѣбва да се отбележи особено статията на проф. П. Никовъ: *Apres de l'histoire bulgare* (pp. 183—210). Авторътъ е далъ сбито и ясно очертание на българската история отъ създаването на българската държава до началото на след-военния периодъ. Макарь и кратъкъ, този очеркъ е твърде интересенъ, защото почива на монографично изучаване отъ страна на автора на отдѣлнитѣ периоди въ нашата история. Накрая сж добавени нѣкои библиографски указанія.

И. Д.

Revue internationale des études Balkaniques. Directeurs: P. Skok (et) M. Budimir. 1ère année, tome I. 1934, 338; tome II, 1935, 293; IIème année, tome I—II. 1936, 629.

Основната идея на това начинание е, че балканският полуостровъ, който представя една географска и историческа цѣлостъ, може да бѣде проученъ добре и успѣшно само при тѣсното сътрудничество на балканскитѣ и европейски учени. Съдържанието на излъжитѣ книги е извънредно богато и разнообразно. Участвуваха сж редица видни сръбски и чужди учени: Т. Желински, П. Кречмеръ, Ш. Дилъ, Фр. Дьолгеръ, Питаръ, Ф. Новотни, Т. Зелински и др. Могатъ да бждатъ отбелязани по-специално нѣкои отъ статитѣ въ връзка съ нашето минало, напр., статията на покойния проф. В. Н. Златарски върху „Поселването на славянитѣ на Балканския полуостровъ“, статията на Ив. Сакжзовъ върху стопанския животъ на Балканитѣ презъ сръдновѣковието, и др. Любопитни сж сжщо статитѣ на Фр. Дьолгеръ („Сръдновѣковната култура на Балканския полу-овъ“), на Ш. Дилъ („Балканската култура въ византийско време“), и др. Отдѣлнитѣ книжки съдържатъ научни статии, бележки, отзиви за книги и научна хроника. Нѣкои отъ помѣстенитѣ статии сж преиздадени на сръбски въ „К ъ и г а о Б а л к а н у“. (I, Београд 1936. Издање Балканскога Института, XVI + 348 стр.; II, 1937, IV + 348 стр.). Това издание е предназначено за по-широката публика, затова и тукъ сж подбрани по-общодостъпнитѣ статии. Самото списание, обаче, цели да обнародва научни приноси върху различни проблеми въ връзка съ историята, географията, лингвистиката, етнографията и пр. на балканскитѣ земи. Дадени сж сжщо отзиви за множество книги. Трѣбва да се изтъкне, че нашата страна ѣ добре застъпена, при участието на не малъкъ брой автори. Технически изданието е много добро; въ текста сж дадени тукъ-тамъ илюстрации. По замисълъ и изпълнение начинанието е похвално и заслужава всѣка подкрепа.

И. Д.

Известия на Българския Археологически Институтъ, т. VI. 1930—1931, VIII+388+XII таблици; т. VII. 1932—1933, VIII+486+X табл.; т. VIII. 1934, VIII+569; т. IX. 1935, 432; т. X. 1936, 320.

Тежитѣ и внушителни томове отъ „Известията“ на Българския Археологически Институтъ, излъзли презъ последнитѣ нѣколко годи-

ни, съдържат извънредно богати и разнообразни материали главно върху предисторията, археологията и античната история на нашите земи. Въ всички томъ сж дадени статии, археологични вести, сведения за новооткрити старини и за колективни находки на монети. Добавени сж оценки и библиография, както и отчети за дейността на Института презъ изтеклото време. Въ „Известията“ сж участвували най-добрите наши учени въ тази област: Р. Поповъ, Г. И. Кацаровъ, Б. Филовъ, Д. Дечевъ, К. Шкорпилъ, Кр. Миятевъ, Ив. Велковъ, Ал. Рашеновъ, Н. Мавродиновъ... Почти въ всички отдѣленъ томъ сж дадени и нѣкои статии, които се отнасятъ до сръдновѣковната наша история и една голѣма часть отъ приноситѣ, съ които се е обогатила нашата историческа библиография за този периодъ, сж почерпени именно изъ отдѣлните томове на „Известията“ на Българския Археологически Институтъ. Заслужаватъ да бждатъ отбелязани по-специално томове IX и X. Тѣ съдържатъ докладите (actes) на четвъртия международенъ конгресъ по византология (м. септемврий 1935 г. въ София) и сж обнародвани подъ редакцията на проф. Б. Филовъ, главенъ секретаръ на конгреса. Деветиятъ томъ е посветенъ на покойния В. Н. Златарски, председателъ на организационния комитетъ на конгреса. Въ него сж дадени, на първо мѣсто, нѣкои общи указания за конгреса. Следватъ, in extenso или въ резюме, съобщенията направени на „обединените секции“ (les sections réunies). Туку сж докладите на Fr. Dölger, I. Strzygowski, H. Grégoire, G. I. Bratianu, I. Ștefănescu, L. Weingart, E. Darkó, A. Andréadès, V. Laurent, G. de Ierphanion и В. Бенешевичъ. На второ мѣсто сж дадени докладите въ филологическата секция, после тѣзи въ историческата. Въ X томъ сж помѣстени докладите отъ секцията „Византия и славянския свѣтъ“. Особено богата съ своите доклади е секцията по археология и историята на изкуствата. Къмъ двата тома сж добавени нѣколко указатели. Докладите сж обнародвани на съответните европейски езици. Това е, изобщо, най-доброто издание на докладите на единъ византоложки конгресъ до сега. Изданието е безупрѣчно. Трѣбва да се признае, че това е не само единъ цененъ влогъ къмъ византоложката книжнина изобщо, но и единъ отъ най-важните исторически приноси у насъ презъ последните години.

И. Д.

Библиография

Съкращения. *БИБ.* = Българска историческа библиотека. — *БМ.* = Българска мисъл. — *БП.* = Български прегледъ, изд. проф. Ст. Романски. — *ВЖ.* = Воененъ журналъ. — *ГСУиФ.* = Годишникъ на Софийския Университетъ, историко-филологически фак. — *ГСУюф.* = същото, юридически фак. — *ГодНМПл.* = Годишникъ на Народния Музей и библиотека въ Пловдивъ. — *ГодНМС.* = Годишникъ на Народния Музей (въ София). — *ДК.* = Духовна Култура. — *Зла.* = Златорогъ. — *ИБАИ.* = Известия на Българския Археологически Институтъ. — *ИзвИДвс.* = Известия на Историческото д-во. — *ИзвНЕМ.* = Известия на Народния Етнографски Музей въ София. — *ИзвСемСФил.* = Известия на семинара по славянска филология. — *ЛоЛо.* = Ловечъ и Ловчанско. Географско-историческо и културно описание, кн. III—V. София 1931—1934. — *Ма.* = Мадара. Разкопки и проучвания, I, II. София 1934, 1936. — *МП.* = Македонски прегледъ. — *НП.* = Наученъ прегледъ. — *ОП.* = Отецъ Паисий. — *РР.* = Родна Речъ. — *СбБАкН.* = Сборникъ на Българската Академия на Наукитъ. — *СбЗа.* = Сборникъ по случай на стогодишнината на Завѣрата отъ 1835, София 1935. — *СбИш.* = Сборникъ въ честь на Ан. Т. Иширковъ по случай 35-годишната му професорска дейность. София 1933. — *СбММа.* = Сборникъ въ честь на пловд. митроп. Максимъ, София 1931. — *СбМи.* = Сборникъ въ честь на проф. Л. Милетичъ. ., София 1933. — *СбСо.* = Сборникъ Солунъ, София 1934. — *СлГл.* = Славянски Гласъ. — *СпБАкН.* = Списание на Българската Академия на Наукитъ. — *ТСб.* = Тракийски сборникъ. — *УП.* = Училищенъ прегледъ. — *ФП.* = Философски прегледъ. — *ЮСбСвЧ.* = Юбилеенъ сборникъ на читалището „Ел. и К. Д. Аврамови“ въ гр. Свищовъ, Свищовъ 1931. — *ЮП.* = Юридически прегледъ.

Аврамовъ, В., Войната между Византия и България въ 986 година и обсадата на София отъ императора Василий II Българоубиецъ. София 1936, 80.

Алексиева—Миладинова, Ц., Къмъ статията на проф. А. Селищевъ за семейството на Д. Миладиновъ, *МП.* VI. 1930, кн. 1, 145—146. — По въпроса за истинския портретъ на Д. Миладиновъ, *п. т.*, 147—151. — Къмъ въпроса за портрета на Д. Миладиновъ и нѣкои спомени за него, *п. т.* VI. 1930, кн. 2, 153—156. — Епоха и люде, *СбСо.* 64—76.

Алексиевъ, Вл., Приносъ къмъ старобългарското семейно право, *ГСУюф.* XXVI. 1930—1931, п. 4: 328. — Кръвно отмъщение и смъртно наказание на старобългарска почва, *ГСУюф.* XXVIII. 1932—1933, 124. — Създаване на българската община въ Солунъ, *СбСо.* 186—214.

Анастасиевич, Д., Je ли св. Сава крунисао Првовенчаногъ „Богословъ“, год. X. св. 2—3, Београд, 1935, 211—312. — Година

савеза Фокина с Бугарима противъ Руса. *Гласник Скопског Научн. Др.* XI. 1932, 51—59.

Ангеловъ, Б., По поводъ на една „История на Народната библиотека“ въ София, *БМ.* VI. 1931, 349—367, 415—432. [за В. Йордановъ, История на Народната библиотека, София 1930]. — Една българска народна балада отъ XV в., *СлГл.* XXV. 1931, 95—102. — Българската народна историческа балада, *УП.* XXXI. 1932, 37—52. — Българската народна балада отъ живота на народа при татари отъ края на XIII в. до половината на XIX в., *п. т.*, 1592—1602. — Българската народна балада изъ живота на народа подъ турци, *УП.* XXXII. 1933, 117—142.

Андреевъ, Ст., История на българското изкуство. „Четиво по бълг. ист.“ София 1936, 194.

Антимъ, Траянск. еписк., Екзархъ Антимъ I, София 1934.

Апостоловски, Ив., Въмѣсто учителствуване — затворъ и заточение (1875—1878), *МП.* VI. 1930, кн. 2, 81—86.

Аргировъ, Ст., Три неизвестни писма на Неофита Хилендарски Бозвели, *СлБАКН.* кн. LIV. 26, 1937, 189—202.

Арnaudовъ, М., Изъ миналото на гр. Котелъ. Заселване, бележити личности, стопански животъ, фолклоръ, *ГСУиФ.* XXVII. 1930—1931, п. 1 : 100. — Неофитъ Бозвели и първообразиътъ на неговата „Мати България“, *ГСУиФ.* XXVII. 1930—1941, п. 4 : 12. — Г-нъ Г. Ценовъ и произходътъ на българитѣ, *БМ.* VI. 1931, 367—369. — Г-нъ А. Тошевъ и Балканскитѣ войни (1912—1913), *п. т.*, 629—631. — Д-ръ Ив. Селимински — личностъ и характеръ. *УП.* XXX. 1931, 1121—1131. — Калоферъ въ миналото, *БМ.* VII, 1932, 214... — Духътъ на българската история, *п. т.*, стр. 321—322, [рец. на П. Дървинговъ, Духътъ на историята на бълг. народъ, София 1932]. — Българскиятъ дневникъ на К. Иречекъ, *п. т.*, 594—599, [рец. на К. Иречекъ, Български дневникъ 1879—1884, т. II. София 1932]. — Михаилъ Драгомановъ. Животъ, идеи, значение за българския фолклоръ, *ГСУиФ.* XXIX. 1932—1933, п. 5 : 34. — Венелинъ и България, *ОП.* VII. 1934. 214—216. — Неофитъ Рилски. Изъ живота и педагогичната му дейность, *РР.* VIII. 1934—35, 65—70. — Георги Мамарчовъ и Търновската завѣра отъ 1835 г. *УП.* XXXIV. 1935, 4, 481—495. — Кримската война и българската доброволческа команда отъ 1854—1856 г., *Просвѣта*, I. 1936, кн. 8, 902—914. — Народностната идея като двигателъ на българското възраждане, *Просвѣта*, I. 1935, кн. 5, 513—527. — Априловъ. Животъ, дейность, съвременници (1789—1849), София 1935, VIII + 408.

von Arnim, B. Wer war Якитохолъ? (Zur Fürstenliste), *СбМу.* 573—575. — Die Stellung des Bulgarenfürsten Symeon zum Christentum, *Zeitschr. für slav. Philol.* X. 1933, 339—343. — Принасяне кучета въ жертва при ц. Симеона, *БП.* II. кн. 1, 1933, 91—98.

Бакаловъ, Г., Василь Левски, София 1934. — Бачо Киро. Съ приложение: какво зная по предаването на чича ми Бачо Киро отъ Трифонъ п. Гавриловъ. София 1935, 48. — Христо Ботевъ критикъ.

Библиотека „Знание“. София 1937, 32. — Руските приятели на Христо Ботевъ. Библ. „Знание“, София 1937, 80.

Бакърджиевъ, В. Н., Народописни бележки и сведения за селото Габрово, Ксантийско, *ТСб.* III. 1932, 209—229.

Баласчевъ, Г. Д., Старо-тракийски светилища и божества въ Мезекъ, Глава Панега, Мадара, Царичина и другаде и тѣхното значение. Съ 78 образа въ текста. София 1933, 103. — Научната дейност на проф. академикъ Л. Милетичъ, София 1934, 24. — Автобиографни бележки на Синесий, епископъ въ Шипъ и Пловдивъ и митрополитъ въ Одринъ, Охридъ и Скопие, София 1934, 23. — Походитъ на полско-маджарския кралъ Владиславъ III Ягелло презъ 1443 и 1444 г. противъ турцитъ и битката при Варна. Съ три образи и една карта. София 1935, 24. — Die Mitteilungen in der Nestorchronik über die Wlachen am linken Donauufer und um die Karpathen, sowie über die benachbarten Völker während des Früh- und Mitte-Mittelalters, Sofia 1936, 24.

Банчевъ, Т., Спомени отъ бѣгството ни отъ Ловечъ въ Севлиево при освобождението на Ловечъ, *Ло.Ло.* V. 54—56.

Батаклиевъ, Ие., История на църквата „Успѣние Прѣсвѣтая Богородица“ въ гр. Г.Пазарджикъ, София 1932.

Бенчевъ, Причинитъ за падането на I-то българско царство подъ византийско робство, *Поддофицер. журналъ*, VI. 1931, I, 35—37.

Беронъ, В. х. С., За възстаніето въ 1835-та година или за Велчовата завѣра изъ книгата му „Археологически и исторически изследованія“, *СбЗа.* 88—92.

Безевлиевъ, В., Надписитъ около Мадарския конникъ, *БМ.* VI. 1931, 660—667. — Къмъ въпроса за народността на старитъ македонци, *ГСУиш.* XXVIII. 1932, 74. — Канъ, а не ханъ, *РР.* V. 1931—1932, 157. — Омуртагъ, а не Омортагъ, *п. т.*, 158. — Надписитъ около Мадарския конникъ, *ИзвИДво*, XI—XII. 1931—1932, 1—32. — Новъ първобългарски надписъ, *ИБАИ.* VII. 1932—1933, 389—400. — Първобългарскитъ надписи отъ с. Хамбарлий, *ИзвИДво*, XIII. 1933, 24—48. — Къмъ въпроса за тълкуването на надписитъ около Мадарския конникъ, *ГСУиш.* XXX. 1933—1934, п. 10 : 28. — Български паралели къмъ Хезиодовитъ *Εργα καὶ ἡμέραι* v. 727 sqq. и 756 sq., *СбМи.* 495—497. — Новъ изворъ за вѣрата на първобългаритъ, *ИзвИДво*, XIII. 1933, 176—179. — Първобългарски надписи. Уводъ, текстъ и коментаръ отъ —, *ГСУиш.* XXXI. 1934—1935, п. 1 : 162 + 25 таблици и една карта. — Исторически прегледъ на досегашнитъ издания на първобългарскитъ надписи, *ГСУиш.* XXX. 1933—1934, п. 5 : 12. — Единъ новъ изворъ за вѣрата на прабългаритъ. Писмо на Николай Мистикъ, *БМ.* X. 1935, 311—317. — Die byzantinischen Bestandteile der protobulgarischen Inschriften, *ИБАИ.* IX. 1935, 269—272. — Първобългарски надписи. Добавки и оправки, *ГСУиш.* XXXII. 1935—1936, п. 9 : 48 + XXX. — Нѣколко бележки къмъ българската история. *п. т.*, п. 9 : 37. — Новиятъ изворъ за поражението на Никифора I въ България презъ 811 год,

ГСУиФ. XXXIII. 1936—1937, п. 2:8. — Надписитѣ около Мадарския конникъ, *Просвѣта*, I, 1935, кн. 5, 533—542.

Библиотека „Велики Българи“, Изд. „Ново училище“, София 1936, № № 32.

Bidlo, J., The Slavs in Medieval History. Reprinted from the *Slavonic Review*, vol. IX. n. 25, June 1930, 22. — Remarques à la défense de ma conception de l'Histoire de l'Orient européen et de l'Histoire des peuples Slaves. Extrait du *Bulletin d'Information des sciences historiques en Europe Orientale*, VI. fasc. 3—4, 1934, 35. — Ce qu'est l'histoire de l'Orient Européen, quelle en est l'importance et quelles furent ses étapes. *Bulletin d'Information des sciences historiques en Europe Orientale*. t. VI, fasc. 1—2, 1934, 63. — L'Europe Orientale et le domaine de son histoire. Extrait du *Monde Slave*, IV. octobre—novembre 1935, 50.

Bickel, Otto, Russland und die Entstehung des Balkanbundes 1912. — Ein Beitrag zur Vorgeschichte des Weltkrieges, Berlin 1933.

Бицилли, П., Развитие на историческата интуиция у учащите се като основен проблемъ на историческата преподавателска, УП. XXXVI. 1937, 1235—1250. — Краятъ на европейския културенъ свѣтъ, ФП. III. 1931, 445—448.

Благовъ, Н. П., Критиченъ погледъ върху известията на Лъвъ Дяконъ за българитѣ, МП. VI. 1930, кн. 1, 25—48; кн. 2, 23—40. — Българскиятъ царъ Романъ, п. т., VI. 1931, кн. 3, 15—34; VI. 1931, кн. 4, 23—144. Отговоръ на доклада на П. Мутафчиевъ, ГСУиФ. XXVIII. 1932—1933, 1—16. — Еклога, София 1932 (Универс. библи. № 122), VIII + 240. Срв. рецензията на проф. П. Мутафчиевъ въ *Byz. Zeitschr.* XXXIII. 1. 1933, 234. — Отговоръ на доклада на проф. П. Мутафчиевъ, София 1933, 15. — Курсъ по история на българското право, 2-о изд., София 1934, 336.

Бобчевъ, С., Делиорманскитѣ турци и казълбашитѣ, СББАКН. XXIV. иф. 14. 1931, 1—16 отд. отпечатъкъ.

Бобчевъ, Н., Дветѣ славянски жития на св. Наума Охридски. Славянски календаръ за високосната 1932 г., 34—46.

Бобчевъ, С. С. Ф. М. Достоевски. — Първи книжовни стъпки. — Достоевски и славянството въ България. — Лични спомени. УП. XXX. 1931, 685—703. — Заченки и творци на народното правосъзнание и правознание въ време на османското владичество, *Годишн. Свобод. Унив.* X—XII, София 1932, 106—124. — Титли и служби въ областното управление на старовремска България, *ИзвИДво*, XI—XII. 1931—1932, 228—248. — Славянското д-во и графъ Н. П. Игнатиевъ, *СГЛ*. XXIV. 1932, 3—4. — Предпоставките на Санъ-Стефанска България, *СГЛ*. XXVII. 1933, 7—16. — Билъ ли е ген. Игнатиевъ противъ българска независима черкова, п. т., XXVIII. 1934, 6—12. — Byzance et Bulgarie. La lutte du droit populaire bulgare contre l'influence byzantine (отпечатъкъ отъ „La Bulgarie“, Nov. 1934. Sofia 1934, 24). — Духовни и свѣтски творци на просвѣтна култура въ стара България, *СБММа*. 176—188. — Българскитѣ погледи върху развитието на балканскитѣ събития до и следъ 19 юний 1913 г. *Годиш-*

никъ на Свободния Университетъ, год. VII, кн. 1—3, София 1935, 5—35. — Държавно-правния и общественъ строй въ България презъ време на османското владичество, *Годишникъ на Своб. Унив.*, 1936, 56.

Бозвели, Неофитъ, Майка България. Библиотека „Родна книга“, София 1935, 72.

Бончевъ, Б., с. Чупреня (Бѣлоградчишко) въ неговото минало и настояще, Видинъ 1933, 88.

Какво разказва единъ живъ Ботевъ четникъ. Казанлъкъ 1935.

Бояджиевъ Розенъ, А., Единниятъ фронтъ и конспиративната му дейность. София 1933, IV + 122 + II. [Съдържа исторически елементи].

Брешковъ, Ю. Т., Иконата на св. Богородица въ Плачковския манастиръ, *СБЗа.* 139—140.

Бурмовъ, Ал., Единъ документъ отъ времето на черковната борба, *ДК.* 56. 1934, 177—182. — О. Матей Преображенски. Материали за биография, *п. т.*, 182—196. — Изъ запискитъ на Бача Кира (Даскалъ Киро Петровъ) и ученицитъ му, *УП.* XXXIV. 1935, 1. 64—70. — Последнитъ дни на Василъ Левски, *ОП.* IX. кн. 1 и 2, 1936, 27.

Burchard, A., Geographische Grundlagen der bulgarischen Kultur-entwicklung, *СБИш.* 1—3.

Българската армия въ евътовната война 1915—1918 г.; т. II. Войната срещу Сърбия презъ 1915 г. Настѣпление на I армия презъ границата отъ 1-й до 14-й октомврий. София 1936, 930.

Българска историческа библиотека. Редактори проф. Д-ръ В. Н. Златарски, проф. д-ръ П. Никовъ. Уредникъ-стопанинъ Стр. Славчевъ, год. IV. 1931.

Българското опълчение презъ Освободителната война 1877—1878 год. „Бълг. Военно-истор. библ.“ № I Изд. Военно-истор. комисия при М. В., София.

Vaillant, A. et M. Lascaris, La date de la conversion des Bulgares, *Revue des études slaves*, XIII. 1933, 1—15.

Вакарелски, Хр., Изъ веществената култура на българитъ. II. Брани. *ИзвНЕМ.* X—XI. 1930—1931, 130—165.

Василевъ, Асенъ. Трѣмъ на българското възраждане. София 1936, 100.

Василевъ, Д., Краткъ исторически очеркъ на Варненската градска общинска библиотека, Варна 1933, 56.

Василевъ, Д., Строителната традиция въ прабългарскитъ дворци отъ Плиска. София 1937, X + 164.

Василевъ, Ер., Българска история за нашитъ войници. София 1936, 65.

Vasiliev, A., Histoire de l'empire byzantin. Traduit du russe par P. Brodin et A. Bourguina. Préface de Ch. Diehl. Paris, A. Picard 1932, t. I (324—1081), IX + 498 + 16 табл.; t. II (1081—1453), 482 + 14 табл. + 7 карти.

Васильовъ, Т., Приносъ къмъ конституционната история на България. — Пръвъ опитъ за измѣнение на Търновската конституция. (Изъ моитъ спомени), *ЮПр.* XXXIV. 1933, 171—175. — Спо-

мени за лица и събития презъ XIX—XX вѣкъ, София 1934, 384+VI.
— Ловчанско—Тетевенска взаимностъ (Спомени), *ЛоЛо*. V. 16—19.
von Wegerer, Alfred, Bibliographie zur Vorgeschichte des Weltkrieges, Berlin 1934, 128.

Weingart, M., Analyse philologique des légendes slaves de Constantin et de Méthode, *ИБАИ*. XI. 1935, 100—109.

Weiss, I., Felix Kanitz, ein Pionier der Balkanforschung, *Mitteil. d. Geogr. Ges. in Wien*, Bd. 73, № 1—3, Wien 1930, 5—21.

Велковъ, Ив., Марцианополисъ—Девня, *БМ*. VI. 1931, 48—56.
— Библиотеки на древността, *п. т.*, 135—139. — Нѣколко изчезнали селища въ Пловдивско. *СбММа*, 1931, 74—80. — Мъртви градове, София 1933, 160. — Бележки за колонизацията и градовете по нашето Черноморско крайбрежие, *ИзвИДво*. XI—XII. 1931—1932, 33—53. — Разкопки въ Мадара, *Ма*. 77—146. — Eine Gotenfestung bei Sadowetz (Nordbulgarien), *Germania*. 19, 1935, 149—158. — Подземнитѣ коридори въ градището при Гигентъ, *Просвѣта*, I, 1935, кн. 1, 107—108. — Разкопкитѣ при Садовецъ. Готски поселения по долината на р. Витъ, *УП*. XXXVI. 1937, кн. 4, 481—495.

Велчевъ, Стр., Планъ за войната, стратегическо развитие и действия на сръбската, гръцката, ромънската и турската армия въ 1913 г., *ВЖ*. XLII. 28, 1935, 1—31.

Велчевъ, В. П., Василь Левски (по случаи годишнината отъ смъртъта му), *Просвѣта*, I, 1936, кн. 7, 857—860.

Венедиковъ, Йорд, Хамбарлийскитѣ надписи, разгледани отъ военно гледище. София 1937, 15.

Veritas, Македония подъ иго 1919—1929, София 1931, CXCVI+579.

Wilhelmy, Herbert, Hochbulgarien, I. Die ländlichen Siedlungen und die bäuerliche Wirtschaft. Kiel 1935, 316.

Виноградовъ, Г. С., Первый русский болгарист. Памятка о Конст. Калайдовиче къ столетию со дня его смерти († 1832), *СбМи*. 591—621.

Владикинъ, Л., Правната природа на библейската монархия, *ГСУюф*. XXVII. 1931—1932, п. 6:28. — Опитъ за установяване престолонаследнитѣ системи въ древния Римъ, *п. т.*, п. 9:46. — История на търновската конституция, (Четиво по бълг. ист.), София 1936, 242.

Войната между България и Турция 1912—1913, т. III. Сражението при Люле-Бургасъ—Бунаръ-Хисаръ, София 1931, 674. — т. IV. Сражението при Чаталджа, София 1932, 704. — т. VII. Действията на Тракийския операционенъ театъръ отъ първото премирие до края на войната, София 1933, 604.

Вуксанъ, Д. Д., Премудростъ св. Кирила философа, *Прилози*, XV. 1—2, 1935, 153—156.

Възкресенски, А., Биографични бележки за Колю Семовъ, *ЛоЛо*. IV. 129—131.

Гандевъ, Хр., Руското окупационно управление (1877—1879). *БМ*. кн. 10, 1936, 633—642. — За общественитѣ условия на нашия

политически животъ следъ освобождението. *Просвѣта*, II, кн. 7, 1937, 881—885. — Bulharský národní duch a jeho projevy. Knižovna Československo-bulharské vzájemnosti č. 1, Praha 1934, 25.

Гацовъ, Б., Дамаскинари отъ Рилската школа, *ДК*. 51—52, 1932, 245—251.

Gellert, Johannes, Mittelbulgarien. Kulturgeographie, Berlin 1937.

Геновски, М., Нравственитѣ норми на богомилитѣ, *ФП*. VI. 1934, 33—40.

Геновъ, Г. П., Хати шерифа и хати хумаюна и тѣхното значение за българския народъ, *БИБ*. IV. 1931, кн. 2—3, 67—95. — Паметниците на възраждането въ Котелъ, *СМЛ*. XXVII. 1933, 159—161. — Политическитѣ лозунги на Възраждането, *ОП*. VII. 1934, 211—213. — Ньойскиятъ договоръ и България, (Четиво по бълг. ист.), София 1936.

Геновъ, М., Иванъ Екзархъ, *БИБ*. IV. 1931, кн. 1, 56—93. — Черноризецъ Храбъръ, *п. т.*, IV. 1931, кн. 2—3, 1—29. — Търновското царство въ сръднобългарската литература, *УП*. XXXI. 1932, 1418—1445. — Охридската и Преславска школи, *УП*. XXXIII. 1924, 211—238. — Философски идеи въ писанията на Иванъ Екзархъ, *ФП*. VI. 1924, 24. — Климентъ Охридски, *Просвѣта*, I, 1935, кн. 1, 10—17.

п. Георгиевъ, Д., Данни за Ботевата чета, II изд., Ботевградъ 1936, 16.

Георгиевъ, Е., Произходътъ на кирилицата, *Просвѣта*, I, 1936, кн. 10, 1182—1186.

Георгиевъ, Св., Две писма на видни кръстоносци отъ Пловдивъ презъ 1189 година, *ИзвИДво*, XI—XII. 1931—1932, 249—264.

Георгиевъ, Хр., Търново като сръдновъковна крепостъ, *СбЗа*. 141—147.

Герасимовъ, Т., Три старобългарски моливдовула, *ИБАИ*. VIII. 1934, 350—360. — Първата златна монета на царъ Иванъ Асенъ II, *п. т.*, 361—368. — Монети отъ деспотъ Яковъ Светославъ, *ГодНМС*. кн. VI (1932—1934), 1936, 245—249.

Геровъ, Т., При Шаръ. Исторически бележки за Тетовско отъ преди 1000 години до края на миналия вѣкъ и спомени отъ гр. Тетово — Македония, София 1934, 69.

Гечевъ, Ст., Хаджи дяконъ Иларионъ, *ДК*. 51—52, 1933, 241—244.

Гиргиновъ, Ал., България предъ великата война, София 1932, 316.

Гиргиновъ, Т., Исторически развой на съвременна България отъ Възраждането до Балканската война — 1912 година, кн. I. Политически развой, София 1934, 289; кн. II. Културенъ развой, София 1935, 356.

Gooch, G. P., Before the war. Studies in diplomacy, Oxford 1936, VIII + 438.

Господиновъ, П., Караджата и неговото време, *ОП*. IV. 1931, 185—186.

Господиновъ, Ю. С., Разкопки въ Преславъ, *ИБАИ*. VI. 1930

—1931, 183—193. — Какво дължимъ на църквата и духовенството си? Шуменъ 1933, 191.

Гошевъ, *Ив.*, Облѣклото на старобългарскитѣ монаси споредъ византийски и български извори, *ИзвНЕМ.* X—XI. 1930—1931, 39—72. — Две новооткрити писма на „деспотъ Вукъ“ до „султанъ Баязитъ ханъ бегъ“, *ИзвИДво*, XI—XII. 1931—1932, 265—269. — Дамаскинъ Хилендарецъ и неговиятъ дневникъ (1808—1868 г.), *ДК.* 48—49, 1932, 18—33. — Църквата като пазителка и будителка на народното самосъзнание презъ петвѣковното робство (*Споменъ за О. Паусий* . . , 28—30). — Пловдивскитѣ архiereи отъ турското робство, *СбММа.* 114—122. — Новооткритата Ватопедска грамота на царъ Иванъ Асенъ II, *БП.* II. кн. 1, 1933, 65—90. — Старобългарската и срѣднобългарската книга, *БМ.* VIII. 1933, 313—316. — Монашеско храбръ „воюване“ и „черноризецъ храбръ“, *СбМи.* 639—644.

Градъ Червентъ-бръгъ — Градиво за историята му 1899—1935, София 1935.

Grégoire, *H.*, L'origine bulgare de „la Tempête de Shakespeare, *ИБАИ.* IX. 1935, 81—88.

Gross, *Hermann*, Südosteuropa — Bau und Entwicklung der Wirtschaft, Leipzig 1937, 233.

Груичъ, *Р. М.*, Протосеаст Прибо, властелин у Скопској области прве половине XIII века, *Гласник скопског научног друштва*, Скопље, XII. 1933. — Код је Немањин унук по кѣри, бугарски цар Константин Тих, могао владати у скопској области? *ibid.* XII. 1933. — Полошко-тетовска епархија и манастир Лешак, *ibid.* XII. 1933; рец. отъ В. Чоровичъ въ *Jugoslav. Jstor. Časop.* I. 1935, 118—120. — Скопска митрополија. Историски преглед до обновљења Српске Патријаршије, 1920 г., Скопље 1935, 254.

Гунчевъ, *Г. Ст.*, Плана-планина. Приносъ къмъ историческото развитие на славянскитѣ земеписни имена. *ГСУиф.* XXVII. 1930—1931, п. 6:20.

Гжбенски, *П.*, Архимандритъ И. Соколски като ревнителъ на българската просвѣта, по неиздадени източници, *СбММа.* 226—249.

Д., *Б.*, Детски споменъ за първоначалнитѣ влашки у-ща въ Болградъ презъ 70-тѣ години. *ОП.* V. 1932, 56—57.

Данаиловъ, *Б. П.*, Социални и икономически послѣдствия отъ голѣмата война, *СпБАкН.* XLVIII. 1934, 99—158.

Даневъ, *Ст.*, Цариградската конференция (1876—77 г.), *НПр.* III. 1931, 3—12. — За стогодишнината отъ рождението на графъ Игнатиевъ, *СлГл.* XXVI. 1932, 5—21. — Balkansky svaz a valka s Tureckem 1912—1913, Praga 1935, 25. — Най-нова дипломатическа история отъ Виенския конгресъ до днесъ. София 1936.

Дановъ, *Хр. М.*, Търсене виновника за война въ древността, *ОП.* VII. 1934, 61—68. — Международни отношения и международно право въ древността, *п. т.*, 90—93 [за кн.: *М. И. Ростовцевъ*, Международни отношения и международно право въ древността]. — Херодотъ като изворъ за историята на Тракия, Македония, Пео-

ния и западното черноморско крайбрежие, *ГСУиф.* XXXII. 1935—1936, 106.

Данчовъ, Н. Г.—Данчовъ, Ив. Г., Българска енциклопедия, София 1936, 1720.

Darko, E., Byzantinisch-ungarische Beziehungen im XIII. Jh., *Byzantinische Zeitschrift.* 33, 1933, 441. — Influences touraniennes sur l'évocation de l'art militaire des Grecs, Roumains et de Byzantins, *Byzantion* X, 1935, 443—469. — Die Ursprüngliche Bedeutung des unteren Teiles der ungarischen heiligen Krone, *Seminarium Kondakovianum*, VIII. Praha 1936, 63—77.

Даскаловъ, А., Изъ миналото на Неврокопско, *МП.* VII. 1931, кн. 1, 83—116. — Изъ миналото на Неврокопско и близките му покрайнини, *МП.* VII. 1932, кн. 2—3, 119—148; VII. 1932, кн. 4, 71—90.

Dvornik, Fr., Les légendes de Constantin et de Méthode vues de Byzance, Prague 1933, X + 443.

Dworschak, Fr., Judoslavien und Bulgarien im Titel habsburgischer Siegel und Münzen, *Нумизматичар*, Београд. II, 1935.

Дечевъ, Д., Мадара—Матора, *СБИШ.* 181—186. — Ръкописите на тъй наречените „Отговори на папа Николай I по допитванията на българите“, *ИБАИ.* VII. 1932—1933, 322—340.

Джаковъ, Ст., История на медицината. София 1932.

Джамджиева, Т. А. Дун., Приносъ къмъ биографията на Велчо Атанасовъ завърждания, *СбЗа.* 115—116.

Джамджиевъ, И. П., Дѣдо Велчо и завѣрата му, *СбЗа.* 102—110.

Дивизиевъ, Ив., Чепинските помаци. *Просвѣта* II. 1937, кн. 10, 1264—1267.

Die sozialökonomische Struktur der bulgarischen Landwirtschaft. Unter der Redaktion von Janaki St. Molloff, Berlin 1936.

Diehl, Charles et Margois, Georges, Le monde oriental de 395 à 1081. (Histoire générale, publiée sous la direction de Gustave Glotz. II-e section. Histoire du Moyen Age, t. III). Paris 1936, XXIII + 627.

Дилъ, III., и Рамбо, Алфредъ, Византия. Културно-исторически очерки. София (1930), 216.

Димитровъ, А., История на с. Лозенъ. Свиленградъ (1933?).

Димитровъ, В., Българските равнопостоли св. св. Кирилъ и Методий. *СбСо.* 369—377.

Димитровъ, Д. П., Антични паметници отъ Ст.-Загора и нейната околност. *ИБАИ.* VII. 1933, 291—312. — Пътното дѣло у римляните. *Просвѣта.* I, 1936, кн. 8, 940—947. — За стратегитъ и за нѣкои градски територии въ римска Тракия, *ГодНМС.* кн. VI. (1932—34), 1936, 123—146.

Димитровъ, М., Ст. Стамболовъ като публицистъ. *Просвѣта*, II. кн. 1. 1936, 33—42.

Димовъ, Д., Отражение на народния духъ въ творчеството на нашите поети. София 1936, 79.

Диневъ, А., Хуриетътъ и следхуриетските борби въ Гевгелийско. София 1934.

Диневъ, К., Действията на 9-а пех. Плѣвенска дивизия презъ границата къмъ долината на р. Тимокъ — до 14. X. 1915 г., *ВЖ*. XLII. 27, 1935, 22—43.

Диневъ, П., Писма на Кузм. Шапкаревъ до проф. М. Дриновъ, *МП*. IX. кн. 2, 1934, 25—56; IX. 1935, кн. 3—4, 93—118. — М. Дриновъ и Българското д-во Напредъкъ въ Виена, *СлГл*. XXVIII. 1934, 158—169.

Дичевъ, М., Градиво за историята на гр. Елена. Еленчани-учители и просвѣтни дейци. *Еленски сборникъ*, София 1931, 13—194, 195—230.

Домбровски, Я., Освободителнитѣ походи на кралъ Владиславъ Варненчикъ, София 1935, 31.

Домусчиевъ, Г. П., Сѣнки отъ стария Плѣвень, Плѣвень 1933, 96.

Доревъ, П., Народнитѣ борби въ Македония. Българщината въ Битолско (споредъ туски държавни документи). *МП*. X. 1936, кн. 3—4, 1—18.

Доросиевъ, Ив., История на желѣзницитѣ, 2 изд., София 1935.

Доросиевъ, Л. Ив., Неофитъ Рилски патриархъ на българскитѣ книжовници и педагози, по случай 50 години отъ смъртта му. (Материали за изучаване на учебното дѣло въ България, кн. 9), София 1932, 220 + 40.

Дочевъ, Г. и Текевъ, П., Изъ миналото на църквата Успение на пресв. Богородица. Казанлъкъ 1934. — Дочевъ, Г., Георги Стойковъ Раковски, библиотека *Нашето Минало*, София 1936, 32.

Дочевъ, Д., Карнобатъ въ миналото. София 1935.

Друмевъ, Д., Нови документи за страданията на Търновския митрополитъ Климентъ презъ 1893 г., *ДК*. 45, 1931, 29—42.

Друмевъ, М., История на Видински укрепителенъ пунктъ 1891—1920, София 1935.

Дуйчевъ, Ив., България — хиляда години, *ОП*. IV, 1931, 111—114. [рец. на „България 1000 години 927—1927“, часть I]. — Царъ Симеонъ всрѣдъ творцитѣ на историята, *БМ*. VII. 1932, 66—70. [рец. на: P. R. Rohden und G. Ostrogorsky, Menschen die Geschichte machten, 3 Bände, Wien 1931]. — Сжщинското значение на името Мѣхросъ у Анна Комнина. (Приносъ къмъ историята и географията на Македония), *МП*. VIII. 1933, кн. 3, 14—36; VIII. 1933, кн. 4, 1—20. — За документитѣ изъ Ватиканския архивъ, отнасящи се до българската история (IX—XIV вв.), *ИзвИДво*. XIII. 1933, 113—142. — Una pagina della civiltà bulgara nel Medioevo. *L'Europa Orientale*, XIV. fasc. V—VI. 1933, 334—342. — Il francescanesimo in Bulgaria nei sec. XIII e XIV, *Miscellanea Francescana*, vol. XXXIV, fasc. 3, 1934, 254—164; fasc. 4, 323—329. — Avvisi di Ragusa. Documenti sull'Impero turco nel sec. XVII e sulla guerra di Candia (Roma 1935, XLVII + 295: *Orientalia Christiana Analecta* 101). — Единъ дубровнишки пжтепись за нашитѣ земи презъ XVI в., *Известия на Бѣлг. Геогр. Др.*, III. 1935, 240—244. — Une interpolation chez Anne Comnène, *Byzantion*, X. 1935, 107—115. — Appunti di storia bizantino-bulgara, *Studi bizantini e neoellenici*, IV. 1935, 129—138. — Aspetti

della civiltà bulgara nel Medioevo. Dal paganesimo alla fede cristiana. Roma (1936), 14. — Uno storico bulgaro: V. N. Zlatarski, *L'Europa Orientale*, XVI. fasc. 5—6, 1936, 240—244. — Нови съчинения по българска и византийска история, УП. XXXV. кн. 12, 1936, 1309—1320. — Петият международен византоложки конгрес в Римъ, септемврий 1936 г., п. т., XXXVI. кн. 2, 1937, 288—294. — Un metropoli di Morahridos nel sec. XIV, *Orientalia Christiana Periodica*, III. fasc. 1—2, 1937, 273—275. — Латинскитъ надписи по ватиканския преписъ на Манасиевата хроника, ИБАИ. VIII. 1934, 369—378. — Нови житийни данни за похода на императора Никифора I въ България презъ 811 год., СпБАКН. кн. LIV. 26, 1937, 147—186. — Il cattolicesimo in Bulgaria nel sec. XVII secondo i processi informativi sulla nomina dei vescovi cattolici (Roma 1937, 202: *Orientalia Christiana Analecta* 111).

Dölger, Fr., *Bulgarisches Cartum und byzantinisches Kaisertum*, ИБАИ. IX. 1935, 57—68.

Дървинговъ, П., Атаката на Одринъ подъ освѣтлението на историята и изкуството. Историко-психологически анализ, 2 изд., София 1932, 116 + IV. — Духътъ на историята на българския народъ. Съ една историческа карта на юго-изт. Европа въ VII вѣкъ. София 1932, 110. — Солунъ въ военната история на българитъ. Приложение: Планъ на крепостъта Солунъ презъ срѣднитъ вѣкове, СбСо. 77—118. — Влияние на морската мощъ върху историята на България, София 1935, 134 + XI.

Дюлгеровъ, Д. В., Единъ документъ за римокатолишката пропаганда въ България, ДК. 54—55, 1934, 99—121.

— Цанко Дюстабановъ, войвода на Габровското въстание презъ 1876 г., Изд. друж. зап. офицери, Габрово 1936, 32.

Енчевъ—Видю, Из., Изъ църквитъ около Рилския манастиръ, ИБАИ. VI. 1930—1931, 286—294. — Изъ Гложенския манастиръ, ИБАИ. VI. 1930—1931, 294—296. — Ярловската църква, ИБАИ. VI. 1930—1931, 296—297.

Епопея на българския воинъ. Възпоминателенъ сборникъ, томъ V, София 1935.

Жековъ, Ж. Из., Одесусъ (Стара Варна), Варна 1932.

Желевъ, Н., Житие на св. Ив. Рилски, Ст.-Загора 1935.

— Жития на светиитъ списани на славянски езикъ отъ Св. Димитрия митр. Ростовского, София 1932.

Zupanič, N., Der Anten Ursprung und Name. Actes du III-e Congrès International des Études Byzantines, Athènes 1932, 331—339. — Znamenje nekih starih geografskih i etničkih imena na Balkanskom poluostrvu. Ljubljana 1933, *Etnolog* V, 98—112.

Занетовъ, Г., Изъ историята на Балканския съюзъ, БМ. VI. 1931, 187—195; 273—277.

Златинчевъ, Хр. Н., Симеонъ Велики, V-то изд. Библ. „Нашето Минало“, София 1936.

Ивановъ, Г., Два набѣга на В. Левски отъ Влашко преди неговото главно апостолство въ Ловечъ (България), ИзвИДво. XIII. 1933,

153—163. — Еленизъмът на Ловчанска епархия през време на турското владичество, *Ло.Ло.* III. 5—31. — Етрополско въ XVII в. е било въ ловчанския кадилъкъ, *п. т.*, IV. 10. — Приносъ къмъ църковното минало на Ловечъ, *п. т.*, IV. 25—31. — Ловечъ като революционенъ центъръ въ миналото, *Ло.Ло.* IV. 65—79. — Печатничката на Василь Левски въ Ловечъ, *п. т.*, 81—84. — Никола Цвѣтковъ, *п. т.*, 86—95. — Мария Сиркова-Николчова, *п. т.*, 97—98. — Страници отъ живота на ловчанския историографъ Борисъ Караконовски, *Ло.Ло.* IV. 215—218. — За миналото на ловчанскитѣ помаци, *Ло.Ло.* V. 26—32. — Ловчанскитѣ културно-просвѣтни дружества преди освобождението, *п. т.*, 106—109. — Златишката казалийска черковна кондика, *Ло.Ло.* VI. 30—32. — Значение на „сглобявитѣ“ произлѣзли отъ Пансиевата и Спиридоновата истории, *ДК.* 56, 1934, 169—171.

Ивановъ, В., Пѣтя на В. Левски до бесилката, Пловдивъ 1935.

Иванова, Вѣра, Орѣховскиятъ манастиръ и неговитѣ грамоти, *ИзвИДво*, XI—XII. 1931—1932, 84—118. — Следи отъ глаголища въ Източна България, *Byzantinoslavica*, IV. 1932, 227—235. — Старобългарски надписъ отъ с. Теке-Козлуджа, *ИБАИ*. VII. 1932—1933, 319—321. — Дветѣ старинни църкви при с. Иваняне, *ИБАИ*. VIII. 1934, 220—229.

Ивановъ, Д., Българската книга, *ДК.* 53, 1933, 433—447 [съ исторически характеръ и за сръдновѣковната епоха]. — Погледъ върху личността и дѣлото на о. Паисия Хилендарски, *ДК.* 56, 1934, 162—168. — Вѣра и народностъ (По поводъ католишката пропаганда въ М. Търновско), *ДК.* 54—55, 1934, 93—98.

Ивановъ, Й., Български старини изъ Македония, 2 изд., София 1931, 659. — Проблемата за злото и за свободата на волята въ старобългарската книжнина, *ФП.* IV. 1932, 9—16. — Българитѣ въ Солунско — исторически бележки, *СбСо.* 133—148. — Българскитѣ имена въ Чивидалското евангелие, *СбМи.* 626—638. — Старобългарски разкази. Текстове новобългарски преводъ бележки, София 1935, VI + 322 (Универс. библ., № 136).

Ивановъ, М. х., История по заселването на с. Аязларъ съ българи, Попово 1931.

Ивановъ, К., Болградската гимназия, София 1935, 26.

Извори и документи по Велчовата завѣра. Издава В. Търновската община, В. Търново 1935, 78 (+ 2).

Изоровъ, А. В., Писмото на Червенския (Русенски) митр. Несфитъ до разградчани отъ 20 априль 1835 г., *СбЗа.* 67—70.

Илиевъ, Вл., Градъ Троянъ презъ 19-и вѣкъ, София 1934.

Илиевъ, Н., Борисъ III, царъ на българитѣ, София 1935.

Ильинскій, Г., К вопросу о т. н. „Сокровище Атилы“, *Изв. Общ. татароведения* № 8. Казань 1928, 123—130. — Об епископском титуле Климента Словенскаго, *МП.* VII. 1932, кн. 4, 11—24. — Запись в Средецком евангелии 1329 года, *ИзвИДво*, XI—XII. 1931—1932, 119—121. — Запись в Лесновском Паренесисе Ефрема Сирина 1353 г., *СпБАКН.* XLV. 1933, 67—74. — Опытъ систематической Кирилло-Меевдовьевской библиографии, София 1934, 304.

Инокентий, архим., За първите български възпитаници въ руските учебни заведения, ДК. 46, 1931, 143—148. — Единъ позивъ отъ гр. Видинъ противъ фенерското иго, п. т., 148—149. — Мънастирътъ Св. Троица (Аладжа мънастиръ), Варна 1933, 16.

Иванович, Др., Социална структура Србије, Београд 1932, 21, Српски Књижевни Гласник.

Иванович, Иов., Борба за народно уједињење 1914—1918. Београд 1934, 150.

Јовановић, Сл., Друга влада Милоша и Михаила (1858—1868), Београд 1923.

Йордановъ, В., Кратки сведения за развоја на Народната Библиотека въ София презъ първото 50-тилетие отъ нейното съществуване (1876—1929), УП. XXX. 1931, 3—16. — Народните просвѣтителѣ Кирилъ и Методий. Историко-литературенъ очеркъ, София 1935.

Йордановъ, свещ. Свѣт., Стогодишнина на храма „Св. В. М. Димитрий“ въ с. Ярловци, Трънска околия, София 1935.

Jorga, N., Istoria Romanilor. Vol. I, part. I-a, 267 и II-a, 353; Vol. II, 342, București 1936; Vol. III, 351; Vol. IV, 51 București 1937. — Histoire de la vie byzantine. Empire et civilisation. Bucarest 1934, I, 296 + 10 табл., II 282 + 4 табл. III, 363 + 2 табл. — Byzance après Byzance. Continuation de l'Histoire de la vie byzantine. Bucarest 1935, 272.

Йоцовъ, Б., Македония въ своите старини, ОП. IV. 1931, 267—273 [рец. на Й. Ивановъ, Бълг. старини изъ Македония, 2 изд., София 1931]. — „Гласъ ѣдного родолюбца за съжъзъ Югославяниѣж“, ОП. V. 1932, 9—12. — Охридската архиепископия, ОП. V. 1932, 139—140 [рец. на: Изв. Снѣгаровъ, История на Охридската архиепископия-патриаршия. . . ., София 1932]. — Българската история, нейната разработка до освобождението и значението ѣ за пробудата на българския народъ (Споменъ за Отець Паусий по случай стогодишнината му. . . София 1933, 6—11). — Братя Миладинови въ Чехия, ГСУиѣ. XXX. 1933—1934, п. 17: 82. — Паисий Хилендарски като философъ на историята, ОП. VII. 1934, 8—12. — Пжтъ на българското възраждане, РР. VIII. 1934—1935, 197—204. — Къмъ кой вѣкъ трѣбва да причислимъ Софрония Врачански? РР. 1935—1936, 21—26. — Вж.: Родопи и Родопската областъ. Въ честь на Ст. Н. Шишковъ за 70 години отъ рождението му и за полувѣковната му културна дейность. Подъ редакцията на Б. Йоцовъ, Хр. Караманджуковъ, Т. Попратиловъ, София—Пловдивъ 1935, 121. — Василий Евст. Априловъ, Личность и дѣло, Просвѣта, I, 1935, кн. 2, 129—139.

Йоцовъ, Д., Културно-политическа история на Враца, т. I. София 1937, XVI + 392.

Иречекъ, К. Й., Военниятъ пжтъ отъ Бѣлградъ за Цариградъ и Балканскитѣ проходи. Историко-географска студия. Преведе отъ оригинала Ст. Велковъ. БИБ. IV. 1932, кн. 4, 1—168. — Български дневникъ 1879—1884, томъ II, Пловдивъ—София 1932, 596 [за първия томъ вж. ИзвИДво, XIII. 1933, 197]. — Опити за възстание въ 1830 и 1835 г. изъ „История Болгаръ“. СбЗа. 85—87.

История на Рилци. Кюстендил 1931.

История на 7-и пех. Преславски полк 1885—1912/1913—1915/1918. София 1934.

История на 1-ви арт. полк и сформиранията му. София 1935.

Иширковъ, А., Историко-етнографски прегледъ на населението въ царство България. *ИзвНЕМ.* X—XI. 1930—1931, 5—38. — Какъ Добруджа премина подъ ромънска властъ, *ОП.* V. 1932, 45—48; 61—65. — Орѣшакътъ и манастирътъ Успение на Пресвета Богородица, *СбММа.* 61—73. — Мирю и Д-ръ Коста Павлови, *Ло.Ло.* III. 43—56. — Ловчанци и освободителното движение въ България *Ло.Ло.* IV. 47—64. — Атанасъ Цочовъ Христовъ, *п. т.*, 123—125. — Цвѣтко х. Павловъ, *п. т.*, 125—126; — Хр. Йовковъ Пушкировъ, *п. т.*, 126. — Тома С. Хитровъ, *п. т.*, 126—128. — Село Галата, *п. т.*, 201—208. — и *Урумовъ, Ив. К., Хаджиевъ, Н. Т.,* Учители и учителки въ Ловечъ преди освобождението на България отъ турско владичество, *Ло.Ло.* III. 120—137.

Каблешковъ, И. С., Спомени и бележки отъ войната 1915—1918 г. I, Гърция, София 1932, 111.

Каблешковъ, Н. Д., Априлското въстание (по случай 50-год. му). Пловдивъ 1926, 34.

Кантарджиевъ, Т., Петдесетъ-годишнината на съединението и войната за него 1885—1935. София (1935), 120.

Каравеловъ, Л., Спомени, стихотворения, Войвода. Библиотека „Родна книга“, София 1934, 63.

Карайововъ, Т., Балканскитъ войни и отговорноститъ по тѣхъ, *БМ.* VII. 1932, 492—504, 584—592. [рец. на *А. Тошевъ*, Балканскитъ войни].

Карамаджукъ, Хр., Материали за църковната борба на българитъ въ Ксанти, *ТСб.* III, 1933, 45—75. — Печатни и писмени документи изъ архивата на Св. Калояновъ, *ТСб.* IV. 1933, 124—174.

Кацаровъ, Г. И., Едуардъ Майеръ. Единъ голѣмъ историкъ на древността, *БМ.* VI. 1931, 184—186. — Произходъ и прѣвъ развѣтъ на одриското царство въ древна Тракия, *УП.* XXXII. 1933, 737—754. — Земледѣлието въ древна Тракия, *ТСб.* IV. 1933, 3—9. — Heros (Thrakischer Reiter) въ *Rauly—Wissowa—Kroll*, Real Encyclopædie, Suppl. III, coll. 1132—1148; — Thrakische Religion, *ibid.*, VI. A, coll. 472—551; Nikopolis ad Haemum (ad Istrum), *ibid.* XVIII, coll. 518—533; — *Μέγας Ὁδὸς Ὀδῆται*, *ibid.*, XV, coll. 226—230. — Антични паметници отъ Ловчанско, *Ло.Ло.* IV. 5—10. — Антични известия за рѣка Марица, *СбММа.* 81—86. — Народни повѣрия отъ древно и ново време, *СбИш.* 191—196. — Изъ историята на женския въпросъ въ древността, *БМ.* IX. 1934, 148—151. — Приносъ къмъ религията на тракийския конникъ, *СнБАкН.* XLVIII. 1934, 1—20. — Изъ историята на древноелинскитъ съюзни държави, *ОП.* VII. 1934, 13—15. — Упадъкъ на древната култура. Икономическитъ му обяснения, *БМ.* X. 1935, 468—475. — Нови находки отъ некропола на Месемврия, *ИБАИ.* VII. 1933, 281—290.

Кацарозъ, Г. И. и Дечево Д., Ревизия на надписа на Мадарския конникъ, *Ма*, 419—428.

Кацево—Бурски, Д., Князь Александър Батембергъ. Кратки животописни и възпоминателни бележки, София 1935, 24.

Кашевъ, С. Т., Войнигъ на ц. Симеона и неговитъ приемници, София 1933 (*Военна библ.*, № 84).

Кепова, В. Ив., Българскиятъ църковенъ въпросъ, София—Пловдивъ 1931 (*Четиво по бълг. история*, год. III, № № 27—29).

Кепова, Ив., България подъ турско владичество, София—Пловдивъ 1931, 185 (*Четиво по българска история*, год. III, № № 21—23). — Възстанието въ Перущица презъ 1876 год., Пловдивъ 1931, XI + 283. — България въ надвечерието на падането си подъ турцитъ, *УП.* XXX. 1931, 876—889. — Религиозното състояние на България презъ втората половина на XIV вѣкъ, *п. т.*, 1274—1289. — Нѣщо за езика на Паисиевата история, *РР.* V. 1931—1932, 57—59. — История на княжество България (*Четиво по бълг. история* г. IV), София 1932. — Вътрешното състояние на България презъ X в., *УП.* XXXI. 1932, 546—560. — Езикова разправка (въ свръзка съ въпросъ за езика на о. Паисия Хилендарски), *РР.* VI. 1932—33, 133—136. — Край на разправията около въпросъ за езика на о. Паисия Хилендарски, *РР.* VII. 1933—34, 133—136.

Кепова, Ив. П. и Кепова, В. Ив., Кратко упътване въ обучението по история въ прогимназията, Пловдивъ 1932, 64. — Христомагия по българска история, София 1933, кн. I, 241 + IV. — Кепова, Ив. П., Изъ миналото на Бояна, Исторически очеркъ, София 1934, 46. — Минало и сегашно на Бобошево, София 1935, 288. — Хр. П. Тъпчилешовъ (по поводъ 60 год. отъ смъртъта му), *Просвѣта*, I, 1935, кн. 3, 282—289.

Кертевъ, Г. Ив., Поляци и българи. I Дѣлото на отцигъ възкресени въ Одринъ, 1863—1918. Печ. отъ фондъ Д-ръ Ив. У. Кесяковъ, София 1936, 98.

Кесяковъ, Хр., Погледъ върху стопанския животъ въ гр. Пловдивъ презъ XVII, XVIII и XIX вѣкове, Пловдивъ 1931, 20. — Пловдивскитъ черкови въ миналото, Пловдивъ 1932. — Пловдивскитъ първенци Чалъковци, Пловдивъ 1932.

Кирилъ, Рилски архимандритъ, Кратки спомени изъ миналия ми животъ (1861—1931), София 1931.

Киселковъ, В. Сл., Евтимиевиятъ ученикъ Андрей, *УП.* XXX. 1931, 246—254. — Митр. Иоасафъ Бдински и словото му за св. Филотея, *БИБ.* IV. 1931, кн. 1, 169—206. — Патриархъ Калистовата грамота отъ 1355 г., *ДК.* 50, 1932, 210—221. — Жития на св. братя Кирилъ и Методий (Панонски легенди), 2 изд., София 1933, 42. — Беседа противъ богомилитъ отъ пресвитеръ Козма, 2 изд., София 1934, 52. — Проложното житие на св. Ив. Рилски, *ДК.* 54—55, 1934, 24—31. — Рилскиятъ манастиръ (по случай 600 год. на Хрелювата кула). *Просвѣта*, I, 1935, кн. 2, 140—147. — Рилскиятъ манастиръ (*Четиво по бълг. ист.* VI, кн. 2), София 1937, 160.

Кисимовъ, П., Описание на Завѣрата изъ „Исторически работи. Моитѣ спомени“, СбЗа. 93—101.

Ковачевъ, В., Етрополскиятъ манастиръ „Св. Троица“, Орхание..

Ковачевъ, М., Драгалевско евангелие, РР. IX. 1935—1936, 44—45.

Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae, Vol. XV (1374—1378). Collegit T. Smičiklas, digessit Dr M. Kostrenčić, Zagrabiae 1934, VII + 557.

Кодовъ, Хр., Къмъ историята на българския преводъ на св. Евангелие отъ 1828 г., ДК. 56, 1934, 172—177.

Козаровъ, Г., Старитѣ ни майстори — творци на българско строителство и стопанство, БМ. VIII. 1933, 66—74.

Козма, презвитеръ, Беседа противъ богомилитѣ, библ. Родна книга, София 1934, 64.

Койчевъ, Д. П., Златни страници изъ нашето минало. (Исторически разкази и легенди), София s. a., 344.

Койчевъ, М., Просвѣтата въ Тетевенъ преди освобождението, ЛоЛо. VI. 75—87.

Кокилевъ, Ст. Хр., Борбитѣ около гр. Ловечъ, водени за неговото освобождение презъ 1877 год., ЛоЛо. VI. 5—18.

Константиновъ, Г., Нова книга за Априлското възстание, БМ. VI. 1931, 370—371. [рец. на: *Ив. П. Кепоу*, Възстанието въ Перущица презъ 1876, Пловдивъ 1931]. — България въ пѣсни 1850—1935 София 1935. — Любенъ Каравеловъ. Животъ—творчество—идеи 1837—1937, София 1936, 159. — Сто години българска култура *Просвѣта* II, 1936, кн. 2, 145—154.

Константиновъ, *Ив.*, Латински и романски думи въ „История славнобългарская“, РР. VII. 1933—34, 186—193.

Corsi, Ernesto, La Bulgaria. Popolazione — Agricoltura — Altre minori attività, Sofia 1935, 149.

Костич, М., Из истории колонизације Јужне Србије крајем прошлог века, *Гласник скоп. научн. др.*, Скопље XII. 1933.

Костовъ, *Ив. М.*, Освобождението на Ловечъ и ролята на *Ив. П. Касабовъ* (Ахмака), ЛоЛо. V. 57—59.

Костовъ, *М. х.*, Изъ миналото на гр. Русе, Русе 1931.

Костовъ, *Ст. Л. и Петева, Е.*, Селски битъ и изкуство въ Софийско, София 1935, 207 + 34 табл. (Материали за историята на София, кн. VIII).

Краевъ, *Ил.*, Споменитѣ за Левски на останалитѣ живи негови съратници и съвременници въ Ловечъ, ЛоЛо. VI. 187—211.

Кралевски, *В. П.*, Още нѣщо за езика на Паисиевата история, РР. V. 1931—1932, 204—211. — Още къмъ въпроса за Паисия Хилендарски, РР. VII. 1933—34, 14—19.

Крачуновъ, *К.*, Главнокомандующиятъ *Ник. Николаевич* и българското освобождение, *СлГл.* XXV. 1931, 103—110. — *Kratchoulov, K.*, La politique extérieure de la Bulgarie, 1880—1920. Sofia 1932, 108. — Санстефанскиятъ миръ. Документирана дипломатическа студия, София 1932, 138. — Правата на българитѣ върху Македония,

Тракия и Добруджа. Споредъ 150 дипломатически документи и видни мъже, София 1933, 70. — Външната политика на България (Кабинетътъ на Малиновъ 1908—1911), София 1933, 146. — Народна просвѣта въ България, Нѣкои отъ зидаритѣ на националната култура: Н. Мошановъ, В. Молловъ, С. Бобчевъ, И. Пѣевъ, П. Пешевъ, С. Костурковъ, С. Омарчевски, А. Цанковъ, Н. Найденовъ. Министри на Просвѣтата, културни институти, Софийскиятъ Университетъ, значение на историята, София 1934, 144. — Изъ българската културна история. Възраждане чрезъ народното училище (1824—1878). Родолюбецътъ Априловъ. Габровската гимназия. Напредъкътъ на срѣдното образование (1878—1906). Мисли върху различни просвѣтни въпроси, София 1935, 1928. — Турската държава и българскитѣ училища (1864—1870), *Просвѣта*, I. 1936, кн. 8, 915—924.

Крачуновъ, К. и Н. Б., Графъ Н. П. Игнатиевъ — благодетел на българския народъ, *СМГ*. XXVI. 1932, 29—44.

Cronia, A., Rivendicazioni bibliografiche italo-bulgare, *СбМу*. 400—408.

Кропоткинъ П., Великата френска революция (1789—1793 г.), томъ II, София 1931.

Крусевъ, П. Д. и Цоневъ, Зв., 100 годишнината на Велчовата завѣра 1835—1935 г. (Исторически очеркъ), В.-Търново 1935, 50.

Кулелиевъ, Йорд., Девическото образование въ В. Търново преди освобождението (1822—1877). Изд. на Търновското Женско дружество Радостъ, Търново 1935, 68.

Кусевъ, Вл. Г., Църковно-училищното дѣло въ Македония следъ войната въ 1877—1878 год. — изъ Автобиографията на † Методий Кусевичъ. . ., *СбСв*. 17—26.

Кършовски, П. С., Архимандритъ Галактионъ Хилендарецъ. Животъ и дейностъ въ връзка съ редица исторически събития, Елена 1934, 516. — Организация на Завѣрата отъ 1835 г., *СбЗа*. 131—135.

Kuenzelmann, F., Schumen, Preslav, Pliska, Madara, Schumen 1935.

Лазарович, М. Д., Наши ратови за ослобођење и уједињење. Кн. IV: Српско-бугарски рат 1913 година, Београд 1934, Изд. Ср. Книж. Задруга, 247.

Лазаревич, Ђорђе Б., Историја Црне Горе, Београд 1935, 120.

Lascaris, Sceau de Radomir Aaron, *Byzantinoslavica* III, 2, 1941, 12.

Laurent, V., Bulgarie et princes bulgares dans la sigillographie byzantin (Communication au IV-e Congrès des études byzantines à Sofia), *Echos d'Orient*, 1934, Istanbul, № 176, 413—427.

Ловечъ и Ловчанско. Географско, историческо и културно описание, кн. III, София 1931, 172; кн. IV, София 1932, 251; кн. V, София 1934, 159; кн. VI, София 1934, 215.

Лопухинъ, А. П., Животъ и трудове на Св. Иоанна Златоуста, София 1934 (Библ. Творения на Св. Отци).

п. Лукановъ, Хр., Кратка автобиография, *ЛоЛо*. IV. 132—134.

Мавроудиновъ, Н., Еднокорабната и кръстовидната църква по българскитѣ земи до края на XIV в., София 1931, 188. — Върху произхода на Шереметското съкровище, *ИБАИ*. VIII. 1934, 254—261.

— Външната украса на старобългарските църкви, *ИБАИ*, VIII, 1934, 262—330. — Проучвания върху старобългарското изкуство, *ГНМС*, кн. VI (1932—34), 1936, 323—380. — Българското изкуство от 1820 г. до 1920 г. [въ: Сто години бълг. изкуство, 1—29]. — Каницъ като историкъ на изкуството (Kanitz mint művészettörténész), отдѣлъ въ книгата на *Г. Фехеръ*, Kanitz Fülöp Felix. Budapest 1935.

Маджаровъ, Ат. П., Адресътъ на българитѣ въ Ромъния до великия князь Ник. Николаевичъ, *ДК*, 45, 1931, 17—18. — Една речъ на кишиневския еп. Павла къмъ генерала Столѣтова и българското опълчение, *п. т.*, 19—12. — Единъ голѣмъ народенъ деецъ, *ДК*, 48—49, 1932, 52—59.

Маджаровъ, М. Ив., Дипломатическа подготовка на нашитѣ войни. Спомени, частни писма, шифровани телеграми и повѣрителни доклади, София 1932, 371. — Майката на Бенковски, *Зла*, XV, 1934, 159—168. — Първиятъ бунтъ на Бенковски, *п. т.*, 215—219. — Две години въ първата пловдивска семинария. (Единъ споменъ), *СбММа*, 159—175.

Максимовъ, Ст., Раковски. Изд. Народна литература, Бургасъ 1936, 102.

Максимъ, митрополитъ. Стари спомени отъ Ловечъ, *Ло.Ло*, III, 39—42.

Малицки, П. И., История на християнската църква, г. III. София 1932.

Мамарчевъ, Д., Вънниятъ календаръ отъ 1840 г. на х. Йорд. Кисьовски, *СбЗа*, 117—128.

Манчевъ, К., Историческата проблема — Централна Европа, *ОП*, VII, 1934, 181—184.

Марковъ, свещ. А., Покръстване на сегашнитѣ българо-католици въ Свищовско и Пловдивско, София 1935.

Marković, Laz., Jugoslovenska država i hrvatsko pitanje (1914—1929). Beograd 1935, 372.

Матеевъ, П. М., Апелъ за помощъ отъ гръцкия сенатъ въ Мореа къмъ гражданитѣ на Съединенитѣ Държави презъ 1821 г., *ОП*, IV, 1931, 277—278. — Страница отъ стария турски режимъ, *ОП*, IV, 1931, 13—14. — Българското книжовно д-во въ Браила (неговото основаване), *ОП*, V, 1932, 41. — Велики благодетели на българския народъ. Изъ живота и дейността на А. Лонгъ, Дж. Вуошбърнъ, Е. Пиарсъ, Ю. Скайлеръ, Макъ-Гаханъ, В. Гладстонъ и лордъ и леди Страндфордъ, София 1934, XVI + 187. — Два документа отъ потомци на попъ Стойко, сетне епископъ Софроний Врачански, *МП*, X, 1936, кн. 3—4, 101—107. — Споменъ за капитанъ Г. С. Мамарчевъ, *СбЗа*, 136—138. — О. Паисий и еп. Софроний, (Споменъ за О. Паисий по случай стогодишнината му, 15—16).

Междидиевъ, Ас. Хр., Градъ Дупница до Освобождението. Приносъ къмъ историята на гр. Дупница и околията, Дупница 1935, 143.

Mercati, S. G., Sulla vita e sulle opere di Giacomo di Bulgaria, *ИБАИ*, IX, 1935, 165—176.

Миладиновъ, Ив. Ан., Братя Миладинови (Биография). По слу-

чай 70-годишнината отъ трагичната имъ смъртъ. Притурка къмъ Албумъ Алманахъ *Струга*, София 1932, 43.

Милетичъ, Л., Интересно завещание отъ преди сто години, *МП.* VI. 1931, кн. 3, 85—90. — Речъ . . . по случай на хиляда години отъ ц. Симеона и петдесетъ години отъ освобождението на България, *Лѣтопись на БАКН.* XII. 1928—29, 189—194. — Изъ живота на българитъ въ Солунско. По животописни спомени на дѣдо Трайко Кехайовъ отъ с. Ватилкъ, *МП.* VIII. 1932, кн. 1, 65—98. — Собственното име „Кали“ у македонскитъ българи въ XIV в., *п. т.*, 141—142. — Едно писмо отъ Бобошчица (Корчанско) до екзарха Антимъ I (1873 г.). Новъ приносъ къмъ българската диалектология, *МП.* IX. 1933, кн. 1, 17—30. — Къмъ въпроса за произхода на името Охридъ, *МП.* IX. 1935, кн. 3—4, 209. — Езикътъ на припискитъ въ власхобългарската църковна писменостъ отъ XV—XVII в., *СбБАКН.* кн. LIV, 26, 1937, 129—138.

Миневъ, Д., Архимандритъ Галактионъ. Къмъ проучване на българското възраждане, *БМ.* X. 1935, 390—391 [рец. на *П. С. Кършовски*, Архимандритъ Галактионъ Хилендарецъ. . . , Елена 1934]. — Влияние на френската култура върху българската общественост и литература, Отпеч. отъ *Годишн. на Варн. Тѣрг. Акад.*, Варна 1935, 32.

Mincev D. N., Romania și renașterea bulgara, Constanța 1936, 62.

Мирчевъ, Д., Българската книга въ Македония, *СбСо.* 149—185.

Мирчевъ, К., Единъ неврокопски български сборникъ съ гръцко писмо отъ края на миналия вѣкъ, *МП.* VII. 1932, кн. 2—3, 149—186.

Митевъ, В., История на с. Бѣлища, Харманлийска околия, Хасковски окръгъ, Свиленградъ 1933.

Михлюзовъ, Н. Р., Исторически прегледъ на войнитъ и политиката на България 679—1918 год. Съ 19 фотографии, 12 скици въ текста и приложение карта Балканския пол-овъ, Пловдивъ 1933, XII + 250. — Панагюрското въстание презъ 1876 год. и борбитъ за освобождението на България, Пловдивъ 1934, 121 + II.

Миковъ, В., с. Хисаръ (Хисарски бани). Историко-археологически бележки, София 1932, 46. — Предисторически селища и находки въ България, София 1933, 182 (Материали за археол. карта на България VII). — Извори за историята и географията на нашитъ градове и села, София 1935, 107. — Предтракийско население на нашитъ земи, *СБИИ.* 233—244.

Миховъ, Н. В., Библиографски източници за историята на Турция и България, IV. София 1934, XIV + 223.

Michev, D., Page de l'histoire de la civilisation du peuple Bulgare du IX-e au XV-e siècles [въ: Section Bulgare de la ligue internationale des femmes pour la Paix et la liberté. L'École d'été de 1930, Sofia 1931, 17—35]. — Une conférence. Pages de l'histoire de la civilisation du peuple bulgare du IX-e au XV-e siècles. Sofia 1931, 21 [отпечатъкъ отъ *La revue bulgare*, № 4 et 5, 1930]. — Църковенъ архивъ. Стѣгмилъ Издава Св. Синодъ на Българската църква, София 1931, кн. III, 407.

Mijatowich, Č., The memoirs of a Balkan Diplomatist, London 1917.

Миятевъ, Кр., Нови данни за българитѣ презъ X вѣкъ, *ИБАИ*. VI. 1930—1931, 281—283. — Мѣстни традиции и национални елементи въ кржглата преславска църква, *ИБАИ*. VI. 1930—1931, 194—205. — Бронзовый рельефъ съ изображеніемъ Богоматери изъ Пловдивскаго музея, *Semin. Kondakovianum*. V. 1932, 39—45. — Разкопки въ „Вжтрешния градъ“ на Преславъ, *ИзвИДво*. XI—XII. 1931—1932, 151—159. — Кржглата църква въ Преславъ, София 1932, XII + 281 (Изд. на Нар. Археол. Музей № 25). — Новооткрито старобългарско съкровище, *ИБАИ*. VIII. 1934, 230—253. — Стара църква при Мирково, *ИБАИ*. VIII. 1934, 442—444. — Погановскиятъ монастырь, София 1936, 73. — Голѣмата палата въ Плиска и Магнаура въ Цариградъ, *ИБАИ*. X. 1936, 136—144. — Кжпиновски поменникъ, *ГодНМС*. VI. (1932—34), 1936, 251—265. — Пещерната църква „Св. Марина“, *ГодНМС*. VI. (1932—1934), 1936, 287—293. — Карлуковскиятъ монастырь „Св. Богородица“, *ГодНМС*. VI. (1932—34), 1936, 275—286. — Църква при с. Каменополѣ, *ГодНМС*. VI. (1932—34), 1936, 267—273. — Художествена керамика, *Ма*. 217—220.

Миятевъ, П. Д., Единъ новъ изворъ за историята на дунавскитѣ българи, *ИБАИ*. VI. 1930—1931, 283—286. — Нова колективна находка на български монети отъ Ив. Александра и сина му Михаила, *ИБАИ*. VIII. 1934, 441—442. — *Török iratok Bulgáriában* (Турскитѣ ржкописи въ България). Отдѣленъ отпечатъкъ отъ *Levél-tári közlemények* (Архивни известия), 1936, 1—8.

Младеновъ, К., Областѣта Мегленъ въ Македония. Историко-етнографски прегледъ и народности борби, София 1936, 56.

Младеновъ, Ст., Първобългари, а не прабългари! *РР*. IV. 1930—1931, 193—196. — Къмъ въпроса за броя на българитѣ, *ИзвНЕМ*. X—XI. 1930—1931, 166—175. — Печенѣзи и узи-кумани въ българската история, *БИБ*. IV. 1931, кн. 1, 115—136. — Потекло и съставъ на срѣднобългар. *Бѣлагоунъ*, прѣкоръ на царъ Асеня I, *СнБАкН*. XLV. 1933, 49—66. — Бележки върху новонайдения надгробенъ надписъ на Видинската болярка Станислава, *СнБАкН*. XLVIII. 1934, 241—264. — Първобългарско, а не печенѣжко е т. н. Атилово златно съкровище отъ Nagy-Szent-Miklós, *ГСУиф*. XXXI. 1935, п. 5:88. — Единъ приносъ къмъ изучаването на мѣстнитѣ названия отъ Срѣдня Македония, *ГСУиф*. XXXI. 1935, п. 9:34. — Значение на боянския надписъ за българската езикова история, *ГСУиф*. XXXI. 1935, п. 11:10. — По въпросътъ за етимологичното обяснение на нѣкои мѣстни имена въ Родопската област, *СБИш*. 257—263. — История на българскиятъ езикъ, София 1935, 135.

Молеровъ, К. Г., Изъ културното и обществено минало на българитѣ въ Банско, *МП*. VIII. 1933, кн. 4, 28—54.

Moravcsik, Gy., Die Namenliste der bulgarischen Gesandten am Konzil vom J. 869/70, *ИзвИДво*. XIII. 1933, 8—23. — *Ἑλληνικὸν ποίημα περὶ τῆς μάχης τῆς Βάρνης*, Budapest 1935. — Der Name der Bulgaren in einem griechischen Papyrus, *Körösi-Csoma-Archivum*, I Ergänzungsband, 2 Heft, 1935.

Морфова, Б., Дунавската европейска комисия и Румъния. *Нова Дума*. София, бр. 6, 1936, 1—4.

Мустакерски, Г. В., История на 9-и пех. Пловд. на Н. Ц. В. кн. Клементина полк 1878—1918 г. Пловдив 1935.

Мутафова, К., Материали за историята на българския черковен въпрос. *ДК*. 45, 1931, 67—74; 46, 1931, 128—138. — Единъ неизвестен документъ по църковната ни борба. *п. т.*, 47, 1935, 223—227. — Архивът на Хр. П. Тъпчилещовъ. *БМ*. VII. 1932, 132—139. — Григорий Начовичъ за Ботйова. Бележки къмъ З. Стояновъ. *БМ*. X. 1935, 58—64.

Мутафчиев, П., Още за Добротица. *ГСУиф*. XXVII. 1930—1931, п. 7:14. — Върху философията на българската история. Византизмътъ въ сръдновѣковна България. *ФП*. III. 1931, кн. I, 27—36. — Изъ нашитъ старопланински манастири. Бележки и материали. *СББАКН*. XXVII. 1931, 1—121, XVI табл. — Къмъ въпроса за българо-румънскитъ отношения въ сръднитъ вѣкове. *ГСУиф*. XXVIII. 1931—1932, п. 5:56. — Августъ Хайзенбергъ [поменъ]. *ИзвИДво*. XI—XII. 1931—1932, 402—404. — Търново и Стринава. *УП*. XXXI. 1932, 1154—1163. — Единъ нашъ правенъ историкъ. *ГСУиф*. XXIX. 1932—1933, п. 4:54. — Духъ и завети на Възраждането. *ОП*. VII. 1934, 197—200. — Попъ Богомилъ и Св. Иванъ Рилски. *ФП*. VI. 1934, 97—112. — Византийски текстове, подбралъ и наредилъ... София 1934 (Университетска библ. № 152). VI + 200. — Маджаритъ и българо-византийскитъ отношения презъ третата четвъртъ на X в. *ГСУиф*. XXXI. 1934—1935, п. 8:35. — Къмъ църковно-историческата география на Пловдивско. *СБММа*. 87—113. — История и училищни исторически музеи. *Просвѣта* I, 1935, кн. 3, 350—354. — За Александра, синъ на последния търновски царъ Ив. Шишмана. *Просвѣта*, I, 1935, кн. 1, 236—237.

Мушмовъ, Н. А., Незададени български монети. *ИБАИ*. VI. 1930—1931, 221—240. — Женскитъ образъ въ българската нумизматика. *ИзвИДво*. XI—XII. 1931—1932, 160—168. — Нумизматиката на македонскитъ царе. *МП*. VII. 1932, кн. 4, 47—70. — Бронзовъ печатъ отъ царъ Михаилъ Шишманъ (1323—1330 г.). *ИБАИ*. VII. 1932—1933, 341—348. — Отъ миналото на гр. Струга. *МП*. VIII. 1933, кн. 3, 61—68. — Византийски оловни печати отъ сбирката на Народния Музей. *ИБАИ*. VIII. 1934, 331—349. — Срацимирови монети съ двуглавъ орелъ. *Byzantinoslavica*, VI. 1934/5, 213—220. — Монети [отъ Мадара]. *Ма*. 446—447.

фонъ Мюке, Х., „Емденъ“. *ВЖ*. XLII. 26. 1935, 111—130 [изъ историята на Голѣмата война].

Мякотинъ, В., Нѣмецкій журналъ по исторіи Восточной Европы. *БМ*. VIII. 1933, 424—426 [за *Zeitschrift für osteuropäische Geschichte*, 1932]. — История на Русия отъ IX до XVIII вѣкъ. *Университетска библиотека* № 178, София 1937, 363.

Найденовъ, В., Търговската кжца А. Т. Кунчовъ и С-ие въ гр. Ловечъ. *ЛоЛо*. V. 77—83. — Ив. П. Касабовъ — Ахмака. *п. т.*, VI. 150—155.

Начовъ, Н., Князь Стефанъ Богориди. *СбБАН*. XXIV иф. 14, 1931, 1—74, отдѣленъ отпечатъкъ. — Христо Ботевъ. София 1931, 88 (*Библ. Бележити българи*, изд. М. Н. Пр.). — Изъ ръкописитѣ на Еня Хр. Кърпачовъ. София 1932, 169 (*Сборникъ на Калоферската дружба въ София*, кн. III). — Христо П. Тъпчилешовъ. Животъ и негова обществена дейность. София 1935, 234. — Спомени на Мито Анковъ за размирнитѣ години (1872—1878). „Бълг. Библиотека“ № 20. София 1936, XIX + 179.

Недевски, П. С., Исторически бележки. София 1935.

Недевъ, К., Театъръ и театрални представления въ древна Гърция V и VI в. пр. Христа. София 1933.

Недич, М. Ч., Српска војска и солунска офанзива. Београд. VI + 130.

х. Недѣлчевъ, М., Ловчански църкви въ първата половина на 19 вѣкъ. *ЛоЛо*. III. 32—38. — Развой на учебното дѣло въ Ловечъ до освобождението. *п. т.*, 100—119. — Д-ръ В. К. Караконовски. *ЛоЛо*. IV. 209—214. — Желѣзарството въ Ловечъ. *ЛоЛо*. V. 33—35. — Ловечъ въ първитѣ години следъ освобождението. *ЛоЛо*. VI. 19—29.

Неметъ, Ю., Произходътъ на имената „Кобратъ“ и „Есперюхъ“. *ИзвИД-во*. XI—XII, 1931—1932, 169—177.

Несторовъ, Ю. Н., Градъ Котелъ. София 1933, 80.

Никитовъ, Н., Апостоли на българското Възраждане (отъ Паисий до Освобождението). София 1933, 80 [историческа христоматия].

Никовъ, Д. Ив., Преселници отъ Македония въ Чепинското корито. *МП*. VIII. 1933, кн. 3, 37—48.

Никовъ, П., Ханъ Омортагъ и Кавханъ Исбулъ. *БИБ*. IV. 1931, кн. 1, 1—55. — Два старобългарски надписи за византийско-български отношения. *Byzantinoslavica* III, 2, 1931, 1—39. — Отношения между българската държава и българската църква презъ 1887 год. *ИзвИДво*, XI—XII, 1931—1932, 294—333. — Едно неизвестно описание на българския Черноморски брѣгъ отъ XVIII вѣкъ. *ГСУиФ*. XXVIII. 1931—1932, п. 3: 60. — Видинскитѣ първенци Шишманоглу. *ИзвИДво*. XIII. 1933, 81—112. — Българското възраждане въ Варна и Варненско. Митрополитъ Иоакимъ и неговата кореспонденция. Изд. Бълг. Акад. на Наук. София 1934. XIX + 494. — *Aperçu de l'histoire bulgare*, въ „*La Bulgarie devant le IV-e Congrès des géographes et ethnographes slaves. Aperçu géographique et ethnographique*“. Sofia 1936, 183—210. — Възпитателката на човѣчеството и България. *Студентска борба* (по случай конгреса на С. I. Е.), София 19. VIII. 1936. — Второ българско царство 1186—1936. София 1937, 47. — Къмъ биографията на Г. С. Раковски. *СбМи*, 378—399.

Николовъ, Г., История на българския всѣкидневенъ печатъ 1877—1932. (Приносъ) кн. I, София 1932, 215; кн. II, София 1932, 229 + V.

Николовъ, Д., Стогодишнината отъ началото на нашето възраждане (Споменъ за О. Паисий по случай стогодишнината му. . . , 16—19).

Николовъ, Е. и Минковъ, Цв., Пенчо П. Славейковъ (живото-

писъ, творчество, библиография. Библ. *Родна книга*, София 1935. — Строители на новобългарското образование. (Избрани страници). П. Беронъ. Ю. И. Венелинъ. В. Априловъ. Н. Рилски. Н. Бозвели. К. Фотиновъ. Ив. Богоровъ. Библ. *Родна книга*, София 1935, 104.

Николовъ Е., Стара българска литература, София 1937, 142 + (2) + IV.

Николовъ, Ю. В., Читалищното дѣло въ Свищовъ следъ освобождението. (Спомени). *ЮСбСвЧ*. 191—201.

Никольскій, Г. П., Графъ Н. П. Игнатъевъ (Къ столѣтію со дня его рожденья). *СЛГл*. XXVI. 1932, 22—28.

Обретенковъ, Н. Т., Х. Йорданъ Кисовъ отъ Русчукъ. *СбЗа*. 129—130. — Изъ споменитъ ми за Ботйовата чета. Какъ загина Ботйовъ и какъ съ Войновски се губихме изъ Стара-Планина. *БМ*. IX. 1934, 138—147; 216—225.

Олесницки, А., Сузи-Челели из Призрена, турски-песник-историк XV—XVI века. *Гласник Скоп. Науч. Др.*, XIII. 1934.

Ому, Ал., Графъ Н. П. Игнатиевъ въ Санъ-Стефано. *СЛГл*. XXVI. 1932, 45—57.

Българското опълчение въ освободителната война 1877—1878 г. София 1935.

Офрѣшковъ, П., Руска държавна преписка по нашето освободително движение (1866—1868). *СпБАН*. LII. 1935, 255—328.

Орманджиевъ, Ив., Единъ документъ за историята на Санъ-Стефанска България. *ТСб*. III. 1932, 42—44. — Приноси къмъ историята на възстаническото движение въ Одринско 1895—1903, кн. III. Революционното движение въ Малко-Търновския районъ. София 1933, 390. — Външната политика на България съ особенъ огледъ къмъ тракийския въпросъ. София 1934, 71. — Възпитателно значение на родната ни история днесъ. София 1935, 66. — Изъ всеобщата и родната ни история. I часть. София 1934; II часть, София 1935, 95; III часть, София 1935, 58. — Нашето народностно възпитание отъ гледището на българската история. *ФП*. III. 1931, 474—485. — Романитъ на К. Н. Петкановъ отъ гледището на историята ни, разглежда Ив. Пандалеевъ. *УП*. XXXI. 1932, 171—177.

Орманджиевъ, Ив. П. и *Кютюкчиевъ, Р. Ил.*, Улямя Юрът Гладстонъ и дейността му за освобождението на България. София 1936, 80.

Ослековъ, Л. Н., Българскиятъ царъ Мицо-Гаази Кюсе Михайлъ. Родоначалникъ на Михалбеговци, водители на акънджиитъ. София 1934, 48.

Островъровъ, Ст., Произходъ и история на селищата, съставляващи Илаковъ—Ржтската община—Еленска околия. Елена 1931, 176.

Ostrogorsky, G., Die Chronologie des Theophanes im VII und VIII Jh., *Byz. Zeitschr.* 31, 1931, 351. — Автократор и самодержац. *Глас Св. Кр. Акад.* 164, 1935, 97—187. — Zum Stratordienst des Herrschers in der byzantinisch-slavischen Welt. *Seminarium Kondakovianum*, VII. 1935, 187—204. — Die Krönung Symeons von Bulgarien durch

den Patriarchen Nikolaos Mystikos. ИБАИ. IX. 1935, 275—286. — Die byzantinische Staatenhierarchie. *Seminarium Kondakovianum*, VIII, 1936, 41—61.

Павловъ, Тих., Българитѣ въ Моравско и Тимошко. История, езикъ, нрави, обичаи, повѣрия, борби и очаквания. Днешниятъ моравчанинъ. (Съ 2 факсимилета, 18 клишета и 1 карта). Предговоръ отъ проф. д-ръ Ст. Младеновъ. София 1931, XI + 182. — Подвизитѣ на хайдутъ Велко. София 1931.

О. Паусий, Славянобългарска история. Пловдивъ 1933. — Славянобългарска история. (Предадена на днешенъ езикъ). Библиотека Родна книга, София 1933, 96. — История славянобългарская. Преведена на новобългарски, съ уводъ отъ проф. д-ръ Б. Йоцовъ. София 1934, XXXVIII + 73.

Панайотовъ, Ив., Австрийската политика и България презъ Балканската война 1912—1913 г. БМ. VI. 1931, 334—345; 397—409; 507—520; 679—688. — Русия и българскитѣ народни идеали. БМ. VII. 1932, 362—374; 445—458; 572—483; 661—673; VIII. 1933, 57—65; 142—149. — Руско-нѣмскитѣ отношения и българскиятъ въпросъ презъ 1887 година. София 1934, VI + 160. — Източниятъ въпросъ и неговото влияние върху събитията отъ най-новата история. ГСУиФ. XXXIII. 1936—1937, п. 2: 22.

Papadopoulos, I., Un acte officiel du despote Alexis Sthlavos au sujet du couvent de Spéléotissa près de Méléton. СпБАН. XLV. 1933, 1—6.

Papahagi, P., Un sigiliu de argint al țarului Simeon. Съобщение направено въ нумизматическия и археоложки конгресъ въ Черновицъ презъ 1935 г., 8.

Papacostea, V., Vietile Sultanilor. Scriere inedita a lui Dionisie Fotino. *Revista Istorică Romană*, IV, fasc. 1—4, 1935, 1—62.

Патевъ П. В., Д-ръ Ив. А. Богоровъ. София 1935.

Патевъ Н., Изъ миналото на Тетевенско и Ботевградско. Историко-етически опитъ. София 1936, 139.

Пашевъ, Г. Ст., Огнотенията между българската църква и държавната власт. (Краткъ прегледъ на тия отношения предимно въ по-ново време). СбММа. 250—280. — Единъ документъ отъ времето на борбитѣ за църковна независимостъ. СбМи, 540—541.

Певевъ, Боянъ, Любенъ Каравеловъ. София 1936, 321. — История на новата българска литература. Подъ ред. на Борисъ Йоцовъ. Изд. Мин. Нар. Просвѣта, т. IV, ч. I, София 1936, XXXVIII + 752; ч. II, София 1936, 753—1494 + XXII.

Петева, Е., Шевични паралели. ИзвЕНМ. X—XI, 1930—1931, 103—129.

Петкович, М. Р. Постановак Охридске патриаршије. Богословье. IX. 1934, Београд.

Петковъ, Ст. и Иширковъ, А., Стари описания на гр. Ловечъ. ЛоЛо. III. 95—99.

Петковъ, Ст., Разяснителна бележка по убийството на с лугата на Денча Халачина въ Ловечъ. ЛоЛо. V. 137—140.

Петровъ, М. Ст., Важенъ новооткритъ документъ за църковно-просвѣтното състояние на Ловчанската епархия презъ 1875 г. *Ло.Ло.* III. 57—60.

Пикъ, Б., Монетни изображения отъ римската епоха въ България. София 1931, 12 + две фототипни таблици. (Популярна Археолог. Библ. № 4).

По здравяването на старитѣ архитектурни паметници. ИБАИ. VII. 1932—1933, 400—401. [За Балдуиновата Кула въ Търново и др.].

Поменъ за Таню воевода и четата му. Изд. Културния комитетъ по случая въ Разградъ. Разградъ 1936, 27.

Покровски, М., Произходъ на християнскитѣ обряди. София 1932.

Попивановъ, Г., Изъ недалечното минало на Шуменъ и на Шуменско. Шуменъ 1931, 32.

Попович, Дим., Борба за народно уједињење 1908—1914. „Српски народъ у XIX в., 7“, Београд 1935, 179.

Поповић, П., Акростих у Константина философа. *Прилози* XV. кн. 1—2, 1935, 45—46.

Поповъ, Г. В., Какво помня отъ Ловечъ отъ преди 62 години. *Ло.Ло.* IV. 231—234.

Поповъ, Д. Н., Коста Арсениевъ (1864—1899). [Ломъ 1934].

Поповъ, Ив., Преминаване на р. Марна отъ германцитѣ презъ юлската офанзива 1918 г. *ВЖ.* XLII. кн. 23, 1935, 1—21.

Поповъ, Н., Преподаване на отечествена история. *ВЖ.* XLII. кн. 24, 1935, 115—122.

Поповъ, Р., Пещерата Темната Дупка. Ново находище отъ палеолита въ България. Съ 63 образа въ текста. София 1931, 148. — Пещерата Мирзизливка. Приносъ къмъ дилувиалната фауна и културата на дилувиалния човѣкъ въ България. София 1933, 74.

Поповъ, Ст., Икономическото положение на гр. Ловечъ въ миналото. *Ло.Ло.* V. 117—124.

Поповъ, Хр., Кръшението на българското царче (отдавнашни спомени). София 1936, 48. — Имала ли е Цариградската патриаршия канонически основания при провъзгласяване българската схизма? *ДК.* 46, 1931, 81—90.

Попруженко, М. Г., Прояви на българщината въ Македония. *УП.* XXX. 1931, 1305—1319. — Достоевскій и освобождение Българии. *БМ.* VI. 1931, 244—252. — Архиеп. Инокентий Борисовъ и българитѣ. *БИБ.* IV. 1931, кн. 2—3, 58—66. — Личность имп. Александра II. *СлГл.* XXV. 1931, 17—35. — Князь А. Н. Церетелевъ (одинъ изъ сотрудниковъ графа А. П. Игнатиева). *СлГл.* XXVI. 1932, 58—66. — Архивъ на Найдень Геровъ, часть I (1857—1870). Подъ редакцията на (Документи за българската история томъ I. Издава Бълг. Академия на Наукитѣ), София 1931, VIII + 590 (+ 2); часть II (1871—1876), София 1932, VI + 317. — Болгарскій пресвитеръ X вѣка Козма и исп. драматургъ XVII в. Кальдеронъ. *БМ.* VIII. 1933, 601—604. — Подвиги Мамарчева и болгарское возрождение. *СбЗа.* 64а—64г. — Козма Презвитеръ и новгородскіе ерети-

ки XV вѣка (Къ вопросу о болгарскихъ литературныхъ произведеніяхъ древнѣйшей эпохи на русской почвѣ). *СбМи.* 321—332.

Попруженко, М. и Романски, Ст., Библиографски прегледъ на славянскитѣ кирилски източници за живота и дейността на Кирила и Методия. София 1935, 68 (Изд. Бѣлг. Акад. Наукитѣ).

Посновъ, М. Е., История на християнската църква, I и II. До раздѣлението на църквитѣ (1054 г.). София 1933, VII + 451. *Унив. библиот.*, № 120.

Примовски, А., Родопски книжовници. Смолянъ 1935.

Прослава на Македоно-Одринското опълчение 1912—1913 по случай 20-годишнина му юбилей на 4 декемврий 1932 год. Издава Сюзьтъ на Мак.-Одрин. опълч. Д-ва въ България, София 1933, 136.

Протичъ, А., Петдесетъ години българско изкуство. I, София 1933, 1—92; II, София 1934, 93—312.

Пуркович, М. Ал., Пожаревац. Пожаревац 1934, 91.

Пъевъ, П., Генералъ-лейтенантъ Иванъ Колевъ. № 1 отъ библиотека *Прослава*, София 1935. — Генералъ о. п. Данаилъ Николовъ. Библиотека *Прослава*, г. I кн. II. София 1936, 114.

Пышковъ, Ив. Д., Д. Н. Пышковъ. *Лол.* III. 156—169.

Радевъ, С., Биография на х. Христо, отъ П. Г. Споридисъ. Съ уводъ отъ *БИБ.* IV. 1931, кн. 2—3, 181—217.

Радославовъ, Ив., Българска литература (1880—1930). София 261 + XLVI.

Radošević, M., Osnovi savremene Jugoslavije. Političke ideje, Stranke i ljudi u XIX i XX veku. Zagreb 1935, 650.

Райновъ, Б., Спомени отъ Солунъ (1881—1883). *МП.* VII. 1931, кн. 1, 117—124.

Райчевъ, Р., Новооткрытія грузински рѣкописъ на устава на Бачковския манастиръ. *Просвѣта.* I. 1935. кн. 1, 106—107.

Ракитинъ, Н. В., Първитѣ руси въ Плъвенъ. (По случай 55-годишнината отъ освободението на гр. Плъвенъ — 11 декемврий 1877 г.). *СлГл.* XXVI. 1932, 137—139.

Раковскій, Г. С., Завѣрата, описана въ „Горскій пѣтникъ“. *СбЗа.* 73—84. — Автобиография и спомени. (На днешенъ езикъ). Библ. *Родна книга*, София 1934, 64. — Горски пѣтникъ. Поема. (Предадена на днешенъ езикъ). Библ. *Родна книга*, София 1934, 77.

Рашеновъ, Ал., Заздравяване на стари архитектурни паметници. *ИБАИ.* VI. 1930—1931, 297—299. — Българска школа въ византийски стиль. *ИБАИ.* VI. 1930—1931, 206—220. — Мадарскитѣ строежъ. *Ма.* 179—186.

von Reiswitz, J. A., Belgrad—Berlin—Berlin—Belgrad, 1866—1871. München und Berlin 1936, 242. [Сръбсконѣмскитѣ отношения презъ епохата на Бисмарка].

Ritig, Sv., Rimske refleksije i pobude povodom V bizantološkoga međunarodnoga kongresa, Zagreb 1936, отд. отъ *Katolički list.*

Robert Cyprien, Описание на завѣрата въ труда му *Les Slaves de Turquie.* *СбЗа.* 71—72.

Roloff, G., England und die Balkankriege 1912—13. *Berliner Monatshefte*, hsgb. v. Alfr. von Wegerer, XIII Jahrg., 13.

Романски, Ст., Имената на нѣкои македонски градове. 4, Скопие. МП. VI. 1930, кн. 1, 1—6. — [Сжщото] 5, Велест, п. т., VII. 1931, кн. 1, 1—6. — [Сжщото] 6, Тетовъ и Пологъ, п. т., VII. 1932, кн. 4, 1—10. — [Сжщото] 7, Шипъ, п. т., IX. 1935, кн. 3—4, 55—58. — Къмъ изворитѣ на българската романтика у Прокопа Хохолоушекъ. БП. II, кн. 1, 1933, 99—106. — Търновското съзаклятие отъ 1835 г. общо-българско дѣло. София 1935. — Български въпроси въ преписката на И. И. Срезневски съ В. И. Григоровичъ. СнБАН. LIV. 26, 1937, 95—176. — Заселение на Балканския п-овъ отъ славянитѣ. *Просвѣта*, II. 1937, кн. 10, 1254—1263. — Възстанически начинания на Георги Стойковъ Мамарчовъ. СбЗа. 37—64. — Българско население около Каракалъ въ Ромъния. МП. IX. 1935, кн. 3—4, 77—92. — Италианци въ Добруджа. п. т., 129—132. — Имената на два крайдунавски града: 1. Видинъ, 2. Силистра. СбМи. 654—658.

Ronart, St., Bulgarien von heute. Amsterdam 1935, 142.

Rosanes A. Salomon, Histoire des israelites de Turquie (Turquie, Serbie, Bulgarie, Bosnie, Albanie et Grèce) et de l'Orient (Syrie, Palestine, Egypte etc.). V partie 1730—1807. Sofia 1936, 448.

Rosetti, R. Din correspondentia inedita a principului Milan al Serbiei en colonelul Gheorgi Catargi in timpul razboiului din 1877—1878. (Academia Rumana. Ser. III, t. XVII n. 3). Bucuresti 1935, 49.

Руловъ-Хиле Г. и Рудолофъ, О., Градъ Пловдивъ и неговитѣ сгради. ИБАИ. VIII. 1934, 379—425.

Русевъ, Р., Едуардъ Гибонъ и историята на България, ГСУиФ. XXIX. 1932—1933, п. 3:8. — Автобиографията на Софроний Врачански. БМ. VIII. 1933, 589—592.

Русински, Н. П., Приносъ къмъ историята на вътрешната македоно-одринска революционна организация за времето 1900—1903 г. (градивния периодъ). София 1936, 32.

Ruzicka, L., Die Münzen von Pautalia. ИБАИ. VII. 1933, 1—216.

Runciman, St., A History of the first Bulgarian Empire. London 1930, XII + 337. — Byzantine civilisation. London 1933.

Savadjian, L., Bibliographie balkanique 1931—1932. Introduction de M. Muret. Paris 1933, 151.

Савичъ, Вл., Бугарска-прошлост-будичност. Београд 1935.

Савовъ, В. Ц., Ловчанскитѣ помаци и тѣхниятъ говоръ. ИзвСемСлФил. VII. 1931, 1—34.

Сакарски, М. Д., Стогодишнина на църквата Св. Атанасий (1835—1935). София 1935.

Сакъзовъ, Из., Стопанскитѣ връзки между Дубровникъ и българскитѣ земи презъ 16 и 17 столѣтне. София 1930, 222. — Изъ завещанията на дубровчанитѣ въ България презъ 16-ия вѣкъ. ИзвИДво. XI—XII. 1931—1932, 270—287. — Новооткрити документи отъ края на XIV в. за българи отъ Македония, предавани като роби. МП. VII. 1932, кн. 2—3, 1—62. — Изъ завещанията на дубровчанитѣ въ България презъ 15 в.. ИзвИДво. XIII. 1933, 142—152. — Das

Wirtschaftsleben des Balkans im Mittelalter. *Revue Internationale des Etudes Balkaniques*, IV. 1936, 407—419. — Областното име Загора по нови извори. *СБИШ*. 353—358. — Македония въ италианскитъ архиви. *СбМи*. 649—653.

Сарафовъ, К., Документи изъ повѣрителната архива на Белгийското министерство на външнитъ работи. *СбБАКН*. XXIV. иф. 14, 1931, 1—36 отдѣленъ отпечатъкъ.

Сборникъ по случай на стогодишнината на Завѣрата отъ 1835. София 1935, XVI + 165.

Сборникъ въ честь на Ан. Т. Иширковъ по случай 35-годишната му професорска дейность. София 1933, XX + 393. (*Известия на българското географско дружество*, кн. I.).

Сборникъ въ честь на пловдивския митр. Максима по случай 80 години отъ раждането му и 60 години отъ приемане духовно звание. Издава Св. Синодъ на българската Църква, София 1931, IV + 318.

Сборникъ въ честь на проф. Л. Милетичъ за седемдесетгодишнината отъ рождението му. Подъ редакцията на проф. Ст. Романски. София 1933, 687.

Сборникъ Солунъ. Издание на възпитателитъ и възпитаницитъ отъ Солунскитъ български гимназии, София 1934, 400.

Сборникъ, Юбилеенъ — на читалището „Еленка и Кирилъ Д. Аврамови“ въ гр. Свищовъ. (Свищовъ) 1931, VIII + 300.

Сборникъ, Юбилеенъ — за царя-отецъ Фердинандъ I по случай 70 години отъ рождението му. Издава редакционенъ комитетъ, София 1931, 102.

Св. Свети Кирилъ и Методи (Панонски легенди). Библиотека *Родна книга*, София 1934, 58.

Свраковъ, Г., Обединението на Европа и националната идея. *БМ*. VII. 1932, 21—33; 109—119.

Селимински, Ив., Статии и документи. Преведе Ел. Д. Пажева. София 1931, 63. (Библиотека Д-ръ Ив. Селимински, кн. XIII). — Писма и завещание. Преведе Ел. Д. Пажева. София 1931, 98 (Библиотека Д-ръ Ив. Селимински, кн. XIV).

Селищевъ, А. М., Славянское население в Албании. (С иллюстрациями в тексте и с картой Албании). София 1931, VIII + 352. — Греко-болгарские отношения въ Македонии в 1870 годах. (Изъ консульскихъ донесений). *МП*. VI. 1931, кн. 3, 59—84. — Една интересна дописка отъ Солунското село Киречкьой отъ края на миналия вѣкъ. *МП*. VIII. 1932, кн. 2, 180—183. В Кукуше в 50х годах XIX века. *п. т.*, VIII. 1933, кн. 3, 1—13. — Македонские кодексы XVI—XVIII веков. Очерки по исторической этнографии и диалектологии Македонии. София 1933, 262. — К изучению Македоно-болгарскихъ записей. *МП*. VIII. 1933, кн. 4, 21—24. — Изъ биографии Ст. Балкановой (Страницы изъ истории болгарскаго образовательнаго и национальнаго движения въ Македонии). *п. т.*, 25—28. — Заветъ первой Юстиниани. *МП*. IX. 1934, кн. 2, 9—16. — Хаджи Йоаким и языкъ его книг. *МП*. IX. 1935, кн. 3—4, 113—155.

Сияляновъ, Хр., Освободителнитѣ борби на Македония. Илинденското въстание. София 1933, VIII + 454.

Симеонъ, митрополитъ Варненски и Преславски, Писмата на Теофилакта Охридски архиепископъ български, съ притурки на неговото Мъченичество на светитѣ 15 свещеномъченици, пострадали въ Тивериуполъ, именуванъ на български Струмица, въ царуването на злочестивия Юлиана Отстъпникъ, превелъ отъ гръцки. . . . *СбБАН*. XXVII. 1931, XXXIII + 279.

Симидовъ, Ф., Спомени за Никола Фичевъ, строителъ на знаменития бѣленски мостъ. *БМ*. VIII. 1933, 74—78. — Бележки за дяконъ Василъ Левски. I. Първа среща. II. Улавянето на дякона. *БМ*. X. 1935, 157—168.

Simionescu, J., Țara noastră (Natura, oameni muncă). Bucuresti 1937, 513.

Славейковъ, П. Р., Автобиография и съчинения. Библиотека Родна книга. София 1934, 101 + II.

Славчевъ, Н., Родното мѣсто на Хр. Ботевъ. Карлово 1934.

Славянска Беседа (1880—1930). Юбилеенъ сборникъ. София 1931.

Снѣгаровъ, Из., Истории на Охридската архиепископия — патриаршия отъ падането ѝ подъ турцитѣ до нейното унищожение (1394—1767 г.). София 1931, XI + 615. — Учредяването на българската православна църква. *МП*. VIII. 1932, кн. 1, 1—40. — Пакъ за епархията на св. Климента Охридски. *п. т.*, 54—64. — Единъ важенъ български документъ отъ Корчанско. *МП*. IX. 1933, кн. 1, 1—16. — Търновски митрополити въ турско време. *СпБАН*. LII. 1935, 207—254. — Исторически погледъ върху духовния животъ въ Солунъ до XIX в. *МП*. IX. 1935, кн. 3—4, 1—20. — Възраждане на българщината въ Солунъ. *МП*. X. 1936, кн. 1—2, 8—15. — Стариата търновски църковенъ кодексъ. *СбМи*. 513—539. — La fondation de l'église orthodoxe bulgare. *Ελς μνήμην* Σπ. Λάμπρου, 278—292.

София, История, описание на града и околноститѣ му. София 1935.

Софроний Врачански, Житие и страдания. (Предадено на днешенъ езикъ). Библиотека „Родна книга“. София 1933, 41. — Житие и страдания. Превелъ свещ. Х. Ф. София 1936, 35.

Сперанскій, М. Н., Изъ переписки Ст. Верковича, *МП*. VI. 1930, кн. 1, 7—22. — „Злые дни“ въ припискахъ Ассеманова евангелия. *МП*. VIII. 1932, кн. 1, 41—53. — Из области „вопросо-ответной“ югославянской письменности. *СбМи*. 350—360.

Спомени за митрополитъ Климента. (По случай 30-годишнината отъ смъртта му). *ДК*. 47, 1931, 161—165.

Спомени на Мито Анковъ за размирнитѣ години (1872—1878). Подъ ред. на Н. Начевъ. Изд. Бѣлг. Акад. Н. „Българска библиотека“ 20, София 1936, XIX + 179.

Срезневскій, В. Н., Переписка И. Н. Срезневскаго с В. И. Григоровичем. *СпБАН*. LIV, иф. 26, 1937, 1—94.

Стайновъ, Г., Оплъченитѣ отъ Ловчанско. *ЛоЛо*. V. 36—50.

Стамболски, Хр., Автобиография. Дневници и спомени на . . .
Томъ III (1877—1931). София 1931, 152.

Станевъ, Н., Шишмановци и падането на България подъ турцитѣ. София 1931. — Българската общественост до освобождението и Търновската конституция. БИБ. IV. 1931, кн. 2—3, 146—180. — Великото дѣло на Царя-Освободителя Александра II. СлГл. XXV. 1931, 17—24. — Срѣдновѣковна България. София (1934), VIII + 421 + 116 карти и образи. — Д-ръ Ив. Селимински. София 1935. — Велчовата завѣра. СбЗа. 17—36. — Дейностъ на Голѣмо Бѣльово въ възстанието презъ 1876 г. Животъ и страдания на свещеникъ Михаилъ Ц. Радуловъ. Изд. К. М. Радуловъ. — Националният животъ на българитѣ преди Паисия. Споменъ за О. Паисий по случай столетищината му . . . , 11—14.

Станимировъ, Ст., Житие на свети мъченикъ Николай Нови Софийски. София 1931, 80. — Най-стариятъ храмъ „св. Иванъ Рилски“ въ Срѣдецъ (сега София). Отп. отъ сп. „Народенъ стражъ“, 1931, кн. 7, 1—13. — Едно малко познато житие на св. Георгия Нови Софийски отъ Кратово. ИзвИДво. XI—XII. 1931—1932, 288—293. — Кондиката на Троянския храмъ „Преподобна Параскева“. ИзвИДво, XI—XII. 1931—1932, 178—198. — Изъ черковната история на гр. Ловечъ. ЛоЛо. 101—102. — Нова добавка къмъ „Изъ черковната история на гр. Ловечъ“, п. т., 103—105. — Дневникътъ на Дамаскина монаха Хилендарецъ. ЛоЛо. III. 155. — Къмъ „Изъ черковната история на гр. Ловечъ“, п. т., IV. 235—244.

Станоевич, Ст., Свети Сава и независимостъ српске цркве. Гласъ Ср. Кр. Акад. 83, 1934, 197—251.

Станчова, А., Дворцови и дипломатически спомени 1887—1915 г. София 1934.

Старини около с. Аджаръ. Пловдивъ 1932.

Стателовъ, Н. Ст. Музей въ гр. Лѣсковецъ. Горна—Орѣховица 1931, 8.

Стефановъ, Г., Стефанъ п. Н. Изворски, учителъ и поетъ отъ епохата на Възраждането 1815—1877. СбБАКН. XXVIII. иф. 16, 1935, 1—171.

Стефановъ, Ж., Преминането на р. Дунавъ отъ 4 нѣмски резервни корпусъ презъ есента 1915 год. ВЖ. XLII. 29. 1935, 57—90.

Стефановъ, Л., Градъ Омортагъ. Омортагъ 1935.

Стефановъ, Ст., Кръстъ въ църквата Св. Димитъръ въ Свищовъ. ИзвНЕМ. X—XI. 1930—1931, 205—208.

Сто години българско изкуство 1820—1920. Каталогъ на изложбата, устроена въ царския манежъ въ София 28 юний—28 юлий 1935 год. София 1935, VII + 86.

100-годишенъ юбилей на църквата „Св. ап. Петъръ и Павелъ“ с. Левочевъ — Смолянско 1836—1936. Пловдивъ 1936, 23.

Стойковъ, Ст., Стогодишнина на храма „Св. Николай“ въ Ст.-Загора Ст.-Загора 1935.

Стояновъ, Д. В., Въ Рилската света обител презъ 1896 г. ДК. 51—52, 1933, 291—298.

Стояновъ, Ив., Възраждане на българския народъ. София 1931. — Войни за обединение (Четиво по Бълг. ист. IV). София 1933, 128. — Македония и македонскиятъ въпросъ (Четиво по Бълг. ист. IV). София 1933, 218.

Стояновъ, Л., Византинизъмътъ и славянството. К. Н. Леонтевъ за българитѣ. УП. XXXI. 1932, 309—328.

Стояновъ, М., Достоевски — Освободителъ. Достоевски за българитѣ и за благодарността на освободенитѣ къмъ освободителитѣ. СЛГЛ. XXV, 1931, 36—42. — Достоевски и нашето освобождение. Зла. XII. 1931, 43—47.

Стояновъ, П. Ив., Санитарна история на гр. Ловечъ. ЛоЛо. V. 70—76.

Стояновъ Ст., Записки по военна история. София 1933.

Стояновъ, Ст. Ив., Поява и развой на българския периодиченъ печатъ (Четиво по Бълг. история V). София 1936, 182.

Стояновъ, Цв., За обучението по история въ нашитѣ училища. Просвѣта. I, 1935, кн. 1, 85—90.

Страњаковић, Др., Политичка пропаганда Србије у југословенскимъ покрајинама 1844—1858 г. Гласник Истоп. Др. у Новом Саду, кн. IX. 1936, 42.

Страшимировъ, Ант., Реформаторъ (Петко Каравеловъ — психологически очеркъ). София 1934, 96.

Страшимировъ, Д. Т., Наченки на българското революционно движение. БИБ. IV. 1931, кн. 1, 137—168. — Централниятъ таенъ комитетъ въ Букурещъ. н. т., IV. 1931, кн. 2—3, 96—145.

Стръзовъ, Г., Предистория на Солунскитѣ български гимназии — изъ Автобиографията на † К. Шапкаревъ . . . СбСо. 37—43.

Vers la fin du schisme bulgare. Échos d'Orient, 1934, Istanbul, № 176, 465—478.

Табаковъ, Н., Вести за биографията на братя Миладинови. УП. XXX. 1931, 745—771.

Тарановски, Т., Послератна историографија средњевековногъ българскогъ права. Архив за правне и друштвене науке, Београд, кн. XXXII (XLIX), бр. 1, 1936, 1—11.

Тацовъ, Ал., Подъ стрѣхитѣ на историческата истина. Етрополе — Златица Орханіе (1865—1866). София 1934.

Теофилова, М., Бунтътъ на Пазванъ-Оглу и неговото значение за българското освободително движение въ XIX вѣкъ. Приносъ къмъ предисторията на българското освободително движение. София 1932, 95.

Tierfelder, Fr., Das Königreich Südslavien. Die Südosteuropäischen Staaten in Einzeldarstellungen. Leipzig 1935, XIV + 263.

Тодоровъ—Баланъ, А., Огъ „Омортагъ“ — дали „Омортагски“? РР. VIII. 1934—35, 101—103. — Кирилъ и Методи. II. София 1934, 260.

Тодоровъ, П., Погромитъ на България. Ч. I и ч. II, София 1930, 234 и 240.

Тодоровъ, Цв., Северо-западнитъ български говори. СББАКН. XLI. 1936, XV + 543.

Тодоровъ, Я., Източно-азиятскиятъ животински цъкълъ отъ гледище на астрологическитъ вѣрвания. (Къмъ въпроса за Именника на първитъ български ханове). ГСУиФ. XXVII. 1930—1931, п. 8: 42. — Къмъ въпроса за културното влияние на стария Изтокъ върху Римската империя. ГодСУиФ. XXVIII. 1931—1932, п. 7: 23. — Проблеми на античната история. УП. XXXI. 1932, 1196—1211 [За книгата М. Ростовцевъ, История на стария свѣтъ, I. Изтокъ и Гърция, София 1932]. — Къмъ историята на стария свѣтъ. ОП. V. 1932, 59—60. [Рец. на: М. И. Ростовцевъ, История на стария свѣтъ. I. Изтокъ и Гърция, София 1932].

Томовъ, Л., Едно интересно писмо отъ българскитъ народни първенци въ Цариградъ до „Разлогската община“ (1870 г.). МП. VII. 1932, кн. 2—3, 187—188.

Томовъ, Ф., Писма на Х. Партения Кукушко-полянски епископъ. МП. X, 1936, кн. 3—4, 109—122. — Животъ и дейность на Хаджи Партения, архимандритъ Зографски епископъ Кукушко-полянски и митрополитъ Нишавски. МП. X, 1936, кн. 1—2, 31—102.

Тошевъ, А., Интегрализъмъ и федерализъмъ. ОП. 1933, 11. — Малкото съглашение и неговия реорганизационенъ пактъ. София 1933, 19. — Сръбската национална политика и нашата политическа действителность. София 1933, 22. — Балканскитъ войни, т. II. 5/18 октомврий 1912 год. — 16/29 септемврий 1913 год., Пловдивъ—София 1931, 495.

Трайчевъ, Г., Обсебването на Хилендарския манастиръ отъ сѣрбитъ. ОП. V. 1932, 15—18. — Бълг. исторически паметници въ Македония. БМ. VIII. 1933, 317—324. — Манастиритъ въ Македония. София 1933, 256 + V.

Трифоновъ, Тр. Хр., Пжтица въ Ловчанско до освобождението на България. ЛоЛо. III. 80—94. — Поща и телеграфъ въ Ловчанско до освобождението на България. п. т., IV. 19—23. — Даскалъ Пано Рогозаровъ. п. т., 220—221. — Сто години отъ рождението на М. Димчевъ. п. т., 222—225. — Битъ и благоустройство на гр. Ловечъ преди освобождението ни. ЛоЛо. V. 5—15. — Христо Т. Драсовъ (Маврата). п. т., 125—126.

Трифоновъ, Ю., Известieto на сирийския пресвитеръ Константина за Исперихова победа надъ византийцитъ. ИзвИД-во. XI—XII. 1931—1932, 199—215; 334—336. — Обществено-църковенъ животъ и борби въ Плъвенско въ половината на XIX в. ДК. 47, 1931, 196—208; 48—49, 1932, 74—84; 50, 1932, 185—195. — Ловчански граматници презъ XV—XVII в. ЛоЛо. III. 138—143. — Натегнати отношения между плъвненци и ловчени въ 1842 г. п. т., IV. 33—37. — Насоката на старобългарския културенъ животъ следъ покръстването. УП. XXXI. 1932, 1401—1417. — Историята на града Плъвенъ до освободителната война. София 1933, IV + 373 + II. — Простран-

нитѣ жития на Кирила и Методия като исторически паметници. *СЛГЛ*. XXVII. 1933, 114—118. [За *Fr. Dvornik*, *Les légendes de Constantin et de Méthode vues de Byzance*. . . Prague 1933]. — Константинъ Философъ (Св. Кирилъ) като царски пратеникъ при сарацини и хазари. *СбМи*. 307—320. — Две съчинения на Константина Философа (Св. Кирила) за мощитѣ на Св. Климента Римски. *СпБАН*. XLVIII. 1934, 159—240. — Съчинението на Константина Философа (Св. Кирила) „Написаниѣ ѿ пракѣи крѣкѣ“. *п. т.*, LII. 1935, 1—86.

Tukin, Cemel, (Istambul), *Die politischen Beziehungen zwischen Oesterreich und Bulgarien von 1908 bis zum Bukarester Frieden*. Hamburg 1936.

Уелсъ, Х. Ж., Кратка история на свѣта. II, София 1935.

Унджиевъ, Ив., Василь Петлешковъ, София 1935, 80.

Урумовъ, Ив. К., Иванъ Тодоровъ Драсовъ. *ЛоЛо*. IV. 99—106. — Спомени за д-ръ Дим. К. Вачовъ. *п. т.*, 107—115. — Д-ръ В. Хр. Радославовъ. *п. т.*, 117—118. — Янко Кировъ Урумовъ. *п. т.*, 119—121. — М. П. Векилски. *п. т.*, 218—219. — Спомени за Маринъ попъ Лукановъ. *ЛоЛо*. III. 149—155. — Спомени за д-ръ В. Хр. Радославовъ. *п. т.*, 144—148. — Тошко Бенчевъ. *ЛоЛо*. V. 135—136.

Уста-Генчевъ, Д., Мъченическата смъртъ на Александра II. *ДК*. 45, 1931, 3—16. — По историята на църквата „Св. Димитъръ“ въ с. Горня-Студена. *п. т.*, 46, 1931, 105—113. — Единъ документъ противъ Раковски. (По случай откриване на паметника му въ Котелъ). *ДК*. 54—55, 1934, 60—63. — Стари литографии, попаднали между старопечатни книги. *п. т.*, 122—130. — Втората редакция на „Политическа програма на Българския народъ“ отъ 1876 г.. *МП*. IX. 1935, кн. 3—4, 119—128.

Фехеръ, Г., Писменни паметници на прабългаритѣ въ Мадара. *Ма*. 269—418. — Феликсъ Ф. Каницъ. Животъ, пѣтувания и научно дѣло. Подъ редакцията на Ст. Романски. Изд. Б. А. Н. „Българска библиотека“ 19. София 1936, XIX + 168. — *Attilas Sohn: Irnik. Zur Frage der ungarischen und bulgarischen Hunnenüberlieferung. Ung. Jahrbücher*, XV. 1935—36, 408—432.

Филиповъ, Н., Народностно съзнание на македонски писатели преди създаване на българската екзархия. *Просвѣта*. II. 1937, кн. 3, 318—329. — Рецензия за *Н. Станевъ*, Сръдновѣковна България, София 1934. *Просвѣта*. I. 1935, кн. 2, 241—248, сжщо: Отговори на Станевъ и на П. Мутафчиевъ. *п. т.*, I. 1936. кн. 5, 625—639. — Общиятъ преговоръ по история въ сръднитѣ училища. *УП*. XXXI. 1932, 827—841.

Filov, B., *Les origines de l'art bulgare ancien* [въ: *Section Bulgare de la ligue internationale des femmes pour la Paix et la Liberté. L'Ecole d'été de . . .* 1930, 215—219]. — Старобългарската църковна архитектура. *СпБАН*. XLIII. 1930, 1—60. — Третиятъ международенъ конгресъ по византология въ Атина. *ИБАИ*. VI. 1930—1931, 299—300. — Два портрета на стари български царе. *ИБАИ*. VI. 1930—1931, 301. — Възраждане на българското изкуство. *БИБ*. IV. 1931, кн. 2—3, 30—57. — Мадарскиятъ конникъ. *Ма*. 255—268.

— Погановският манастиръ. *Споменъ за О. Паусий* . . . , 34—35.
 — Пжтуването на Пиеръ Белонъ въ Южна Македония и Тракия. *СбИш.* 359—364. — Софийската църква св. Георги. София 1933. VI + 80, съ 12 таблици (Материали за историята на София, кн. VII). — Новооткрити тракийски гробници отъ Дуванлий. *ИБАИ.* VII 1933, 217—280. — Кржглата преслзвска църква и нейнитъ предшественици. *СнБАкН.* XLV. 1933, 75—106. — Археологически паметници отъ времето на Омортага и Симеона. *БМ.* VIII. 1933, 36—44. — Geschichte des bulgarischen Kunst unter des türkischen Herrschaft und in des neuen Zeit [въ: Grundriss der slav. Philologie und Kulturgeschichte]. Berlin 1933, 94. — Архаизмътъ въ старобългарското изкуство. *Зла.* XIV. 1933, 181—184. — Четвъртиятъ международенъ конгресъ по византология. *ИБАИ.* VIII. 1934, 426—428. — Една нова реплика отъ лондонското евангелие на Иванъ Александра. *ИБАИ.* VIII. 1934, 444—445. — Миниатюритъ на лондонското евангелие на царъ Иванъ Александра [сжщото на френски] (*Monumenta Artis Bulgariae* , vol. 3, София 1934, XII + 56, съ 139 таблици). — Старобългарскитъ миниатюри. *Зла.* XV. 1934, 220—224. — Die Grabhügelnekropole bei Duvanlij in Südbulgarien. Unter Mitwirkung von J. Welkow und V. Mikow. (Leipzig 1935).
Фотевъ, Г. Изъ неотдавнашното минало на Тракия. *ТСб.* III. 1932, 76—97. — Спомени за Преображенското възстание. *ТСб.* IV. 1933, 83—94.

Францевъ, Вл. А., А. С. Хомяковъ, поетъ-славянофилъ. (Неговитъ идеи и отражението имъ въ славянскитъ литератури). *БМ.* II. 1933, кн. 1, 17—64.

Фърговъ, Хр., Карлово. Минало, сегашно и бждеще. Популярнъ очеркъ. София 1931, 20.

Хаджовъ, Ив., Ал. В. Рачински за братя Миладинови. *УП.* XXXI. 1932, 107—119. — Критически бележки върху нѣкои отъ веститѣ за братия Миладинови. *МП.* IX. 1933, кн. 1, 89—114; IX. 1934, кн. 2, 88—110. — Ботевъ и Раковски. *Зла.* XVI. 1935, 106—110. — Образътъ на хайдутина у Ботева и Раковски. *п. т.*, 245—256.

Хаджовъ, Н., Д. Мариновъ Панталонджията. *Ло.Ло.* IV. 135—137.

Харитонъ, Драговитийски еп., Приносъ къмъ историята на пловдивскитъ храмове (Кога и какъ сж построени. По неиздадени документи). *СбММа.* 123—143. — Исторически бележки за Троянския ставропигиаленъ манастиръ. София 1935.

Helmreich, E. C., Ein Nachtrag zu den serbisch-bulgarischen Abkommen von 1912. *Berliner Monatshefte*, hsgb. v. Alfr. von Wegerer, XIII Jahrg., 12.

Хитовъ, П., Моето пжтуване по Стара планина. София 1934.

Хрисостомъ, Арх., Третиятъ вселенски съборъ и първенството на римския епископъ. София 1934.

п. Христовъ, Г., Нашето възраждане и Свищовъ. *ЮСбСвЧ.* 1—41. — Дружество „Просвѣщение“ съ читалище. *ЮСбСвЧ.* 220—242. — Старо-печатни книги и ръкописи въ читалищната библиотека въ Свищовъ. *ЮСбСвЧ.* 137—190. — Читалищни дейци преди осво-

бождението. *ЮСбСвЧ*. 110—136. — Свищовъ въ миналото (86—1877). Свищовъ 1936, VIII + 461.

Христовъ, П. Ц., Географическите фактори при обучението по история. Бъла Слатина 1934, 45.

Христовъ, Т., Отецъ Паисий. III изд. Библиотека *Нашето минало* № 18, София 1936, 32.

Christoff, T., Das heutige Bulgarien, Berlin 1936.

Храсту, Василе, Нови данни за българските възстаници. *Литературен гласъ*, бр. 343 отъ 24. II. 1937.

Цвятковъ, А., Тайните и революционни комитети въ нѣкои Врачански села. *ИзвИДво*. XIII. 1933, 164—175. — Идеите на Г. С. Раковски. (отд. отпеч., УП. XXXVI. 1937, кн. 3), 20.

Tzenoff, G., Geschichte der Bulgaren und der anderen Südslaven von der römischen Eroberung der Balkanhalbinsel an bis zum Ende des IX Jahrh. Berlin—Leipzig, 1935.

Ценовъ, П., Отецъ Паисий въ дѣлото на нашето възраждане. *ИзвИДво*, XI—XII. 1931—1932, 216—227.

Церовъ, Ив. П., Спомени и бележки. I и II. Варна, 1931, 1935, 224.

Цоковъ, К., 1916—1918 (Записки на офицеръ). София 1934.

Цоневъ, Зв., Чорбаджии отъ стария Ловечъ. *Ло.Ло*. V. 84—100. — История на гр. Горна-Орѣховица и околността му: Лѣсковецъ и Арбанаси. В. Търново 1932, 170.

Цоневъ, Б., Единъ срѣднобългарски паметникъ отъ XIII вѣкъ (Кюстендилско четвороевангеле). *ГСУИф*. XXVII. 1930—1931, п. 11:50. — История на българския езикъ (подъ редак. на проф. Младеновъ). т. II. София 1934 (Унив. Библ. № 134).

Цончевъ, Д., Старобългарска крепостна архитектура въ Плиска, Преславъ и Търново. *БМ. X*. 1935, 544—547. — Водоснабдяването на крепостите (Царевецъ и Триядица). *ГодНБПл*. 1931—34, София 1936, 97—116. — Водопроводитѣ на *Νικηπολις* прѣдъ *Ιστρον*. *ГодНБПл*. 1931—32, София 1936, 131—148.

Цончевъ, Д. и Николовъ, Т., Водачъ за старинитѣ въ гр. В. Търново и околността. В. Търново 1933, 120.

Цончевъ, П., Изъ общественното и културно минало на Габрово. Исторически приноси. София 1934, VI + 797.

Цухлевъ, Д. Н., История на гр. Видинъ и неговата област. София 1932.

Чавдаровъ, И. Г., Предание за хайдушки времена и гроба на Чавдаръ. София 1933.

Чемшировъ, Б., Читалището преди освобождението. *ЮСбСвЧ*. 42—109. [Отнася се до Свищовското читалище]. — Славянско учебнолюбиво д-во „Св. Св. Кирилъ и Методий“. *ЮСбСвЧ*. 202—219.

Чорович, Вл., Историја Југославије. Народно дело. Урежда М. Петрович, Београд 1933, 674.

Чочковъ, Хр., Кресненското въстание въ 1878. По спомени на Пантелей Урумовъ. *МП*. VI. 1930, кн. 2, 87—101. — Солунъ въ историята на България. Исторически погледъ. *п. т.*, VI. 1930, кн. 3, 35—58.

Чубрилович, В., Босански устанак 1875—1878. Изд. Ср. Кр. Акад. LXXXIII, Београдъ 1930, 419.

Шалдевъ, Хр., Положението на българитѣ въ Боймия следъ руско-турската война (1877). *МП.* VIII. 1933, кн. 3, 39—60.

Шаренковъ, В. Н., Македонски градове въ едно руско пжтешествие отъ 1807 год.. *МП.* VII. 1932, кн. 2—3, 228—230.

Шейтановъ, Н., Приносъ къмъ говора на Софийскитѣ цигани. *ИзвНЕМ.* X—XI. 1930—1931, 227—254. [Съдържа нѣкои исторически бележки]. — Периодизация на българската култура. *Просвѣта.* II. 1937, кн. 8, 977—989.

Шишковъ, Ст. Н., Българо-мохамеданитѣ. (Помаци). Историко-земеписенъ и народонаученъ прегледъ съ образи. Пловдивъ 1936, 118. — Изъ долината на р. Арда. Пжтни бележки и впечатления съ 30 иллюстрации. Пловдивъ 1936, 144 + III. — Родопскитѣ помаци и следи отъ християнството въ тѣхния битъ. *СбММа.* 144—158.

Шишмановъ, Ив. Д., Литературна история на възраждането въ Италия. София 1934.

Schmidt, H. T., Oesterreich Ungarn und Bulgarien (1908—1913). *Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven*, Zeitschrift des Osteuropa-Instituts, Breslau, Bd. XI. H. 3—4, 503—609.

Юбилеенъ сборникъ на Сливенската м. гимназия „Д. Н. Чунтоловъ“ по случай 55-год. отъ основаването ѝ. София 1934, 177 + (3).

Юбилейна книга на храма Св. Никола въ Сливенъ по случай 100 г. отъ превъздигането му 1834—1934. Сливенъ 1934.

Юбилеенъ сборникъ по отпразнуването 100 години на новата църква „Въведение Пресв. Богородица“ въ Чирпанъ. Чирпанъ 1935.

Юбилеенъ сборникъ по случай 50-годишнината на Ихтиманското читалище „Слънце“. София 1935.

Юбилейна книга на В.-Търновската народна м. гимназия „Св. Кирилъ“. В.-Търново 1933.

Юрковъ, Д., Брацигово. София 1931, 32. — Спомени изъ политическия животъ на България. София 1932, 276.

Ягичъ, В., Спомени мојега живота. I (1838—1880), 1890, V+461; II (1880—1923), 1934, IX+379. Изд. Срп. Крал. Академија, Београд.

Jakšić, G., Europa i voskrs Srbije (1804—1834). 4 izd., Beograd 1933, 434.

Явашовъ, А. Ив., Текето Демиръ Баба българска старина-свѣтиня. Разградъ 1934, 41.

Янчучевъ, К., Руско-турската война 1877—78 г.. В.-Търново 1931, 117.

Ярановъ, Д., Преселническо движение на българи отъ Македония и Албания къмъ източнитѣ български земи презъ XV до XIX в.. *МП.* VII. 1932, кн. 2—3, 63—118. — Страници изъ историята на сръбско-българскитѣ взаимни отношения. *МП.* VIII. 1932, кн. 2, 23—50. — Името на градъ Ямболъ. *МП.* IX. 1934, кн. 2, 17—25. — Градъ Пиротъ. *МП.* X. 1936, кн. 1—2, 16—25.

Настоящата библиография съдържа съчиненията излъзали презъ 1930—1937 г. на български езикъ по българска или обща история, както и ония на чужди езици засягащи българското минало. Вж. още Изв. И. Д-во кн. XIII, 1933, 193—204.

Редакцията.

Вести

Българска Академия на Наукитъ. Въ краткия промеждутъкъ отъ година и половина Българска Академия на Наукитъ загуби едно следъ друго трима отъ най-виднитъ свои представители и сщевременно ръководни лица — професоритъ Л. Милетичъ, председателъ на Академията, В. Н. Златарски, подпредседателъ на Академията и Ив. Георговъ, председателъ на Историко-филологическия ѝ клонъ. На тѣхнитъ мѣста сж избрани сега за председателъ проф. Д-ръ Б. Филовъ, за подпредседателъ проф. д-ръ Ст. Петковъ, а за председателъ на Историко-филологическия клонъ — Юрданъ Трифоновъ.

Катедрата по Българска история. Опръзнената поради смъртта на Василь Н. Златарски катедра по Българска история при Софийския Университетъ се зае отъ редовния професоръ Д-ръ П. Никовъ.

V византоложки конгресъ. Следъ IV византоложки конгресъ, който се състоя презъ 1934 г. въ София, и съобразно решението взето въ него, V византоложки конгресъ трѣбваше да стане въ Римъ презъ 1936 г. Съгласно програмата, изработена и обявена отъ римския организационенъ комитетъ, конгресътъ се състоя, наистина, отъ 20—27 септемврий 1936 г. въ италианската столица подъ върховното покровителство на Негово Величество Италианския кралъ Викторъ Емануилъ III. Официалното откриване на конгреса се извърши тържествено въ понеделникъ на 21 септемврий, 11 часа пр. об. въ залата на Юлия Цезаря въ Капитола, въ присъствието на официалнитъ лица и на всички конгресисти, следъ което се поднесоха поздравленията отъ разнитъ делегации. Отъ името на България и на българската делегация поздрави конгреса проф. Б. Филовъ. Фактически конгресътъ започна, обаче, по-рано, на 20 септемврий, съ приема, уреденъ отъ ректора на Римския университетъ и съ започване разглеждането отъ конгресиститъ на византийскитъ старини въ Римъ.

Научнитъ заседания на конгреса започнаха сщия день, веднага следъ официалното откриване. Тѣ ставаха въ помещението на историко-филологическия факултетъ на университета. Обявени бѣха въ програмата да се четатъ 240 научни реферати върху най-разнообразни научни въпроси. Многобройността на рефератитъ наложи образуването на нѣколко секции, а именно: 1. Историческа, 2. Филологическа, 3. Юридическа, 4 и 5. Археологическа и за история на изкуството, 6. Литургическа и музикална. — Въ рефератитъ се изнесоха нѣкои важни научни въпроси изъ областта на византологията, които сж отъ значение и за българската наука. Ето нѣкои по-важни реферати. Проф. Г. И. Братияну отъ Яшския университетъ чете рефератъ за упадъка на византийскитъ градски институти, подъ надсловъ — *Empire et démocratie à Byzance au XI siècle*. Проф. Р. Colliet отъ Парижъ говори за еволюцията на колоната въ византийския изтокъ — *Sur le colonate en droit byzantin*. Интересни мисли за по-

литическата и църковна борба между изтокъ и западъ въ срѣдновѣковieto разви монахенския византологъ проф. F. Doelger въ реферата си *Rom in der Gedankenwelt der Byzantiner*. Проф. N. Iorga отъ Букурешъ докладва за *La vita provinciale nell'Impero bizantino*. Проф. F. Kukules отъ Атина говори за *La maison privée byzantine d'après les renseignements des textes*. Проф. P. Lemerlé ни запозна съ резултатитѣ отъ воденитѣ отъ него разкопки въ Македония при древния Филипи — *Les fouilles de Philippi en Macédoine* и пр.

България и българската наука бѣше добре представена на конгреса и отъ една многобройна делегация, именно: 1. Държавата се представляваше отъ трима души — професоритѣ Б. Филовъ и П. Никовъ, и отъ А. Протичъ; 2. Академията на Наукитѣ — отъ първитѣ двама и отъ проф. П. Мутафчиевъ; 3. Университетътъ — отъ споменатитѣ тукъ трима професори за историко-филологическия факултетъ, отъ професоритѣ Вл. Алексиевъ и П. Венедиковъ за юридическия факултетъ и отъ професоритѣ Ив. Снѣгаровъ и Ив. Гошевъ за богословския факултетъ; 4. Историческото дружество — отъ проф. В. Бешевлиевъ и д-ръ Ив. Дуйчевъ; 5. Народния археологически музей — отъ д-ръ Кр. Миятевъ, д-ръ Н. Мавродиновъ, г-жа В. Маврадинова и архитектъ Ал. Рашеновъ; 6. Етнографския музей — отъ Ст. Л. Костовъ; и 7. Г. Баласчевъ, — или всичко отъ 16 души. Отъ тѣхъ не по-малко отъ 8 души изнесоха 9 научни реферати, а именно: 1. Г. Баласчевъ — *Die Mitteilungen in der Nestorchronik über die Valachen und die benachbarten Völker während des IV Jahrhunderts*. 2. Ив. Дуйчевъ — *L'umanesimo di Giovanni Italo*. 3. Ив. Гошевъ — *Die Lesung der griechischen Inschriften der Schallan № 9 und № 10 aus dem Goldschätze von Nagy Scent Miklos*. 4. Н. Мавродиновъ — *L'apparition et le développement de l'église cruciforme dans l'architecture byzantine*. 5. Кр. Миятевъ — *Dekorative Keramik in Byzanz*. 6. П. Никовъ — *Die Stadt und das Gebiet von Krounos — Krn in den byzantinisch-bulgarischen Beziehungen*. 7. П. Никовъ — (вторъ рефератъ) *Die neuesten archäologischen Funde in Patleina bei Preslav in Bulgarien und ihre kulturhistorische Bedeutung*. 8. А. Протичъ — *Der Barock in der bulgarischen Wandmalerei des XIV Jahrhunderts*. 9. А. Рашеновъ — *Das bulgarisch-byzantinische Architectursystem*.

Римскиятъ византоложки конгресъ бѣ тѣсно свързанъ и необикновено оживенъ успоредно съ непосредствената научна работа и отъ едно силно поощряващо опознаване и разгреждане на неизчерпаемитѣ културни богатства на наука и изкуство, въ голѣма частъ византийски, натрупани и запазени отъ вѣковетѣ въ Италия. Още отъ първия конгресенъ день организирани бѣха научни посещения и екскурзии въ Римъ и вънъ отъ него, които дадоха възможность да се запознаятъ конгресиститѣ съ множество византийски и др. паметници, именно: съ изложбата на византийски ръкописи и миниатюри въ *Biblioteca Casanatense*; съ изложбата на византийски кодекси и миниатюри въ Ватиканския музей; съ монастира въ Гротаферата, после съ ония при Субиако — *Santa Scolastica* и *S. Benedetto*, съ фрески

отъ XIII в.; съ Villa d'Este въ старинния гр. Тиволи; съ Pontificio Istituto di Archeologia Cristiana въ Римъ; съ римското древно пристанище Остия.

Последниятъ конгресенъ день 27 септемврий конгресиститѣ се отправиха за Неаполѣ, като пжтемъ се спираха и разглеждаха нѣкои бележитости въ областта Кампания. Излѣти пъкъ отъ Неаполѣ имъ дадоха възможность да се запознаятъ съ бележититѣ разкопки и старини въ Херкулесъ, Помпей, и въ Пестумъ, съ батпистериума въ Ночера и пр. На 29 септ., раздѣлени на три групи конгресиститѣ се отправиха въ три направления: 1. За Сицилия, 2. за Калабрия и Апулия и 3. за северна Италия, — съ цель да разгледатъ византийскитѣ паметници по тия мѣста.

Римскитъ византоложки конгресъ бѣ най-многолюденъ отъ станалитѣ досега такива. Въ него участвуваха 19 държави съ 481 представители. Властитѣ проявиха особено внимание къмъ него. Управителътъ на Римъ даде приемъ въ честь на конгресиститѣ, а тѣ бѣха. сжщо приети и приветствувани отъ Мусолини и отъ папа Пий XI Голѣма похвала и благодарность се пада и трѣбва да се изкаже тукъ на уредницитѣ на конгреса и особено на професоритѣ S. Mercati и P. Romanelli за тѣхната любезна и неуморна грижа да направятъ удобно, полезно и приятно пребиваването на конгресиститѣ въ Италия.

Въ последното заключително заседание, въ което се прогласи и закриването на конгреса, по покана на френското правителство, се реши следниятъ VI византоложки конгресъ да стане следъ три години въ Сирия.

П. Никовъ

Конгресъ на чехословашкитѣ историци, организиранъ отъ основаното презъ 1935 г. всеобщо чехословашко историческо дружество, се е състоялъ въ Прага отъ 3 до 8 май т. г. Взели сж участие не само почти всички чехски и словашки учени и гимназиални учители-историци, но и тѣхнитѣ нѣмски колеги отъ републиката. Броятъ на конгресиститѣ е достигналъ 400. Програмата на конгреса е била: 1) да се освѣтлятъ всеобщитѣ и специалнитѣ (мѣстни) проблеми на историческото изследване; 2) да се разгледатъ по-главнитѣ научно-организационни въпроси и 3) да се изтъкне нуждата отъ школуване на млади научни работници. Заседанията на конгреса сж били открити съ речъ отъ професора по европейска история въ Пражкия университетъ Josef Šusta, чийто трудъ „Чехословашката историопись презъ последнитѣ десетъ години“ е отпечатанъ като конгресно издание¹. Отъ програмната брошура на конгреса се вижда, че цѣла редица именити изследвачи — представители на всички исторически дисциплини — сж поставили на разглеждане най-интересни и жизнени въпроси.

¹ J. Šusta, Posledních deset let československé práce historické. Praha 1937. с. стр. 238. Този историописенъ обзоръ е излязалъ на френски езикъ последователно отъ 1925 до 1935 г. въ Revue historique.

Ето няколко от научните доклади: проф. K. Stloukal, Главни течения в модерната европейска историопис; проф. J. Slavík, схващанията за революцията в новата историопис; проф. O. Odložilík, Нѣмската историопис в Чехословашко; проф. V. Chaloupek, Главни проблеми на чехословашката история; доцентката M. Paulová, Изследванията на славянските истории от чехословашко гледище; проф. J. Prokeš, Организация на чехословашкото архивно дѣло, — което стои на голѣма научна висота; проф. B. Mendl, За организирането на чехословашките исторически институти; проф. Fr. Hrubý, Исторически публикации и единици; проф. A. Matějček, Състояние и задачи на изследванията по история на изкуствата в Чехословашко; проф. J. Eisner, Задачи на чехослов. археологически издирвания; проф. Fr. Čáda и проф. M. Boháček, Състояние на правно-историческите студии в републиката. По-специални доклади сж четени и отъ много други университетски преподаватели и ръководители на архивни и исторически институти. Най-видните чехословашки историци-педагози сж посочили редица нужди и недостатъци на режима за преподаване история в срѣдните училища. Между другото изтъкнато е било, че за по-успѣшното преподаване е необходимо да се увеличи броя на часоветѣ по история в горните класове за смѣтка на часоветѣ в долните, тъй като историческите понятия твърде трудно се възприемат отъ учениците в ранна възраст.

Последните два конгресни дни сж били посветени на разглеждане музеи и архивни хранилища, съ каквито е богата Прага. Че работата на конгреса е интересувала не само тѣсенъ кръгъ отъ специалисти, но и самото чехословашко общество, което винаги внимателно следи проявите на своите учени представители, личи отъ живите отгласи в ъжедневния печатъ на Прага, Бърно и Братислава.

Хр. Гандевъ

Академията по история на материалната култура на името на Н. Я. Марр в СССР е почнала издаването на редица трудове по историята на докапиталистическия общество. До края на 1937 г., споредъ плана, трѣбва да излѣзатъ 14 тома. Отъ тѣхъ 4 тома история на първобитното общество, 5 тома история на стария свѣтъ и 5 тома история на срѣдновѣковието.

Отъ историята на стария свѣтъ първиятъ томъ обхваща стария Изтокъ, вториятъ и третиятъ томъ — историята на Гърция, четвъртиятъ и петиятъ — историята на елинизма и на Римъ. Като приложение къмъ петиятъ томъ се дава кратка история на античните колонии по Черноморието.

Презъ декемврий на 1936 г. е излѣзълъ вече първиятъ томъ отъ историята на стария свѣтъ, именно за стариятъ Изтокъ, издание на държавното соц.-економическо издателство, въ 30,000 тиражъ подъ главното редакторство на С. И. Ковалевъ и при сътрудничество на

В. В. Струве и И. Л. Снегиревъ. В. В. Струве е написалъ 20 глави отъ всичкитѣ 22 глави на книгата, а другитѣ двама по 1 глава. Интересно е да се отбележи, че автори книгата нѣма. Тѣхнитѣ имена намираме въ предговора на книгата, а не на заглавната страница.

Ето съдържаннето ѝ:

I. Основни проблеми на историята. II. Исторически извори. Развитие на науката за стария Изтокъ. III. Първобитно комунистическо общество въ северо-източна Африка и предна Азия. IV. Най-стара Вавилония — 1. Образуване на примитивно рабовладѣлческо общество. 2. Реформи на царя Урукатинъ. 3. Епоха на издигане династията на Аккада и III-а династия на Ура. 4. Епоха на Хамурапи. V. Най-старъ Египетъ — 1. Образуване на номитѣ. 2. Старо царство. 5. Край на старото царство. 4. Срѣдно царство 5. Културата на Египетъ. VI. Най-стара Асирия и нейнитѣ колонии въ Мала-Азия. VII. Еламъ. VIII. Падане династията на Хамурапи и господство на каститѣ въ Вавилония. IX. Социаленъ превратъ въ Египетъ въ края на Срѣдното царство и завоевание на Египетъ отъ хикситѣ. X. Борба на Египетъ за освобождение отъ хикситѣ. XI. Египетъ презъ XVIII династия. XII. Реформи на Ехнатонъ. XIII. Египетъ презъ XIX династия. XIV. Хеттско общество. XV. Финикия. XVI. Израилъ и Иудея. XVII. Асирия презъ XV-IX в. в. XVIII. Асирийско свѣтовно господство. XIX. Нововавилония. XX. Ливийско-сапский Египетъ. XXI. Персия и Мидия — 1. Образуване на персийската държава; 2. Организация на персийската държава при Дарий. XXII. Халдско общество.

При второто издание на книгата щѣли да се прибавятъ глави за стара Индия и стария Китай.

Книгата е отъ 443 стр., лоша хартия и струва 4 р. и 75 коп.; добре подвързана — 6 рубли и 25 коп.

Б. Д. Божиковъ.

† Проф. Д-ръ А. Иширковъ. На 6 априлъ т. г. се помина професорътъ по география въ Софийския Университетъ д-ръ А. Иширковъ. Макаръ че преподаваше дълги години география, покойниятъ не ограничаваше своята дейность само въ областта на тази наука, а твърде често се занимаваше съ исторически въпроси и то предимно такива, които стоятъ на прага между дветѣ науки. Това е лесно обяснимо, като се има предъ видъ, че покойниятъ бѣше свършилъ въ Софийския Университетъ по история.

Сждбата на всѣка географска карта и на всѣко антропогеографско описание е да станатъ исторически документи, съ които най-добре може да си служи географътъ тогава, когато има и необходимата подготовка на историкъ. Тъкмо този родъ исторически документи — старитѣ карти и описания, използваше и Иширковъ, за да възсъздаде образа на нѣкои наши селища въ миналото, да установи посоката на нѣкои пѣтища, обсега на нѣкои области или мѣстата, въ които сж станали прочути битки. Отъ такъвъ характеръ сж неговитѣ

работи върху: „Градъ София презъ XVII в.“, „София по време на освобождението“, „Бележки за пѣтя Русе—Варна въ XVIII в. и за главнитѣ селища край него“, „Чалъкавакски проходъ въ Стара планина“, „Де е станала Златишката битка въ 1443 г.“, „Походитѣ на кралъ Владислава III въ България въ 1443 и 1444 г.“, „Западната граница на Македония и албанцитѣ“, „Областното име Загорье или Загора въ миналото и сега“, „Македония. Име и граници“, „Имена и граници на Тракия“ и др.

Въ началото на нашия вѣкъ настѣпиха решителни моменти въ сѣдбата на нашия народъ. Съседитѣ ни започнаха отъ далеко да подготвятъ своитѣ претенции върху Македония. Между първитѣ, които се противопоставиха съ перо на тѣзи домогвания бѣше и покойниятъ проф. Иширковъ. Именно въ връзка съ спороветѣ за принадлежността на перифернитѣ български земи проф. Иширковъ написа редица историко-етнографски работи, при които той пакъ си служи най-много съ старитѣ карти и съ случайнитѣ антропогеографски бележки, вмѣкнати въ разни стари пѣтеописания. Най-характерни въ това отношение сѣ двата труда „Приносъ къмъ етнографията на македонскитѣ славяни“, и „Западнитѣ краища на българската земя“.

Все въ връзка съ спороветѣ съ нашитѣ съседи Иширковъ написа и нѣкои работи върху епохата преди възраждането, напр. *La Macédoine et la constitution de l'Exarchat bulgare* и др. Покойниятъ остави изобщо една доста трайна следа и въ българската историческа книжнина.

Д. Ярановъ

† Проф. Любомиръ Милетичъ (1863—1937). На 1 юлий т. г. почина единъ отъ най-виднитѣ представители на нашата научна мисль, проф. Л. Милетичъ. Неговото име е тѣсно свързано съ развоия на нашата наука презъ последното петдесетилѣтие. Покойниятъ ученъ бѣ единъ отъ основателитѣ на българската славистика.

Той остави следъ себе си, като плодъ на своята упорита и продължителна дейность, едно богато научно наследство. Една часть отъ неговитѣ изследвания засѣгатъ въпроси, свързани съ българската история. Заслужаватъ да се упоменатъ нѣкои отъ тѣхъ. Така, той бѣ единъ отъ първитѣ наши учени, които обърнаха по специално внимание на пѣтеписитѣ на чужди пѣтешественици презъ българскитѣ земи и обнародва статията „Стари пѣтувания презъ България. I. Г. К. Дришъ (1718 г.). II. Р. J. Божковичъ (1762)“ (*СбНУК.* VI. 1891, 113—167). Особенно ценни сѣ неговитѣ трудове върху дако-ромънската книжнина: Бележки отъ едно научно пѣтуване въ Ромъния (*СбНУК.* IX. 1893, 161—210), — Дако-ромънитѣ и тѣхната славянска писменость. Съ приложение на 84 влахо-молдавски грамоти и 3 фототипически снимки (*ibidem*, IX. 1893, 211—390); — Дако-ромънитѣ и тѣхната славянска писменость. II. Нови влахо-български грамоти отъ Брашовъ (*ibidem*, XIII. 1896, 3—152); — Къмъ брашовскитѣ влахобългарски грамоти. Една грамота на Iw. Данъ II отъ год. 1422, октомври 23 (*ibidem* XVI—XVII. 1900, 496—504); —

Къмъ грамотитѣ отъ брашовската сбирка (*ibidem* XXV. 1909, 3—48). Проф. Милетичъ се занимава дълго време съ историята и езика на ншиитѣ павликяни и, въ връзка съ това, съ историята на католишката пропаганда у насъ. Той написа редица студии съ множество материали: Изъ историята на българската католишка пропаганда въ XVII в. (Бълг. прегл., I. 1894, кн. 10, 62—82; кн. 11—12, 146—189); — На гости у банатскитѣ българи (Бълг. Пр. III. 1896, кн. 1, 40—57; кн. 2, 63—88); — Седмиградскитѣ българи (*СбНУК*. XIII, 1896, 153—256); — У седмиградскитѣ българи (*ibidem*, III. 1896, кн. 6, 46—64); — Заселението на католишкитѣ българи въ Седмиградско и Банатъ (*СбНУК*. XIV. 1897, 284—543); — Книжнината и езикътъ на банатскитѣ българи (*ibidem*, XVI—XVII. 1900, 339—482); — Нашитѣ павликяни (*ibidem*, XIX. 1903, 1—369); — вж. още *ibidem*, XXI. 1905, 1—155; *ibidem*, XXVI. 1910, 1—28; — Седмоградскитѣ българи и тѣхниятъ езикъ (*СпБАН*. XXIII. 1926, иф. 18, 1—181). — Покойниятъ ученъ се е занималъ сжщо и съ нѣкои други документи въ връзка съ нашето минало, отъ които заслужава да се споменатъ по особено нѣкои: обнародваната отъ него „Повестъ за падането на Цариградъ въ 1453 г.“ (*СбНУК*. XII. 1895, 399—462); — Едно писмо на българския царь Срацимиръ (Бълг. Пр., II. 1895, кн. 9—10, 308—310); — Единъ документъ отъ първото време на танзимата (*СбНУК*. XV. 1898, 357—392); — Къмъ Самуиловия надписъ отъ 993 год. (*ИРЛАИ* въ *К/нопа*, IV. 1899, 14—20) и др. Издалъ е сжщо множество текстове, които сж интересни както за развоия на нашия езикъ, така и за нашата вътрешна история.

Изчезването на проф. Милетичъ е една тежка загуба за нашата наука.

И. Дуичевъ

† Д-ръ **Ив. Сакжзовъ** (1895—1935). Въ началото на м. октомврий 1935 г. „Известията на Ист. Д-во“ загубиха единъ отъ своитѣ редовни сътрудници презъ последнитѣ нѣколко години — частниятъ доцентъ д-ръ Ив. Сакжзовъ. Покойникътъ бѣ познатъ главно съ своитѣ трудове изъ областта на българската стопанска история презъ срѣдновѣковието и презъ време на турското владичество. Въ продължение на нѣколко години той обнародва доста значителенъ брой статии и книги, нѣкои отъ които заслужаватъ да се упоменатъ: 1) Данъчната система въ срѣдновѣковнитѣ ни монастири (*Дух. Култ.* кн. 21—22. 1924, 3—5); 2) Известия за българската търговия въ Цариградъ презъ X в. (*ИзвИДво*. VI. 1924, 195—203); 3) Една новела на Алексия Комнина за роби—българи (*Сборникъ В. Н. Златарски*, София 1925, 367—387); 4) Стопанското положение на българитѣ подъ византийска власть (*Юрид. Прегл.* XXVI. 1925, 173—177, 182—187); 5) София като търговски центъръ (*Юбилейна книга на гр. София (1878—1928)*, 252—262); 6) Население и власть въ срѣдновѣковна България (*БИБ*. I. 2. 1928, 27—68); 7) Материалната култура на срѣдновѣковната ни църква (*Дух.*

Култ. кн. 34, 1928, 189—204); 8) Търговските отношения между България и генуезците в началото на XIV в. (*ИзвИДво.* VII—VIII. 1928, 13—40); 9) *Bulgarische Wirtschaftsgeschichte (Grundriss der slav. Philol. u. Kulturgeschichte, herausg. von R. Trautmann und M. Vasmer, Berlin—Leipzig 1929, IX+284)*; 10) Търговията на България с Анкона през 16 и 17 в. (*ИзвИДво.* IX. 1929, 1—44); 11) Ступанският връзки между Дубровник и българските земи през 16 и 17 столетие (София 1930, 224); 12) Изъ завещанията на дубровчаните в България през 16-ия в. (*ИзвИДво.* XI—XII. 1931—1932, 270—287); 13) Областното име Загора по нови извори (*Изв. Бълг. Геогр. Д-во* I. 1933, 353—358); 14) Изъ завещанията на дубровчаните в България през 15 в. (*ИзвИДво.* XIII. 1933, 142—152); 15) Македония в италианските архиви (*Сборникъ Л. Милетичъ*, София 1933, 649—653), и др. Наистина, научната критика е изтъкнала, въ връзка съ някои отъ трудовете на покойния, съществени недостатъци и опущения. При все това, трѣбва да се признае, че той бѣ единъ отъ малкото упорити, преданни и плодови работници въ полето на една такава важна областъ отъ нашето минало, каквато е нашата стопанска история.

И. Д.

† Петъръ П. Ценовъ. На 30 ноемврий 1935 г. почина въ столицата дейниятъ членъ на Историческото дружество Петъръ П. Ценовъ. Той е роденъ на 5 III 1870 г. въ гр. Ботевградъ. Първоначалното си образование е добилъ въ родния си градъ, а сѣрдното — въ Духовната Семинария въ гр. Самоковъ. Завършилъ история въ Висшето училище въ София презъ 1892 г., той е билъ назначенъ учителъ въ Пирдопъ, а по-късно премѣстенъ въ Ботевградъ. Презъ 1900 година е билъ назначенъ директоръ на девическата гимназия въ гр. Враца. Презъ 1903 г. е билъ премѣстенъ въ София, кждето години наредъ е билъ директоръ на II и I девическа гимназии и учителъ при I и II мъжки гимназии.

Петъръ П. Ценовъ се отдаде на учителската работа съ пълнен жаръ и неуморно работи, докато напусна училището въ 1930 г. Но той не се задоволяваше само съ работата си сѣдъ учениците, а отрано се отдаде на скромна книжовна и научна работа и печати не малко статии изъ различни научни, литературни и педагогични списания, съ които се очерта и като упоритъ радеть за културното преуспѣване на нашия народъ. Презъ тия ранни години той бѣ постояненъ сътрудникъ на сп. Лѣтописи, Училищенъ прегледъ, Демократиченъ прегледъ, Църковенъ вестникъ и пр. Следъ това редатъ се статии на различни теми и въ вестниците Прѣпорець, Знае и др. Той застава начело и насърчава редица културно-просвѣтни начинания въ селищата, кждето е учителствувалъ. Така той скоро се налага и като преданъ и безукоризненъ общественъ дѣятелъ и книжовникъ.

Ще споменемъ отъ неговите трудове „Методични упътвания по преподаване на историята“ и „Орхание и Орханийско“.

Въ дългия си служебенъ и общественъ пътъ той се е проявилъ съ крайна добросъвестностъ и голъма любовъ къмъ родната земя. Съ тѣзи си качества той бѣ извънредно много полезенъ за подрастваващитѣ и обществото и се радваше на голъма почитъ срѣдъ своитѣ възпитаници, съграждани, близки и колеги.

А. Цвѣтковъ

† **Иванъ Т. Гребенаровъ.** На 30 юний 1937 г. почина дългогодишниятъ касиеръ на Историческото дружество Иванъ Т. Гребенаровъ. Покойниятъ е роденъ на 2 юлий 1868 г. въ Разложкото село Баян, което напуска като дете съ родителитѣ си и избѣгва въ свободна България. Още отъ рано той отдава силитѣ си на народоползна и обществена дейностъ. На 17 годишна възраст, презъ 1885 г. той постъпва доброволецъ въ ученическия легионъ и взима живо участие въ победоноснитѣ походи на младата българска войска до Пиротъ, за което е отличенъ съ орденъ.

Следъ завършването на педагогическото училище въ Кюстендилъ съ отличенъ успѣхъ и на Софийското висше училище презъ 1892 г. Гребенаровъ поема тежкия кръстъ на учителя-труженикъ. Той започва учителската си дейностъ въ търновската гимназия и следъ две години минава въ Самоковъ като учителъ въ тамошната духовна семинария. Презъ 1897 г. той е премѣстенъ въ София като директоръ на V-то класното дѣвическо училище „Мария Луиза“. Отъ 1901 г. до 1929 той е учителъ въ 5-та Софийска девическа гимназия. Тази дългогодишна учителска дейностъ на Гребенарова е била заслужено оценена още презъ живота му отъ Министерството на Народната просвѣта.

Гребенаровъ е единъ отъ първитѣ членове на Историческото дружество и му служи дълго време безкористно като примѣренъ касиеръ почти до края на живота си. Той изпълняваше всѣка възложена му работа усърдно, водеше смѣткитѣ не само добросъвестно, но се грижеше за приходитѣ и разходите на дружеството съ такава изпълнителностъ и точностъ, както ако се касаеше за неговитѣ собствени смѣтки. Винаги отзивчивъ, Гребенаровъ не отсъстваше отъ нито едно заседание на дружеството, отъ нито една негова конференция. Той се бѣше просто срастналъ съ това дружество и когато се наложи да бѣде освободенъ по негово желание отъ длъжността касиеръ, дружеството почувствува, наистина, една празнота.

Иванъ Гребенаровъ живѣ като скромнъ труженикъ и завърши своя земенъ животъ, следъ като изпълни добросъвестно своя общественъ дългъ.

В. Бешевлиевъ

† **Станой Станоевичъ.** На 30 юлий т. г. неочаквано почина на 63 год. възраст видниятъ сръбски ученъ историкъ, професорътъ отъ Бѣлградския университетъ Станой Станоевичъ. Покойниятъ е роденъ на 12. VIII 1874 г. въ Нови Садъ, въ предѣлитѣ на нѣкогашната Австро-Унгария. Синъ на просвѣтени родители — баща му билъ лѣкаръ и виденъ деецъ въ движението на сръбската младежъ срещу ре-

акционната потисническа политика на австроунгарската монархия, — Станоевич още въ бащиния си домъ билъ закърменъ съ любовъ къмъ свободата и къмъ историческото минало на своя народъ. Следъ свършването на гимназия въ родния си градъ, той постъпва студентъ въ Виенския университетъ, гдето слуша лекциитъ на Конст. Иречекъ и на видния славистъ В. Ягичъ. Въ редактираното отъ последния списание *Archiv f. Slavische Philologie* се явява и първата научна работа на Станоевича, докторската му дисертация — „Биографията на Стефана Лазаревичъ отъ Конст. Костенецки като исторически изворъ“. Следъ завършване на университетския курсъ, той се специализира въ продължение на нѣколко години въ Петербургъ, въ Руския археологически институтъ въ Цариградъ и въ Мюнхенъ. Въ 1900 г. той е вече доцентъ въ Българския университетъ, гдето въ 1919 г. като редовенъ професоръ заема и катедрата по сръбска история. На тоя постъ го завари и смъртта му.

Презъ последнитъ двадесетъ години Станоевичъ бѣ най-видниятъ представител на сръбската историческа наука и безпорно най-добриятъ познавач на сръбското минало. Той е авторъ на многобройни изследвания особено изъ епохата на Немановци (XII—XIV вв.). Станоевичъ, обаче, не бѣ само кабинетенъ ученъ. Той не оставаше чуждъ на своята съвременность и вземаше непосредствено участие въ културното строителство на своя народъ. Науката си той не пазише само за избраници, а чувствуваше нуждата да я направи достъпна и за широки кръгове на сръбското общество. Наредъ съ многобройнитъ си чисто научни студии той намираше време да пише и популярни статии върху отдѣлни въпроси изъ сръбската история, които покъсно събра и издаде въ две отдѣлни книги. Неговата, написана за широкъ кръгъ читатели „История на сръбския народъ“ въ кжсо време претърпѣ три издания. А следъ войната, вдъхновяванъ отъ желанието да съдействува за самоопознаването на народигъ въ едва що създадената Югославянска държава, той организира сътрудничеството на видни сръбски учени, писатели и общественици и издаде четиритомната сръбско-хърватско-словенска „Народна енциклопедия“.

Но, гледайки на историческото знание като на mogelijkо сръдство за осъзнаването, духовното обединение и самоутвърждението на своя народъ, Станоевичъ никога не си послужилъ съ похватитъ, до които други нѣкои отъ неговитъ учени сънародници понѣкога прибѣгваха, и винаги си остана добросъвестенъ ученъ, за когото историческата истина стоеше надъ всичко. Презъ десетолѣтията, въ които се развърщаше неговата дейность, това не бѣ лесно и тукъ именно изпъква значението на неговата личность. Защото тоя отличенъ ученъ бѣ не само проникнатъ отъ истинско благородство човѣкъ, но и единъ твърдъ и независимъ характеръ. Той не търсѣше евтина популярность, не се стрѣмеше и да прави кариера, а изпълняваше само своя дългъ, — както самъ го разбираше.

За тия, които имаха възможность по-отблизо да го познаятъ, загубата на учения Станоевичъ се явява още по-тежка, защото е загуба и на единъ рѣдкъ човѣкъ.

П. Мутафчиевъ

† **Теодоръ Тарановски** (1875—1936). Презъ изтеклата година историческата наука понесе една голѣма загуба съ смъртта на д-ръ Т. Тарановски, професоръ по история на славянското право въ Българския университетъ. По произходъ малорусъ, покойния следвалъ въ Варшавския университетъ, гдето въ 1899 г. получилъ доцентура по История на правото. Следъ европейската война и промѣната на управлението въ Русия той билъ принуденъ да напусне отечеството си и се отпрати за Българъ, гдето е билъ приетъ като университетски професоръ и останалъ до смъртта си. Известенъ и плодовитъ ученъ, покойниятъ се занимава главно съ историята на руското и после сръбското право и отъ неговото перо сж излѣзли множество трудове изъ тия области. Въ 1923 г. той написа Въведение въ историята на славянското право, а десетина години следъ това — История на сръбското право при Нѣмановската държава. Обаче той живо се интересуваше и отъ историята на старобългарското право, за което свидетелствува и неговата последна работа подъ надсловъ Неки нови прилози за историју словенскихъ права — Последната историографија средъевековног бугарског права. „Архив за правне и друштвене науке“ кн. XXXII (XLIX), бр. 1. Београд. 1936, стр. 11.

П. Н.

† **Zoltán Gombocz** (1877—1935). На 1 май 1935 г. е починалъ внезапно въ Будапеща Zoltán Gombocz, професоръ по унгарска филология въ Будапещенския университетъ. Покойникътъ бѣше единъ отъ най-голѣмитъ представители на туркологията и алтаистиката въ Унгария. Нѣкои отъ многобройнитъ му трудове засѣгатъ и славистиката, напр. A Szláv-ság Török Elemei въ Nyelv—Tudomány IV, V (Турскитъ елементи въ славянски). Отъ особено значение за насъ сж обаче неговитъ изследвания върху езика на чувашитъ, като напр. Csúvas szójegyzék (Чувашки речникъ) и др. Въ работитъ си пѣкъ Török jövevényszavaink hangtanához (Къмъ фонетиката на нашитъ турски заемки), Observations sur le consonantisme des mots d'emprunt turks en hongrois (Revue des études hongroises VI), Die Bulgarisch-Türkischen Lehnwörter in der Ungarischen Sprache (Mémoires de la société finno-ougrienne XXX) Gombocz установи, че унгарскиятъ езикъ е заелъ много думи отъ единъ турски езикъ близкъ до днешния чувашки и който езикъ той приписа на първобългаритъ. Все въ връзка съ тѣзи свои изучвания той обнародва редица работи, които засѣгатъ по-отблизо историята и културата на първобългаритъ, като напр. Bolgárok és magyarok (Българи и маджари) въ Uj magyar szemle II, 1920, A bolgár-kérdés és a hún monda (Българскиятъ въпросъ и хунската легенда) въ Magyar nyelv XVII и др. Тѣзи изследвания на Gombocz станаха въ последствие основата на всички турколожки работи върху историята и езика на първобългаритъ. Едно отъ голѣмитъ езикови начинания на Gombocz е недовършения етимологически речникъ на унгарския езикъ, започнатъ заедно съ известния унгарски ученъ J. Melich.

Смъртта на Zoltán Gombocz е една голъма загуба за унгарската наука. Вѣчна му паметъ.

В. Бешевлиевъ

† **Иосифъ Пекаръ** (1870—1937). Чехословашката историческа наука понесе тая година една извънредно тежка загуба въ лицето на единъ отъ своитѣ първенци. Иосифъ Пекаръ, вдъхновениятъ историографъ на Чехия, отъ януарий т. г., следъ една богата и оживена 40-годишна научна дейность, която го издигна на най-видно мѣсто между чехословашкитѣ историци, не е вече между живитѣ. Ученикъ на прославени учители — Jaroslav Goll и Antonín Rezek, той скоро изпѣква самъ съ своитѣ необикновени качества на голѣмъ критически умъ съ широкъ замахъ. Крупното му и оригинално съчинение *Dějiny Valdšteinského spiknutí* (История на съзаклятието на Валдщайнъ) му открива пѣтя за доцентура въ Карловия университетъ въ Прага. И отъ тукъ следва неговиятъ бързъ възходъ въ науката. Той се проявява като единъ извънредно независимъ и самостоятеленъ духъ, чито идеи извикватъ чести оживени и благотворни спорове въ чехската наука. Въ неговото богато книжовно-научно наследство изпѣкватъ, освенъ История на съзаклятието на Валдщайна (1895), Най-старата чехска хроника (1902), Замъкътъ Костъ (1909—1911), Чехската философия на Масарикъ (1912), Чехскитѣ кадастри отъ 1654—1789 (1915), Смисълъ на чехската история (1929), Иванъ Жишка въ 4 т. (1924—1933) — основни трудове въ чехската историография, които сж хвърлили обилна свѣтлина върху много въпроси и върху нови области отъ чехската история, открили сж нови широки хоризонти, съ нови идеи и схващания. Така отмина единъ голѣмъ националенъ чехски историкъ съ силна и оригинална мисль и голѣми въздѣйствиа. Смъртта на Иосифъ Пекаръ е една чувствителна загуба не само за братска Чехословакия, която загуби единъ отъ най-надаренитѣ си и заслужили синове, но и за цѣлата славянска наука.

П. Н.

ДРУЖЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

Ново настоятелство. Въ годишното събрание на дружеството, състояло се на 23 юний 1936 год., се избра съгласно устава за новъ тригодишенъ срокъ ново настоятелство на Историческото дружество, което въ последствие се конституира (вж. протоколъ № 133 отъ 4 VII 1933), както следва: председателъ: проф. П. Никовъ; подпредседателъ: проф. Св. Георгиевъ; секретаръ: проф. В. Бешевлиевъ; касиеръ: А. Цвѣтковъ; библиотекаръ: Б. Божиковъ; съветници: Ив. Пастуховъ и П. Кюркчиевъ.

Връзки съ чужбина. Освенъ взаимната размяна на изданията си съ тѣзи на чужди научни организации, заслужава тукъ особно да се изтъкне завързването отъ Историческото дружество на връзки съ чехословашкитѣ и югославскитѣ историци. Въ края на 1935 г. въ Прага се образувала *Československa společnost historická*, начело съ проф. Dr Josef Šusta и проф. Dr Otakar Odložilík, съ цель да организува историческото творчество въ Чехославкия и да влезе въ връзка съ чуждестраннитѣ исторически организации. Тя е отправила до Историческото дружество въ София писмо, изказвайки желание да завърже сношения за едно по-близко взаимно опознаване и сътрудничество и за засилване културнитѣ връзки между двата братски народи. Аналогична покана се получи и отъ Югословенско историско друштво, основано още въ края на 1927 г. съ три секции — въ Бѣлградъ, Загребъ и Люблина, което, начело съ най-виднитѣ югославски историци, се стреми да обедини и организира усилията на югославската историческа наука, издавайки отъ 1935 г. и свой органъ *Jugoslovenski istorijski časopis*. Българското историческо дружество е възприело съ удоволствие и готовность тоя позивъ за научно сближение и културно сътрудничество съ сроднитѣ сдружения въ братскитѣ страни и съ писма отъ 7 юлий 1936 г. до I. J. D. и отъ 15 януарий 1936 г. до C.S.H. е потвърдило това.

Конференции. Изпълнявайки постановленията на своя уставъ, Историческото дружество уреди презъ тая година, въ съгласие съ Министерството на Народната Просвѣта, на 20 априлъ 1937 г. една конференция за прогимназиалнитѣ и гимназиалнитѣ учители въ София, която биде масово посетена. На сжщата се държаха следнитѣ две лекции: проф. Г. И Кацаровъ говори за „Расовата проблема въ древността“, а Ив. П. Орманджиевъ за „Духътъ на българското възраждане и днешното време“.

Традиционната конференция-екскурзия, уреждана отъ повече отъ 10 години насамъ ежегодно отъ Историческото дружество за учителитѣ по история и география въ срѣднитѣ училища и за дружественитѣ членове, замислена презъ 1937 година въ Разложко, не можа да се осъществи по независящи отъ волята на настоятелството причини.

Клонове на Историческото дружество сж се образували презъ текущата година въ следнитѣ градове: 1. Преславъ съ председателъ Юрданъ Господиновъ, 2. Дупница — Димитъръ Косевъ, и 3. Пловдивъ — Тодоръ Димитровъ. Споредъ получени съобщения, и други градове сж на пътъ да последватъ тоя примѣръ. Въ общото годишно събрание на дружеството въ София предстои да се внесатъ нѣкои необходими промѣни въ дружествения уставъ и заедно съ това да се унифицира сжщиятъ за всички клонове. Нека пожелаемъ, щото тѣзи отрадни усилия да не останатъ уединени, а преподавателитѣ по история въ нашитѣ училища и ония, които обичатъ историческата наука, да се обединятъ и съ дружни усилия да способствуватъ както за подпомагане проучването миналото на нашата страна, така и за разпространение на повече исторически знания и създаване на по-голъма историческа култура срѣдъ народа.

Седемъ вѣка и половина отъ основанието на II българско царство. Настоятелството на Историческото дружество взе инициативата за чествуване на тая свѣтла дата въ нашата история, за което влѣзе въ връзка съ Министерството на Просвѣтата. Въ споменъ на тая бележита 750 годишнина дружеството издаде съ съдействието на г. Министра на Народната Просвѣта, на когото изказва тукъ публично благодарностъ, една брошура, написана отъ неговия председателъ, проф. П. Никовъ, подъ надсловъ — Второ българско царство 1186—1936. София. 1937 47 стр., цена 10 лв. Тая книжка се пуца въ продажба и може да се получи отъ касиера на Историческото Дружество. Желателно е всѣки членъ на дружеството да си я набави и да способствува за нейното по-широко разпространение, за да може тя така да постигне своята цель.

ОТЧЕТЪ

ЗА ДЕЙНОСТЪТА НА ИСТОРИЧЕСКОТО Д-ВО ПРЕЗЪ 1933/34

(Четенъ на годишното събрание на 27. VI. 1934 г. Протоколъ № 122).

Почитаемо събрание,

Новоизбраното настоятелство на Истор. д-во се събра на 29. VII м. г. и се конституира, както следва: председателъ проф. В. Н. Златарски, подпредседателъ проф. П. Никовъ, секретаръ Ив. Пастуховъ, касиеръ Ив. Гребенаровъ, библиотекаръ проф. В. Бешевлиевъ. Тѣй конституирано, настоятелството продължи работата на Д-вото съгласно плана, начертанъ отъ ланското годишно събрание, като посвети и за цельта десетъ заседания.

I. Намѣриха се срѣдства и материалъ за XIII книга на „Известията“, която, както Ви е известно, се отпечати въ единъ внушителенъ обемъ и Ви се изпрати. На помощъ се яви, както всѣкога, Министерството на Нар. Просвѣщение, което отпусна сумата 20,000 лева. Трѣбва да съобщимъ, обаче съ съжаление, че М-то на Финансиитѣ разреши да ни се дадатъ само 10,000 лева, съ което затрудни твърде много Д-то въ финансово отношение и направи невъзможно скорошното издание на кн. XIV, ако не ни даде недоизплатената сума и ако не отпусне по-значителна помощъ отъ бюджета за 1934/35 фин. година. Днесъ Д-то има значителенъ дългъ къмъ печатницата и не е доплатило нѣкои хонорари.

Въ грижата си да създаде по-голъми и постоянни приходи, настоятелството реши да направи до 40% отстъпка на книжаритѣ за продажба на „Известията“ и 30% на училища и читалища. Обаче поради изострената стопанска криза продажбата върви много трудно. По-значителенъ приходъ се е получилъ отъ гимназиитѣ въ Карнобатъ и Свищовъ, които си купиха по единъ екземпляръ отъ всички излѣзли книги. Но членскитѣ вноски сж събрани доста задоволително. Това може да се види отъ следнитѣ сравнителни данни: платили вноскитѣ си презъ 1922/23 г. отъ София 72 члена, отъ провинцията — 58; презъ 1924 г. — 76 и 91, презъ 1929 — 101 и 154; презъ 1932 — 118 и 108; презъ 1933 г. — 125 и 134. Значи, 1934 г. държи рекордъ въ изплащането на членскитѣ вноски. Не сж се изплатили само 7 души, отъ които 2 въ София и 5 въ провинцията. При все това приходитѣ на дружеството сж още съвсемъ недостатъчни за постигане на целитѣ му. Нуждно е да се търсятъ нови източници, ако ще трѣбва да се поддържа преди всичко редовното издание на „Известията“. За изданието на Monumenta Bulgarica при това положение не може и да се мисли.

II. Възстановиха се, макаръ и сравнително по-късно публичнитѣ срѣщи на Д-вото за реферати и за научни съобщения. Тѣ ставаха презъ седмица въ малката зала на Академията при едно сравнително другитѣ години по-добро посещение. Имаше всичко 7 срѣщи: 1. 15 XI 1933 г. съ реферата отъ проф. П. Никовъ „Новитѣ видински Шишмановци“; 2. 29 XI 1933 г. П. Ценовъ „Руско влияние за нашето възраждане“. 3. 27 XII 1933 г. Проф. В. Бешевлиевъ „Единъ новъ изворъ за вѣрата на първо-българитѣ“. 4. 17 I 1934 г. Проф. В. Златарски „Родопскиятъ воевода Иванко и Просѣкскиятъ Добромиръ Хризъ“. 5. 31 I 1934 г. Проф. В. А. Мякотинъ „Новъ трудъ по руската история“. 6. 7 III 1934 г. Проф. В. Златарски „Родопскиятъ воевода Иванко и Просѣкскиятъ Добромиръ Хризъ (продължение)“. 7. 2 V 1934 г. Проф. В. Златарски „Кои сж убийцитѣ на Асеня I и на брата му Петъръ“.

III. Настоятелството положи грижи и за уредба на станалата вече традиционна екскурзия-конференция за учителитѣ по история и география въ срѣднитѣ училища, както и за желаещитѣ други свои членове. Ето кратко изложение за извършеното по това.

Конференция-екскурзия презъ 1934 г. (21—27 май). Както презъ миналитъ години, тъй и тази година по инициатива на Историческото дружество и съ благосклонното съдействие на М-то на Н. Просвѣщение биде уредена и изпълнена подъ ръководството на нашия председател проф. В. Н. Златарски и на главния и-ръ при М-то на Н. Просв. д-ръ В. Мановъ конференцията-екскурзия въ следния маршрутъ: на 21 май т. г. вечерята, 23-50 ч., събра-литъ се отъ Северна България участници въ конференцията потеглиха отъ София и на 22 май по обѣдъ пристигнаха, като по пътя се присъединиха и ония отъ южно-българскитъ градове, на брой около 170 души, въ Свиленградъ. Още на гарата тѣ бѣха посрещнати отъ специално образуванъ за целта комитетъ, начело съ ученическата музика, и бѣха приветствувани отъ замѣстникъ директорката, г-жа Божилова, съ хубава и твърде съдържателна речъ, на която отговори учителътъ по география Л. Томовъ отъ София, като благодари за радушното посрещане и очерта целта на учителската конференция-екскурзия. Размѣсени на кола, екскурзиянитъ потеглиха за града. При голѣмия мостъ на Марица тѣ бѣха посрещнати отъ гражданитъ и приветствувани отъ представителя на градската община, съветника г. Т. Янковъ и отъ г. Т. Василевъ, председател на мѣстното Тракийско д-во, което взема най-дейно участие, както въ посрещането, тъй и въ настаняването на екскурзиянитъ. На тия приветствия отговори гимназиалния директоръ Йор. Захариевъ отъ Кюстендилъ въ сжция патриотиченъ духъ, който вѣше и отъ речитъ на казанитъ господа. Оттука, начело съ ученическата музика, гоститъ на Свиленградъ се отправиха презъ главната улица къмъ гимназията, отдето бѣха разквартирувани изъ града по частнитъ къщи. Сжщиятъ день, въ 3 ч. сл. об. въ салона на читалището преподаде пробенъ урокъ-преговоръ по История на българското възраждане учителътъ на Свиленградската гимназия, Петъръ Дончевъ. Поради напредналото време бележитъ отъ страна на учителитъ по преподадения урокъ се отложиха за по-късно. Следъ това говори проф. В. Златарски на тема „Дейността на Родопския войвода Иванко“, а следъ него преподавателътъ въ учителския институтъ въ Пловдивъ Ан. Разбойниковъ говори на тема „Свиленградъ и околията му“ — единъ доста обстоенъ географско-стопански-икономически прегледъ на града и околията му. Къмъ 9 часа на гоститъ бѣ дадена вечеря въ читалищния салонъ отъ гражданитъ, на която се държаха речи отъ срѣдата, както на гоститъ, като се изказаха дълбоки благодарности за сърдечния приемъ отъ страна на свиленградчани и се пожела на Свиленградъ бързо преуспѣване и добро благосъстояние въ всѣко отношение, тъй и отъ срѣдата на гражданитъ, като се изтъкна голѣмото значение на Тракия за общото българско отечество и се помолиха г-да учителитъ и учителкитъ да обърнатъ по-голѣмо внимание въ своитъ преподавания по история и география на тоя тъй богатъ и важенъ български край. Презъ време на вечерята хорветъ и оркестрътъ на ученицитъ отъ гимназията и прогимназията изпълниха отлично нѣкои пѣсни и музикални парчета, съ което привнесоха една

задушевностъ въ присъстваващитѣ, и приятнитѣ разговори се продължиха до сръднощъ. На 25 V сутринѣта, при благоприятно време, екскурзиантитѣ-учители заминаха на кола покрай самата граница съ Гърция за могилата Малтепе, подъ която се крие разкопаната не-давна тракийска гробница. Подъ обяснението на на уредника при На-родния археолог. музей, г. Ив. Велковъ, който ръководи разкоп-ката на могилата, гробницата както и доста добре запазената ранно византийска крепостъ ю. в. отъ с. Мезекъ бидоха разгледани отъ всички екскурзианти. Следъ обѣдъ всички се събраха на терасата при чешмата въ с. Мезекъ, гдето г. Ив. Велковъ даде нѣкои по-подробни обяснения за характери и времето на разгледаната тракийска гробни-ца и хвърли единъ археологически погледъ върху цѣлата околностъ на Свиленградъ. Къмъ 5 ч. екскурзиантитѣ се върнаха на гара Сви-ленградъ, отъ гдето продължиха маршрута си, радушно и весело из-пратени отъ свиленградскитѣ учители и граждани. Сжция день, въ 6 ч. вечерѣта тѣ потеглиха за гр. Кърджали, кждето пристигнаха презъ нощѣта на 12 и пол. ч. Въпрѣки късното време тѣ бѣха раз-предѣлени и настанени отъ членовѣтъ на комитета за посрещане на гоститѣ въ хотели, училища, частни къщи и другаде.

На 24. V, празникътъ на Св. Кирила и Методия, екскурзиан-титѣ се събраха къмъ 10 ч. въ двора на гимназията и заедно съ уча-щитѣ се отидоха на молебена и взеха непосредно участие въ търже-ството, на което учителътъ отъ I Соф. м. гимназия, г. Цв. Стояновъ държа хубава подходяща речъ, и присъствуваха на военния парадъ, а следъ обѣдъ разгледаха града и неговитѣ забележителности. Въ 3 ч. сл. пладне, съгласно плана на конференцията, въ салона на чи-талището проф. Ив. Батаклиевъ държа рефератъ на тема „Долината на р. Арда“, въ който, следъ като хвърли обстоенъ погледъ върху областѣта и басейна на р. Арда, посочи голѣмото ѣ географско и икономическо значение. Следъ него говори учителътъ отъ I Соф. м. гимназия, г. Ив. П. Орманджиевъ, на тема, „Южно-тракийскитѣ бъл-гари“. Следъ като даде единъ обстоенъ исторически прегледъ за сждбата на тракийскитѣ българи, г. Орманджиевъ изтъкна основната идея на Тракийското дружество да работи за духа на прокуденото отъ Южна Тракия българско население и главно за присъединението на тоя край къмъ общото отечество въ връзка съ излизането на Бл-гария на Бѣло море.

Споредъ програмата на 25 V екскурзиантитѣ трѣбваше да по-сетятъ и интересния центъръ Мастанлъ; но понеже разписанието на влаковетѣ се указа крайно неудобно, то чрезъ началника на гарата въ Кърджали се поиска отъ Дирекцията на желѣзницитѣ разрешение да се композира отъ придружаващитѣ още отъ София два вагона III класа специаленъ влакъ, който извънъ тарифата да ги отведе въ Ма-станлъ. Такова разрешение се получи и на 25 V въ 8 ч. с. и учителитѣ и членовѣтъ на Историческото д-во заминаха за казания градъ.

Макаръ че времето бѣше дъждовно, много отъ гражданитѣ бѣха дошли на гарата да посрещнатъ гоститѣ си. Отведени въ читалищния салонъ, учителитѣ екскурзианти отъ името на гражданитѣ бѣха при-

ветствувани отъ секретаря на общината, г. Бл. Шоповъ, а следъ това бѣ сложена обща трапеза отъ общината и гражданитѣ. Следъ обѣдъ екскурзиантитѣ разгледаха града и получиша тия, които пожелаха, образци отъ разни видове тютюни и сухи стрѣкчета, на които расте сусамътъ, заедно съ самитѣ семена. Мастанлъж бѣше крайния пунктъ на екскурзията. Въ 3 ч. следъ обѣдъ екскурзиантитѣ потеглиха съ редовния влакъ обратно. Изпращането при хубаво време бѣше сърдечно. Наредъ съ гражданитѣ изпращачи на гарата бѣха дошли и ученицитѣ отъ българското и отъ турското училище заедно съ учителитѣ и учителкитѣ. Върѣдъ български и турски пѣсни и весело настроение гоститѣ се раздѣлиха съ любезнитѣ мастанлийци — българи и турци, и заминаха направо за Хасково. Къмъ 6 ч. екскурзиантитѣ пристигнаха въ този градъ, посрещнати отъ граждани ученици и учители. При съдействието на Тракийското д-во и по разпоредителността на неговия енергиченъ председателъ, г. Черешовъ, всички екскурзианти бѣха настанени на квартира по частни кѣщи, хотели и други обществени здания.

На 26 май въ 9 ч. предъ пладне въ гимназията имѣ пробенъ урокъ съ География на Африка, — общъ преговоръ на континента, държанъ отъ учителката по география, г-ца Лала Петрова. При обсъждане на преподадения урокъ се изказа мнение, одобрено отъ повечето присъстваващи учителки и учители, щото на тия конференции-екскурзии пробнитѣ уроци да се преподаватъ отъ учителитѣ на образцовата гимназия въ София. Представителътъ на М-то, г. Д-ръ В. Мановъ обеща, че върху това мнение ще се произнесе М-то. Отъ гимназията всички учителки и учители отидоха въ общинския театъръ, гдето проф. П. Никовъ държа сказка на тема: „Превземането на Родопската областъ отъ турцитѣ и помохамеданчването на тамошното българско население“. Следъ свършването на сказката Историческото д-во съвмѣстно съ Географското имѣ заседание, въ което се разгледаха нѣкои текущи въпроси, а главно въпросътъ за редовното постъпление на членскитѣ вноски, за да могатъ да се посрещнатъ редовно и разноскитѣ по издаването на дружествения органъ „Известия“ и други разходи, свързани съ живота на самото дружество. Следъ разискването по тия въпроси всички присъстваващи решили да събератъ по 20 лева отъ всички участвуващи въ конференцията въ полза на Историческото д-во. Събрахъ се около 2000 лева. Изказаха се следнитѣ пожелания за мѣстото на идущата конференция-екскурзия: въ Дели Орманъ съ центъръ Разградъ; въ областъта на р. Места съ центъръ Неврокопъ и изобщо Разлога; въ подбалканския коридоръ съ центъръ Казанлъкъ, като се посетятъ Сливенъ и Бургазъ, и най-после Буда-пеща, Виена и Дунавъ. Представи се на настоятелството на Историческото и Географско д-ва да определятъ съвмѣстно времето и мѣстото на следната конференция-екскурзия.

Следъ обѣдъ сѣщия денъ екскурзиантитѣ направиха излетъ до историческата мѣстность Клокотница и тамшната крепостъ. Следъ изкачането на крепостгъта се дадохъ обяснения за нея и се направиха нѣкои предположения по въпроса, где е могла да стане знаменитата

битка на българския царъ Иванъ Асень II съ Солунския тогава императоръ Теодоръ Комнина.

На Клокотница се приключи тазгодишната конференция-екскурзия. Отъ тамъ нѣкои отъ участващите въ нея още сѣщия день си заминаха направо, а други се върнаха въ Хасково, отгдето на 27 май потеглиха за мѣстожилищата си, — всички доволни.

Презъ времето на конференцията-екскурзия бѣха подадени телеграмми до:

1. Н. В. Царя отъ Свиленградъ, който благоволѣ да отговори съ следнитѣ думи: „Вамъ и на учителитѣ-екскурзиянти благодаря сърдечно за изказанитѣ ми любезни приветствия отъ Свиленградъ. — Царьтъ.“

2. Отъ Хасково до г. М-ра на Н. Просвѣщение, който отговори съ следното писмо: „Благодаря за изпратенитѣ ми приветствия по случай сполучливото и резултатно привършване на историко-географската екскурзия. Пожелавамъ успѣхъ въ начинанията на учителитѣ по история и география за напредъка на българската историография 15054. 30. V. 1934 г.

3 Сжщо отъ Хасково бѣ телеграфирано до проф. А. Иширковъ съ пожелания да възстанови по-скоро здравето си и да го видимъ пакъ въ своята срѣда.

IV. Дружеството продължи своитѣ връзки въ чужбина съ научни институти и сдружения, както и съ видни представители на науката. Освенъ ония отъ тѣхъ, съ които бѣ въ връзка до сега главно чрезъ размѣна на своитѣ издания съ тѣхнитѣ, Д-вото влѣзе въ връзка още съ следнитѣ научни институти:

1. Съ библиотеката на Ленинградското отдѣление на комунистическата академия, която съ специално писмо до дружеството предложи да ѝ се изпращатъ изданията на Д-вото въ замѣна на журнала „Историкъ—Марксистъ.“

2. Съ папския ориенталски институтъ въ Римъ, който чрезъ отецъ Юрданъ Карамитровъ въ София предложи да му се изпращатъ „Известията“ въ замѣна на негови издания.

3. Съ славянския институтъ въ Прага за взаимна размѣна на изданията.

4. Реши се Д-то да изпрати свои делегати за конгреса на византологитѣ, който ще се състои въ София презъ м. октомврий т. г. Затова се избраха г. г. проф. Св. Георгиевъ и г. Иорданъ Трифоновъ.

5 Биде поздравено Словенското Muzejsko društvo въ Брно по случай 40 год. му юбилей, за който Ист. д-во бѣ поканено.

V. Връзкитѣ между централното дружество и неговитѣ клонове въ провинцията, както и деятелността на последнитѣ сж съвършено слаби. Презъ цѣлата година никой клонъ не е далъ отчетъ за своята дейность. Единствено само презъ време на конференцията-екскурзия се състоя кратко заседание съ участницитѣ въ нея на членоветѣ екскурзиянти, въ която се размѣниха мисли за засилване дружествената културно-просвѣтна и научна дейность. Въ това отношение предстои на събранието да обмисли по-ефикасни срѣдства за

засилване на тази дейност и за разширение и затвърдяване връзките между центъра и клоновете.

VI. Въ финансово отношение Д-то не е добре. То е изчерпило почти всичките си спестявания и сега разполага съ една наличност отъ 10807 лева, която не стига да покрие висящите дългове. Предстои на събранието да обмисли и този въпросъ. Освенъ умножение на членовете, събиране на тѣхните вноски и помощта отъ Министерството, която става все по-оскъдна, необходимо нужно е да се намѣрятъ и други финансови източници. Продажбата на изданията върви слабо и нѣма изгледи поради кризата да се засили. Контролната комисия ще даде докладъ изобщо за финансовото положение на дружеството.

VII. Фондътъ „41 пех. полкъ“ се развива нормално и нараства постепенно, но изключително отъ лихвитѣ. Този ръстъ ще бѣде още по-бавенъ поради общото намаление на лихвения процентъ отъ банките. До сега тѣзи лихви не сж отишли нито единъ пътъ за целта—премия на наученъ трудъ по история на полка или изъ българската история, защото на обявенитѣ до сега конкурси не се е отзовалъ никой. Това се обяснява, може би, съ незначителния размѣръ на премията. То помогна, обаче, фондътъ отъ 20 хиляди да стигне днешния си размѣръ, за да се даде възможностъ следъ време за по-значителна премия на по-солиденъ наученъ трудъ. Настоятелството е на мнение да се остави фондътъ да нарастне до 100,000 лева, та да се даде по-добра премия.

VIII. Накрай считаме за нужно да Ви съобщимъ, че Д-то получи презъ м. ноемврий 1933 г. едно съобщение отъ Бѣлградъ за едно събрание на Историческото д-во въ този градъ, държана на 24 с. м. Въ това събрание, което било много посетено, проф. Миланъ Костиичъ е държалъ рефератъ на тема: „Международната конференция за изучаване на история“, въ който референтътъ казалъ, че „югославянските учебници по история нѣматъ нищо шовинистично въ себе си“, но че „въ единъ български учебникъ, обаче, намѣрилъ, че Самуилъ се третира, като български владѣтель, а хайдукъ Велко като български юнакъ“. Председателътъ на събра нието следъ това предложилъ да се обсъди въпросътъ за стѣкмяване на единъ учебникъ за сръбско-българските отношения. Въ изготвянето му може да участвуватъ единъ югославянски и единъ български историкъ. Това било по-интересно да стане сега, когато отношенията между Югославия и България се подобриха. Въ тази насока трѣбвало да се влѣзе въ връзка съ Бѣлградското историческо дружество.

Като правимъ докладъ по това, длѣжни сме да съобщимъ, че и до днесъ не ни е правено отъ Истор. д-во въ Бѣлградъ нито официално, нито частно предложение и затова настоятелството не се е занимавало съ въпроса.

Председателъ: В. Н. Златарски
Подпредседателъ: П. Никовъ
Секретаръ: Ив. Пастуховъ
Касиеръ: Ив. Т. Гребенаровъ
Библиотекаръ: В. Бешевлиевъ

Протоколъ на Контролната комисиия за финансовото състояние на Дружеството.

Днесъ, 23 юний 1934 год. Контролната комисиия състояща се отъ г. г. Ст. Станимировъ, Т. Пауновъ и П. Ценовъ, прегледа смѣтките на касиера на Историческото дружество — Ив. Т. Гребенаровъ — за времето отъ 24 юний 1933 год. до 23 юний 1934 год. и намѣри:

По Историческото дружество.

I. Приходъ.

1. На 23 юний 1933 год. имало	18,382 лв.
2. Прибавени отъ 24 юний 1933 г. до 23 юний 1934 г.:	
а) Членски вноски	18,302 лв.
б) Помощь отъ М-то на Н. Просвѣщ.	10,000 "
в) Дадени за конференц. — екскурзия за прѣзъ 1933 г.	5,000 "
г) Продажба на книги	3,530 "
д) Лихва п. сп. кн. 878, влог. кн. 231 л.	1,109 "
е) За отпечатыци	614 "
ж) Отъ конференция — екскурзия презъ 1934 г.	2,063 "
з) Случайни	62 "
Всичко.	59,062 лв.

II. Разходъ.

1. За печатане VIII книга	22,550 лв.
2. Хонораръ за статии въ VIII книга	12,409 "
3. За отпечатыци	390 "
4. За четенитѣ реферати въ конференц. — екскурзия презъ 1933 г.	4,999 "
5. Канцеларски 1502 л. и изпращане книги 737'60 лв.	2,239'60 "
6. За прислуга 1000 л. и събиране член. вноски 456 л.	1,456 лв.
7. Покана за год. събрание и срѣщи	900 "
8. За касиера	3,000 "
9. Абонаментъ за „Bulletin international des Sciences historiques V“	311 "
Оставать	10,807'40 лв.

(десетъ хиляди осемстотинъ и седемъ и 40 ст.), отъ които въ пощ, сп. книжка № 89,711, 20. IX. 1933 год., 10000 (десетъ хиляди) лева. въ влогова книжка № 50031/635, 6. VII. 1926 год., 100 (сто) лева и въ наличность 707'40 лв. (седемстотинъ и седемъ лева и 40 ст.).

Остава дългъ — хонораръ 1181 на г. Проф. Моравчикъ, редакция и коректура на XIII книга, за Придворната печатница 9377 лв.,

всичко дългъ 12558 лв. При това положение има дружеството недо-
стигъ 1750·60 лв. (12558—10807·4 лв.).

Фондъ 41 п. полкъ.

1. Въ Б. З. Банка на 2. II. 1922 год. имало 2,983 лв.
2. Въ банково свидетелство № 9992, 5. IX. 1922 г. 33,297 „

Всичко 36,280 лв.

Първата сума въ влог. книжка № 50032/636, 6. VII. 1926 г.
на 23. III. 1934 г. е 1,518 лв.

Първата въ пош. книжка № 117, 420, 24. III. 1934 г. на
24. III. 1934 г. е 5,220 лв.

Втората по банково свидетелство № 7809, 22. IX. 1932 г.
на I. 1934 г. 78,761 лв.

Всичко 85,499 лв.

Издания на Историческото дружество.

№ по редъ	Издания на Историческото дружество	На 23/VI. 1934 г. имало	Дадени				Оставатъ на 23/VI. 1934 г.
			На членове	Безплатно	Продадени	Всичко	
1	Известия на Историч. д-во кн. I . . .	2	—	—	—	—	2
2	„ „ „ „ „ II . . .	22	—	—	—	—	22
3	„ „ „ „ „ III . . .	29	—	1	2	3	26
4	„ „ „ „ „ IV . . .	182	—	1	2	3	179
5	„ „ „ „ „ V . . .	149	—	2	2	4	145
6	„ „ „ „ „ VI . . .	83	—	2	2	4	79
7	„ „ „ „ „ VII-VIII . . .	171	1	1	1	3	168
8	„ „ „ „ „ IX . . .	171	1	1	2	4	167
9	„ „ „ „ „ X . . .	176	2	1	2	5	171
10	„ „ „ „ „ XI-XII . . .	210	2	7	4	13	197
11	Напечатани „ „ „ XIII . . .	500	266	53	20	339	161
12	Сборникъ В. Н. Златарски	339	—	2	3	5	334
	Всичко	2,034	272	71	40	383	1,651

Настоящиятъ протоколъ се състави въ два екземпляра отъ които единия за дружеството и другия за касиера.

София, 23. IV. 1934 год.

Контролна комисия: { П. Ценовъ
Ст. Станимировъ
Т. Пауновъ

БЮДЖЕТЪ НА ИСТОРИЧЕСКОТО Д-ВО ЗА 1934/35 ГОД.

П Р И Х О Д Ъ		Предвидено за 1933/34 г.	Получено	Предвидено за 1934/35 г.	№ по редъ	Р А З Х О Д Ъ		Предвидено за 1933/34 г.	Получено	Предвидено за 1934/35 г.
I.	Останали отъ миналата година	18,382	18,382	10,808	1	За печатане XIII кн.	19,800	22,550	9,377	
II.	Получени презъ година:				2	За отпечатъци	—	390	—	
1	Членски вноски	15,000	18,302	12,300	3	Хонораръ, редакция и коректура	11,600	12,409	3,181	
2	Помощь отъ М-вото на Нар. Просвъщение	15,000	10,000	10,000	4	Канцеларски и изпращане книги	3,200	2,239-6	3,000	
3	Дадени отъ М-вото на Нар. Просвъщение за конференция 1933 г.	—	5,000	—	5	За прислуга 1000 л. и за събиране чл. вноски 500 л.	1,500	1,451	1,500	
4	Продажба на книги	1,000	3,530	1,500	6	Покани за събрания и срещи	1,200	900	1,000	
5	Лихви	924	1,109	322	7	За касиера	3,000	3,000	3,000	
6	Отпечатъци	294	614	70	8	Абонаментъ за „Bulletin international des sciences historiques“	300	311	312	
7	Отъ конференц. презъ 1934 г.	—	2,063	—	9	За конференцията презъ 1933 г.	—	4,999	—	
8	Случайни	—	62	—		Оставатъ	40,600	48,254-6	21,370	
	Всичко	40,600	59,062	35,000		Всичко	—	10,807-4	13,630	
							40,600	59,062	35,000	

ОТЧЕТЪ

ЗА ДЕЙНОСТЪТА НА ИСТОРИЧЕСКОТО Д-ВО ПРЕЗЪ 1934/1935

(Четенъ на годишното събрание на 22. VI. 1935. Протоколъ № 126).

Почитаемо събрание,

Една отъ най-труднитѣ години, които преживѣ нашето Д-во, може безъ преувеличение да се каже, е изтеклата година. Това се дължи до голѣма степенъ не само на нестихващата още за нашата страна стопанска криза, но и настаналитѣ политически събития и на свързанитѣ съ тѣхъ промѣни въ областта на нар. просвѣщение. Тѣзи промѣни предизвикаха масово размѣстване и уволнение на гимназиални учители, презъ което се парализира дейността на дружественитѣ клонове изъ провинцията и се попречи много за събиране на членскитѣ вноски. Вследствие на това Дружество нито можа да живѣе по-пълненъ организационенъ животъ, нито пъкъ да разшири непосредствената си културно-просвѣтна дейностъ, поне въ размѣри на миналитѣ години. Тѣзи обстоятелства, главно, попречиха и да бжде устроена традиционната вече екскурзия — конференция, тѣй важна и тѣй полезна въ много отношения. Изглежда, че затрудненото финансово положение на държавата поради кризата и поради различни други обстоятелства причини и такова голѣмо стѣснение въ разходите за подпомагане на културнитѣ институти и начинания, че за 1934 год. биде отпусната отъ Министерството на Просвѣтата помощъ само отъ 5,000 лв., а за тази година помощта още не е опредѣлена, макаръ че председателятъ и подпредседателятъ на Дружеството се явиха лично предъ г. Министра на Просвѣщението да му изкажатъ състоянието на Дружеството и голѣмата му нужда отъ една по-значителна държавна помощъ, за да се продължи поне изданието на „Известията“. Дали ще се отпусне исканата помощъ и въ какъвъ размѣръ, е неизвестно. По липса на такава и почти пълното изчерпване на дружественитѣ срѣдства настоятелството не можа да издаде кн. XIV на „Известията“, фактъ, който отбелязваме съ прискърбие. Отчетътъ на касиера ще ви разкрие по-ясно състоянието на дружествената каса. Отъ него ще се види, че не е можалъ да се реализира гласуваниятъ отъ васъ лани бюджетъ, т. е. приходната му частъ, и това ще разясни, защо готовитѣ почти за една нова книжка на „Известията“ ценни исторически материали не можаха да видятъ досега бѣлъ свѣтъ.

2. Обнадеждаващъ, обаче, фактъ въ живота на Дружеството презъ изтеклата година бѣха научнитѣ беседи въ София, които не само че бѣха по-многобройни и по-редовни отъ всѣка друга година, но бѣха и много по-добре посещавани. Беседитѣ започнаха отъ 17 ноември 1934 г. и продължиха до 29. V. 1935 г., като се държаха въ тѣхъ следнитѣ реферати.

1. Проф. В. А. Мякотинъ, Новъ трудъ по руската история, (Le moyen age russe,) 17. X. 1934 г.

2. Проф. В. Бешевлиевъ, Нѣколко византийски изрази въ първобългарскитѣ надписи. 31. X. 1934 г.

3. Проф. В. Н. Златарски, Царь Борилъ и временно разпадане на българската държава. 21. XI. 1934 г.

4. Проф. В. Н. Златарски, Продължение на сжщия рефератъ. 19. XII. 1934 г.

5. Гължбъ Гължбовъ, Изъ живота на българитѣ преди възраждането (1494-1565 г.): войнигани, занаятчи и др. (по турски документи). 26. XII. 1934 г.

6. Йорданъ Венедиковъ, Сражението на Косово поле презъ 1448 г. споредъ историята и споредъ народнитѣ пѣсни. 23. I. 1935 г.

7. Йорданъ Венедиковъ, Продължение на сжщия рефератъ 6II. 1935 г.

8. Н. Мушмовъ, Старитѣ божества въ Мизия и Тракия споредъ монетитѣ и паметницитѣ 20. II. 1935 г..

9. Проф. В. Н. Златарски, Боянскитѣ надписъ и значението му за българската историография. 13. III. 1935 г.

10. Д. Уста Генчевъ, Единъ български делегатъ при руския държавенъ канцлеръ князь Горчаковъ. 27. III. 1935 г.

11. Д-ръ Ив. Велковъ, Едно укрепено горско селище при с. Садовецъ, Луковитско. 3. IV. 1935 г.

12. Проф. П. Никовъ, Участвувалъ ли е св. Сава Сръбски въ прогласяването на българската патриаршия въ 1235 г. 17. IV. 1935 г.

13. Икономъ Атанасъ Маджаровъ, Брашовската хроника или история на българската църква въ Брашовъ.

14. Проф. В. Бешевлиевъ, Външната политика на българскитѣ господари-ханове споредъ надписитѣ имъ. 19. V. 1935 г.

III Дружеството взе участие въ Конгреса на византологитѣ съ нѣколкомина свои членове, едни отъ които бѣха делегати на други корпорации, а г. проф. Св. Георгиевъ и г. Йорд. Трифоновъ бѣха прѣки представители на Дружеството. Изобщо този конгресъ бѣ и тържество за българската историческа наука, въ служба на която е посветено и нашето Дружество. Особена честь за Дружеството бѣ, че неговиятъ председателъ, проф. В. Н. Златарски, бѣ и председателъ на конгреса.

IV. Дружеството продължи своитѣ международни връзки и презъ изтеклата година, като ги разшири съ размѣна на своитѣ издания съ изданията на следнитѣ още външни научни институти: Коммунистическата академия въ Москва, Украинската академия, Библиотеката отъ университета въ Калифорния, Историческиятъ съюзъ на Бернския кантонъ и Orientalia Christiana при Ватикана. Нѣкои отъ тѣзи институти вече сж пратили свои издания въ замѣна на „Известията“, а съ други сме още въ преписка по тази размѣна.

V. Както изтъкнахме по-горе, финансовото състояние на Дружеството не е добро. Наличността на неговата касае за сега 10,518

лв. Но ако се приспаднатъ висящитѣ дългове, ще намалѣе по-вече Приходитѣ сж съ около 8,000 лв. по-малко отъ предвиденитѣ: вмѣсто 35,000 лв. сж постѣпили 26,896. Намалението идва отъ размѣта на помощта, която отпусна Министерството да Просвѣтата. Вмѣсто 10,000 лв., колкото бѣ предвидено, само 5,000 лв. Идва и отъ несѣбранитѣ членски вноски: 8,460 лв. вмѣсто 12,300 лв. Не постѣпиха значителни приходи и отъ продажба на изданията, въпрѣки голѣмитѣ отстъпки, правени на книжари и на частни купувачи: 40% и 30%. За да се поощри продажбата, настоятелството се видѣ при- нудено да поиска отъ Министерството на Нар. Просвѣщение да задѣлжи училищнитѣ библиотеки да се снабдятъ съ „Известията“. Резултатътъ отъ това искане е още неизвестенъ. На всѣки случай, на- лага се на Дружеството да потърси нови ресурси за своята каса, ако иска да не страда тъй силно неговата научна дейность.

VI. Фондътъ на 41-ви полкъ е нарасълъ надъ 92,000 и то само отъ лихвитѣ. Когато стигне 100,000 лв., ще бжде обявенъ конкурсъ за написване Историята на полка или за друга научна историческа работа.

VII Дружеството вече е регистрирано предъ мѣстния Окр. съдъ съ специално решение на последния. Сега той е вече Юриди- ческа личность.

VIII. Библиотеката на Дружеството се е обогатила презъ тече- ние на годината съ около 30 списания, постѣпили или срещу размѣна съ „Известията“, или като подаръкъ. Макарь и доста богата, но чле- новетѣ на Дружеството се ползуватъ отъ нея съвсемъ малко.

IX. Презъ изтеклата година Дружеството бѣ поканено да вземе участие въ нѣколко юбилейни тържества. По този случай то по- здрави следнитѣ юбиляри: проф. Касиеръ въ Берлинъ и г. Ст. Шиш- ковъ въ Пловдивъ.

Председателъ: В. Н. Златарски

Подпредседателъ: П. Никовъ

Секретаръ: Ив. Пастуховъ

Касиеръ: Ив. Гребенаровъ

Библиотекаръ: В. Бешевлиевъ

Протоколъ на Контролната комисиия по финансовото състояние на Дружеството.

Днесъ, 19 юний 1935 год., контролната комисиия, състояща се отъ г. г. Станимиръ Станимировъ, Георги Пауновъ и Петъръ Це- новъ, прегледа смѣткитѣ на касиера Иванъ Т. Гребенаровъ за вре- мето отъ 24 юний 1934 год. до 19 юний 1935 год. и намѣри:

По Историческото дружество.

I. Приходъ.

1. На 23 юний 1934 г. имало	10,808 лв.
2. Прибавени отъ 24/VI 1934 г. до 19/VI 1935 г.:	
а) Членски вноски	8,460 лв.
б) Помощь отъ М-то на Нар. Просвѣщ.	5,000 "
в) Отъ продажба на книги	2,097 "
г) Лихва отъ пощ. сп. книжка 373 л. и по влогова кн. 68 л.	441 "
д) За отпечатащи	70 "
е) За конференцията презъ 1934 г.	20 "
Всичко	26,896 лв.

II. Разходъ.

1. За отпечатването XIII кн.	6,000— лв.
2. Хонораръ, редакция и коректура на XIII кн.	3,181— "
3. Канцеларски 1270 л. и изпращане кни- ги 246-60 л.	1,516-60 "
4. За прислуга 1000 л. и събиране чл. вноски 480 л.	1,480— "
5. Покани за срещи и събрания	1,200— "
6. За касиера	3,000— "
Оставать	10,518-40 лв.

(десетъ хиляди петстотинъ осемнадесетъ лева и 40 стотинки), отъ които въ пощ. сп. книжка № 89811, 20/IX 1933 год. 10,000 (десетъ хиляди) лева, въ Българската Земледѣлска Банка по влогова книжка № 50031/635, 6/VIII 1926 год. — 168 (сто и шестдесетъ осемъ) лева и въ наличность 350-4 л. (триста петдесетъ лева и четиридесетъ стотинки).

Дължатъ се на Придворната печатница за XIII книга още 3377 (три хиляди триста и седемдесетъ седемъ) лева, остава капиталъ на д-вото 7,141-40 лева.

Фондъ 41 п. полкъ.

1. Въ Бълг. Земледѣлска Банка на 2/II 1922 г. имало	2,983 лв.
2. По банково свидетелство № 9992, 5/IX 1922 г.	33,297 "
Всичко	36,280 лв.
Първата сума въ влогова книжка № 50032/636, 6/VII 1926 г. 100 л. и въ пощ. сп. книжка № 117,421, 24/III 1934 г. 6912 л. възлиза на	7,012 лв.
Втората по банково свид. № 7809, 22/IX 1932 г.	85,055 "
Всичко	92,067 лв.

Издания на Историческото дружество.

№ по редъ	ЗАГЛАВІЯ	На 23 VI 1932 г. имало	Дадени				Оставатъ на 19 VI 1935 г.
			На членове	Безплатно	Продадени	Всичко	
1	Известия на Истор. д-во кн. I . . . (1 екз. подаренъ отъ г-жа Станчева)	2+1	—	—	—	—	3
2	Известия на Истор. д-во кн. II . . . (1 екз. подаренъ отъ г-жа Станчева)	22+1	—	1	—	1	22
3	Известия на Истор. д-во кн. III . . .	26	—	2	3	5	21
4	" " " " " IV . . .	179	—	2	1	3	176
5	" " " " " V . . .	145	—	3	1	4	141
6	" " " " " VI . . .	79	—	3	—	3	76
7	" " " " " VII-VIII . . .	168	—	3	1	4	164
8	" " " " " IX . . .	167	—	3	1	4	163
9	" " " " " X . . .	171	—	3	1	4	167
10	" " " " " XI-XII . . .	197	—	3	1	4	193
11	" " " " " XIII . . .	161	4	6	1	11	150
12	Сборникъ В. Н. Златарски . . .	334	1	4	—	5	329
	Всичко . . .	1,653	5	33	10	48	1,605

Настоящиятъ протоколъ се състави въ два екземпляра, отъ които единия за дружеството и другия за каснера.

София, 19/VI 1935 год.

Контролна комисия: { Ст. Станимировъ
П. Ценовъ
Г. Пауновъ

БЮДЖЕТЪ НА ИСТОРИЧЕСКОТО ДРУЖЕСТВО ЗА 1935/36 ГОД.

№ по редъ	П Р И Х О Д Ъ	1934/35 год.		№ по редъ	Р А З Х О Д Ъ	1934/35 год.		Предвидено за 1935/36 г.
		Предвидено	Получено			Предвидено	Получено	
I	Останапи отъ миналата година	10808	10808	1	За печатане XIII кн. . .	9377	6000	3377
II	Получено презъ годината	—	—	2	Хонораръ, редакция и коректура на XIII кн.	3181	3181	—
а	Членски вноски	12300	8460	3	Печатане на XIV кн, хонораръ, редакция и коректура	—	—	25000
б	Помощь отъ М-вото . .	10000	5000	4	Канцеларски и изпращане книги	3000	15166	2000
в	Продажба на книги . .	1500	2097	5	Прислуга и събиране членски вноски . . .	1500	1480	1500
г	Лихви	322	441	6	Писане покани за срещи и събрания	1000	1200	1200
д	Отпечатъци	70	70	7	За каснера	3000	3000	3000
е	За конференцията за 1934 г.	—	20	8	Абонаментъ за бюлетинъ на Международния исторически съюзъ .	312	—	630
ж	Недобори	—	—		Остатъкъ .	21370	16377-6	36707
	Всичко .	35000	26896		Всичко .	13630	10518-4	10893
						3500	26896	47600

ОТЧЕТЪ

ЗА ДЕЙНОСТЪТА НА ИСТОРИЧЕСКОТО Д-ВО ПРЕЗЪ 1935/36

(Четенъ на годишното събрание на 23 юний 1936 г. Протоколъ № 132).

Почитаемо събрание,

Въ момента, когато даваме отчетъ за изтеклата дружествена година, ний и вий не можемъ да не чувствуваме голъмата загуба, която претърпѣ Дружеството и историческата наука съ загубата на нашия дълбокоуважаванъ и многозаслужилъ председателъ и членъ, проф. В. Н. Златарски. Ще минаватъ години подъ редъ и мжчно запълнимата загуба ще се усѣща отъ редицата живи още съратници на починалия голъмъ ученъ. Него ще дирятъ и бждни поколения, работници въ областта на българската историческа наука, защото празното мѣсто, което той остави, мжчно се попълва.

Като си спомняме въ този моментъ за загубата на нашия председателъ, не можемъ да не споменемъ и за изгубването на нѣколцина още редовни и усърдни членове на Дружеството. Нѣма го между насъ най-редовниятъ отъ всички ни и следящъ съ живъ интересъ дѣлото на Дружеството Петъръ Ценовъ. Не можемъ вече да слушаме неговитѣ хиляди съвети въ заседанията на Дружеството, нито пъкъ чуемъ рефератитѣ му по Възраждането и по другитѣ голѣми въпроси на нашата и на общо-славянската история. Почина и скромниятъ, но крайно преданъ на науката и най-редовенъ въ посещението на дружествени срещи и заседания старъ гимназиаленъ учителъ Наумъ Апотолевъ. Той ни напусти на 7. IV. т. г. Протоиерей Петъръ Петрушевъ, който съ такава жива симпатия следеше дружественото дѣло и го подкрепяше най-усърдно, се изгуби на 25. VIII. м. г. На 24 III. т. г. загубихме и редовната ни членка, г-жа Елена Вранска. Нека почетемъ тѣхната паметъ съ ставане на крака.

Почитаемо събрание,

Тригодишниятъ периодъ, презъ който ни бѣхте натоварили да ръководимъ дружественитѣ дѣла, се вече привърши. Давайки си смѣтка за изминатия пътъ презъ този периодъ, не можемъ да не изтъкнемъ, че той съпада съ много трудни моменти отъ живота на нашия народъ. Наредъ съ голъмата стопанска криза, която не престава да бушува и днесъ, която стопи ценни национални богатства и хвърли въ сиромашия масата на трудолюбивия народъ, дойде и остра финансова криза, която създаде крайно неблагоприятни условия за ползотворенъ наученъ трудъ. Влиянието на тѣзи неблагоприятни обстоятелства се чувствуваха презъ всичкото време на траенето на нашия мандатъ и то се отрази преди всичко върху приходитѣ на Дружеството. Затрудненитѣ му членове не можаха да си изплащатъ редовно вноскитѣ, прекрати се почти съвършено или се сведе до

краенъ минимумъ и държавната помощъ. По-лани тя бѣ само 5,000 лв. Вследствие на това, следъ отпечатването на кн. XIII отъ „Известията“ дружествената каса се опраздни съвършено. Настоятелството не успѣ презъ ланшната година да издаде нова книжка. Едва тази година, следъ голѣми усилия, се е събрала сума отъ 28,942 лв., съ която сме решили да издадемъ кн. XIV, материалитъ за която чакатъ своята публикация и която сега се слага подъ печатъ.

Общото затруднение не даде възможность да се създадатъ по оживени връзки между настоятелството и дружественитъ клонове въ провинцията. Започналитъ се по-рано мѣстни конференции на учители по История въ срѣдни училища и въ прогимназии съ лектори и отъ София, които даваха такива хубави резултати за подържане интереса къмъ научни занаятия и за по-целесъобразно преподаване, се прекратиха почти съвършено. Току-речи престанаха да проявяватъ животъ на мѣстна почва почти всички провинциални клонове. При тѣзи обстоятелства една отъ голѣмитъ цели на Дружеството, да поддържа и да подсилва интереса къмъ историческата наука, както да насажда историческа култура всрѣдъ по-широки обществени кръгове, твърде мъчно се постига.

Радостенъ въ това отношение е, обаче, повишениятъ интересъ къмъ срѣщитъ и рефератитъ на Историческото д-во въ София. Презъ изтеклия тригодишенъ периодъ срѣщитъ не само не се прекратиха, но се умножиха при едно все по-растяще посещение и разнообразие. Презъ изтеклата година сж държани на дружественитъ срѣщи, броятъ на които стигна 17, следнитъ реферати:

1. 20. XI. 1935 г. Проф. П. Никовъ, Начало на Българската история.
2. 4. XII. 1935 г. Проф. В. Бешевлиевъ, Кой е билъ наследникъ на ханъ Крумъ.
3. 22. I. 1936 г. Д-ръ Христо Гандевъ, Чехи и Чехославашки исторически проблеми.
4. 29. I. 1936, Д-ръ Василъ Ст. Киселковъ, Безименното житие на Св. Ив. Рилски,
5. 5. II. 1936 г. Проф. П. Бицили, Задача и методъ на преподаване по История въ срѣднитъ училища.
6. 12. II. 1936 г. Ив. Пастуховъ, Корефератъ и разискване върху реферата на проф. П. Бицили.
7. 26. II. 1936 г. Цв. Стояновъ, Корефератъ и продължение разискванията върху реферата на проф. П. Бицили.
8. 4. III. 1936 г. Д-ръ Хр. М. Дановъ, Връзкитъ на Понтийското царство съ западното черноморско крайбръжие.
9. 11. III. 1936 г. Д-ръ П. Миятевъ, Турскитъ исторически материали въ България съ огледъ на Българската история.
10. 18. III. 1936 г. Н. Мушмовъ, Нови български монети отъ царъ Ив. Александъръ като деспотъ.
11. 25. III. 1936 г. Д-ръ Иосифъ Кабрда, Турскитъ извори за Българската история.

12. 1. IV. 1936 г. Проф. В. А. Мякотинъ, Чехи и източни славяни.

13. 22. IV. 1936 г. Д-ръ Ив. Дуйчевъ, 1. За родословието на царъ Ив. Александъръ. 2. Гръцки оригиналъ отъ житието на св. Ромила Видински.

14. 29. IV. 1936 г. Г-жа Надежда Соколова, Западнитъ покрайнини презъ време на освобождението. Изъ архива на Симо Соколовъ.

15. 20. V. 1936 г. Цвѣтанъ Стояновъ, Българската история като центъръ на историческото преподаване въ нашитъ училища.

16. Разискване върху реферата на Цв. Стояновъ 27. V. 1936 г..

17. Димитъръ П. Димитровъ. Изъ античната история на Стара Загора. 10. VI. 1936 г.

Презъ изтеклия периодъ не само се запазиха, но се и разшириха международнитъ връзки на Д-вото съ разни научни исторически институти. Между другото Дружеството ни получи покана отъ новооснованото историческо д-во на Чехословакия „Československá společnost historická“ въ Прага, да влѣзе въ приятелски връзки съ него, която покана настоятелството прие съ готовностъ. „Югословенски историски часопис“, по предложение на Югославянското историческо д-во, ще се размѣня съ „Известията“ на нашето д-во. Въ сѣщото време Югославянското д-во предложи взаимно сътрудничество въ изданията на дветъ дружества. Настоятелството се отзова съ готовностъ и на тази покана. Историческиятъ семинаръ на Масариковия университетъ въ Брѣно сѣщо пожела да размѣня своя „Časopis Matice Moravské (досега излѣзли 56 тома) съ „Известията“. Такова предложение се получи и отъ Библиотеката при Академията на наукитъ въ Ленинградъ, която иска размѣна на „Известията“ съ нейния „Исторический Сборникъ“, отъ който сѣ излѣзли 4 тома. Настоятелството прие тѣзи предложения.

Чрезъ сношението съ чуждестраннитъ научни институти и чрезъ размѣната на „Известията“ съ тѣхвитъ издания библиотеката на Д-то се обогати твърде много и става вече важенъ помагачъ въ научнитъ занятия на желаещитъ членове да я използватъ. Потрѣбно е само да се снабди съ самостоятелно помѣщение, за да се улесни това използване.

Следъ като по независящи отъ настоятелството причини не можа да се устрои миналата година тѣй полезната и станала вече отъ десетилѣтне насамъ традиционна екскурзия-конференция за учителитъ отъ срѣднитъ училища, както и за желаещитъ дружествени членове, тази година хубавата традиция, съ съдействието на Министерството на Нар. Просвѣщение, се поднови. По решение на настоятелството и въ съгласие съ председателя на Географското д-во, както и на главния инспекторъ по История и География при М-то на Н. Просвѣщение, г-нъ Кюркчиевъ, екскурзията-конференция се състоя отъ 30 май до 4 юний т. г. Въ екскурзията участвуваха 179 души, отъ които 7 души професори и главниятъ инспекторъ отъ М-то на Просвѣтата. Отъ учителитъ 87 бѣха историци (45 учители и 42 учи-

телки) и 84 географи (41 учители и 43 учителки). Отъ страна на университета взеха участие г. г. професоритѣ: П. Никовъ (предс. на Ист. д-во), Б. Филовъ, Ив. Батаклиевъ (предс. на Геогр. д-во), Я. Тодоровъ, Ив. Панайотовъ и В. Бешевлиевъ. Потегли се отъ София съ 7 аутобуса на 30 сутринята. При пътуването презъ първия день екскурзиантитѣ се спираха надъ с. Саранци и Гълъбецъ, при което имъ бѣха дадени нѣкои указанія за интереснитѣ отъ географско и историческо гледище обекти. Въ една църква въ гр. Пирдопъ проф. Б. Филовъ обясни нѣкои подробности въ връзка съ църковния иконописъ, а проф. Ив. Батаклиевъ даде сведения за географията и историята на града. Въ Сопотъ биде посетена кжщата-музей на народния поетъ Ив. Вазовъ. Пристигайки въ гр. Карлово, учителитѣ бѣха посрѣщнати тържествено отъ градскитѣ и военни власти. На следния день проф. Ив. Батаклиевъ държа своята сказка за „Розовата култура въ България“, а следъ това цѣлата група присѣдствува на молебена за В. Левски. Следъ пладне екскурзиантитѣ потеглиха за Казанлъкъ. Следъ кратко спиране на Кръстечъ и въ Калоферъ, гдето посетиха кжщата на Хр. Ботйовъ, групата пристигна привечеръ въ Казанлъкъ. Тамъ ѝ биде устроенъ най-радушень приемъ отъ страна на властитѣ и на населението. Въ понеделникъ сутринята върволицата аутобуси бѣше отново на пътъ къмъ Шипченския манастиръ и къмъ върха Св. Никола. Лошото време — върхътъ бѣ потъналъ въ мъгла — не даде възможность да се разгледа, както трѣбва, паметника на падналитѣ за нашето освобождение. Следъ пладне въ градското читалище проф. Б. Филовъ прочете своята лекция за „Надгробнитѣ могили въ Пловдивско“, придружена съ свѣтливи картини. Посещението въ много добре уредения градски музей, както и въ опитното розово поле, оставиха най-задоволителни впечатления. Въ вторникъ сутринята, на 2 юний, проф. П. Никовъ изнесе предъ участницитѣ своята лекция върху „Историята на подбалканскитѣ земи презъ второто българско царство до 1323 г.“ Неговото изложение предизвика нѣкои любопитни разисквания за името и мѣстоположението на сръдновековното българско селище Крънъ и за крѣнската област. Гл. инспекторъ, г. П. Кюркчиевъ, изложи предъ учителитѣ лекцията си, „Методични бележки по преподаването на историята“. Следъ пладне групата потегли къмъ последната точка на своето пътуване — гр. Сливенъ. Върхъ хубавото Тулово поле пѣтиницитѣ се спрѣха за кратко, за да изслушатъ проф. Я. Тодоровъ, който даде сведения за историята на келтитѣ по тѣзи земи. Любопитни нѣща можаха да се видятъ въ археологическия музей на Ст. Загора. Въ Нова Загора участницитѣ бѣха приятно изненадани отъ едно сърдечно посрѣщане отъ страна на учашитѣ се и на градската власть. Въ Сливенъ групата пристигна привечеръ и биде посрещната тържествено отъ многобройно гражданство, отъ властитѣ — градски и военни, и отъ учашитѣ се. Предъ паметника х. Димитъръ групата положи венецъ и единъ отъ учителитѣ благодари съ прочувствени слова. Последниятъ день отъ конференцията бѣ прекаранъ особено оживено. Сутринята, въ една отъ гимназиитѣ, учителитѣ присѣдствуваха на две пробни лекции по

История и по География, следъ които разискванията продължиха при голѣмо напрежение и интересъ. На сѣщото заседание проф. Ив. Батаклиевъ разви темата „Географията като наука и учебенъ предметъ“. Следъ краткъ отдихъ участницитѣ се събраха отново следъ пладне. На това последно заседание професоритѣ П. Никовъ и Ив. Батаклиевъ дадоха нѣкои сведения за дейността на Историческото и Географското дружества. Отъ страна на учителитѣ се изказаха нѣкои пожелания относно ескурзията-конференция презъ идната година. Съ това работата биде приключена и гл. и-ръ г. П. Кюрчиевъ обяви конференцията за закрыта. Вечеръта въ градината на военния клубъ участницитѣ устроиха приятелска срѣща при най-отлично настроение.

Още на 3 юний вечеръта нѣкои участници отпътуваха за мѣстата си. На 4 юний останалитѣ потеглиха, пакъ съ автобуситѣ, обратно къмъ София. Постепенно групата намаляваше, като на всѣка спирка се отдѣляха по нѣколко души. Около 50 души посетиха при връщането гр. Копривница.

Изобщо, ескурзията-конференция, устроена въ една отъ най-хубавитѣ и интересни области на нашата страна, премина въ най-усиlena работа и даде възможность на учителитѣ, отъ всичко чуто и видено, да опрѣснатъ и обогатятъ своитѣ знания и впечатления. Тия благотворни резултати още по-вече утвърждаватъ увѣреността за голѣмата нужда отъ подобни почини и за тѣхното извънредно значение.

Следъ интереснитѣ реферати на г. г. д-ръ Миягевъ и д-ръ Иосифъ Кабрда върху архивнитѣ турски материали въ България и вънъ отъ нея съ огледъ на Българската история, и следъ станалитѣ разисквания, Дружеството реши да се положатъ всички усилия, за да могатъ намиращитѣ се изъ разнитѣ части на България ценни турски материали да се събератъ, подредятъ и направятъ годни за научно изследване. За тази цель се възложи на настоятелството да привлече сътрудничеството на М-то на Нар. Просвѣщение и на Академията на наукитѣ. Новото настоятелство ще има грижата да продължи започнатата въ това отношение ценна работа.

Въ нѣколко срѣщи на Д-то се подигнаха най-първо отъ проф. Бицили, а следъ това и отъ други дружествени членове и въпроситѣ за метода на историческото преподаване и за подбора на историческия материалъ предимно въ срѣднитѣ учебни заведения. Разискванията по тѣзи въпроси въ срѣщитѣ бѣха много оживени. Съ тѣзи разисквания, станали при голѣмо посещение на срѣдношколски учители и на министерски пратеници, се видѣ голѣмото значение на самитѣ въпроси и ценнитѣ услуги, които може да допринесе Дружеството за тѣхното правилно разрешение. Поради това се пожела да се допуснатъ пратеници на Д-то при изработването новитѣ програми по История за основни и срѣдни училища. Надѣваме се, че годишното

събрание на Д-то ще подкрепи тѣзи пожелания и че новото настоятелство ще положи грижи да бждатъ възприети и реализирани.

За Председателъ

Подпредседателъ: П. Никовъ

Секретаръ: Ив. Пастуховъ

Библиотекаръ: В. Бешевлиевъ

Касиеръ: Ив. Гребенаровъ

Протоколъ на Контролната комисиия за финансовото състояние на Дружеството.

Днесъ, 19 юний 1926 год., контролната комисиия състояща, отъ г.г. Станимиръ Станимировъ, Иванъ Поповъ и Георги Пауновъ, прегледа смѣтките на касиера на Историческото дружество Иванъ Т. Гребенаровъ за времето отъ 29 юний 1936 год. и намѣри:

По Историческото дружество.

І. Приходъ.

1. На 19 юний 1935 год. имало	10,519 лв.
2. Прибавени отъ 20 юний 1935 г. до 19 юний 1936 г.: а) Членски вноски	14,587 лв.
б) Помощъ отъ М-то на Н. Просвѣщ.	5,000 "
в) Продажба на книги	3,107 "
г) Лихва отъ п. сп. кн. 559 л. и отъ влог. кн. 5 л.	564 "
д) Отъ конференц.-екскурзия на исто- рици и географи	3,201 "
Всичко.	36,978 лв.

ІІ. Разходъ.

1. Канцеларски 1061 л. и изпращане книги 301-40 лв.	1,362-40 лв.
2. За прислуга 1000 л. и събиране член. вноски 462 л.	1,462 — "
3. За вѣнецъ и некролози на проф. В. Н. Златарски	1,012 — "
4. Записане покани за срѣщи и год.събрание	1,200 — "
5. За касиера	3,000 — "
Оставатъ	28,941-60 лв.

(двадесетъ осемъ хиляди деветстотинъ четиридесетъ и единъ л. и 60 ст.), отъ които въ пощенската сп. книжка № 89711, 20/IX 1933 год., 28309 (двадесетъ осемъ хиляди триста и деветъ) лева, въ българската З. К. банка по влогова книжка № 50,031/635, 6/VII 1926 год., 173 (сто и седемдесетъ три) лева, въ Българската Земл. Коопер. Банка по

влогова книжка № 50,031/635, 6 VII 1926 г., 173 (сто и седемдесет и три) лв. и въ наличность 459.60 (четиристотинъ петдесет лева и 60 ст.) лева.

Дължатъ се на Придворната печатница 3377 (три хиляди триста седемдесет седемъ) лева за XIII кн., остава капиталъ 25.564.60 л.

По фондъ 41 п. полкъ.

1. Въ Бълг. Земл. банка на 2/II 1922 год. имало 2683 лв.
2. По банково свидетелство № 9992, 5/IX 1922 год. . . . 33297 „

Всичко 36280 „

Първата сума на 1/I 1936 год. възлиза по влог.
кн. № 500 32/636,6/VII 926 г. 116 л.

и въ пощ. сп. кн. № 117,420,24/III 1934 г. 7204 . 7320 „

Втората по банково свидетелство № 7809,22/IX 1932 г. 91853 „

Всичко 99173 „

Издания на Историческото дружество.

№ по редъ	ЗАГЛАВІЯ	На 19/VI 1935 г. имало	Дадени				Оставатъ на 19/VI 1936 г.
			На членове	Безплатно	Продадени	Всичко	
1	Известия на Истор. д-во кн. I . . .	3	—	—	—	—	3
2	Известия на Истор. д-во кн. II . . .	22	—	1	3	4	18
3	Известия на Истор. д-во кн. III . . .	21	—	2	5	7	14
4	„ „ „ „ „ IV . . .	176	—	3	5	8	168
5	„ „ „ „ „ V . . .	141	—	2	5	7	134
6	„ „ „ „ „ VI . . .	76	—	2	7	9	67
7	„ „ „ „ „ VII-VIII . . .	164	1	3	4	8	156
8	„ „ „ „ „ IX . . .	162	1	2	6	9	153
9	„ „ „ „ „ X . . .	167	—	2	3	5	162
10	„ „ „ „ „ XI-XII . . .	193	1	5	4	10	183
11	„ „ „ „ „ XIII . . .	148	2	9	3	14	134
12	Сборникъ В. Н. Златарски . . .	328	1	—	2	3	325
	Всичко . .	1,601	6	31	47	84	1,517

Настоящиятъ протоколъ се състави въ два екземпляра, отъ които единия за дружеството и другия за касиера.

София, 19/VI 1936 год.

Контролна комисия: { Ст. Станимировъ
Ив. Поповъ
Г. Пауновъ

С п и с ъ к љ

на
членовѣтъ на Историческото дружество

ЧЛЕНОВЕ ВЪ СОФИЯ

1. Аврамовъ Василь	42. Гърдевъ Михаилъ
2. Алексиевъ Владиславъ проф.	43. Гължбовъ Гължбъ
3. Атанасова Лилия	44. Гжбенски Петъръ
4. Андреева Неда	45. Дановъ д-ръ Сребро
5. Андреевъ Стефанъ	46. Дановъ д-ръ Хр. М.
6. п. Антоновъ Георги	47. Делирадевъ Павелъ
7. Баджовъ Стефанъ проф.	48. Дерманчевъ Георги проф.
8. Батаклиевъ Георги	49. Дечевъ Димитъръ проф.
9. Батаклиевъ Иванъ проф.	50. Джансжзова Екатерина
10. Бешевлиевъ Веселинъ проф.	51. Диамандиевъ Андрей
11. Бицили Петъръ проф.	52. Димитрова Новачкова Мария
12. Благоевъ Никола проф.	53. Димитрова Мария
13. Бобчевъ Стефанъ проф.	54. Димитровъ Атанасъ
14. Божиковъ Божидаъ	55. Димитровъ Благой
15. Божковъ Димо	56. Димитровъ Димитъръ
16. Ботевъ Димитъръ	57. Димитровъ Крумъ
17. Брашовановъ д-ръ Стоянъ	58. Димитровъ Михаилъ
18. Бурмовъ Александъръ	59. Димитровъ Стефанъ
19. Бърдаровъ Методи	60. Димовъ Дамянъ
20. Бъчваровъ Герчо	61. Добревски Илия
21. Бълески Цвѣтко	62. Добревъ Живко
22. Василевъ Димитъръ архит.	63. Дойчиновъ Богданъ
23. х. Василевъ Иванъ	64. Домовъ д-ръ Сребро
24. Василиевъ Григоръ	65. Драгостинова Мария
25. Велевъ Никола	66. Дуйчевъ д-ръ Иванъ
26. Велкова д-ръ М.	67. Дяковъ Михаилъ
27. Велковъ д-ръ Иванъ	68. Дюлгерова Радка
28. Венедиковъ Йорданъ	69. Епископъ Антимъ Траянополски
29. Влатова Станчева Кина	70. Епископъ Евлогий Смоленски
30. Влаховъ Туше	71. Захариева Васила
31. Войновъ Михаилъ	72. Здравковъ Михаилъ
32. Върговъ Христо	73. Златоустова Екатерина
33. Гандевъ д-ръ Христо	74. Иванова Вѣра
34. Генчевъ Слави	75. Иванова Зора
35. Георгиевъ Свѣтозаръ проф.	76. Иванова Ружа
36. Георгиева Стефана, III дѣв. гимн.,	77. Иванова Свѣтла
37. Георгиева Стефанка, IV мжж. гимн.	78. Ивановъ Веселинъ пор.
38. Герасимова Бисера	79. Ивановъ Илия
39. Герасимова Рада	80. Ивановъ Йорданъ проф.
40. Гошевъ Протоиерей Иванъ проф.	81. Илевъ Пенчо
41. Гунчевъ Гунчо	82. Йордановъ Йорданъ

83. Кабрда Иосифъ
84. Караманджуковъ Христо
85. Кацаровъ Гаврилъ проф.
86. Кепова Ивана
87. Кертевъ Георги
88. Киселковъ д-ръ Василь
89. Кларкъ Джеймсъ
90. Класически семинаръ
91. Ковачевъ Михаилъ
92. Койчева д-ръ Елена
93. Койчевъ Досю
94. Комарницака Ольга
95. Константиновъ Иванъ
96. Кралевски Веле П.
97. Крачуновъ Кръстю
98. Кузманова Магда
99. Кютукчиевъ Радославъ
100. Кюркчиевъ Петъръ
101. Ламбревъ Кирилъ
102. Лотевъ Алекс
103. Маджаровъ Икон. Атанасъ
104. Маджаровъ Рашко
105. Мановъ д-ръ Василь
106. Мариновъ Василь
107. Марчевски Денчо
108. Мелнишки Любенъ
109. Миковъ Василь
110. Милевъ Александъръ
111. Михайловъ Коста
112. Михайловъ Ненчо
113. Минова Теодора
114. Миятевъ д-ръ Кръстю
115. Миятевъ д-ръ Петъръ
116. Мутафчиевъ Петъръ проф.
117. Мушмовъ Никола
118. Мякотинъ В. А. проф.
119. Негенцова Милка
120. Недѣлкова Ася
121. Недѣлкова Тошка
122. Несторова Вела
123. Никовъ Петъръ проф.
124. Николовъ Владимиръ
125. Николовъ Коста
126. Орманджиевъ Иванъ П.
127. Павловъ Панчо
128. Панайотовъ д-ръ Иванъ
129. Пантелеевъ Пантелей
130. Панчевъ д-ръ Младенъ
131. Паскалева Пия
132. Пастуховъ Иванъ
133. Пауновъ Георги
134. Пенчева Мария
135. Петрова Веселина
136. Петрова Милка
137. Петровъ Станьо
138. Писарева Е.
139. Попова Гавраила
140. Попова София
141. Поповъ Иванъ
142. Поповъ Сава
143. Протичъ Андрей
144. Радевъ д-ръ Никола
145. Разбойниковъ Анастасъ
146. Райковъ Тошо
147. Райчева
148. Рашеновъ Александъръ арх.
149. Ризовъ Никола
150. Романовъ Райко
151. Русевъ Георги
152. Савова Мария
153. Сахатчиева Цвѣтана
154. Симеоновъ Георги
155. Сиревъ Стефанъ
156. Ситгаровъ Иванъ проф.
157. Ставревъ Иванъ
158. Станевъ Никола
159. Станимировъ Станимиръ
160. Станчева Кина Вл.
161. Стоиловъ Иванъ
162. Стояновъ Иванъ
163. Стояновъ Цвѣтанъ
164. Страшимировъ д-ръ Димитъръ
165. Табакова Ольга
166. Теодоровъ-Баланъ Алекс. проф.
167. Тодорова Ольга
168. Тодоровъ Цвѣтанъ
169. Тодоровъ Янко проф.
170. Тоневъ д-ръ Младенъ
171. Трифоновъ Юрданъ
172. Унджиевъ Иванъ
173. Уста Генчевъ Д.
174. Филиповъ Никола
175. Филовъ Богданъ проф.
176. Хантова Вѣра
177. Христова Драга

178. Цанковъ протопресвитеръ Сте-	184. Чапрашикова Анка
179. Цвѣтиновъ Ц. [фанъ проф.	185. Чешмеджиевъ Григоръ
180. Цвѣтковъ Андрей	186. Чолаковъ Ромео
181. Цоковъ Иванъ	187. Шалдевъ Христо
182. Цолова Елена	188. Шановъ Василь
183. Цоневски Стефанъ	189. Ярановъ Димитъръ

ЧЛЕНОВЕ ВЪ ДРУГИ МѢСТА

190. Зяпковъ Антонъ — Асеновградъ	227. Василиевъ Иванъ — Враца
191. Мавродиевъ Драганъ .	228. Гешева Сия .
192. Трайковъ Никола — Атина	229. Добрушки Никола .
193. Василевъ Сжайко, окол. учил. инсп.	230. Докевъ Иванъ .
— Берковица	231. Кабаиванова Цвѣтана .
194. Археологическо д-во — Бургасъ	232. Лазарова Ст. .
195. п. Аяновъ Георги .	233. Мирчева Донка .
196. Воденичаровъ Панайотъ .	234. Младеновски Данаилъ .
197. Войниковъ Нягулъ .	235. Петрова Богдана .
198. Гинева Иванка .	236. Христовъ Георги .
199. Дѣвическа гимназия .	237. Петковъ Иванъ — с. Д. Кремена
200. Зурковъ Илия .	Врачанско
201. Месечкова В. .	238. Димитровъ Пейчо — Габрово
202. Мечкуевски Гаврилъ .	239. Дѣлева Екатерина .
203. Милевъ Мильо .	240. Константиновъ Петъръ .
204. п. Николовъ Димитъръ свещ. .	241. Велевъ Георги — Г. Джумая
205. Първа прогимназия .	242. Иванчева Милка — .
206. Яневъ Димитъръ адвok. .	243. Стоименовъ Димитъръ .
207. Митрева Цвѣтана — Бѣла-Слатина	244. Григоровъ Александъръ — Г. Орѣ-
208. Томовъ Иванъ .	хивица
209. Йовленски Райко — с. Трънски	245. Поповъ Стефанъ — .
Бѣло-Слатинско	246. Георгиевъ Никола — с. Сергювецъ
210. Младеновъ Спасъ — Бѣлоградчикъ	Г. Орѣховско
211. Вакъвчиева Магда — Варна	247. Апостоловъ Апостолъ — Дупница
212. Параскевовъ Щерю .	248. Бешински Венелинъ .
213. Пацирева Бояна .	249. Бънковъ Ангелъ .
214. Попова Мара .	250. Бѣжански Славе .
215. Поповичъ Октавия .	251. Гавазовъ Стефанъ .
216. Тодоровъ Йорданъ .	252. Гиздовъ Георги .
217. Огнянова Мила — Видинъ	253. Джендовъ Захари .
218. Панайотова Люба .	254. Ивановъ Александъръ .
219. Петрова Стефана .	255. Икономова Мария .
220. Стояновъ Димитъръ .	256. Ковачевъ Любенъ .
221. Топалова Зоя .	157. Косевъ Димитъръ .
222. Алипиевъ Никола — Враца	258. Меджидиевъ Асень .
223. Ангеловъ Иванъ .	259. Милановъ Григоръ .
224. Атанасовъ Драго .	260. Петровъ Димитъръ Ст. .
225. Василевъ Коста .	261. Поповъ Георги .
226. Василиевъ Димитъръ .	262. Русевъ Любенъ .

263. Ржовски Димитър — Дупница
 264. Сакелариева Тодора Б. „
 265. Чаушевъ Кирилъ „
 266. Генева Параскева — Казанлъкъ
 267. Гюдюлевъ Андрей „
 268. Константиновъ Илия „
 269. Николова Аршинкова Зоя „
 270. Стоенчевъ Никола „
 271. Чорбаджийски Чудомиръ „
 272. Караивановъ Атанасъ — Карнобатъ
 273. Коларовъ д-ръ Д. „
 274. Бръчковъ Ст. — Костинбродъ
 275. Поповъ Д., дир. прог. „
 276. Скорчевъ Т. „
 277. Карагюровъ Атанасъ, уч. инсп. —
 Кърджали
278. Мърдалова „
 279. Боневъ Боне — Кюстендилъ
 280. Захариевъ Йорданъ „
 281. Кирова Люба „
 282. Куртева Елена „
 283. Милошевъ Станимиръ „
 284. Сотировъ Георги „
 285. Читалище „Братство“ „
 286. Василевъ д-ръ Л. — Ловечъ
 287. Ивановъ Гено „
 288. Витанова Елена — Ломъ
 289. Иосифовъ Кузманъ „
 290. Костова-Кирамидчиева Рада „
 291. Лозановъ Кирилъ „
 292. Стоименовъ К. „
 293. Георгиевъ Горанъ — с. Вълчи-
 дръмъ, Ломско
294. Астарджиевъ Дим. — Луковитъ
 295. Видински Петко „
 296. Дюлгерова Невѣна „
 297. Ниновъ Михаилъ „
 298. Георгиева Пена — Орѣхово
 299. Костовъ Георги „
 300. Николовъ К. „
 301. Томовъ Иванъ „
 302. Койчевъ Никола — Нова Загора
 303. Поповъ Данаилъ „
 304. Гъргаричева Б. — Панагюрище
 305. Сухлевъ Иванъ „
 306. Петрова Райна — Перникъ
 307. Анастасовъ Стоянъ — Пловдивъ
 308. Близнакова Наца „
309. Бояджиева Седина — Пловдивъ
 310. Васевъ Андрей „
 311. Вишански Влайко „
 312. Влахинкова М. „
 313. Димитровъ Тодоръ „
 314. Димчевъ Д. „
 315. Ковачева Фина „
 316. Кожухаровъ Енчо „
 317. Парлапанова Дамяна „
 318. Попова Невѣна „
 319. Симеонова Златка „
 320. Скопакова Елена „
 321. Стефанова Райна „
 322. Топузова Мария „
 323. Трифоновъ Данзилъ „
 324. Цанковъ Иванъ „
 325. Цончевъ Димитъръ „
 326. Шипковъ Ст. „
327. Бръшлянова Параскева — Плъвенъ
 328. Върбановъ Илия „
 329. Димитрова Елена „
 330. Димитрова Теодора „
 331. Димитровъ Стоилъ „
 332. Димитровъ Тодораки „
 333. Никова Стефана „
 334. Стрзова Бояна „
 335. Ржанкова Цѣтана — Попово
 336. Байрямовъ П. Св. — Преславъ
 337. Бояджиевъ Иванъ „
 338. Герова Димка „
 339. Господиновъ Йорданъ „
 340. Граматиковъ Тодоръ „
 341. Ивановъ Кирилъ „
 342. Ивановъ Христо свещ. „
 343. Лучански Коста „
 344. Марковъ Дим. „
 345. Матевъ Иванъ „
 346. Митовъ Иванъ „
 347. Момовъ Ненчо Ст. „
 348. Поповъ Петъръ „
 349. Спировъ д-ръ Б. „
 350. Харизановъ Жеко „
 351. Чомаковъ Христо „
 352. Шкодровъ Иванъ „
 353. Даутовъ Георги — Разлогъ
 354. Райковъ Никола П. — с. Райково,
 Смоленско
 355. Ангеловъ Стефанъ — Русе

356. Киркова Теодора — Русе	388. Николовъ Стоянъ — В. Търново
357. Михайловъ Начо "	389. Смиловъ Недѣлко "
358. Оджакова София "	390. Митевъ Владимиръ — с. Самово-
359. Сапунова Евгения "	дене Търн.
360. Попова Зоя — Самоковъ	391. Ангеловъ Янаки — Т. Пазарджикъ
361. Детева Петъръ — Свиленградъ	392. Бижева Стояна "
362. Николовъ П. Михаилъ — Сви-	393. Кисова Велика "
ленградско, с. Хибелий	394. Панайотовъ Любентъ "
363. Орловска Пенка — Свищовъ	395. Соколова Николина "
364. Яржмовъ Георги "	396. Иванчева Янка — Троянъ
365. Аврамовъ Христо — Севлиево	397. Денковъ Йото — Трънъ
366. Дончева Сия "	398. Найденовъ Никола — с. Лѣва рѣ-
367. Якимова Вѣра "	ка Трънско
368. Ангѣзовъ Тодоръ — Сливенъ	399. Иванчева Милка — Харманлий
369. Божковъ Георги "	400. Прокопиева Пенка "
370. Брънчева Райна "	401. Златарева Мария — Хасково
371. Димитровъ Иванъ "	402. Петрова Лалка "
372. Измиревъ Захари "	403. Петровъ Ганчо "
373. Тенева Йовка "	404. Антоновъ Петъръ — Шуменъ
374. Ангеловъ Петъръ — Стара Загора	405. Генчевъ Денчо "
375. Димовъ Михаилъ "	406. Йовева Стефана "
376. Минковъ Стефанъ "	407. Карадякова Живка "
377. Митрополитъ Павелъ "	408. Милtenовъ Димитъръ "
378. Райковъ Христо "	409. Моловъ Иванъ "
379. Сиярова Невѣна "	410. Панайотовъ Добри "
380. Янковъ Димо "	411. Паскалева Елена "
381. Илчева Надежда — В. Търново	412. Таневъ Константинъ "
382. Николовъ Тодоръ "	413. Тренковъ К. "
383. Пѣевъ Ганчо "	414. Хлѣбарова Мария "
384. Йордановъ Иванъ "	415. Маркова Екатерина — Ямболъ.
385. Марковски Ганчо "	416. Андреевъ Андрей "
386. Михайлова Анна "	417. Пейчевъ Павелъ "
387. Московна Мария "	

СЪДЪРЖАНИЕ

	Стр.
П. Никовъ, Василь Н. Златарски	1
Д. П. Димитровъ, Сжществувало ли е племето Хиперпеони	28
М. л. Тоневъ, Демостеневата речъ срещу Аристократа и нейната стойностъ като изворъ за историята на Тракия . .	35
Хр. М. Дановъ, Връзките на Понтийското царство съ западното черноморско крайбрежие споредъ два новонамѣрени надписа	54
В. Бешевлиевъ, Паралели	71
V. Grumel, A. A., Sur les coutumes des anciens Bulgares dans la conclusion des traités	82
В. Сл. Киселковъ, Безименното житие на Св. Ив. Рилски .	93
Т. Д. Герасимовъ, Медни монети на Георги Тертерий I и сина му Тодоръ Светославъ	109
Н. А. Мушмовъ, Нови монети на Ив. Александъръ като деспотъ	117
Ст. Станимировъ, Бачковскиятъ манастиръ презъ XV вѣкъ	125
Хр. Н. Гандевъ, Къмъ въпроса за ролята на Калвиновата етика при формирането на западноевропейския идеалъ презъ 17 и 18 вѣкове	138
Fr. Babinger, Robert Barge in Bulgarien (1652)	145
Ив. Дуйчевъ, За правата на охридските архиепископи отъ срѣдата на XVI в. върху нѣкои италийски области . . .	151
Иос. Кабрда, Рая	172
А. Диамандиевъ, Д. А. Ихчиевъ	186

Исторически материали.

В. Бешевлиевъ, Дребни приноси	195
P. Nikov, Die neuesten archäologischen Funde in Patleina und ihre kulturhistorische Bedeutung	197
Ю. С. Господиновъ, Керамична работилница въ Патлейна	203
Ив. Дуйчевъ, Неиздадено писмо на папа Бенедиктъ XII до майката на царъ Ив. Александра	205
Т. Д. Герасимовъ, Свидетелства за възобновяване на Рилския манастиръ въ 1784 г.	211

- Ив. П. Орманджиев, Кога е постъпил Ангелъ Кънчевъ на работа при Левски. 213
- В. Шановъ, Новъ важенъ документъ около предаването на Левски. 216

Оценки и библиография.

- Radu Vulpe, La succession des rois odryses. Vladimir Georgiev, Die Träger der kretisch-mykenischen Kultur, ihre Herkunft und ihre Sprache. (Мл. Тоневъ). — Pauly's Realenzyklopädie der klassischen Altertumswissenschaft. (Г. Батаклиевъ). — Кр. Митев, Der große Palast in Pliska und die Magnaura in Konstantinopel. Кр. Миятев, Преславската керамика. А. I. Raschenov, Die Rekonstruktion der Rundkirche von Preslav. Б. Филов, Кржглата преславска църква и нейнитъ предшественици. G. Millet, L'église ronde de Preslav. Б. Филов, Архитектурният типъ на голѣмия дворецъ въ Абоба. Архит. Д. Василевъ, Строителната традиция въ прабългарскитъ дворци отъ Плиска. (П. Никовъ). — М. Г. Попруженко, Козма пресвитеръ болгарскій писателъ X вѣка. (В. Бешевлиевъ). — N. Carpuys, Le Synodicon de Chypre au XII siècle. N. Carpuys, Le Synodicon de l'Eglise de Rhodes au XIII siècle. (Ив. Дуйчевъ). — D. Švob, Postanak Vidinske države cara Sracimira (Т. Д. Герасимовъ). — Кр. Миятев, Погановскитъ манастиръ. С. С. Giurescu, Istoria Romanilor. Ст. Станоевич, Догађаји 1253 и 1254 г. P. Skok, Južni sloveni i turski narodi. Fr. Babinger, Conrad Jacob Hildebrands dreifache schwedische Gesandtschaftsreise. Д-ръ Ал. Ивиѣ, Архивска граѓа о југословенскимъ књижевнимъ и културнимъ радницама. G. Tzenoff, Geschichte der Bulgaren und der anderen Südslaven. Ст. Станоевич, Краљ Урош. Д. Анастасиевич, Свети Сава је умро 1236 г. (П. Н.). — J. F. Gellert, Die politischgeographische Entwicklung und Struktur Bulgariens. G. Gerola, L'aquila bizantina e l'aquila imperiale a due testi. Ст. Недевъ, Войната България—Византия 811. А. Delatte, Anecdota Atheniensia, П. Мутафчиев, Маджаритъ и бълг.-визант. отношения презъ третата четвѣртъ на X в. Г. А. Ильинскій, Опыт систематической Кирило-Меодиевской библиографий. Н. Гориновъ, Проф. М. С. Дриновъ. М. Попруженко и Ст. Романски, Библиографски прегледъ на славянскитъ кирилски източници за живота и дейността на Кирила и Методия. В. Миковъ и Ив. П. Орманджиев, България. Бележити исторически селища и мѣстности. R. Jentsch, Wanderfahrten eines Historikers durch Bulgarien. В. Миковъ, Извори за историята и географията на нашитъ градове и села. P. Gauchat, Hierarchia catholica medii et recentioris aevi. N. Borgia, I monaci basiliani d'Italia in Albania. Иорд. Ивановъ, Старобългарски разкази. П. Мутафчиев, Византийски текстове. V. d'Amico, Bulgari transigrati in secoli VI e VII. П. Мутафчиев, Стариатъ друмъ презъ „Траяновата врата“. Иорд. Ивановъ, Житие на св. Ив. Рилски. A. Cronia, Saggi di letteratura bulgarra antica. G. Soranzo, Acquisi

e debiti di Bele IV. В. Сл. Киселковъ, Рилскиятъ монастирь А. Глоговъ, Богомилското учение споредъ златната книга на богомилскитъ марове. G. Stadtmüller, Michael Choniates Metropolit von Athen. (И. Д.). — J. Grzegorzewski, Z siedzysłatów rumelijskich epoki wyprowy wiedenskiej akta tureckie. Ahmed Refik, Türk idaresinde Bulgaristan. Ф. Байрактаревић, Турски документи манастира св. Троице код Плевља. Ivan Dujčev, Avisi di Ragusa. Walter-Livingston Wright, Ottoman statecraft. (Иосифъ Кабрла). — Библиографскитъ трудове на Н. В. Миховъ (И. Д.). — R. W. Seton-Watson, Disraeli, Gladstone and the Eastern Question. (Ив. Панайотовъ). — Известия на Българското географско дружество, (И. Д.) — Jugoslovenski istoriski časopis. (П. Н.). — La Bulgarie devant le IVe congrès des géographes et ethnographes slaves. Revue internationale des études Balkaniques. Известия на Българския Археол. Институтъ. (И. Д.). стр. 285

Вести.

Българска Академия на наукитъ. — Катедрата по Българска история. — V византоложки конгресъ (П. Никовъ). — Конгресъ на чехословашкитъ историци (Хр. Гандевъ). — Академия по история на материалната култура. (Б. Божиновъ). — † А. Иширковъ (Д. Ярановъ). — † Л. Милетичъ (Ив. Дуйчевъ). — † Ив. Сакжзовъ (И. Д.). — † П. П. Ценовъ (А. Цвѣтковъ). — † Ив. Т. Гребенаровъ (В. Бешевлиевъ) — † Ст. Станоевичъ (П. Мутафчиевъ). — † Т. Тарановски (П. Н.). — † Zoltán Gombocz (В. Бешевлиевъ). — † Иосифъ Пекаръ (П. Н.) стр. 321

Дружественъ животъ.

Съобщения. — Отчети стр. 333

SOMMAIRE

	Page
P. Nikov, Vasil N. Zlatarski	1
D. P. Dimitrov, Le tribu des Hyperpaeones a-t-elle existé? .	28
Ml. Tonev, Die Rede des Demosthenes gegen Aristokrates und ihr Wert als Quelle für die Geschichte Thrakiens. . . .	35
Chr. M. Danov, Die Beziehungen des pontischen Reiches zur linken Schwarzmeerküste.	54
W. Beschevliev, Parallelen.	71
V. Grümel, A. A. Sur les coutumes des anciens Bulgares dans la conclusion des traités	82
V. Sl. Kiselkov, La „vie“ anonyme de Saint-Jean de Rila .	93
T. D. Gerassimov, Kupfermünzen des Königs Georgi Terterij I und seines Sohnes Svetoslav	109

N. A. Mouchmov, Nouvelles monnaies du roi Jean Alexandre en sa qualité de despote	117
St. Stanimirov, Le monastère de Batchkovo au XV ^e siècle	125
Chr. Gandev, Beiträge zur Forschung der Calvinsethik	138
Fr. Babinger, Robert Bargaive in Bulgarien (1652).	145
Iv. Duǵev, La juridiction des archevêques d'Ochrida du XVI ^e s. dans certains territoires italiens	151
Jos. Kabrda, Reaya	172
A. Diamandiev, D. A. Ihtchiev	186

Materiaux historiques.

V. Bechevliev, Contributions divers	195
P. Nikov, Die neuesten archäologischen Funde in Patleřna und ihre kulturhistorische Bedeutung	197
J. Gospodinov, L'atelier de céramique peinte à Patleřna	203
T. D. Guerassimov, Documents relatifs à la restauration du monastère de Rila en 1784	211
J. P. Ormandjiev, A quelle date Anghel Kantchev a-t-il commencé collaborer avec Vasil Levsky ?	213
V. Chanov, Document inédit relatif à la trahison qui livra Levsky aux Turcs	216

Critique et bibliographie	229
-------------------------------------	-----

Informations	321
------------------------	-----

Note sur l'activité de la Société historique en 1936/7	333
--	-----

ИЗДАНИЯ НА ИСТОРИЧЕСКОТО ДРУЖЕСТВО

Известия на Историческото дружество въ София: Книга I, 1905 год. и Книга II, 1906 год. изчерпани. Книга III, 1911 год. ц. 150 л. Книга IV, 1915 год., ц. 50 л. Книга V, 1922 год., ц. 50 л. Книга VI, 1924 год. ц. 80 л. Книга VII-VIII, 1927-1928 год., ц. 150 л. Книга IX, 1929 год., ц. 150 л. Книга X, 1930 год., ц. 150 л. Книга XI-XII (юбилейна), 1931-1932 год., ц. 250 л.; prix 15 frs suisses. Книга XIII, 1933 год., ц. 180 л.; prix 10 frs suisses. Книга XIV-XV, ц. 250 л.; prix 30 frs suisses.

Сборникъ въ честь на Василь Н. Златарски по случай на 30-годишната му научна и професорска дейность. София, 1925 год., ц. 250 л. Prix pour l'étranger 20 frs suisses.

Второ българско царство 1186—1936 г. отъ проф. П. Никовъ. София, 1937 год., ц. 10 лв.

Поръчки се отправятъ на адресъ: Андрей Цвѣтковъ, касиеръ на Историческото д-во, ул. Руенъ № 85, София, 7.

Изданията на Историческото дружество сж удобрени и препоръчани отъ Министерството на Народното Просвѣщение за всички училищни и читалищни библиотеки съ окръжно № 20802 отъ 4 юлий 1933.

ЦЕНА 250 ЛЕБА

PRIX POUR L'ÉTRANGER 30 FRs SUISSES

23 II